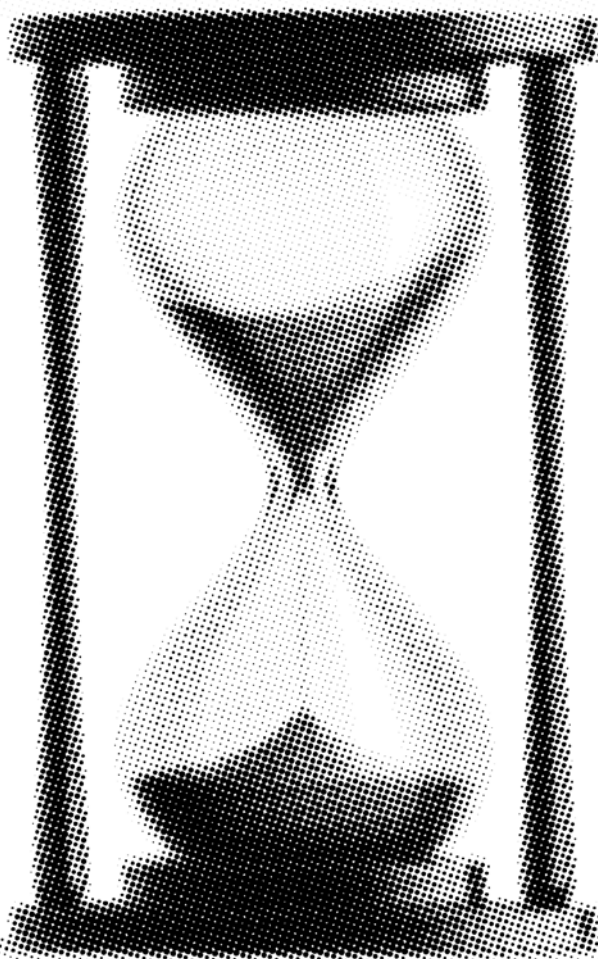

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 63 | 2009 | št. 1-2 (139) | str. 1–279

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik), dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Marta Verginella, dr. Žarko Lazarevič, dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Dušan Mlacović (namestnik odgovornega urednika), dr. Peter Štih (odgovorni urednik), dr. Peter Vodopivec

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. junija 2009

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), Stanislav Južnič (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2009: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

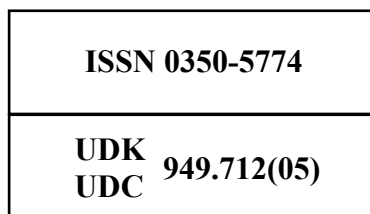
Sofinancirajo: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, junij 2009

Naklada: 1370 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih baza: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

Editorial Board: dr. Bojan Balkovec (Technical Editor), dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Marta Verginella, dr. Žarko Lazarevič, dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Dušan Mlacović (Deputy Editor-in-Charge), dr. Peter Štih (Editor-in-Charge), dr. Peter Vodopivec

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on June 1, 2009

Translated by: Nives Sulič Dular (English), Stanislav Južnič (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2009): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,

1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: The Ministry of Culture of the Republic of Slovenia, The Ministry of Education and Sport of the Republic of Slovenia, Slovenian Research Agency, Scientific Research Institute of the Faculty of Arts

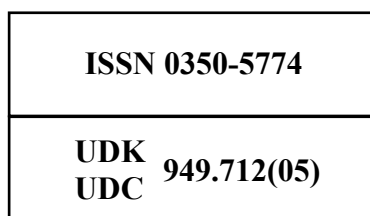
Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, June 2009

Print Run: 1370 copies

Historical Bulletin is included in the following international databases: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies

<http://www.zgodovinskicasopis.si>

info@zgodovinskicasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Alenka **Cedilnik**, Teodozijevo vojno z Goti 8–60
Theodosius' War with the Goths
- Miloš **Fon**, Istrska cerkev od Justinijanove obsodbe Treh poglavij
do izbruha shizme 62–84
The Church of Istria from Justinian's Condemnation
of the Three Chapters to the Outburst of the Schism
- Stanislav **Južnič**, Reforma koledarja Trubarjevih dni 86–115
Gregorian Calendar Reform in the Era of Primož Trubar
- Damir **Globočnik**, »Mej dva stola« Levstikov satirični list Pavliha 116–172
"You Can Keep Your Two Chairs!" Levstik's Satirical
Newspaper Pavliha
- Katja **Mihurko Poniž**, Slovenke in narodno gibanje v slovenski
publicistiki 19. stoletja 174–195
Slovene Women and the National Movement in Slovene
Printed Mass Media in the 19th Century
- Ľudovít **Hallon**, Economic development of Slovakia at the background
of the economic integration and disintegration process
of Central Europe in 1867–1945 196–213
Gospodarski razvoj Slovaške v luči srednjeevropske gospodarske
integracije in dezintegracije v obdobju med 1867 in 1945

Zapisi – Notes

- Matej **Župančič**, Slovani vojvode Ivana 216–221
Duke Johannes and His Slavs
- Stane **Jurca**, Kdaj je bila zgrajena nova korenška cesta 222–227
When Was the Road across the Koren Pass Built?
- Janez **Cvirn**, Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco 228–238
Between Nationalism and National Coexistence

V spomin – In memoriam

Akad. prof. dr. Vasilij Melik (17. 1. 1921 – 28. 1. 2009) (Janez Cvirn) ...	240–243
Prof. dr. Branko Reisp (17. 7. 1928 – 9. 1. 2009) (Ignacij Voje).....	244
Dr. Ervin Dolenc (29. 9. 1960 – 22. 2. 2009) (Bojan Godeša, Žarko Lazarević).....	245–249

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

Novi pogledi na Primoža Trubarja in njegov čas – Slovenska matica, Ljubljana, 9. in 10. oktober 2008 (Anja Paulič)	252–254
New Perspectives on Primož Trubar and His Era. Slovenska Matica, Ljubljana, October 9-10, 2008	
40. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij, Philadelphia, Pensilvanija, 20.–23. novembra 2008 (Matjaž Klemenčič)	255–259
40 th National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Philadelphia, Pennsylvania, November 20–23 2008	

Ocene in poročila – Reviews and reports

Zdenka Janeković Römer, Maruša ili sudenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjevjekovnog Dubrovnika. Zagreb: Algoritam, 2007. 327 strani. (Mojca Kovačič).....	262–265
Irmgard Palladino, Maria Bidovec, Johann Weichard von Valvasor (1641–1693). Ein Protagonist der Wissenschaftsrevolution der Frühen Neuzeit. Leben, Werk und Nachlass. Wien Köln – Weimar: Böhlau, 2008, 207 strani. (Boris Golec)	266–267
Darko Darovec, Kratka zgodovina Istre. Koper: Založba Annales, Koper 2008, 306 strani (Salvator Žitko).....	268–272
Don Anto Baković, Hrvatski martirologij XX. stoljeća. 1: Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata, Zagreb: Martyrium Croatiae, 2007, 1019 strani. (Renato Podbersič ml.)	273–274
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	276–279
Instructions for authors	

Razprave

Alenka Cedilnik

Teodozijevo vojna z Goti*

UDK UDK 355(37)»03«

CEDILNIK Alenka, dr., asist., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000, Ljubljana, Aškerčeva 2, alenka.cedilnik@guest.arnes.si

Teodozijevo vojna z Goti

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (139), št. 1-2, str. 8–60, cit. 182

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: Teodozij, Gracijan, Goti, Huni, Alani, Ilirik, vojna

Po katastrofalnem rimskem porazu v bitki pri Adrianoplu 9. avgusta leta 378 so zmagoviti Goti skupaj s pridruženimi jim Huni in Alani povsem ušli rimskemu nadzoru ter preplavili traško ter del ilirskega področja. Zaradi velike nevarnosti, ki so jo nastale razmere za rimsko cesarstvo predstavljale, je bila ena osnovnih nalog novega cesarja Teodozija uspešno končanje spopadov in podreditve v vojno vpletenih ljudstev na način, ki bi ustrezal interesom rimske države.

Avtorski izvleček

UDC 355(37)»03«

CEDILNIK Alenka, PhD, Assistant, Department of History, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000, Ljubljana, Aškerčeva 2, alenka.cedilnik@guest.arnes.si

Theodosius' War with the Goths

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (139), No. 1-2, pp. 8–60, 182 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: Theodosius, Gratian, Goths, Huns, Alans, Illyricum, war

After the appalling defeat of the Roman army in the battle of Adrianople on August 9, 378 the victorious Goths, together with the Huns and the Alans, completely deluged Thrace and a part of Illyricum. Free of Roman control, they represented a grave danger to the Roman Empire. One of the most urgent tasks of Theodosius, the new emperor, was therefore to successfully put an end to fighting and to subject the nations involved in the war so as to suit Roman interests.

Author's Abstract

* Za nasvete in opozorila ob pisanju pričujočega članka se najlepše zahvaljujem prof. dr. Rajku Bratožu.

Potek in spremljajoče okoliščine več kot šest let trajajoče vojne med Goti in Rimljani, do katere je prišlo, potem ko so razmere po prehodu Gotov čez Donavo poleti leta 376 ušle rimskemu nadzoru, odpira zaradi majhnega števila virov, ki bi takratno dogajanje podrobneje obravnavali, vrsto še nerešenih vprašanj. Zaradi navedene razsežnosti problema v članku ne bodo predstavljene vse z njim povezane nejasnosti, temveč bom poskušala podrobneje osvetliti le nekatere. Pri tem se bom omejila na področje Teodoziju dodeljenega dela ilirske prefektore in v povezavi s tem na dejavnosti in ukrepe, ki jih je cesar Teodozij na izbranem območju z namenom reševanja zapletenega gotskega vprašanja sprejemal in izvajal, pri čemer leta 382 sklenjenega miru med obema v sovražnosti vpletenima stranema ne bom podrobneje obravnavala. Zaradi razumljivejšega prikaza izbranega dogajanja bom odlomke tistih virov, ki o obravnavani tematiki prinašajo pomembnejše podatke, deloma predstavila tudi v slovenskem prevodu. Gre za dela antičnih piscev 4., 5. in 6. stoletja (dva (14. in 15.) cesarju Teodoziju posvečena govora govornika in filozofa Temistija (ok. 317–388), zgodovinsko delo Amijana Marcelina (ok. 333–ok. 400), odlomki iz dela zgodovinarja Evnapija iz Sard (345/346–ok. 420), odlomki iz cerkvenih zgodovin Sokrata Sholastika (ok. 380–po 439), Sozomena (ok. 380–po 446) in Evnomijevega pristaša Filostorgija (ok. 368–po 433), cesarju Majorijanu posvečen panegirik Sidonija Apolinara (ok. 430–ok. 486), Nova zgodovina zgodovinarja Zosima (ok. 500) ter Getika zgodovinarja Jordanesa (ok. 500–ok. 554)), z obravnavano tematiko povezane zakone Teodozijevega kodeksa in delo z naslovom *Consularia Constantinopolitana* (delo prinaša seznam rimskih konzulov od leta 509 pr. Kr. do 468 po Kr., ki so mu dodali tudi kratek povzetek najvažnejših dogodkov).

Bodoči cesar Teodozij Veliki je vojaško kariero začel leta 368 v štabu svojega očeta, visokega vojaškega poveljnika Flavija Teodozija,¹ ki je v letih 368/369 vodil vojaške operacije v Britaniji, nato pa se je v letu 370 v Galiji najprej vojskoval proti Alamanom in v letih 372/373 v Iliriku še proti Sarmatom. V Iliriku sta se poti očeta in sina ločili. Medtem ko je moral Teodozij Starejši spomladi leta 373 na novo službeno dolžnost v Afriko, kjer se je v letih 373/374 uspešno vojskoval proti tamkajšnjemu uzurpatorju Firmu, je njegov sin ostal v Iliriku in tam kot *dux* province *Moesia Prima* jeseni leta 374 zavrnil napad Sarmatov. Tako je področje province zaščitil pred plenjenjem Kvadov in Sarmatov, ki mu je bila takrat prav

¹ PLRE I, str. 902–904, Flavius Theodosius 3.

zaradi njegovega vojaškega uspeha izpostavljena le Panonija.² Čeprav je Teodozij kmalu po teh dogodkih, ko je bil njegov oče, Teodozij Starejši, obtožen kovanja zarote in v začetku leta 376 v Kartagini usmrčen, pustil vojaško službo in se umaknil v rodno Španijo, ga je cesar Gracijan neposredno po rimskem porazu v bitki pri Adrianoplu (9. 8. 378) ali najverjetneje celo že pred tem³ zaradi preteklih uspehov v boju proti Sarmatom poklical na svoj dvor in ga imenoval na mesto vojaškega poveljnika (*magister militum*)⁴ v Iliriku.⁵ V bitki pri Adrianoplu namreč nista bili pokončani le dve tretjini udeležene rimske vojske, ampak tudi velik del poveljniškega kadra,⁶ ki ga je bilo potrebno čim hitreje primerno nadomestiti. Ker takojšnja organizacija nove vojske ni bila mogoča, na področju Trakije in Vzhodnega Ilirika po tako strahovitem porazu ni bilo vojaške sile, sposobne učinkovito zaustaviti zmagovitega prodora Gotov ter pridruženih jim Hunov in Alanov. Čeprav

² O takratnih vpadih Kvadov in Sarmatov na panonsko-mezijsko področje in o vlogi bodočega cesarja Teodozija pri obrambi province Prve Mezije poroča Zosim: *Vest o tem* (gre za Firmovo uzurpacijo v Afriki, o kateri Zosim spregovori tik pred navedenim odlomkom) je seveda zelo vznemirila Valentinijana, zato je delu vojaških enot, ki so varovale Panonijo in Zgornjo Mezijo, takoj ukazal, naj zapustijo svoje položaje in se odpravijo v Afriko. Zatem so Sarmati in Kvadi, ker so se že prej jezili na poveljnika, ki mu je bila zaupana obramba teh dežel (na tem mestu je bil Kelestij), po odhodu vojakov v Afriko napadli Panonce in Mezijce. Kelestij je namreč s prisego potrjenimi obljubami zapeljal njihovega voditelja in ga z zvijačo ob še polni mizi umoril. Tako so imeli barbari dober izgovor za napad, zato so planili nad prebivalce ob Istru in izropali vse, kar je bilo izven mest. Kar zadeva Panonce, so bili ti izpostavljeni plenjenju barbarov, saj se vojaki niso menili za obrambo mest in niso dežel tostran reke nadlegovali nič manj kakor barbari. Nasprotno pa Mezija ni utrpela nikakršne škode, ker je vojaški poveljnik Teodozij pogumno ostal na svojem mestu in odbil napadalce. Zaradi slovesa, ki si ga je pridobil s to zmago, je kasneje postal cesar; gl. ZOSIMOS IV, 16, 3–6. Teodozijevo vlogo pri obrambi Mezije pred vpadi Sarmatov predstavlja podrobneje AMMIANUS MARCELLINUS XXIX, 6, 15 in 16. O predstavljenih dogodkih gl. tudi A. CEDILNIK, Ilirik med Konstantinom Velikim in Teodozijem Velikim, Ljubljana 2004, str. 313–317, s prevodi ustreznih odlomkov iz del Sokrata Sholastika (HE IV, 31, 1–9) in Sozomena (HE VI, 36, 1–5).

³ O veliki verjetnosti, da se je Teodozij še pred porazom pri Adrianoplu zadrževal v Gracijanovi bližini ali celo na samem Balkanu, gl. R. M. ERRINGTON, *The Accession of Theodosius I*, Klio 78 (1996), str. 448–452; P. HEATHER – D. MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire in the Fourth Century. Select Orations of Themistius*, Liverpool 2001, str. 219; H. LEPPIN, *Theodosius der Große*, Darmstadt 2003, str. 43–44. Teodozijevo vrniten iz rodne Španije, ponovna aktivna vključitev v rimsko vojsko ter njegovo imenovanje za cesarja odpirajo vrsto vprašanj, na katera še ne poznamo dokončnih odgovorov. Težave povezane z navedenimi vprašanji skupaj z novejšo literaturo kratko predstavlja M. V. ESCRIBANO PAÑO, *Graciano, Teodosio y el Ilirico: la constitutio Nullus (locus) haereticis* (C.Th. 16, 5, 6. 381), v: *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* LI (2004), str. 134–135.

⁴ Ni povsem jasno, ali je Teodozij v Iliriku deloval kot *magister equitum* ali kot *magister equitum et peditum*; gl. A. LIPPOLD, *Theodosius I*, v: *RE, Supplementband XIII*, 1973, str. 840.

⁵ Podrobnejši prikaz Teodozijeve vojaške kariere pred njegovim imenovanjem za cesarja posredujejo LIPPOLD, *Theodosius* (kot v op. 4) 839–841; A. DEMANDT, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diokletian bis Justinian 284–565 n.Chr.*, München ²2007, str. 155; LEPPIN, *Theodosius* (kot v op. 3) 29–33; gl. tudi D. KIENAST, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt ³2004, str. 337.

⁶ O velikosti rimskih izgub v bitki pri Adrianoplu gl. H. WOLFRAM, *Die Goten*, München ⁴2001, str. 134.

njihov poskus, da bi osvojili utrjena mesta ni prinesel uspeha, so lahko posamezne skupine Gotov, Hunov in Alanov kljub neusklajenemu delovanju uspešno plenile tračansko in dačansko področje⁷ ter prodrle, kakor poroča Amijan Marcelin,⁸ vse do Julijskih Alp.⁹

Kako neurejene so bile razmere, ki so ob Teodozijevev imenovanju vladale na področju Vzhodnega Ilirika in Trakije, nam deloma razkriva Zosimov prikaz dogodkov po bitki pri Adrianoplu.

Odlomek 1:

Zosimos IV, 24, 3–4: Ker so torej razmere dopuščale prav malo upanja, je Viktor, rimski poveljnik konjenice, ki je skupaj z nekaj konjeniki ušel nevarnosti, pohitel proti Makedoniji in Tesaliji ter od tam urno nadaljeval pot proti Meziji in Panoniji, da je Gracijanu, ki se je zadrževal tam, sporočil novico o tem, kar se je zgodilo: o pokončanju tako vojske kakor cesarja.¹⁰ Tega smrt lastnega strica ni zelo potrta, saj je med njima obstajalo obojestransko nezaupanje. Zaradi barbarov pa, ki so si podvrgli Trakijo, v kateri so se naselili, zaradi grožnje, ki so jo za ozemlja Mezije in Panonije predstavljali tam živeči barbari, ter zaradi ljudstev onkraj Rena, ki so neovirano napadala mesta, je presodil, da sam ne bo kos upravljanju države. Zato si je kot pomočnika pri vladanju izbral Teodozija. Po rodu je bil iz iberijske Galicije, iz mesta Kavka, in ni bil niti nevešč vojskovanja niti neizkušen v poveljevanju vojski. Prepustil mu je vodenje državnih zadev v Trakiji in na Vzhodu, sam pa se je podal proti zahodnim Galatom, da bi po svojih najboljših močeh uredil tamkajšnje razmere.

Zelo verjetno je bila prav prisotnost Gotov kriva za velik ovinek, ki ga je na svoji poti proti Panoniji naredil *magister equitum* Viktor, da bi o porazu in Valensovi smrti obvestil cesarja Gracijana.¹¹ Glede na pomembnost novice, smo lahko skoraj prepričani, da si je Viktor izbral najkrajšo možno pot, ki bi ga kar se da hitro pripeljala do cesarja. Ta pa od Adrianopla do Panonije in Sirmija, kjer se je Gracijan takrat najverjetneje zadrževal,¹² ni vodila preko Makedonije in Tesalije, marveč je peljala po cesti, ki je od Adrianopla vodila proti Filipopoli, od tam pa preko prelaza Trajanova vrata do Serdike, Naisa, Viminacija, Singiduna in Sirmija. Vendar izbira daljše poti morda ni bila le posledica navzočnosti Gotov in njim pridruženih Hunov in Alanov, marveč so področje v tistem času najverjetneje ogrožali tudi Sarmati. Ti naj bi poskušali zmedo, ki je področje zajela po bitki pri Adrianoplu, izkoristiti za to, da bi prek Donave znova vpadli na rimsko ozemlje.

⁷ THEMISTIOS, Or. 14, 181b.

⁸ AMMIANUS MARCELLINUS XXXI, 16, 7.

⁹ Gl. tudi WOLFRAM, *Goten* (kot v op. 6) 135–136.

¹⁰ Gre za posledice bitke pri Adrianoplu.

¹¹ P. J. HEATHER, *Goths and Romans 332–489*, Oxford 1991, str. 149; Th. S. BURNS, *Barbarians within the gates of Rome. A study of Roman military policy and the barbarians*, ca. 375–425 A.D., Bloomington – Indianapolis 1994, str. 45 sl.

¹² Gl. O. SEECK, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Stuttgart 1919, str. 250.

Kakor med danes ohranjenimi viri poročajo Pakat,¹³ Temistij¹⁴ in Teodoret,¹⁵ je Teodozij njihov prodor tako kot že leta 374 uspešno zavrnil,¹⁶ nato pa ga je cesar Gracijan prav zaradi izbojevane zmage 19. januarja 379 v Sirmiju imenoval za sovladarja. Čeprav drugi avtorji,¹⁷ tako kot Zosim v predstavljenem odlomku, Teodozijevega imenovanja ne povezujejo z neposredno pred tem izbojevano vojaško zmago nad katerim izmed sovražnih ljudstev, se je Teodozij pred imenovanjem skoraj gotovo moral primerno uveljaviti, saj ne le da ga z vladajočo družino niso povezovale sorodstvene vezi, temveč so prav vladarji te družine odobrili usmrnitev njegovega očeta, od katere so minila komaj tri leta.¹⁸ Zato lahko dokaj upravičeno domnevamo, da so bile morda prav Teodozijeve vojaške sposobnosti in njegovi uspehi v vojskovanju med odločilnimi razlogi, ki so cesarja Gracijana prepričali, da si ga vzame za sovladarja,¹⁹ saj je bila ureditev kaotičnih razmer, ki so Trakijo in vzhodni del Ilirika zajele po rimskem porazu v bitki pri Adrianoplu, prva in najpomembnejša naloga novega vladarja, ki mu prav zato ni bil zaupan le vzhodni del cesarstva, ampak morda tudi celotna ilirska prefektura, povsem zagotovo pa vsaj njen vzhodni del (diecezi Dakija in Makedonija).²⁰

Aktivnosti cesarja Teodozija, povezane z vojaško obrambo ogroženih pokrajin v času pred njegovim prihodom v Tesaloniko²¹ konec pomladi leta 379, nam kratko predstavljajo trije cerkveni zgodovinarji, Filostorgij, Sokrat in Sozomen:

¹³ PACATUS II, 10–12.

¹⁴ THEMISTIOS, Or. 14, 182c; 15, 198a.

¹⁵ THEODORETOS, HE V, 5–6. Teodoret ne navaja imena ljudstva, proti kateremu se je Teodozij boril.

¹⁶ O Teodozijevega bojih s Sarmati tik pred tem, ko ga je Gracijan imenoval za sovladarja, gl. LIPPOLD, Theodosius (kot v op. 4) 841; LEPPIN, Theodosius (kot v op. 3) 42–44.

¹⁷ SOKRATES, HE V, 2, 2–3; SOZOMENOS, HE VII, 2, 1; PHILOSTORGIOS, HE IX, 17 in 19. Slovenske prevode navedenih odlomkov (razen Philostorgios, HE IX, 17) gl. v: CEDILNIK, Ilirik (kot v op. 2) 326 in 328.

¹⁸ Gl. tudi LEPPIN, Theodosius (kot v op. 3) 42–43.

¹⁹ O možnosti, da so k Teodozijevega imenovanju pomembno pripomogli tudi njegovi vplivni sorodniki (Teodozijev stric Flavij Evherij (Fl. Eucherius) je bil v letih 377–379 na dvoru cesarja Gracijana comes sacrarum largitionum, Flavij Klavdij Antonij (Fl. Claudius Antonius), ki je bil s Teodozijem prav tako v sorodu, pa je od leta 376 do morda leta 377 opravljal službo pretorijanskega prefekta za področje Galije) ter o vlogi, ki bi jo ob tem lahko odigrala vojska, gl. ERRINGTON, Accession of Theodosius I. (kot v op. 3) 448–452; H. SIVAN, Was Theodosius a Usurper?, Klio 78 (1996), str. 208–210; ESCRIBANO PAÑO, Graciano, Teodosio y el Ilirico (kot v op. 3) 135, op. 7.

²⁰ Ozemlje ilirske prefekture je segalo na zahodu do Julijskih Alp, na severu do reke Donave (vključevalo je torej skoraj celotno vzhodno polovico današnje Avstrije), na jugu do Jadranskega, Jonskega in Egejskega morja, na vzhodu pa je obsegalo tudi področje današnje zahodne Bolgarije in makedonskega dela Grčije, brez Trakije. Mejo med zahodnim in vzhodnim delom Ilirika sta predstavljali reki Drina in Sava. O možnosti, da bi Teodozij sprva pod svojo oblast dobil celotni Ilirik, gl. BURNS, Barbarians (kot v op. 11) 46–53; R. M. ERRINGTON, Theodosius and the Goths, Chiron 26 (1996), str. 23–26; HEATHER – MONCUR, Politics, Philosophy, and Empire (kot v op. 3) 206.

²¹ Teodozijevo navzočnost v Tesaloniki je prvič potrjena 17. junija 379; gl. CTh 10, 1, 12; LIPPOLD, Theodosius (kot v op. 4) 844.

Odlomek 2:

Philostorgios, HE IX, 19: *Potem ko se je cesar v bližini Sirmija spopadel z barbari (tja je namreč zaradi velike stiske odšel takoj po prevzemu oblasti) in v bitki zmagal, je v vsem sijaju odšel proti Konstantinoplu.*

Odlomek 3:

Sokrates, HE V, 6, 2–3: *V tem času sta cesarja Gracijan in Teodozij premagala barbare. Medtem ko je Gracijan takoj odpotoval v Galijo, ker so to deželo plenili Alamani, je Teodozij po izbojevani zmagi pohitel v Konstantinopol. Na poti se je ustavil v Tesaloniki, kjer je hudo zbolel.*

Odlomek 4:

Sozomenos, HE VII, 4, 1–3: *Ker so zahodni Galati še vedno živeli v strahu pred Alamani, se je Gracijan v tem času vrnil na ozemlje, ki je nanj prešlo po očetu in ga je zadržal zase in za brata, potem ko je Teodoziju prepustil vladanje nad Ilirikom in pokrajinami, ki leže v smeri sončnega vzhoda. Kakor se je namenil, je sam uspešno zavrnil nevarnost Alamanov, medtem ko je Teodozij proti barbarom ob Istru dosegel enakovreden uspeh. Potem ko je barbare v spopadu premagal in so prosili, naj jih sprejme za prijatelje Rimljanov, si je vzel talce ter z njimi sklenil premirje. Nato je odšel v Tesaloniko. Ko je tam zbolel, ...*

Filostorgijev odlomek na tem mestu ni povsem jasen, saj na njegovi osnovi ni mogoče zanesljivo razbrati, na katere Teodozijeve spopade z barbari naj bi se zapis nanašal. Zaradi njegovega nadaljevanja, da je novi cesar na sirmijsko področje zaradi velike nevarnosti, ki mu je pretila, odšel takoj po svojem imenovanju, pa bi lahko celo sklepali, da je avtorjev podatek morda vsaj deloma napačen. Ker je bil Teodozij za cesarja postavljen v Sirmiju, mu namreč ne bi bilo treba od nikoder prihiteti, če bi hotel takoj po svojem imenovanju mesto in njegovo okolico zaščititi pred napadi barbarov. Kljub navedenim nejasnostim in očitni napaki pa Filostorgij, če njegovo poročilo primerjamo s tem, kar nam o takratnem dogajanju sporoča Sokrat, ne prinaša zelo drugačnih podatkov. Na osnovi obeh besedil bi namreč lahko sklepali, da sta se Gracijan in Teodozij takoj po imenovanju slednjega za cesarja vsaj nekaj časa skupaj bojevala in sovražne barbare uspešno premagala.²² Šele po izbojevani zmagi naj bi se Gracijan vrnil v Galijo, medtem ko naj bi Teodozij odšel proti Konstantinoplu.

V nasprotju s Sokratovim in nejasnim Filostorgijevim poročilom nam Sozomenovo besedilo za podoben sklep o skupnem bojevanju obeh cesarjev ne daje nikakršne opore. Razlika je toliko pomembnejša, ker je Sozomen, ki mu je Sokratovo delo služilo kot najpomembnejši vir, Sokratovo predstavitev obravnavanega dogajanja zanesljivo poznal in je spremembe najverjetneje vnesel zato, ker so se mu zdele

²² LIPPOLD, Theodosius (kot v op. 4) 844 tudi na osnovi Sokratovega zapisa (HE V, 6, 2) domneva, da je Gracijanov in Teodozijev vojaški poseg pomladi leta 379 ustalil razmere na prizadetem področju. Gl. tudi ERRINGTON, Theodosius and the Goths (kot v op. 20) 4; Errington zavrača možnost skupne vojaške dejavnosti obeh cesarjev na ozemlju Ilirika v tem času.

ustreznejše od predhodnikovega pisanja.²³ Vendar pa Sozomen, kljub drugačnemu opisu dogajanja, ko govori o sodelovanju obeh cesarjev pri obrambi cesarstva, Teodozijeve prve vojaške uspehe v boju proti sovražnim ljudstvom ob Donavi povsem nedvoumno postavlja v čas pred vladarjevim prihodom v Tesaloniko. V tem se Sokratovo, Sozomenovo in pogojno tudi Filostorgijevo poročilo razlikuje od zapisov, ki nam jih prinašajo drugi danes še ohranjeni viri.²⁴ Na možnost, da se Teodozij pred koncem pomladi leta 379 s sovražnimi ljudstvi, ki so po bitki pri Adrianoplu ropala traško-ilirsko področje, ni spopadel ali pa v boju z njimi vsaj ni dosegel omembe vrednih uspehov, kaže predvsem kratek odlomek Temistijevega govora.

Odlomek 5:

Themistios, Or. 14, 181c: Ni le pesniška bajka, da je Ahil zgolj z bojnim krikom navdal s strahom do tedaj zmagovite barbare. Kajti če si, četudi se s hudodelci sploh še nisi spopadel, samo s tem, da si v bližino postavil tabor in pripravil zaporo, zavrl njihovo predrznost, kaj hudega bodo šele utrpeli ti bedniki, ki jih čaka strašen konec, ko bodo videli, kako vihtiš kopje in spretno sukaš ščit, povsem od blizu pa pobliskuje slepeči odsev tvoje čelade.

Če drži, da je Temistij svoj govor javno predstavil v Tesaloniki konec pomladi ali v začetku poletja leta 379,²⁵ ko se je cesar skupaj s svojim dvorom v mestu zanesljivo zadrževal, potem ni nobenega dvoma, da do uspešnega Teodozijevega vojaškega posega zoper Gote, Hune in Alane do tega časa zanesljivo še ni prišlo, saj bi Temistij v svojem govoru kakršenkoli tovrstni uspeh novega cesarja zagotovo izpostavil. Zdi se, da je lahko Teodozij zaradi epidemije kuge, ki je Gote pregnala iz Makedonije,²⁶ brez bojev dosegel Tesaloniko²⁷ in se v mestu, ki mu je omogočalo dobro povezavo tako s Konstantinoplom kakor z ogroženimi provincami lotil priprav za zavarovanje ogroženih področij in postavitve nove armade. O teh ukrepih nam v nadaljevanju svojega govora spregovori tudi Temistij. Potem, ko novega cesarja oriše kot nepremagljiv branik pred vojsko sovražnikov, ki je pred tem neustavljivo pustošila po Trakiji, Dakiji in Iliriku,²⁸ svetle spremembe po Teodozijevega prihodu na oblast takole predstavi:

Odlomek 6:

Themistios, Or. 14, 181b–c: Zdaj pa se borbeni duh spet vrača med vrste konjenikov in pešcev. Že ti uspeva, da tudi s kmeti vzbujáš strah med barbari in ob njih tudi z rudarji, ki si jim ukazal, naj opustijo zlato in se lotijo kopanja železa. Ta

²³ G. SCHOO na tem mestu kot Sozomenov vir navaja Sokrata; gl. G. SCHOO, *Die Quellen des Kirchenhistorikers Sozomenos*, Berlin 1911, str. 150.

²⁴ THEMISTIOS Or. 14, 181c; OROSIUS VII, 34, 5–6; SYMMACHUS, Ep. 1, 95, 2; AUSONIUS, *Grat. actio Grat.* 2.

²⁵ Glede časa Temistijeve javne predstavitve svojega govora gl. HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 207 in 218.

²⁶ AMBROSIUS, Ep. 51 (Maur. ep. 15) 7.

²⁷ Gl. WOLFRAM, *Goten* (kot v op. 6) 138.

²⁸ THEMISTIOS, Or. 14, 181a–b.

vojska, ki ne pozna razkošnega življenja, se je zbrala po lastni volji in je naučena tako, da hudo obrača v splošno korist.

Da se je Teodozij v svojem prvem letu vladanja pri reševanju problema, ki so ga za traško-ilirski prostor predstavljale še nepremagane skupine Gotov, Hunov in Alanov, najprej posvetil predvsem organiziranju nove vojske, s katero bi lahko uspešno premagal sovražnika, nam poleg Temistija poročajo tudi drugi viri.²⁹

Odlomek 7:

Zosimos IV, 27: Cesar Teodozij, ki se je še vedno zadrževal v Tesaloniki, se je nasproti tem, ki so stopili predenj, kazal prijazno naklonjenega. Svoje vladanje je začel v znamenju mehkužnosti in brezskrbnosti, ob tem pa je povsem zmešal sistem najvišjih služb in v primerjavi s prejšnjim stanjem povečal število vojaških poveljnikov. Če je namreč prej le en mož poveljeval konjenici in le en pehoti, je cesar zdaj te službe razdelil med več kot pet ljudi, s čimer je državi naprtil višje stroške (ne le dvema poveljnikoma, ampak petim in več je bilo potrebno odšteti enako vsoto, kakor jo je prej prejel vsak izmed obeh), vojake pa prepustil grabežljivosti tako velikega števila poveljnikov. Nihče izmed njih se namreč ni zadovoljil le z ustreznim deležem, ampak si je hotel, kakor da bi bila še vedno samo dva, pridobiti celoten dobiček, ki ga je prinašalo trgovanje, namenjeno oskrbi vojakov. In ne samo to. Tudi število poveljnikov konjeniških enot, poveljnikov pešadijskih oddelkov ter njim nadrejenih poveljnikov je povečal v tolikšni meri, da je za seboj pustil dvakrat večje število, kot ga je sprva imel. Pri tem pa vojaki, od vsega, kar je zanje namenila država, niso prejeli ničesar.

Odlomek 8:

Zosimos IV, 30, 1–2: Ko je cesar Teodozij videl, kako zelo oslABLJENA je vojska, je dovolil barbarom z drugega brega Istra, da pridejo, če si želijo, na njegovo stran, in obljubil, da bo prebežnike vključil v oddelke svoje vojske. Ti, ki so pristali na dogovor, so prešli k njemu in bili pridruženi rimskim vojakom. Skrivaj pa so pri sebi mislili na to, da bodo, ko bi se njihovo število povečalo, državo lažje napadli in vsemu zavladali.³⁰ Ker pa je cesar opazil, da množica prebežnikov že

²⁹ Gl. tudi LIBANIOS, Or. 24, 16 in 38.

³⁰ O prikritem sovražnem delovanju Gotov, ki so prestopili na rimsko stran, poroča tudi Evnapij (fr. 48, 2): *Brezštevlna plemena sovražnikov so prestopila meje cesarstva in še številnejša so jim sledila, saj ni bilo nikogar, ki bi jih pri tem oviral. Toda v tako brezupnem položaju se jim je zdel primeren dobiček, da od sovražnikov sprejemajo darila. Vsako pleme je od doma prineslo s seboj od očetov podedovane posvečene predmete skupaj z njihovimi svečeniki in svečenicami. Vendar so se glede tega zavili v globok, neprediren molk in o svojih skrivnostih niso spregovorili niti besede. Kar so kazali navzven, je bilo hlinjeno in zaigrano z namenom, da bi preslepili sovražnika. Vsi so govorili, da so kristjani. Nekaj so jih preoblekli kot svoje škofe in jim nadeli dostojanstvena oblačila ter jih, ko so jih tako odeli z veliko lisičjo kožo, kot prve postavili vsem pred oči. Tako so lahko zaradi danih priseg, ki so jih sami zaničevali, medtem ko so jih cesarji ohranjali z velikim spoštovanjem, vsepovsod posegali in si prilaščali to, kar je bilo nezaščiten. Pri sebi so imeli tudi predstavnike rodu tako imenovanih menihov, ki so jih z vso skrbjo uredili s posnemanjem teh, ki so živeli med njihovimi sovražniki. Posnemanje ni bilo niti zahtevno niti*

presega število tamkaj nameščenih vojakov, je uvidel, da jih nihče ne bo mogel zadržati, če se bodo namenili storiti kaj drugega od tega, kar je bilo dogovorjeno. Zato je bil mnenja, da bi bilo bolje, če bi jih del pridružil vojaškim enotam, ki so bile nameščene v Egiptu, del enot, ki so bile v polnem številu nameščene tam, pa bi dal prepeljati k sebi.

Odlomek 9:

Zosimos IV, 31, 1–2: Potem ko so Egipčani prišli v Makedonijo, so se pridružili tamkajšnjim enotam. Od tedaj v vojski ni bilo več nikakršnega reda in nobene razlike med Rimljanom in barbarom, pač pa so vsi vprek hodili okoli, saj nihče več ni skrbel za seznam moštev, dodeljenih posameznim vojaškim enotam. Prebežnikom, ki so že bili priključeni oddelkom v vojski, je bilo dovoljeno, da se vrnejo v domovino in na svoja mesta pošljejo druge, sami pa znova stopijo v vojaško službo pod rimskim poveljstvom, ko bi se jim zdelo primerno. Ko so barbari videli, kakšen nered vlada v vojaških vrstah (preko prebežnikov in zaradi možnosti, da so na prostranem področju vzdrževali stike z nasprotno stranjo, so bili o vsem dobro obveščeni), so menili, da je nastopil primeren trenutek za napad na cesarstvo, v katerem so bile zadeve tako brezbržno urejene.

Če pustimo ob strani uvodno Zosimovo pisanje v 27. poglavju četrte knjige (začetek odlomka 7) o prizadevanju cesarja Teodozija, da bi si na osnovi podeljenih privilegijev pridobil naklonjenost cerkvene in posvetne elite vzhodnega dela cesarstva in tako utrdil svojo oblast na področju, kjer je bil do tedaj brez vplivnih poznanstev in tako tudi brez nujno potrebne podpore,³¹ potem bi lahko njegove ukrepe, povezane z organiziranjem nove vojske, ki nam jih v prevedenih odlomkih predstavlja Zosim, strnili takole: novi cesar je na svojem vladnem področju (1) povečal število vojaških poveljnikov, (2) v vrste rimske vojske je sprejel številne novince iz vrst barbarov ter (3) vojsko ogroženega traško-ilirskega področja poskušal okrepiti tudi tako, da je enote, ki so jih sestavljali na novo nanovačeni barbari, premestil s področja blizu njihove domovine v oddaljene dele cesarstva in na njihovo mesto postavil oddelke s področij, ki so premeščene enote sprejela. Teodoziju izrazito nenaklonjeni Zosim v navedenih ukrepah seveda ne vidi možnosti za rešitev, ampak nas skuša prepričati, da je ravnanje novega cesarja najboljša in najkrajša pot, ki vodi v zanesljivo pogubo rimskega cesarstva.³² Vendar se zdi, da

naporno, pač pa je zadoščalo, da lazijo okrog v temnih plaščih in hitonih, hkrati pa so slabi in za take tudi veljajo. Ko so barbari bistroumno opazili, da Rimljani vse to nadvse spoštujejo, so jih s prevaro z lahkoto zavedli, medtem ko so v preostalem času v varnem zavetju najglobljih skrivnosti odločno in odkritosrčno častili svoje lastne svete predmete. A čeprav je bilo stanje takšno, so Rimljani zabredli v tolikšno nespamet, da so celo tisti, ki so bili na videz razumni, trdno in brez pomislekov verjeli, da so kristjani in jih vežejo vse njihove zapovedi.

³¹ Tovrstna prizadevanja cesarja Teodozija podrobneje predstavlja HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 221–222.

³² Gl. ZOSIMOS IV, 29. Enako nenaklonjen je cesarju Teodoziju tudi Evnapij, Zosimov glavni vir pri pisanju zgodovine do konca Teodozijevega vladanja, ki v enem od ohranjenih odlomkov Teodozijevo vladanje takole opisuje: *Ko je cesar Teodozij prejel oblast nad tako*

gre v svoji kritiki predaleč in z namenom, da bi bile razmere, ki jih predstavlja, čim bolj črne, beleži podatke, ki niso povsem resnični.³³

Alexander Demandt³⁴ tako domneva, da Zosimovo pisanje o Teodozijevem povečanju števila vojaških poveljnikov ne temelji na zgodovinskih osnovah, marveč je posledica zgodovinarjevega sovražnega odnosa do novega cesarja. Pred nastopom vlade cesarja Teodozija so bili namreč v vzhodnem delu rimskega cesarstva v obdobju od Konstancija II. do Valensa vseskozi vsaj trije poveljniki z nazivom *magister militum* (dva z nazivom *magister praesentalis* (en za pehoto in en za konjenico) in en z nazivom *magister militum per Orientem*), v obdobjih krize pa jih je bilo lahko tudi več. Tako je že Teodozijevemu predhodniku, cesarju Valensu, tik pred bitko pri Adrianoplu služilo kar sedem poveljnikov z nazivom *magister militum*.³⁵ Cesar Teodozij je po svojem prihodu na oblast ob treh ustaljenih poveljniških mestih, obdržal tudi dve dodatni mesti, od katerih pa je eno po sklenitvi dogovora z Goti leta 382 odpravil. Torej je imel že ob samem začetku svojega vladanja dva poveljnika manj kakor cesar Valens, po sklenitvi dogovora pa je število poveljujočih zmanjšal še za eno mesto. Če k njegovemu vladnemu področju v začetnem obdobju vladanja ne bi bil priključen tudi vzhodni del ali morda celo celoten Ilirik,³⁶ ki je pred tem pripadal Zahodu in mu Valens ni vladal, Teodozij ob svojem prihodu na oblast ne bi razpolagal z več kot petimi poveljniškimi mesti z nazivom *magisterium militum*. Tako pa mu je skupaj s pridobitvijo oblasti nad Ilirikom pripadlo tudi mesto poveljnika *magister militum per Illyricum*, pri čemer imenovanje slednjega v sistemu vojaških poveljniških mest ni predstavljalo novosti, saj je bilo mesto poveljnika z nazivom *magister militum per Illyricum* uvedeno že v času vladanja Konstancija II.³⁷ Tako Zosim sicer ne beleži napačnih podatkov, ko piše, da je Teodozij razpolagal celo z več kot petimi najvišjimi vojaškimi poveljniki, pretirava pa, ko stanje

obsežnim cesarstvom, je s svojim primerom pokazal, kako drži starodavna modrost, da je oblast veliko zlo in da je človek trden in stanoviten v vsakem položaju, samo v primeru sreče ne. Kakor hitro je namreč prišel na oblast, že se je vedel kot mladenič, ki je pred kratkim podedoval veliko premoženje, skozi dolga leta nakopičeno s preudarnostjo in odrekanjem svojega očeta, in ki ga sedaj, ko je naenkrat postal gospodar tega bogastva, obvladuje neizmerna želja, da bi dobljeno na kakršenkoli način povsem zapravlil. Tako bi tudi tedaj razumen opazovalec kakor z nadzornega stolpa lahko gledal, kako cesar ne zanemari nobene podlosti in izprijenosti, ki bi vodila v propad države (EUNAPIOS, fr. 46, 1).

³³ Podobno kritičen je Zosim tudi do ravnanja cesarja Konstantina, ki mu je tako kot Teodoziju zaradi njegove cerkvene politike enako kot pred njim že Evnapij prav tako vseskozi nenaklonjen; gl. ZOSIMOS II, 32–34.

³⁴ A. DEMANDT, *Magister militum*, RE Supplement XII, 1970, st. 710–726; gl. tudi ZOSIME, *Histoire nouvelle*, Tome II, 2e partie, Livre IV, Texte établi et traduit par François Paschoud, Paris 1979, str. 391–393; ZOSIMOS, *Neue Geschichte*, Übersetzt und eingeleitet von Otto Veh, durchgesehen und erläutert von Stefan Rebenich, Stuttgart 1990, str. 344, op. 54; ERRINGTON, *Theodosius and the Goths* (kot v op. 20) 5.

³⁵ DEMANDT, *Magister militum* (kot v op. 34) 708.

³⁶ R. M. Errington na osnovi informacij, ki jih prinaša Sidonij Apolinar, *Carm.* 5, 107 domneva, da je cesar Teodozij v boju z Goti prevzel vodenje vojaških operacij v celotni ilirski prefekturi; gl. ERRINGTON, *Theodosius and the Goths* (kot v op. 20) 1, op. 4.

³⁷ DEMANDT, *Spätantike* (kot v op. 5) 312.

v Teodozijevem času primerja s tistim v času njegovih predhodnikov, saj ukrepi,³⁸ ki naj bi jih glede števila poveljujočih oficirjev uvedel Teodozij takoj ob začetku svojega vladanja, najverjetneje niso bili nič tako zelo posebnega in pomembnega, kot bi Zosim rad prikazal.³⁹

Teže preverljiva je v nadaljevanju navedena obtožba.⁴⁰ Čeprav lahko domnevamo, da zgodovinar vsaj deloma pretirava tudi, ko cesarju Teodoziju očita množično sprejemanje barbarov v vrste rimske vojske, se zdi ta obtožba bolj zapletena, saj nam viri o nacionalni sestavi rimske vojske ne prinašajo dovolj natančnih številčnih podatkov. Temistij⁴¹ in Libanij,⁴² ki prav tako poročata o Teodozijevem sprejemanju novincev v vrste v bitki pri Adrianoplu zdesetkane vzhodne armade, množičnega sprejemanja barbarskih vojščakov ne omenjata. Težko je reči, ali sta se temu izognila namenoma, da bi s tem prikrila napake v ravnanju novega cesarja, ali pa zato, ker v njegovem ravnanju ni bilo nič tako zelo posebnega, da bi se jima zdelo vredno omenjati. Sama politika novačenja nedržavljanov v vrste rimske vojske namreč ni bila novost in tudi Zosim sam že prej poroča o takšnem ravnanju rimskih cesarjev.⁴³ Rekruti germanskega porekla so vse pomembnejšo vlogo v vrstah rimske vojske igrali od Konstantina Velikega dalje.⁴⁴ Za njim so vsi cesarji 4. stoletja nove voja-

³⁸ Poleg navedenih šestih mest, ki so jih zasedali vojaški poveljniki z nazivom *magister militum*, je imel Teodozij tudi posebnega poveljnika v Afriki (*comes et magister utriusque militiae per Africam*). Vendar pa imenovanje Gildona, edinega znanega nosilca te funkcije, ne more biti predmet Zosimovih obtožb, saj pade šele v čas tik pred Teodozijevim vojaškim pohodom proti uzurpatorju Evgeniju, medtem ko govori Zosim o začetnem obdobju Teodozijevega vladanja. O Gildonovem imenovanju gl. DEMANDT, *Magister militum* (kot v op. 34) 719. Posebnega poveljnika za področje Trakije pa Teodozij, kljub domnevam nekaterih zgodovinarjev, najverjetneje še ni imenoval; gl. DEMANDT, *Magister militum* (kot v op. 34) 719–720.

³⁹ Pashoud opozarja na absurdnost Zosimove trditve, da se je število ostalega poveljniškega kadra v vojski v času Teodozijevega vladanja podvojilo; gl. ZOSIME, *Histoire nouvelle* (kot v op. 34) 393, op. 155.

⁴⁰ Ker Zosim o Teodozijevem sprejemanju barbarov v vrste rimske vojske spregovori šele nekaj poglavij po predstavitvi Modarovega uspeha v boju proti Gotom (IV, 25), Gutmann domneva, da so Goti predvsem po tem dogodku zares množično prehajali na rimsko stran; gl. B. GUTMANN, *Studien zur römischen Aussenpolitik in der Spätantike (364–395 n. Chr.)*, Bonn 1991, str. 197. Kljub takšnemu vrstnemu redu poglavij in kljub navedeni možnosti problem novačenja Gotov obravnavam že na tem mestu, saj iz samega Zosimovega besedila nikakor ne bi mogli razbrati, da Goti niso v velikem številu prestopali na rimsko stran tudi pred tem. Teodozij sam si je, kakor piše Zosim (IV, 30, 1), za njihovo vključitev v rimsko vojsko prizadeval, vse od trenutka, ko je spoznal, – kar se je zgodilo vsaj ob njegovem imenovanju, če ne že prej –, kako številčno šibka je njegova vojska. Za Gote, ki so bili razpršeni v manjše oddelke bolj ranljivi in so se v opustošeni deželi le težko oskrbeli s potrebnim živževem, pa je prestop pomenil obljubo boljšega življenja in bil zaradi tega slej ko prej vabljen tudi, če ga ni še dodatno pospešil vojaški poraz.

⁴¹ THEMISTIOS, Or. 14, 181b.

⁴² LIBANIOS, Or. 24, 16.

⁴³ ZOSIMOS III, 8, 1 (Julijan); IV, 12, 1 (Valentinijan I).

⁴⁴ ZOSIMOS, *Neue Geschichte* (kot v op. 34) 319, op. 15. O novačenju vojakov barbarskega porekla gl. tudi J. H. W. G. LIEBESCHUETZ, *Barbarians and Bishops. Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford 1992, str. 11–25; A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284–602. A Social Economic and Administrative Survey*, I, Oxford 1973, str. 619–623.

ke iskali tudi med Germani onstran meja rimskega imperija. Posledica takšnega ravnanja rimskih cesarjev je bila, da je bil delež Germanov v rimski vojski vse večji in prav v elitnih oddelkih so germanski oficirji in vojaki pogosto igrali zelo pomembno vlogo.⁴⁵ Zato Teodozij, ko je dovolil, da za nove vojake sprejmejo tudi barbabe, ni ravnal drugače kot pred njim že drugi cesarji. V primerjavi s predhodniki se je njegovo ravnanje pred sklenitvijo miru leta 382 verjetno razlikovalo v tem, da je bil zaradi katastrofalnih posledic bitke pri Adrianoplu prisiljen sprejeti večje število barbarskih vojakov, kakor je bilo potrebno pred tem. Koliko tujih vojakov je bilo takrat vključenih, na osnovi Zosimovega besedila ni mogoče natančno razbrati. Zosim Teodoziju namreč očita, da je število barbarov v njegovi vojski preseгло število Rimljanov. Če pa drži, kakor domneva Hoffmann,⁴⁶ da se je v bitki pri Adrianoplu na rimski strani borilo od 30.000 do 40.000 vojakov, potem bi znašala tretjina, kolikor jih je spopad preživelo,⁴⁷ od 10.000 do okoli 13.000 vojakov. Ker so najverjetneje prav ti vojaki predstavljali jedro Teodozijeve nove armade, v katero si je cesar prizadeval vključiti tudi kar se da veliko število novincev, bi število sprejetih barbarov že, če bi vzeli za osnovo manjše možno število razpoložljivih rimskih vojakov (10.000), zneslo več kot 10.000 sprejetih. Če je ob tem resničen tudi podatek, da se je v bitki pri Adrianoplu na gotski strani borilo okoli 20.000 vojščakov, bi 10.000 v rimsko vojsko vključenih barbarov nevarno razredčilo vrste Gotov, Hunov in Alanov, ki so pustošili traško-ilirski prostor, tudi če bi se jim, kakor bi lahko razumeli Zosimovo pisanje, po zmagi pri Adrianoplu pridružile nove skupine onstran Donave živečih ljudstev.

Odlomek 10:

Zosimos IV, 25, 1–2: *Medtem ko se je cesar Teodozij zadrževal v Tesaloniki, so mnogi zaradi osebnih in javnih potreb od vsepovsod prihajali k njemu ter spet odhajali, ko so dosegli namen, zaradi katerega so prišli. V tem času je veliko število Skitov, ki so živeli onkraj Donave, v mislih imam Gote, Tajfale in kolikor je bilo ljudstev, ki so prej prebivala skupaj z njimi, prešlo reko in napadlo mesta pod rimsko oblastjo, saj jih je v to prisilila množica Hunov, ki se je polastila njihovih bivališč. Zato se je cesar Teodozij z vso svojo vojsko začel pripravljati na vojno. Medtem ko so omenjena ljudstva že zasedla vso Trakijo in si posadke mest in tamkajšnjih utrdb niti koraka niso upale narediti izven obzidja, kaj šele da bi se na odprtem spopadle, ...*

Čeprav bi se lahko zdelo, da opisani vpad Gotov, Tajfalov in drugih njima pridruženih ljudstev preko Donave v času, ko se je novi cesar Teodozij že zadrževal v Tesaloniki, lepo predstavlja samoumeven potek dogodkov po rimskem porazu v bitki pri Adrianoplu, je iz zapisanega vendarle razvidno, da Zosim ne piše o dogodkih, ki so usodnemu spopadu sledili, ampak verjetno nevede v napačen čas

⁴⁵ Gl. LIEBESCHUETZ, *Barbarians and Bishops* (kot v op. 44) 14.

⁴⁶ D. HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, Düsseldorf 1969, str. 444.

⁴⁷ AMMIANUS MARCELLINUS XXXI, 13, 18.

postavlja vpad, ki je sprožil usodni spopad. Ne le da o Gotih, Tajfalih in drugih njima pridruženih ljudstvih vemo, da so že leta 376/77 preko Donave prišla na rimsko ozemlje, tudi posledic, ki jih Zosim na tem mestu pripisuje njihovem vpadu, nikakor ne bi mogli povezati z novim vpadom istih ljudstev nekaj let kasneje (torej leta 379). Cesar Teodozij se na vojno namreč ni začel pripravljati šele poleti leta 379 ob nekem novem sovražnem vpadu, kakor bi Zosimov zapis na tem mestu lahko razumeli, ampak že takoj po svojem imenovanju v začetku istega leta, in tudi Trakije sovražna ljudstva niso zasedla šele ob navedenem spornem vpadu, ampak takoj po svoji zmagi pri Adrianoplu. Predstavljeni Zosimov opis vpada je torej povsem očitno postavljen v napačen čas in za predstavitev takratnih razmer ne nudi zanesljivih podatkov, kaže pa na to, da bi lahko Zosim med barbare, ki so preko Donave prišli na rimsko ozemlje in bili množično vključeni v nastajajočo novo Teodozijevo vojsko, štel tako tiste, ki so mejo prestopili pred bitko pri Adrianoplu, kakor tudi tiste, ki so to storili šele po njej. Da bi lahko Zosim med njimi v resnici videl predvsem slednje, postane še toliko bolj očitno, če k razmišljanju pritegnemo tudi dejstvo, da je imel Zosim zaradi nevednosti sleherni napad barbarov za povsem nov vpad preko Donave, ki pa so ga vsakokrat izvedli pripadniki istih onstran Donave živečih ljudstev.⁴⁸

Ne glede na število na novo sprejetih gotskih vojščakov in ne glede na to, kje so se pred svojim prestopom zadrževali, se zdi zelo malo verjetno, da bi bil njihov prestop v vrste rimske vojske rezultat skrivnega dogovora, po katerem naj bi Goti in njim pridružena ljudstva od znotraj uničili obrambno sposobnost svojega nasprotnika. Na pomanjkanje kakršnegakoli v naprej pripravljenega načrta kaže dogajanje po gotski zmagi pri Adrianoplu, ko so se skupine Fritigernovih Gotov ter Grevtungov, Hunov in Alanov po neuspelem obleganju Adrianopla, Perinta in Konstantinopla znova ločile in v manjših oddelkih posamič plenile po traško-ilirskem prostoru.⁴⁹ Takšno ravnanje sicer ni bila posledica popolne nepremišljenosti, saj so se manjše skupine laže oskrbele z nujno potrebnim živežem, vseeno pa kaže, da Goti pri svojem delovanju niso sledili usklajenemu in v naprej pripravljenemu načrtu. Posamezni gotski oddelki so namreč zdaj brez enotnega vodstva in določenega cilja povsem na slepo plenili napadeno rimsko ozemlje. Tako razdrobljeni gotski oddelki so bili bolj ranljivi in jih je rimska vojska, čeprav močno oslABLJENA, v posamičnih spopadih lahko premagala že v prvem letu po katastrofalnem porazu. Ob tolikšni nepovezanosti Gotov na odprtem bojišču bi si težko predstavljali, da so Goti, kakor piše Zosim, istočasno v vrste rimske vojske namenoma množično pošiljali svoje predstavnike, da bi ti od znotraj povsem spodkopali nasprotnikovo moč. Mnogo bolj verjetno se zdi, da so se Goti odločali po trenutnem nagibu in v skladu z danimi okoliščinami, ki so posameznike in verjetno tudi cele oddelke privedli do sklepa, da prestopijo na rimsko stran. Čeprav torej njihov prestop najverjetneje ni bil v naprej pripravljen in Goti, ki so na novo stopili v rimsko

⁴⁸ Prim. tudi ZOSIMOS IV, 31, 2–3 (odlomek 17).

⁴⁹ AMMIANUS MARCELLINUS XXXI, 16, 7. O razmerah, ki so po bitki pri Adrianoplu vladale na traško-ilirskem področju, ter o ravnanju Gotov po izbojevani zmagi gl. tudi HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer* (kot v op. 46) I, 458–461; GUTMANN, *Studien* (kot v op. 40) 194; WOLFRAM, *Goten* (kot v op. 6) 138.

vojsko, niso imeli nikakršnih v naprej načrtovanih tajnih zadolžitev, med Rimljani niso uživali popolnega zaupanja in jih je dal Teodozij še istega leta (379) deloma premestiti v Egipt. Pričakovali bi lahko, da bi se Goti, če bi bil njihov prestop na nasprotno stran povezan s tajno protirimsko sovražno dejavnostjo, premestitvi v Egipt, kjer svoje naloge ne bi mogli ustrezno opraviti, uprli, vendar Zosim o tem ne poroča. Zato lahko nekoliko kasnejše Zosimovo pisanje, da se Goti niso izkazali kot zanesljivi pomočniki v boju, znova bolj pripišemo trenutni presoji posameznikov kakor usklajeni in načrtovani dejavnosti.

Leta 379, ko je cesar Teodozij pospešeno gradil svojo novo armado, pa so Goti očitno veljali za dovolj zanesljive, da so jih v rimsko vojsko množično sprejemali. V kolikšni meri so se pogoji, pod katerimi so bili novinci vključeni, razlikovali od tistih, pod katerimi so pripadniki tujih ljudstev tudi sicer stopali v oddelke rimske vojske, je na osnovi razpoložljivih virov nemogoče dognati. Glede na izgube, ki jih je rimska vojska utrpela v bitki pri Adrianoplu, je razumljivo, da je cesar Teodozij nujno potreboval nove vojake.⁵⁰ Kako velike so bile potrebe in kako nezadostno so jih izpolnili z rimskimi državljani, nam kaže prav dejstvo, da so kot nove vojake sprejemali Gote, proti katerim so se sicer še vedno vojskovali. Zaradi resnosti položaja bi bilo sicer povsem mogoče, da so bili pogoji, pod katerimi so Gote sprejemali, za Gote ugodnejši od tistih, na katere bi morali pristati v manj zaostrenih razmerah. Kljub temu pa se zdi na tem mestu povsem nesmiselno Zosimovo pisanje, da naj bi bilo na novo vključenim Gotom dovoljeno po želji kadarkoli se vrniti k svojemu ljudstvu, če bi v zameno zase poslali nadomestilo, medtem ko bi se sami, če bi se jim tako zahotelo, kadarkoli spet lahko vrnili na rimsko stran. O možnosti, da so se vojaki, ki so bili doma onstran meja rimskega imperija, občasno lahko vrnili v domače kraje, poroča Amijan Marcelin,⁵¹ ko piše o dogodkih, ki so se zgodili še pred Teodizijevim prihodom na oblast. Ali pa so na novo sprejeti gotski vojaki v tedanji Teodozijevi vojski imeli to možnost, na osnovi razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, vendar se zaradi vojnih razmer vendarle ne zdi prav verjetno. Bolj verjetno se zdi, da so neurejene razmere po hudem porazu in ne pravila tako Gotom kot tudi drugim pripadnikom vojske omogočale, da so lahko vzdrževali stike z nasprotnikom in tudi prehajali na njegovo stran. Na neresničnost Zosimovega pisanja na mestu, ki ga obravnavamo, kaže tudi očitna neskladnost obravnavanega besedila. Če naj bi bilo namreč gotskim prebežnikom pod pogojem, da bi poslali zamenjavo, dovoljeno vrniti se na gotsko stran, potem bi v tedanji Teodozijevi vojski morali obstajati sezname vojakov, saj zahteva po zamenjavi v nasprotnem primeru ne bi imela nikakršnega smisla. Vendar Zosim sam prav obstoj takšnih seznamov tik pred tem zanika, ko skuša prikazati, kako nezaslišana je bila zmešnjava v vojski.⁵² Navedeno neskladje seveda ne dokazuje,

⁵⁰ Kakor poroča Temistij (Or. 14, 181b–c; gl. odlomek št. 6), ki poskuša na navedenem mestu prikazati, da se razmere pod Teodozijem umirjajo in urejajo, so prazna mesta deloma zapolnili kmetje, medtem ko rudarji, ki jih Temistij prav tako omenja, najverjetneje niso bili mobilizirani kot vojaki, pač pa so opustili dejavnosti, ki so jih opravljali v mirnem času, in svoje delo zaradi nastalih razmer posvetili potrebam rimske vojske; gl tudi HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 222.

⁵¹ AMMIANUS MARCELLINUS XXXI, 10, 3.

⁵² O navedenem neskladju gl. tudi ZOSIME, *Histoire nouvelle* (kot v op. 34) 400, op. 159.

da zmešnjave v vojski ni bilo, saj poročilo o danem dovoljenju Gotom skoraj zagotovo ni resnično, povsem jasno pa kaže, da Zosimovemu pisanju na tem mestu ni mogoče povsem verjeti.

Precej bolj zanesljivo je Zosimovo poročilo o premestitvi dela v rimsko vojsko sprejetih Gotov v Egipt in dela v Egiptu nameščenih enot v Makedonijo leta 379.⁵³ Čeprav drugi viri⁵⁴ o tej premestitvi ne poročajo, lahko samo na osnovi tega, kar si lahko preberemo pri Zosimu, domnevamo, da na tem mestu ne prinaša neresničnih podatkov. Zosim namreč o navedeni zamenjavi v povezavi z drugimi dogodki še trikrat poroča. Najprej še v istem poglavju,⁵⁵ v katerem o premestitvi prvič spregovori, piše o krvavem obračunu, do katerega je med oddelki gotskih vojakov, ki so bili na poti v Egipt, in oddelki rimske vojske, ki so bili na poti iz Egipta, prišlo v lidijski Filadelfiji, drugič⁵⁶ in tretjič⁵⁷ pa eno poglavje kasneje, ko piše o prihodu vojaških oddelkov iz Egipta v Makedonijo in o njihovi vlogi ob ponovnem gotškem napadu leta 380. Na teh mestih predstavljeni dogodki medsebojno sicer ne bi bili neposredno povezani, če jih ne bi družilo to, da so bili vanje vpleteni oddelki, ki jih je zadela obravnavana zamenjava. Zelo težko, da bi Zosim ali pred njim Evnapij dogodke med seboj tako spretno prepletel, če do premestitev vojaških oddelkov v resnici ne bi prišlo.⁵⁸

Ob takšnih ukrepih⁵⁹ in zaradi razdrobljenosti gotske vojske, ki je rimski strani omogočila, da je po hudem porazu laže zbrala svoje sile in se pripravila na nov spopad, je rimska vojska že v prvem letu po bitki pri Adrianoplu dosegla prve posamezne uspehe. Časovno jih je najverjetneje potrebno umestiti v čas med 17. junijem, ko je Teodozij zanesljivo že bil v Tesaloniki, in 17. novembrom, ko so v Konstantinoplu uradno razglasili zmago nad Goti, Huni in Alani.

⁵³ O datiranju dogodka gl. podrobneje HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer* (kot v op. 46) I, 460, op. 243.

⁵⁴ Hoffmann zanika možnost, da bi navedene premestitve beležila tudi *Notitia Dignitatum*, in domneva, da leta 379 v Egipt in Trakijo niso bile premeščene zaključene vojaške enote, ampak samo posamezni oddelki; HOFFMANN, *Das spätrömische Bewegungsheer* (kot v op. 46) I, 460–461; gl. tudi ZOSIME, *Histoire nouvelle* (kot v op. 34) 396–397, op. 158.

⁵⁵ ZOSIMOS IV, 30, 3–5; Zosim v odlomku predstavi krvavi obračun med gotskimi oddelki, ki so bili na poti v Egipt, in oddelki rimske vojske, ki so iz Egipta potovali v Makedonijo. Do obračuna je zaradi neprimerne vedenja gotskih vojakov prišlo v lidijski Filadelfiji v Mali Aziji, kjer sta se obe skupini srečali.

⁵⁶ ZOSIMOS IV, 31, 1; Zosim v odlomku opisuje razmere, ki so v rimski vojski, nameščeni v Makedoniji, vladale potem, ko so vanjo prišli oddelki iz Egipta.

⁵⁷ ZOSIMOS IV, 31, 4; Zosim v odlomku poroča, da so se samo Rimljani in vojaki, ki so pred tem prispeli iz Egipta, ob novem gotškem napadu spopadli z napadalcem; gl. tudi odlomek 17.

⁵⁸ O premestitvah vojaških enot, s katerimi je poskušal cesar Teodozij svojo oslABLJENO vojsko okrepiti in pripraviti na nov spopad z Goti, poroča tudi Libanij (Or. 24, 38).

⁵⁹ Poleg na tem mestu navedenih ukrepov, je morda mogoče na osnovi krajev, kjer se je Teodozij v letu 379 zadrževal in jim deloma lahko sledimo na osnovi krajev izida v zbirki *Codex Theodosianus* zbranih zakonov (CTh 6, 30, 2 in 12, 13, 4), sklepati tudi na Teodozijevo načrt postavitev okrepljene obrambne linije na črti Donava – Castra Martis – prehod Trajanova vrata – Skupi – Tesalonika, ki naj bi Fritigernovim Gotom ter trietnični skupini Grevtungov, Hunov in Alanov onemogočila prodor proti Zahodu; o domnevi gl. GUTMANN, *Studien* (kot v op. 40) 192–193.

Odlomek 11:

Consularia Constantinopolitana (ad ann. 379): *V tem letu⁶⁰ so se Rimljani z Goti večkrat spopadli. Nato so bile 17. novembra proti Gotom, Alanom in Hunom razglašene zmage.*

Kljub uradni razglasitvi zmage pa viri o konkretnih vojaških spopadih v tem času skoraj ne poročajo. Zosim, ki je za obravnavane dogodke naš najpomembnejši vir, je do Teodozija tako sovražno razpoložen, da bi prav lahko morebitne uspehe novega cesarja tudi zamolčal.⁶¹ Kljub temu je Zosim danes edini poznani vir, ki nam o Teodozijevih uspehih v tem času prinaša povsem konkretne podatke. Na osnovi njegovega pisanja torej lahko kot edino večjo vojaško akcijo, ki je rimski strani v letu 379 prinesla zmago, navedemo le uspeh poveljnika Modara proti večjemu oddelku Gotov v Trakiji.⁶² Vendar tudi v tem primeru ni šlo za čisto pravi spopad, saj Modarova enota, kakor nam dogodek opisuje Zosim, sovražniku, ki ga je malo pred svitom nenadoma napadla, sploh ni dala priložnosti, da bi se z njo spopadel, marveč je opite nasprotnike še speče poklala. Predstavljamo si lahko, da je rimska stran v prvem letu po bitki pri Adrianoplu tudi sicer na podoben način poskušala oslabiliti moč svojega nasprotnika. Ker rimska vojska po hudem porazu še ni bila dovolj okrepljena, ker novinci še niso bili dovolj izurjeni in ker stari vojaki zaradi poraza še niso imeli dovolj svoje nekdanje samozavesti in zaupanja v zmago, v odprtem spopadu z združenim nasprotnikom tako oslabljena in nepripravljena verjetno ne bi imela nikakršnega upanja na zmago. Zato pa ji je sovražnikova razdrobitev v manjše oddelke, ki med seboj niso povezano delovali, omogočila, da se je kljub lastni šibkosti s posameznimi oddelki, če je bilo, tako kot v primeru Modarove enote, mogoče, iz zasede nepričakovano spustila v boj z zdaj šibkim in nepazljivim sovražnikom.⁶³

Posledica Modarovega in drugih morebitnih njemu podobnih uspehov je bila, da so morali Goti do konca leta 379 zapustiti ozemlje južno od gorovja Balkan (*Haemus*) ter se umakniti na področje ob Donavi, kjer pa so lahko preživeli samo, če so jim Rimljani omogočili potrebno oskrbo z živežem.⁶⁴ Možnost, da bi Goti izropano in opustošeno Trakijo zapustili sami od sebe, pri čemer naj bi Modarov poseg samo pospešil njihov umik proti Zahodu na področje Ilirika, se zdi manj verjetna.⁶⁵ Kljub Zosimovemu zapisu, da je v Trakiji po Modarovem uspehu spet zavladal mir, saj so bili vsi barbari, ki so se zadrževali tam, uničeni, bi iz tega, kar

⁶⁰ To je bilo leto 379, ko sta bila konzula Avzonij in Olibrij in je bil Teodozij v Sirmiju razglašen za cesarja, kakor nam Consularija Constantinopolitana poročajo pred tem.

⁶¹ Na to možnost in pa na možnost, da bi za ta čas sorazmerno dobro ohranjene kronike glavnega mesta morda ne tako pomembna dejanja cesarja Teodozija namenoma olepšale, opozarja Leppin; gl. LEPPIN, Theodosius (kot v op. 3) 46–47.

⁶² ZOSIMOS IV, 25, 2–4; 27, 1.

⁶³ O rimski taktiki vojskovanja v prvem letu vojne gl. HOFFMANN, Das spätrömische Bewegungsheer (kot v op. 46) I, 461; WOLFRAM, Goten (kot v op. 6) 138; GUTMANN, Studien (kot v op. 40) 194–196.

⁶⁴ WOLFRAM, Goten (kot v op. 6) 138; HOFFMANN, Das spätrömische Bewegungsheer (kot v op. 46) I, 461.

⁶⁵ Na to možnost opozarja HEATHER, Goths and Romans (kot v op. 11) 150.

nam pove Zosim sam, pa tudi drugi še ohranjeni viri vendarle težko razbrali, da so Goti in njim pridružena ljudstva do konca leta 379 zapustili Trakijo in prodrli v province, ki so ležale zahodno od nje. Te so vpadi in pustošenja prizadeli neprimerno manj kot traško področje, zato so bile za Gote bolj vabljive, za Rimljane pa iz istega razloga dragocenejše. Poleg tega so bili Goti, dokler so bili zbrani na ozemlju severne Trakije, neprimerno laže obvladljivi kakor takrat, kadar so se razkropili po širšem traško-ilirskem prostoru. Če bi Goti do konca leta 379 v resnici zapustili Trakijo in se umaknili proti zahodu, bi na rimski strani zelo težko govorili o izbojevani zmagi. Pa vendar ohranjeni viri⁶⁶ to leto predstavljajo kot uspešno obdobje boja proti Fritigernovim Gotom in trietnični skupini Grevtungov, Hunov in Alanov.

Odlomek 12 (2):⁶⁷

Philostorgios, HE IX, 19: *Potem ko se je cesar v bližini Sirmija spopadel z barbari (tja je namreč zaradi velike stiske odšel takoj po prevzemu oblasti) in v bitki zmagal, je v vsem sijaju odšel proti Konstantinoplu.*

Odlomek 13 (3):

Sokrates, HE V, 6, 2–3: *V tem času sta cesarja Gracijan in Teodozij premagala barbore. Medtem ko je Gracijan takoj odpotoval v Galijo, ker so to deželo plenili Alamani, je Teodozij po izbojevani zmagi pohitel v Konstantinopol. Na poti se je ustavil v Tesaloniki, kjer je hudo zbolel.*

Odlomek 14 (4):

Sozomenos, HE VII, 4, 1–3: *Ker so zahodni Galati še vedno živeli v strahu pred Alamani, se je Gracijan v tem času vrnil na ozemlje, ki je nanj prešlo po očetu in ga je zadržal zase in za brata, potem ko je Teodoziju prepustil vladanje nad Ilirikom in pokrajinami, ki leže v smeri sončnega vzhoda. Kakor se je namenil, je sam uspešno zavrnil nevarnost Alamanov, medtem ko je Teodozij proti barbarom ob Istru dosegel enakovreden uspeh. Potem ko je barbore v spopadu premagal in so prosili, naj jih sprejme za prijatelje Rimljanov, si je vzel talce ter z njimi sklenil premirje. Nato je odšel v Tesaloniko. Ko je tam zbolel, ...*

Odlomek 15:

Zosimos IV, 25, 4: *... v Trakiji pa, ki ji je grozilo, da jo zadene največja nesreča, je potem, ko so bili barbari uničeni, zavladal mir, ki si ga nihče več ni upal pričakovati.*⁶⁸

⁶⁶ Gl. tudi ZOSIMOS IV, 25, 4; Consularia Constantinopolitana (ad ann. 379) (gl. odlomek 11).

⁶⁷ Zaradi boljše preglednosti na tem mestu ustrezne odlomke Filostorgija, Sokrata in Sozomena še enkrat navajam, čeprav sem jih v članku enkrat že predstavila. Zaradi tega v oklepaju zapisujem številko prvič navedenega odlomka.

⁶⁸ S temi besedami Zosim zaključuje svoje poročilo o Modarovem poboju Gotov v Trakiji.

Odlomek 16:

Jordanes, Get. XXVII, 139–140: *Toda cesar Gracijan je izbral Teodozija iz Hispanije in ga postavil na mesto strica Valensa v vzhodnem cesarstvu. Kmalu so v boljšem stanju obnovili vojaški red, in ko so Goti začutili, da sta minili strahopetnost in brezdelnost prejšnjih vladarjev, so se prestrašili. Cesar, ki je bil nasploh ostrega duha in znan po pogumu in modrosti, je namreč s strogostjo ukazov, pa tudi z radodarnostjo in pregovarjanjem spodbudil razpuščeno vojsko k junaštvu. Ko se je vojakom ob novem in boljšem vladarju vrnilo zaupanje, so šli v napad nad Gote in jih pregnali s trakijskih meja. Toda ko je cesar Teodozij skoraj brezupno zbolel, je Gotom znova zrasel pogum.*⁶⁹

Z izjemo podatkov, ki jih prinašajo *Consularia Constantinopolitana*,⁷⁰ so predstavljeni viri, ko govorijo o uspehih cesarja Teodozija, zelo splošni, brez natančnejših kronoloških podatkov in tudi ne brez napak. Na njihovi osnovi si zato nikakor ne moremo ustvariti podrobnejše predstave o tem, kaj se je v boju obeh strani leta 379 v resnici dogajalo. Zanimivo pa je, da o rimskem uspehu ne poročajo samo Teodoziju izrazito naklonjeni viri (Sokrat, Sozomen, Jordanes), temveč tudi Zosim in Filostorgij,⁷¹ ki do cesarja nista gojila posebnih simpatij. Zosim je do Teodozija celo tako izrazito sovražen, da gotovo ne bi zamolčal neuspeha, če bi vedel zanj. A čeprav prinaša prav on med predstavljenimi viri največ podatkov o Teodozijevo vojni z Goti, je tudi njegovo poročilo zelo pomanjkljivo in zaradi pristranskosti in nevednosti marsikaj izpušča. Da Zosim morebitnega neuspeha ne omenja, bi zato prav lahko pomenilo zgolj to, da o njem ni bil obveščen. Zaradi tega uspeh rimske strani tega leta kljub poročilom ohranjenih virov morda niti ne bi bil tako zanesljiv, če ne bi mogli prav na osnovi podatkov, ki nam jih ti viri prinašajo, razbrati, da je na gotski strani po izbojevani rimski zmagi prišlo do sprememb, ki so Gotom znova prinesle zmago.

Odlomek 17:

Zosimos IV, 31: *Potem ko so Egipčani prišli v Makedonijo, so se pridružili tamkajšnjim enotam. Od tedaj v vojski ni bilo več nikakršnega reda in nobene razlike med Rimljanom in barbarom, pač pa so vsi vprek hodili okoli, saj nihče več ni skrbel za seznam moštev, dodeljenih posameznim vojaškim enotam. Prebežnikom, ki so že bili priključeni oddelkom v vojski, je bilo dovoljeno, da se vrnejo v domovino in na svoja mesta pošljejo druge, sami pa znova stopijo v vojaško službo pod rimskim poveljstvom, ko bi se jim zdelo primerno. Ko so barbari videli, kakšen nered vlada v vojaških vrstah (preko prebežnikov in zaradi možnosti, da so na prostranem področju vzdrževali stike z nasprotno stranjo, so bili o vsem dobro obveščeni), so menili, da je nastopil primeren trenutek za napad na cesarstvo, v katerem so bile*

⁶⁹ Odlomek je prevedel Žiga Šmit; gl. JORDANES, O izvoru in dejanjih Gotov. Getika, Prevod, spremna beseda in opombe Žiga Šmit, Ljubljana 2006, str. 56.

⁷⁰ Gl. odlomek 11.

⁷¹ Ob poročilu o smrti cesarja Teodozija nam Filostorgij predstavi tudi njegove slabe lastnosti; PHILOSTORGIOS, HE XI, 2.

zadeve tako brezbrizno urejene. Brez težav so prešli reko⁷² in prodrli do Makedonije (kajti niti en se jim ni postavil po robu, pač pa so jim zlasti prebežniki neovirano prepuščali dostop, do koderkoli so si želeli). Zatem so izvedeli, da jim cesar z vso vojsko prihaja nasproti. Ker so opazili plamen visoko zakurjenega ognja – bila je namreč že trda noč –, so sklepali, da tako svetel ogenj gori v bližini cesarja in njegovih spremljevalcev. Tudi prebežniki, ki so se jim pridružili, so potrdili njihovo domnevo, zato so se v smeri ognja, ki jim je kazal pot, pognali proti cesarjevemu šotoru. Zdaj ko so z njimi sodelovali tudi prebežniki, so se jim postavili po robu le Rimljani in kolikor jih je bilo navzočih izmed Egipčanov. Vendar pa maloštevilni niso bili kos veliko večjemu številu napadalcev. Kljub temu so cesarju omogočili, da je ušel, sami pa so v junaškem boju, v katerem so pobili neizmerno množico barbarov, vsi po vrsti padli. Če bi imeli barbari zares pred očmi svojo korist in bi se pognali za temi, ki so skupaj s cesarjem zbežali, bi tako že ob prvem spopadu vse povsem premagali. Ker pa jim je njihova zmaga zadoščala, so zagospodovali nad Makedonijo in Tesalijo, ki sta bili povsem nezaščiteni. Mestom so se ognili in niti enemu niso prizadejali škode, saj so upali, da bodo v njih lahko pobirali primerne dajatve.

Ko je Fritigern s svojimi Goti pomladi leta 380 vpadel v Makedonijo, Goti niso več delovali v manjših skupinah kakor pred tem, ampak so, kot je iz odlomka jasno razvidno, vsi skupaj znova napadli Rimljane. Zakaj so se Goti znova združili, nam viri ne povedo, domnevamo pa lahko, da jih je k temu vendarle spodbudil poraz in z njim povezano spoznanje, da nepovezani ne bodo dosegli, kar bi radi. Manj verjetno se zdi, da bi se Goti, potem ko bi jim ločenim v posamezne skupine brez večjih izgub uspel prodor proti zahodu, kar na lepem znova povezali, čeprav bi se lahko tudi nepovezani po rimskem ozemlju neovirano premikali in ga plenili.

Predstavljeni odlomek ni edino mesto, kjer Zosim spregovori o novem napadu barbarov, vendar ga na drugem mestu predstavi kot povsem nov dogodek.

Odlomek 18:

Zosimos IV, 34, 1–3: Medtem ko se je Teodozij posvečal temu, je cesar Gracijan vojaškim enotam na področju Ilirika poslal poveljnika Vitalijana, moža, ki nikakor ni bil sposoben rešiti težke situacije. V času njegovega poveljevanja sta dve skupini preko Rena živečih germanskih ljudstev, eno je vodil Fritigern, medtem ko sta drugi poveljevala Alotej in Safraks, napadli galske province in cesarja Gracijana prisilili k pristanku, da lahko, ko zapustita galsko področje, preideta Donavo ter zasedeta Panonijo in Zgornjo Mezijo. Njegov namen in prizadevanje sta bila namreč usmerjena v to, da za nekaj časa odvrne njune nenehne vpade. Ko

⁷² Zosim si je najverjetneje napačno predstavljal, da so se Goti in njim pridružena ljudstva po vsakem vpadu znova vrnili na ozemlje onstran Donave. Nekoliko drugačno je Heatherjevo mnenje, ki ob navedenem primeru navaja tudi možnost, da bi imel lahko Zosim v mislih mejno reko med Trakijo in Ilirikom, pri čemer pa na mesto te reke po pomoti postavlja Aksij (Vardar). V primeru, da bi bila Heatherjeva domneva pravilna, Zosimova navedba ne bi predstavljala napake, ampak zanimiv detajl v pripovedi; gl. HEATHER, *Goths and Romans* (kot v op. 11) 152, op. 76.

pa sta torej zatem prešli Donavo, sta se namenili preko Panonije prodreti v Epir; se prepeljati čez Aheloj in napasti grška mesta.

Navedeni odlomek je kratek povzetek celotne Teodozijeve vojne z Goti in prinaša podatke, ki jih v Zosimovi predhodni pripovedi ne dobimo (IV, 24–33). Tako nas Zosim samo na tem mestu seznanj z imeni gotskih voditeljev, medtem ko pred tem nikjer ne navede niti tega, da sta v letih 376 in 377 Donavo prestopili dve povsem ločeni skupini Gotov. Na osnovi tega neskladja in napak, ki jih odlomek vsebuje, Heather domneva, da Zosim ob njegovem pisanju ni sledil Evnapiju, ampak kakšnemu drugemu, danes nam neznanemu viru, pri čemer je zaradi novih podatkov, ki jih je tam dobil, spregledal, da le ponavlja to, o čemer je pisal že pred tem.⁷³

Poleg Zosima vpad Fritigernovih Gotov in trietnične skupine Grevtungov, Hunov in Alanov leta 380 v svojem delu kratko predstavlja tudi Jordanes.

Odlomek 19:

Jordanes, *Get.* XXVII, 140–141: *Toda ko je cesar Teodozij skoraj brezupno zbolel, je Gotom znova zrasel pogum. Razdelili so vojsko in Fritigern je odšel plenit Tesalijo, Epir in Ahajo, Alatej in Safrak pa sta s preostalimi četami napadla Panonijo. Cesar Gracijan se je tedaj premaknil iz Rima v Galijo zaradi vpada Vandalov. Ko je zvedel, da Goti toliko bolj divjajo, ker je Teodozija premagala usodna bolezen, je zbral vojsko in kmalu prišel do njih. Vendar se ni zanašal na orožje, temveč jih je hotel raje pridobiti z milostjo in darili. Ponudil jim je živila, stopil z njimi v zvezo in sklenil mir.*⁷⁴

V primerjavi z Jordanesovim poročilom je Zosimovo precej daljše, vendar vsebuje več napak. Ker je tako Zosim edini ohranjeni vir, ki nam potek vpada Fritigernovih Gotov v Makedonijo nekoliko podrobneje predstavlja, njegovega poročila, ko navaja podrobnosti, ne moremo primerjati s poročili drugih avtorjev. Zato ne vemo, kako zanesljivi so podatki, ki nam jih prinaša, zagotovo pa v osnovnih potezah ne odstopa od resnice, saj enako poročajo tudi drugi ohranjeni viri. Kronološko je dogodek težko natančneje opredeliti, ker nam tako Zosim kakor Jordanes o času dogajanja prinašata le zelo približne in deloma tudi napačne podatke. Tako ne drži, kakor piše Jordanes, da naj bi Gote k novemu napadu spodbudila Teodozijeva bolezen, saj je Teodozij hudo zbolel šele pozno poleti ali jeseni leta 380, ko so Goti v spopadu z njegovo vojsko že izbojevali zmago.⁷⁵ Skoraj nič

⁷³ HEATHER, *Goths and Romans* (kot v op. 11) 148.

⁷⁴ Odlomek je prevedel Žiga Šmit; gl. JORDANES, O izvoru in dejanjih Gotov (kot v op. 69) 56–57.

⁷⁵ O datiranju Teodozijeve bolezni gl. LIPPOLD, *Theodosius* (kot v op. 4) 846–847 in 850; GUTMANN, *Studien* (kot v op. 40) 199, op. 51. Med obravnavanimi avtorji nas s Teodozijevo boleznijo seznanjajo tudi Sokrat, Sozomen in Zosim, vendar jo vsi, drugače kakor Jordanes, povsem pravilno postavljajo v jesen leta 380 (SOKRATES, *HE V*, 6, 2–6: *V tem času sta cesarja Gracijan in Teodozij premagala barbare. Medtem ko je Gracijan takoj odpotoval v Galijo, ker so to deželo plenili Alamani, je Teodozij po izbojevanju zmagi pohitel v Konstantinopol. Na poti se je ustavil v Tesaloniki, kjer je hudo zbolel. Zato si je močno zaželel, da bi bil krščen. Ker so ga že starši vzgajili v kristjana in je verjel, da sta Oče in Sin enega bistva, je tedaj zaradi bo-*

bolj si ne moremo pomagati s podatkom, na katera vpad časovno naveže Zosim. Čeprav Zosimova postavitev dogodka v čas po prihodu vojaških enot iz Egipta v Makedonijo, kar naj bi se najverjetneje zgodilo konec leta 379 ali v začetku leta 380,⁷⁶ in pred cesarjevim odhodom v Konstantinopol,⁷⁷ kamor je cesar prišel 24. novembra⁷⁸ (380), skoraj gotovo ni napačna, pa je vendar preveč splošna in zajema predolgo časovno obdobje (celo leto 380), da bi lahko datum vpada in novega spopada natančneje določili samo ob upoštevanju Zosimovega pisanja. Če pa na osnovi v Teodozijevem kodeksu zbranih leta 380 izdanih zakonov sledimo krajem, kjer se je Teodozij tega leta zadrževal, lahko z njihovo pomočjo razberemo, da je cesar velik del tega leta preživel v Tesaloniki.⁷⁹ Makedonsko prestolnico je pred odhodom v Konstantinopol za daljši čas zapustil le dvakrat in sklepamo lahko, da je prav njegova prva odsotnost v času od začetka aprila do srede junija posledica

lezni pohitel s pripravami na krst. Dal je poklicati škofa mesta Tesalonike in ga najprej vprašal, kateremu prepričanju je naklonjen. Odgovoril je, da nauk arijancev ni prišel med ljudstva Ilircev in novotarije, ki so si jih izmislili, niso mogle zajeti tamkajšnjih cerkva. Pač pa so Ilirci ohranili zvestobo večni in nespremenljivi veri, kakor so jim jo na začetku predali apostoli in kakor je bila potrjena na cerkvenem zboru v Niceji. Takrat se je dal cesar škofu Aholiju z velikim veseljem krstiti. Ko je kmalu za tem ozdravel, je štiriindvajseti dan meseca novembra došel v Konstantinopol. To se je zgodilo v letu, ko je bila konzulska čast petič zaupana Gracijanu in prvič Teodoziju; gl. tudi odlomek 3. SOZOMENOS, HE VII, 4–5, 1: Ker so zahodni Galati še vedno živeli v strahu pred Alamani, se je Gracijan v tem času vrnil na ozemlje, ki je nanj prešlo po očetu in ga je zadržal zase in za brata, potem ko je Teodoziju prepustil vladanje nad Ilirikom in pokrajinami, ki leže v smeri sončnega vzhoda. Kakor se je namenil, je sam uspešno zavrnil nevarnost Alamanov, medtem ko je Teodozij proti barbarom ob Istru dosegel enakovreden uspeh. Potem ko je barbare v spopadu premagal in so prosili, naj jih sprejme za prijatelje Rimljanov, si je vzel talce ter z njimi sklenil premirje. Nato je odšel v Tesaloniko. Ko pa je tam zbolel, ga je tamkajšnji škof Aholij poučil o veri in mu podelil krst. Zatem je ozdravel. Ker so ga že starši vzgajali v kristjane in je po njih sledil nauku nicejske sinode, ga je veselilo, da Aholij enako razmišlja in dobro opravlja svoje poslanstvo ter je, na kratko rečeno, duhovnik najodličnejših vrlin. Vesel pa je bil tudi, ker naj med Ilirci ne bi bilo nikogar, ki bi sprejemal Arijev nauk. Ko je povpraševal o drugih ljudstvih vse tja do Makedoncev, je izvedel, da so njihove cerkve istih misli in da tudi te z Očetom častijo božjo Besedo in Svetega Duha. Ljudstva od tod proti vzhodu, predvsem v Konstantinoplu, pa niso složna, saj so njihovi ljudje pristaši različnih herezij. Ker je menil, da je bolje, če podložnikom oznani, kateri je božji nauk, ki ga sam spoštuje, je iz Tesalonike ljudstvu v Konstantinoplu poslal razglas odloka z namenom, da se ne bi zdelo, kako s silo in proti volji podložnikov predpisuje vsebino verskega prepričanja. Zavedal se je namreč, da bo od tam, kakor s kakšne trdnjave vsega cesarstva, odlok hitro oznanjen tudi v druga mesta. Z njim je sporočil svojo zahtevo, naj vsi podložniki izpovedujejo vero, ki jo je Peter, največji izmed apostolov, na začetku oznani Rimljanom in sta jo tedaj ohranjala Damaz, škof v Rimu, in Peter, škof v Aleksandriji. Odredil je, naj nosi naziv katoliške le tista izmed cerkva, ki enako časti tri osebe svete Trojice. Tisti pa, ki verujejo drugače, naj bodo razglašeni za heretike, ki si ne zaslužijo spoštovanja, marveč naj prejmejo kazen. Kmalu zatem, ko je odlok izdal, je odšel v Konstantinopol; gl. tudi odlomek 4. ZOSIMOS IV, 34, 4 (gl. odlomek 22)).

⁷⁶ Hoffmann svojo domnevo o času zamenjave gotskih oddelkov z rimsko vojsko iz Egipta (dogodek postavlja na konec leta 379 ali v začetek leta 380) utemeljuje prav na predpostavki, da so se egipčanske enote pomladi 380, ko je prišlo do gotskega vpada, že bojevale v Teodozijevo vojski; gl. HOFFMANN, Das spätrömische Bewegungsheer (kot v op. 46) II, str. 190, op. 243.

⁷⁷ ZOSIMOS IV, 32, 1 (gl. tudi odlomek 20)

⁷⁸ SOKRATES, HE V, 6, 6.

⁷⁹ Gl. SEECK, Regesten (kot v op. 12) 253–255.

vpada Fritigernovih Gotov, ki jim je skušal Teodozij, kakor poroča Zosim, z vso svojo vojsko preprečiti nadaljnji prodor.⁸⁰

Tedaj je najverjetneje nekje severno od Tesalonike prišlo do odločilnega spopada.⁸¹ Čeprav rimska stran, kot se zdi, v prvem letu po bitki pri Adrianoplu ni utrpela hujšega poraza, se je ob novem napadu Gotov kmalu pokazalo, da nova Teodozijeva vojska na spopad večjih razsežnosti še ni dovolj pripravljena. Vendar pa za to morda ni bila kriva nesposobnost in brezbriznost cesarja Teodozija, kakor bi nas rad prepričal Zosim, ampak je bilo težav, na katere je novi cesar ob prevzemu oblasti naletel, toliko, da se jih v dobrem letu ni dalo povsem odpraviti. Da si je Teodozij še tik pred novim vpadom prizadeval odpraviti posledice, ki jih je v vojski pustil adrianopelski poraz, kažeta dva pred aprilom izdana zakona, namenjena urejanju vprašanja sprejemanja novih vojakov.⁸² Vseeno pa le nekoliko preseneča, da tega cesar ni storil že prej. Ker se iz Teodozijevega prvega leta vladanja ni ohranil noben zakon, ki bi obravnaval to vprašanje, in ker glavnina rekrutiranja in dezerterstvu posvečenih zakonov izvira šele iz časa, ko je bila Teodozijeva vojska v boju z Goti najverjetneje že hudo poražena, se kljub domnevnemu Zosimovemu pretiravanju vendarle postavlja vprašanje, ali je Teodozij v resnici pravočasno storil, kar je bilo potrebno, da bi preprečil nov vojaški poraz.

Prvi Teodozijev zakon, ki obravnava vprašanje novačenja novih vojakov, je 29. januarja 380 v Konstantinoplu izdani edikt, na osnovi katerega je bilo sužnjem in vsem tistim, ki so se po takratnem prepričanju ukvarjali z nečastnimi dejavnostmi, prepovedano opravljati vojaško službo. Obenem je bilo s hudimi kaznimi zagroženo tistim, ki bi se poskušali izogniti svojim obveznostim ob zbiranju novih vojakov ali pa bi ob vpisu dali na voljo neprimerne kandidata.⁸³ Samo nekaj dni zatem (2. februarja 380) je dal cesar v Tesaloniki izdati nov zakon, v katerem je, podobno kot v prvem, že navedenem zakonu, znova omejil izbor za vojsko primernih državljanov, saj je vključitev v vrste rimske vojske prepovedal nižjim nameščencem v okviru municipalne uprave (*scribae, logographi*) ter ubegle dezertarje, sinove veteranov in osebe, ki jih še ni vezala nobena služba, navedel kot dovolj izdaten vir za vojaško službo ustreznih kandidatov.⁸⁴ Nov zakon, ki je urejal vprašanje

⁸⁰ O datumu spopadov gl. LIPPOLD, Theodosius (kot v op. 4) 850; HEATHER, Goths and Romans (kot v op. 11) 152.

⁸¹ GUTMANN, Studien (kot v op. 40) 199.

⁸² CTh 7, 13, 8 (29. januar 380) in 8, 2, 3 (2. februar 380), gl. tudi SEECK, Regesten (kot v op. 12) 253; HOFFMANN, Das spätrömische Bewegungsheer (kot v op. 46) I, str. 462, II, str. 191, op. 260.

⁸³ CTh 7, 13, 8: IMPPP. GRATIANVS, VALENTINIANVS ET THEODOSIVS AAA. EDICTUM AD PROVINCIALES. Inter optimas lectissimorum militum turmas neminem e numero servorum dandum esse decernimus neve ex caupona ductum vel ex famosarum ministeriis tabernarum aut ex cocorum aut pistorum numero vel etiam eo, quem obsequii deformitas militia secernit, nec tracta de ergastulis nomina. Poenam etenim gravis dispendii nulla excusatione fugituri sunt, si hoc cuiusdam indicio illustribus viris magistris equitum peditum fuerit intimatum. Sed cum illum animadversio dura damnavit offerentem, tum triplicata nobilioris tironis fatigabit inlatio. DAT. IIII KAL. FEB. CONSTANTINOPOLI GRATIANO A. V ET THEODOSIO A. I CONSS. (380 Ian. 29).

⁸⁴ CTh 8, 2, 3: IMPPP. GRATIANVS, VALENTINIANVS ET THEODOSIVS AAA. NEOTERIO PRAEFECTO PRAETORIO. Conperimus aliquantos relictis muneribus curiarum scribas, sed et logografos civitatum in nomen inrepsisse militiae. His retractis legem hanc tuli-

sprejemanja vojaških novincev, je bil objavljen 26. aprila 380 v Antiohiji. Z njim je skušal cesar preprečiti korupcijo, ki je spremljala nabor novih vojakov in je s hudimi kaznimi zagrozil uradnikom, če bi se poskušali z zbiranjem novincev kakorkoli okoristiti, kakor tudi ostalim prebivalcem, če bi z uradniki ob prevari zaradi koristi ali iz strahu sodelovali.⁸⁵ Skoraj istočasno (29. aprila 380) je prav tako v Antiohiji stopil v veljavo še en novačenju novih vojakov namenjen zakon, ki je osebi (*temonarius*), v določeni skupini manjših zemljiških posestnikov izbrani, da zbere denar za novega rekruta in poišče za nabor primerne kandidata, za dobo dveh let prepovedoval opravljanje te dolžnosti (*protostasia*), če bi rekrut, ki ga je izbral, kasneje dezertiral.⁸⁶ Nato so bili v krajših presledkih drug za drugim izdani kar trije zakoni, ki so obravnavali vprašanje vojaških obveznosti sinov vojakov in veteranov. Prvi med njimi, izdan 14. maja 380 in poslan v Damask Petru, upravitelju province Fenicije, s svojo vsebino jasno razkriva nepripravljenost sinov tamkaj živečih vojaških družin, da bi se priključili vrstam rimskih vojakov. Z namenom, da bi preprečili izogibanje te skupine ljudi vojaškemu naboru, je zakon določal, naj bodo sinovi vojakov in veteranov, če so že prevzeli kakšno zadolžitev v civilni upravi, s silo znova priključeni rimski vojski. Ob tem je bilo tudi njihovim očetom ukazano, da svoje sinove, primerne za opravljanje vojaške službe, sami predstavijo vojaškemu oblastem.⁸⁷ Drugi vprašanje vojaških obveznosti sinov vojakov in veteranov namenjeni zakon je bil izdan 8. julija 380 v Tesaloniki. Ta je bil naslovljen na Feliksa, komesa za področje Vzhoda (*comes Orientis*), in je podobno kot prvi pripadnike te skupine ljudi obvezoval, da se brez izjem in ne glede na obveznosti, ki so jih trenutno opravljali v civilni upravi ali v zvezi s svojimi zasebnimi posli, priključijo rimski vojski.⁸⁸ Tretji izmed obravnavanih zakon je bil izdan v Sirmiju

mus, ne quis ex hoc hominum numero paria audeat usurpare, hoc admodum sufficiente numero militiae supplementis, qui ex vagis veteranorumque filiis vacantibusque potuerit fida peruestigatione compleri. DAT. IIII NON. FEB. THESSALONICA GRATIANO A. V ET THEODOSIO A. I CONSS. (380 Febr. 2).

⁸⁵ CTh 7, 13, 9: IDEM AAA. NEOTERIO PRAEFECTO PRAETORIO. Ex opportunis regionibus supplementa numeris mansuetudo nostra decrevit agitari: in id delectos quosque viros atque ab omni suspicione pravitatis alienos iussimus destinari. In his, si male se gesserint, corrigendis non mediocrem fore denuntiamus severa animadversione sententiam, cum iudices supplicium existimationis extremum et ultio inexpiabilis exceptura videatur, ne his quidem provincialibus temperatura, quos in officium ministeriumque praedarum vel capiendi ubertas vel formido simulata deduxerit. PROPOSITA VI KAL. MAI. ANTIOCHIA GRATIANO V ET THEODOSIO I AA. CONSS. (380 Apr. 26).

⁸⁶ CTh 7, 18, 3: IDEM AAA. NEOTERIO PRAEFECTO PRAETORIO. Si temonarius prodiderit desertorem, protostasiae onere biennio relevetur. PROPOSITA III KAL. MAI. ANTIOCHIA GRATIANO V ET THEODOSIO I AA. CONSS. (380 Apr. 29).

⁸⁷ CTh 7, 22, 9: IMPPPP. GRATIANVS, VALENTINIANVS ET THEODOSIVS AAA. Quicumque castrensi stirpe progenitos diversis se officiis indiderunt, etiam manu iniecta retrahantur, sciantque veterani liberos suos, quos militaribus aptos muniis insitum robur ostendat, aut offerendos esse militiae aut obnoxios nostrae legis laqueis iam futuros. SCRIPTA PETRO CONSULARI PHOENICES DAMASCO PRIDIE ID. MAI. GRATIANO A. V ET THEODOSIO A. I CONSS. (380 Mai. 14).

⁸⁸ CTh 7, 22, 10: IDEM AAA. AD FELICEM COMITEM ORIENTIS. Non solum in diversis officiis militantes, sed etiam vacantes rebus propriis veteranorum ac militum filios

8. septembra 380 in naslovljen na Neoterija, tedanjega pretorijanskega prefekta na Vzhodu,⁸⁹ na katerega so bili naslovljeni že trije predhodno izdani zakoni.⁹⁰ Zakon je obsežnejši od prvih dveh in v povezavi z obravnavanim problemom izogibanja vojaških sinov obveznemu naboru razjasnjuje dve vprašanji. Drugače kot prva dva zakona do določene mere dopušča možnost, da za vojaško službo primeren kandidat prevzame kurialne obveznosti v zameno za služenje v vojski, če je pred tem leto dni že opravljal svoje zadolžitve v okviru municipalne uprave in ga v tem času na vojsko niso vezale nikakršne obveznosti. Obenem je isti zakon tudi določal, da se mora en od dveh bratov v družini, ki je imela dva za vojsko primerna sinova, priključiti vojski, drugi pa prevzeti zadolžitve v okviru municipalne uprave, prav tako naj bi zadolžitve v okviru municipalne uprave prevzel en od bratov v družini, ki je imela tri, štiri ali celo še več sinov.⁹¹

V Sirmiju izdani zakon je bil zadnji v vrsti Teodozijevih leta 380 izdanih rekrutiranju in dezertstvu posvečenih zakonov. V naslednjih dveh letih so tem sledili še trije obema vprašanjema namenjeni zakoni. Leta 381 sta bila izdana dva. Prvi, naslovljen na Neoterija, pretorijanskega prefekta na Vzhodu, in izdan 16. januarja 381, je obravnaval vprašanje dezertstva. Določal je, da bi v primeru, če bi kdo na svojem posestvu ali v svoji hiši skrivil ubeglega vojaka, oskrbnika, če bi za to vedel, zadela najhujša kazen, lastnik pa bi, v primeru, da bi bil o tem obveščen, izgubil posestvo, na katerem se je skrival dezertar.⁹² Drugi tega leta (5. septembra) objavljeni zakon je bil izdan v Adrianoplu in poslan Evtropiju, pretorijanskemu prefektu Ilirika. V njem je bilo za vse tiste, ki bi se poskušali s tem, da bi si odrezali prst na roki, izogniti služenju v vojski, določeno, da morajo, četudi pohabljeni, vseeno postati vojaki. Ker je bil takšen vojak manj vreden od povsem zdravega, je isti zakon zahteval, da je potrebno ob naboru, če je novinec pohabljen, namesto enega zdravega kot nadomestilo v vojsko vpisati dva pohabljena.⁹³ V letu

armatae militiae volumus sociari. Nulla igitur sit excusationis occasio. DAT. VIII ID. IUL. THESSALONICA GRATIANO V ET THEODOSIO I AA. CONSS. (380 Iul. 8).

⁸⁹ O Neoteriju gl. PLRE I, str. 623, Flavius Neoterius.

⁹⁰ CTh 8, 2, 3 (gl. op. 86), CTh 7, 13, 9 (gl. op. 87) in CTh 7, 18, 3 (gl. op. 88).

⁹¹ CTh 7, 22, 11: IDEM AAA. HAVE, NEOTERI, KARISSIME NOBIS. Si filii primipilarii reperti fuerint, qui ingressi legitimos annos nullis stipendiis fulciuntur, sed anno proximo, quo ad curiam fuerint laccessiti, semet militiae manciparint, ad curiam teneantur, ita ut ne officii quidem, cum transacto anno esse coeperint curiales, praepostera audiatur circa eius personam ac sera petitio. (380 Sept. 8).

1. Quod si in eadem domo duo filii erunt et latum adeo felixque patrimonium, quod possit duplicium necessitatum suscipere functiones, unum oportebit militiae, unum curiae vindicari. Quod servandum pari norma erit, si tres aut quattuor liberi vel etiam plures numero familiam eiusdem stirpis ornaverint, ut etiam ex numerosis fratribus unus ad curiam devocetur. DAT. VI ID. SEPT. SIRMIO GRATIANO V ET THEODOSIO I AA. CONSS. (380 Sept. 8).

⁹² CTh 7, 18, 5: IDEM AAA. NEOTERIO PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis forte desertorem agro tectoque suscepit atque apud se diu passus fuerit delitescere, actor quidem vel procurator loci, qui hoc sciens prudensque commiserit, capitali supplicio subiugetur, dominus vero, si huius rei conscius fuerit, praedii, in quo latuerit desertor, amissione puniatur. DAT. XVII KAL. FEB. EUCHERIO ET SYAGRIO VIRIS CLARISSIMIS CONSS. (381 Ian. 16).

⁹³ CTh 7, 13, 10: IDEM AAA. EUTROPIO PRAEFECTO PRAETORIO. Qui spurca amputatione digiti usum declinat armorum, non evadat illa quae vitat, sed insignitus macula

382, ko je bila vojna z Goti končana, je Teodozij izdal le en zakon, ki se je nanašal na vprašanje sprejemanja novih vojakov. Zakon je bil izdan 15. maja ter poslan v Tir in Bejrut. Z njim je bilo prepovedano, da bi kdorkoli za rekruta namenil sužnja nekoga drugega. Če pa bi kdo kljub temu storil kaj takega, bi moral plačati eno libro zlata kazni.⁹⁴ Cesar Teodozij je kasneje glede obravnavanih vprašanj o rekrutiranju novih vojakov in dezertertvu do konca svojega vladanja izdal le še en zakon. Ta je bil izdan v Konstantinoplu 12. julija 383. leta in je reševal težave pri preprečevanju dezertiranja vojakov. Ker je bil naslovljen na Konstancijana, vikarja dieceze Pontus, se zdi, da je bil namenjen le tamkajšnjemu področju in za dogajanje v širšem prostoru rimskega imperija ni imel posebnega pomena.⁹⁵

Na osnovi predstavljenih, v Teodozijevem kodeksu ohranjenih zakonov cesarja Teodozija, ki obravnavajo vprašanje rekrutiranja novih vojakov, dezertertva ter dolžnosti sinov vojakov in veteranov je razvidno, da je Teodozij v celotnem obdobju svojega vladanja tem vprašanjem namenil 11 zakonov. Od tega jih je bilo kar deset objavljenih v letih 380, 381 in 382, torej v času, ko vojna z Goti še ni bila končana. V tem obdobju je Teodozij največ obravnavanih zakonov, in sicer kar sedem, izdal v letu 380, medtem ko je v naslednjih dveh letih izdal le še tri zakone. Med vsemi Teodozijevimi zakoni, ki se ukvarjajo z obravnavano tematiko, jih je največ, kar pet, posvečeno vprašanju rekrutiranja novih vojakov (CTh 7, 13, 8–11; 8, 2, 3), trije obravnavajo obveznosti sinov vojakov in veteranov do rimske vojske (CTh 7, 22, 9–11), dva pa rešujeta problem dezertertva (CTh 7, 18, 3; 5). Med leta 380 izdanimi sedmimi zakoni so trije posvečeni vprašanju novačenja novih vojakov (CTh 7, 13, 8 in 9; 8, 2, 3), prav tako trije govorijo o obveznostih sinov vojakov in veteranov (CTh 7, 22, 9–11), le en pa obravnava vprašanje dezertertva (CTh 7, 18, 3). Pregled tega leta izdanih zakonov razkriva podobo intenzivnih priprav in organiziranja nove, učinkovitejše vojske, saj se prav vsi tega leta izdani zakoni ukvarjajo z vprašanji, povezanimi s prizadevanji za vključitev čim večjega števila po tedanjih merilih čim bolj primernih vojakov. Tega leta namreč tudi zakon, ki obravnava problem dezertertva, ni namenjen reševanju že nastalih težav, ki so posledica predhodnega pobega vojakov, temveč gleda v prihodnost in skuša dezertertvo preprečiti z zahtevo po vpoklicu primernih kandidatov, ki iz vojske ne bodo bežali. Šele dezertertvu namenjeni zakon naslednjega leta (381; CTh 7, 18, 5) s hudimi kaznimi grozi tistim, ki bi dezertertjem pri skrivanju pomagali. Kako zelo se je položaj leta 380 zaostril in kako težko je bilo priti do novih vojakov, kaže

ferat impositum militiae laborem qui declinaverit dignitatem. Ispis quin etiam provincialibus, qui ex horum ausis iuniorum saepe patiuntur penuriam praebendorum, haec optio immobilis decernatur, ut tempore dilectus agitandi, ubi commune coeperint conveniri, duos mutilos iuniores pro uno integro eminentiae tuae dispositionibus offerant. DAT. NON. SEPT. HADRIANOPOLI EUCHERIO ET SYAGRIO CONSS. (381 Sept. 5).

⁹⁴ CTh 7, 13, 11: *IDEM AAA. Quisquis mancipium iuris alieni in tirocinium militiae duxerit offerendum, convictus ac proditus auri libram aerario nostro cogatur inferre. DAT. ID. MAI. TYRO METROPOLI, PROPOSITA BERYTO ANTONIO ET SYAGRIO CONSS. (382 Mai. 15).*

⁹⁵ CTh 7, 18, 7; o zakonu gl. tudi ERRINGTON, Theodosius and the Goths (kot v op. 20) 7.

tudi drugi leta 381 izdani zakon, namenjen vsem, ki so se s pohabljenjem samih sebe poskušali izogniti služenju v vojski (CTh 7, 13, 10).⁹⁶ Zakonsko določilo, da morajo kljub temu postati vojaki, je imelo verjetno dvojen namen. S sklepom, da se moške zaradi prizadejane poškodbe služenju v vojski ne bodo izognili, je zakon bodoče vojake in vse tiste, ki so v vojski že bili, morda skušal odvrniti od tega, da bi sami sebe trajno poškodovali, hkrati pa se v istem sklepu prav gotovo kaže tudi spoznanje tedanjih oblasti, da je poškodovan vojak vendarle vreden več kot noben vojak. To spoznanje pa je zagotovo odraz krize in hudega pomanjkanja za vojsko primernih mož, saj so se vojaki, ki so, četudi namenoma, na desni roki izgubili palec, v resnici komajda lahko za silo vojskovali.

Po hudem porazu, ki ga je Teodozijevo vojska leta 380 v novih spopadih z Goti utrpela, podoba krize, zarisane v obeh leta 381 izdanih zakonih, nikakor ne preseneča. Zato pa je vendarle nekoliko presenetljivo, da glavčina Teodozijevega zakonov, povezanih z reorganizacijo njegove vojske, ne izvira že iz leta 379, ampak šele iz naslednjega leta. Glede na to, da je bila vojna z Goti, poglobljena zadolžitev, ki jo je Teodozij ob svojem imenovanju na mesto cesarja dobil, in glede na to, da te naloge brez ustrezno močne in dobro organizirane vojske ne bi mogel uspešno opraviti, je nekoliko nenavadno, da iz Teodozijevega prvega leta vladanja ni ohranjen noben zakon, ki bi pričal o prizadevanjih novega cesarja, da z ustreznimi ukrepi na osnovi ostankov v bitki pri Adrianoplu uničene vzhodne armade zgradi novo, za boj sposobno vojsko. Čeprav bi bila lahko navedena odsotnost vzpostavitvi nove vojske namenjenih zakonov v letu 379 posledica različnih, nam danes neznanih razlogov, se bom na tem mestu omejila na možnost, za katero se mi zdi, da nam lahko o takratnem dogajanju največ pove. Število predvsem leta 380 izdanih, vprašanju vzpostavitve čim bolj učinkovite vojske posvečenih zakonov kaže na to, da se je Teodozij zaupane mu naloge lotil z vso resnostjo in odgovornostjo.⁹⁷ Bolj malo verjetno se zdi, da bi mu šele nov sovražni vpad in hud poraz, ki ga je ob tem utrpela njegova vojska, odprla oči in ga spodbudila k bolj zavzetemu ravnanju, saj mu na področju vojskovanja ni primanjkovalo izkušenj in je moral dobro vedeti, da vojske ni mogoče zbrati in izuriti v kratkem času. V delu cesarstva, ki mu je po prihodu na oblast pripadel, je bil predvsem Ilirik tisto področje, kjer je Teodozij lahko pričakoval, da bo dobil največ sposobnih vojakov. Ilirik je poleg Trakije in vzhodnega dela Male Azije (Izavrijci) veljal za področje, od koder so že po tradiciji prihajali najboljši borci. Ker opustošena in s strani sovražnih barbarov zasedena Trakija leta 379 ni mogla ponuditi potrebnih okrepitev, je cesar Teodozij v svojem prvem letu vladanja nove vojake prav gotovo najprej iskal v Iliriku, ki ga dotedanji

⁹⁶ Rekrute, ki so si namenoma odrezali palec, so pred objavo navedenega Teodozijevega zakona v skladu z zakonom, ki ga je izdal cesar Valentinijan, žive sežgali; gl. JONES, *Later Roman Empire* (kot v op. 44) 156.

⁹⁷ Da je Teodozij že pomladi leta 379 začel z naborom novih vojakov dokazuje tudi odlomek iz prvega Teodoziju posvečenega Temistijevega govora: *Zdaj pa se borbeni duh spet vrača med vrste konjenikov in pešcev. Že ti uspeva, da tudi s kmeti vzbujáš strah med barbari in ob njih tudi z rudarji, ki si jim ukazal, naj opustijo zlato in se lotijo kopanja železa. Ta vojska, ki ne pozna razkošnega življenja, se je zbrala po lastni volji in je naučena tako, da hudo obrača v splošno korist* (Or. 14, 181b–c; gl. tudi odlomek 6).

sovražni vpadi niso huje prizadeli in katerega vojaški potencial je zaradi tega v večji meri še vedno ostajal skoraj povsem nedotaknjen.⁹⁸ Neznano ostaja, ali za novačenje novih vojakov na tem področju zaradi omenjene tradicionalne vloge Ilirika kot vira dobrih rekrutov izdajanje novih zakonov, ki bi usmerjali zbiranje novincev, ni bilo potrebno ali pa jih je bilo izdanih tako malo, da se do danes razen enega noben od njih ni ohranil. Med desetimi obravnavanimi Teodozijevimi zakoni iz let 380, 381 in 382 se namreč povsem nedvoumno na Ilirik nanaša samo en zakon, to je na Evtropija, pretorijanskega prefekta v Iliriku, naslovljeni, 5. septembra 381 izdani zakon, ki obravnava namerno samopoškodovanje za vojsko namenjenih kandidatov. Vsi ostali v tem času izdani, vzpostavitev nove vojske namenjeni Teodozijevi zakoni so namenjeni provincam, ki so ležale v vzhodnem delu rimskega cesarstva.⁹⁹ Čeprav so v teh provincah z naborom novih vojakov najverjetneje začeli vzporedno z zbiranjem novincev v Iliriku, se tudi za to področje iz prvega leta Teodozijevega vladanja ni ohranil noben zakon, namenjen reševanju problemov ob zbiranju novih vojakov. Popoln zakonski mrk leta 379 zato ni odraz vladarjeve lagodnosti, pač pa dejstva, da so za izpeljavo nabora na začetku zadoščale smernice predhodnih vladarjev, Teodozij pa je nove zakone začel izdajati šele takrat, ko so se čez čas pokazale prve težave. Da je bilo teh v vzhodnih provincah več kot v Iliriku, ne preseneča, saj prebivalci teh provinc, drugače kakor prebivalci Ilirika, niso sloveli kot hrabri borci, zato je njihovo vključevanje odprlo več vprašanj, na katera so ustrezno lahko odgovorili samo novi zakoni.

Kljub očitnim Teodozijevim prizadevanjem, da bi z ustreznimi ukrepi preprečil nov poraz, njegova na novo zbrana vojska še ni bila kos sovražniku in je bila ob njegovem novem vpadu leta 380 nedvomno hudo poražena. Zakaj Rimljanom ni uspelo, da bi Gotom in njim priključenim Hunom in Alanom preprečili prodor s področja Trakije, kamor so se bili po uspehih rimske vojske preteklega leta prisiljeni umakniti, je na osnovi podatkov ohranjenih virov danes težko soditi. Le malo verjetno pa se zdi, da se jim zares prav nihče ne bi postavil po robu in jih poskušal zaustaviti, kakor bi nas s svojim pisanjem rad prepričal Zosim. Da cesar Teodozij novega sovražnega napada ni podcenjeval in ga je poskušal z vsemi razpoložljivimi silami zaustaviti, razkriva Zosim sam, ko poroča, da je šel cesar z vso svojo vojsko Gotom nasproti. Vendar se je morala ta umakniti pred neustavljivim gotskim prodorom. Ali so bili kljub vsem Teodozijevim prizadevanjem za njegov neuspeh v resnici krivi izdaja prebeglih gotskih vojščakov in premalo premišljeni ukrepi, zaradi dejstva, da je Zosim edini, ki nam dogodke tako razlaga, verjetno nikoli ne bomo mogli zatrdno vedeti. Ne glede na to, kaj se je v podrobnostih v resnici zgodilo, in ne glede na to, kako temeljiti in učinkoviti so bili Teodozijevi ukrepi, pa je zmaga ponovno ostala na gotski strani. In ker Gotov zdaj v resnici nič več ni

⁹⁸ HOFFMANN, Das spätrömische Bewegungsheer (kot v op. 46) I, str. 459.

⁹⁹ Med preostalimi devetimi v letih 380, 381 in 382 izdanimi zakoni jih je bilo kar pet naslovljenih na Neoterija, pretorijanskega prefekta na Vzhodu (CTh 7, 13, 9; 7, 18, 3. 5; 7, 22, 11; 8, 2, 3), en na Petra, upravitelja province Fenicije (CTh 7, 22, 9), en na Feliksa, komesa Vzhoda (CTh 7, 22, 10), en zakon je bil poslan v Tir in Bejrut (CTh 7, 13, 11), pri enem pa ni povsem razvidno, na koga so ga naslovili in kam so ga poslali, saj je na mestu prejemnika samo zelo splošno navedeno ad provinciales (CTh 7, 13, 8).

moglo zaustaviti, so preko Makedonije prodrli v Tesalijo, Ahajo in Epir ter začeli neovirano pleniti po tamkajšnjem podeželju.

Istočasno z vpadom Fritigernovih Gotov v Makedonijo je trietnična skupina Grevtungov, Hunov in Alanov pod vodstvom Alateja in Safraksa s področja Trakije prodrla proti zahodu na področje Panonije. Strateški cilj te skupine je bil, da bi vojski zahodnega dela cesarstva preprečila prodor proti vzhodu in tako zavarovala bok Gotom, ki so plenili po Makedoniji, Tesaliji, Ahaji in Epiru.¹⁰⁰ Zosim in Jordanes, ki o dogodku poročata, prinašata o njem zelo skope, deloma tudi napačne informacije. Predvsem Zosim¹⁰¹ je o vpadu Alatejeve in Safraksove skupine zelo slabo poučen, zaradi česar vsebuje njegovo poročilo nekaj povsem nesmiselnih napak. Fritigernovi Goti ter Grevtungi, Huni in Alani, ki sta jih vodila Alatej in Safraks, namreč niso šele leta 380 pridri s področij onkraj Rena (kar so v tem času v resnici najverjetneje storili Alamani), ampak so že leta 376/77 prešli Donavo in se v svojo domovino zatem niso več vračali; zato jim leta 380, ko so s področja severne Trakije, kjer so se takrat zadrževali, znova napadli, ni bilo treba prestopiti nobene od obeh mejnih rek; prav tako njihov napad ni bil usmerjen v Galijo, ampak v Ilirik, ki je na Trakijo mejil, medtem ko Galije zaradi oddaljenosti dogajanje ni neposredno prizadelo; tudi njihov prodor v Zgornjo Mezijo in Panonijo ni bil posledica dogovora s cesarjem Gracijanom, marveč so tja pridri nepovabljeni in ob tem tudi ne vsi, temveč samo Grevtungi, Huni in Alani, medtem ko so istočasno Fritigernovi Goti svoj napad usmerili proti Makedoniji, od koder so po izbojevanju zmagi prodrli tudi v Tesalijo, Ahajo in preko reke Ahelovj v Epir.

Položaj je bil tako napet, da Teodoziju ni preostalo drugega, kot da je za pomoč zaprosil cesarja Gracijana.

Odlomek 20:

Zosimos IV, 32: Ko je cesar izvedel, da so se po teh dogodkih umaknili in se vrnili na svoje domače področje, je trdnjave zavaroval s stražami in mesta z obzidji, sam pa je odšel v Konstantinopol. Cesarju Gracijanu je poslal pismo, v katerem je poročal o minulem dogajanju in o potrebi, da zaradi skrajne stiske, v kateri se je znašla država, kar se da hitro pride na pomoč. S tem namenom je odposlal sle, sam pa je izterjevalcem državnih davkov, ker mesta v Makedoniji in Tesaliji niso utrpela nikakršne škode, dal moč, da z vso natančnostjo iztisnejo predpisane dajatve. In tako je bilo mogoče videti, kako je bilo odnešeno, kar je zaradi človekoljubja barbarov preostalo. Kajti ne le denar, tudi ženski nakit in vso obleko, vse do kosov, ki so pokrivali tako imenovane intimne dele telesa, je bilo potrebno izročiti kot predpisani davek. Vsa mesta kakor tudi celotno podeželje sta zajela tarnanje in vzdihovanje, vsi so klicali barbore in hrepeneli po njihovi pomoči.¹⁰²

¹⁰⁰ HOFFMANN, Das spätrömische Bewegungsheer (kot v op. 46) I, str. 461.

¹⁰¹ Jordanes ob tem, da vpad obeh skupin napačno povezuje s Teodozijevo hudo boleznijo, o dogajanju sicer pravilno poroča.

¹⁰² Kako težke so bile zahteve, ki jih je Teodozij po umiku Gotov naprtil Makedoniji in Tesaliji, poroča tudi Evnapij (fr. 47, 3): *Tako hudo je bilo zlo, ki se je zgrnilo nadnje, da se jim je zdel svetel in srečen dan, ko bi jim zavladali barbari.*

Odlomek 21:

Zosimos IV, 33, 1–2: *Cesar Gracijan, ki zaradi novic ni bil le nekoliko zaskrbljen, je poslal potrebno vojsko. Njeno vodstvo je zaupal poveljniku Bavtu in mu za pomočnika postavil Arbogasta. Po rodu sta bila oba Franka, vendar Rimljanom zelo naklonjena, z denarjem povsem nepodkupljiva ter zaradi bistrosti in poguma odlična v vojaških zadevah. Ko sta skupaj z vojsko prispela na področje Makedonije in Tesalije, so tamkaj naseljeni Skiti,¹⁰³ ker jim je prišla na ušesa vest o razumnosti in odločnosti obeh mož, takoj zapustili tiste kraje in se umaknili v Trakijo, ki so jo že prej oplenili.*

Zosimovo poročilo v obeh navedenih odlomkih je precej nejasno in odpira več bolj ali manj zapletenih vprašanj, med katerimi so, kot se zdi, za natančnejše razumevanje Teodozijevega boja z Goti v tem času ključna predvsem tri: kdaj je cesar Teodozij prosil za pomoč cesarja Gracijana, kdaj mu je ta v odgovor na to svojo pomoč poslal in kakšna je ta bila. Kakor namreč piše Zosim, naj bi Teodozij Gracijanu pisal šele po svojem prihodu v Konstantinopol, torej po 24. novembru, potem ko naj bi se Goti sami od sebe umaknili iz Makedonije in Tesalije, sam cesar pa naj bi s potrebnimi ukrepi po njihovem odhodu poskrbel za zaščito mest obeh provinc. Nekoliko nenavadno je, da bi Teodozij šele takrat, ko bi se razmere na prizadetem področju kar same od sebe že dodobra umirile, pisal cesarju Gracijanu in ga prosil, naj mu kar se da hitro pošlje nujno potrebno pomoč. Bolj verjetno bi bilo, da bi se s prošnjo po pomoči na Gracijana obrnil že takoj po hudem porazu, o katerem pa razen tega, kar nam o njem pove Zosim, nimamo drugih podatkov. Bi zato lahko verjeli Zosimu, da je bil ta v resnici tako hud, kot bi nam ga avtor rad prikazal, ali pa Zosim znova namenoma pretirava? Čeprav brez možnosti potrditve v drugih virih verjetno nikoli ne bomo izvedeli, v kolikšni meri so bili ukrepi, ki sta jih izdala cesar in njegovo vojaško vodstvo, v tolikšni meri nepremišljeni, da bi lahko sovražnik zaradi njih brez težav odkril, napadel in pomendral tabor, kjer se je cesar takrat zadrževal, čeprav nam tudi točne izgube na rimski strani verjetno nikoli ne bodo znane, in čeprav samo na osnovi danes poznanega gradiva verjetno nikoli ne bomo zanesljivo vedeli, ali je takratnega zmagovalca odločil pri Zosimu opisani odločilni poraz ali pa je prišlo do več za rimsko stran neuspešnih spopadov, smo vendarle lahko prepričani, da je bila takratna Teodozijevo vojska tako hudo poražena, da se sama proti sovražniku ni bila več sposobna uspešno vojskovati. Nemoči Teodozijeve vojske zaradi svoje nezanesljivosti Zosimov opis usodnega spopada sicer ne more dokazati, jo pa prav gotovo povsem nedvoumno razkriva dejstvo, da je Teodozij za pomoč prosil sovladarja Gracijana. Zanimivo je, da niti Zosim niti Jordanes nikjer ne omenjata, da bi vpad trietnične skupine Grevtungov, Hunov in Alanov kakorkoli prizadel Teodozijevo vojsko. Če bi bil namreč Ilirik v tistem času v celoti zaupan Teodozijeve vojski, bi oba sovražnikova napada prizadela njegovo vojsko, o čemer pa v virih ne dobimo prav nobenega podatka. Tako Zosim kakor Jordanes nikjer ne omenjata, da bi bil Teodozij v boju z Alatejevo in Safraksovo skupino kakorkoli poražen in obrambo Panonije vse od začetka novih vpadov leta 380 povsem nedvoumno prepuščata zgolj Gracijanu.

¹⁰³ Z izrazom Skiti so mišljeni Goti.

Odlomek 22:

Zosimos IV, 34: *Medtem ko se je Teodozij posvečal temu, je cesar Gracijan vojaškim enotam na področju Ilirika poslal poveljnika Vitalijana, moža, ki nikakor ni bil sposoben rešiti težke situacije. V času njegovega poveljevanja sta dve skupini preko Rena živečih germanskih ljudstev, eno je vodil Fritigern, medtem ko sta drugi poveljevala Alotej in Safrak, napadli galske province in cesarja Gracijana prisilili k pristanku, da lahko, ko zapustita galsko področje, preideta Donavo ter zasedeta Panonijo in Zgornjo Mezijo. Njegov namen in prizadevanje sta bila namreč usmerjena v to, da za nekaj časa odvrne njune nenehne vpade. Ko sta zatem prešli Donavo, sta se namenili preko Panonije prodreti v Epir, se prepeljati čez Ahelaj in napasti grška mesta. Še prej pa sta se hoteli oskrbeti z živežem in spraviti s poti Atanariha, poglavarja celotnega kraljevskega rodu Skitov, kajti za hrbtom nista hoteli imeti nikogar, ki bi ju pri njunem načrtu lahko oviral. Zato sta ga napadli in ga brez težav pregnali iz krajev, kjer se je zadrževal. Atanarih je pohitel k Teodoziju, ki je ravno ozdravel od življenjsko nevarne bolezni. Slednji je Atanariha skupaj s spremljajočimi ga barbari prijazno sprejel, mu šel celo daleč iz Konstantinopla naproti, ko pa je nato nenadoma umrl, mu je pripravil kraljevski pogreb. Pogreb je spremljal tolikšen sijaj, da so bili vsi barbari povsem prevzeti zaradi tako bleščečega izobilja. Medtem ko so se Skiti pod vplivom tega dogodka vrnili domov in zaradi spoštovanja, ki so ga čutili do cesarjeve dobrosrčnosti, Rimljanov niso več nadlegovali, so tisti, ki so umrlega spremljali, prevzeli varovanje rečnega obrežja in napadom na rimsko ozemlje za dolgo časa zaprli pot. V istem času pa se je Teodoziju tudi drugje nasmehnila sreča. Odvrnil je namreč napad Skirov in Karpodačanov, ki so se pridružili Hunom, ter jih, potem ko jih je v spopadu premagal, prisilil, da so prešli Ister in se vrnili domov.¹⁰⁴ Ta uspeh je vojake navdal z novim pogumom in po vrsti minulih nesreč se je zazdelo, da se bodo (razmere) nekoliko izboljšale, da bodo kmetje znova lahko obdelovali zemljo, vprežna živina in ostale živali pa se bodo lahko brez strahu pasle.*

Čeprav je navedeni Zosimov odlomek zmešnjava in vsebuje kar nekaj hudih napak, vendarle prinaša podatke, v katere bi tudi zaradi potrditve v drugih virih, komajda lahko dvomili. Eden teh je navedba Vitalijana, moža, ki ga je Gracijan, kakor piše Zosim, še pred v nadaljevanju predstavljenim sovražnim vpadom postavil za poveljnika v Iliriku nameščenih vojaških enot. Najverjetneje gre za istega Vitalijana, ki ga srečamo tudi pri Amijanu Marcelinu in o katerem slednji takole poroča: *... Vitalijan pa, ki je bil prej vojak v enoti Herulov, je bil vključen med pripadnike cesarjeve telesne straže¹⁰⁵; čez dolgo časa je bil povišan na mesto komesa in je*

¹⁰⁴ Skire, ljudstvo, ki je živelo na ozemlju med naselitvenim področjem Sarmatov in Karpov, ter Karpodačane (Karpe) je Teodozij skupaj s pridruženimi jim Huni premagal poleti leta 381; gl. ZOSIMOS, *Neue Geschichte* (kot v op. 34) 346, op. 64.

¹⁰⁵ Na to mesto ga je konec leta 363 povišal cesar Jovijan; gl. ZOSIME, *Histoire nouvelle* (kot v op. 34) 406, op. 165.

v Iliriku utrpel poraz.¹⁰⁶ Navedeni dve mesti sta najverjetneje edini, kjer se Vitalijan v ohranjenih virih omenja.¹⁰⁷ Če gre v obeh primerih v resnici za isto osebo, potem lahko na osnovi podatkov, ki nam jih oba avtorja prinašata, domnevamo, da je Gracijan še pred vpadom Alatejeve in Safraksove skupine na področje Panonije leta 380 poveljstvo nad ilirskimi vojaškimi enotami zaupal Vitalijanu. Čeprav Zosim Vitalijanov položaj opisuje z izrazom *στρατηγός*, ki pri njem navadno pomeni naslov *magister militum*,¹⁰⁸ lahko na osnovi bolj natančnega Amijana domnevamo, da je bil Vitalijan v Ilirku le *comes rei militaris*. Ker ga je na mesto imenoval Gracijan in ker se je to zgodilo, kakor je iz Zosimovega zapisa povsem jasno razvidno, zagotovo po Teodozijevev imenovanju, lahko domnevamo, da je bil Vitalijan podrejen vojaškemu vodstvu Gracijanovega dela cesarstva in ne Majorijanu,¹⁰⁹ ki je bil po Teodozijevev imenovanju za cesarja, kakor poroča Sidonij Apolinar, postavljen na mesto vrhovnega vojaškega poveljnika za področje celotnega Ilirika (*magister militum per Illyricum*).¹¹⁰ Zdi se, da se oba podatka, Gracijanovo imenovanje Vitalijana in morebitno Teodozijevo imenovanje Majorijana, medsebojno deloma izključujeta, saj v primeru, če bi bil Majorijan v resnici *magister militum* za celotni Ilirik, Vitalijana verjetno ne bi imenoval Gracijan, marveč Teodozij. Bi se zapisano kljub vsemu dalo medsebojno smiselno uskladiti? Če predpostavimo, da podatka nista napačna, bi upoštevanje obeh pomenilo, da zahodni del Ilirika takrat ni v celoti pripadel nobenemu izmed obeh cesarjev, temveč so bile njune pristojnosti v tem delu deljene. Teoretično so se sicer pristojnosti istočasnih cesarjev delile na ozemlju celotnega rimskega cesarstva, saj naj njihova oblast v skladu s poznoantičnim gledanjem vsaj formalno geografsko ne bi bila omejena,¹¹¹ vendar bi v težki situaciji po porazu v bitki pri Adrianoplu kakršnakoli neusklajenost, ki bi bila posledica nejasne delitve pristojnosti, kaj hitro lahko povzročila kaos in že tako prizadeto področje pahnila v še večjo katastrofo. Težko bi si predstavljali, da se tega ne bi zavedala tudi oba takratna cesarja.

Najverjetneje z namenom, da bi povečali obrambno sposobnost Ilirika, so Gracijan in njegovi svetovalci morda prav zaradi gotske nevarnosti po letu 375

¹⁰⁶ AMMIANUS MARCELLINUS XXV, 10, 9: ... et Vitalianus domesticorum consortio iungitur, Erulorum e numero miles, qui multo postea auctus comitis dignitate, male rem per Illyricum gessit,...

¹⁰⁷ Amijan Marcelin sicer nekoliko kasneje še enkrat omenja nekega Vitalijana (XXVI, 7, 15), ki pa ga z Gracijanovim vojaškim poveljnikom za področje Ilirika v letu 380 najverjetneje povezuje samo isto ime; gl. ZOSIME, Histoire nouvelle (kot v op. 34) 406, op. 165. O Vitalijanu gl. podrobneje tudi PLRE I, str. 969 sl., Vitalianus 3.

¹⁰⁸ O pomenu navedenega izraza pri Zosimu gl. ZOSIME, Histoire nouvelle (kot v op. 34) 406, op. 165.

¹⁰⁹ A. Demandt domneva, da je bil Vitalijan *magister militum per Illyricum* in kot tak Majorijanov naslednik; gl. DEMANDT, *Magister militum* (kot v op. 34) 716.

¹¹⁰ SIDONIUS APOLLINARIS, Carm. 5, 107: Fertur, Pannoniae qua Martia pollet Acincus, Illyricum rexisse solum cum tractibus Histri huius avus; nam Theodosius, quo tempore Sirmi Augustum sumpsit nomen, per utramque magistrum militiam ad partes regni venturus Eoas Maorianum habuit.

¹¹¹ O delitvi cesarske oblasti v pozni antiki gl. JONES, *Later Roman Empire* (kot v op. 44) 325 sl.

ilirsko področje izločili iz enotne prefektore za področje Italije, Ilirika in Afrike ter ga organizirali kot posebno prefekturo s svojim lastnim pretorijanskim prefektom. Na mesto pretorijanskega prefekta za področje Ilirika je bil najprej najbrž imenovan Probus, nato starejši Avzonij in nazadnje Olibrij, ki je poleti leta 378, ko je skupaj z Gracijanom prišel v Sirmij, svojo novo funkcijo verjetno že opravljal.¹¹² Po imenovanju Teodozija za novega cesarja je Olibrij postal njegov pretorijanski prefekt za področje Vzhoda. Kako so te spremembe vplivale na upravno ureditev Ilirika, ni povsem jasno, saj se na osnovi ohranjenih virov ne da povsem zanesljivo dognati, ali je Teodoziju pripadel celotni Ilirik ali le njegov vzhodni del (diecezi Makedonija in Dakija) in kdaj sta bila oba dela znova priključena zahodnemu delu rimskega cesarstva. Edini danes znani vir, ki povsem nedvoumno poroča o takratni novi delitvi pristojnosti med Teodozijem in Gracijanom, je Sozomen, ki nam novo delitev cesarstva med obema vladarjema takole predstavi: *Ker so zahodni Galati še vedno živeli v strahu pred Alamani, se je Gracijan v tem času vrnil na ozemlje, ki je nanj prešlo po očetu in ga je zadržal zase in za brata, potem ko je Teodoziju prepustil vladanje nad Ilirikom in pokrajinami, ki leže v smeri sončnega vzhoda.*¹¹³ Čeprav samo na osnovi Sozomenovega pisanja obsega na tem mestu omenjenega Ilirika nikakor ni mogoče zanesljivo razbrati, saj Sozomen¹¹⁴ v svojem delu Ilirika nikoli ne opredeljuje niti kot dieceze niti kot prefektore, pač pa mu izraza Ἰλλυριοί in Ἰλλυρικὸς služita predvsem za označevanje etnične in geografske pripadnosti, je vendarle zanimivo, da po mnenju istega avtorja prav grško-makedonskega področja niso naseljevali Ilirci, ampak pripadniki drugih ljudstev (Makedonci in Grki). Zdi se, da Sozomen pri označevanju prebivalcev dieceze Makedonije prav nikoli ne uporabi izraza Ilirci, pač pa področje, ki ga slednji po njegovem mnenju naseljujejo, postavlja severno od ozemlja navedene dieceze, na področje Dakije, ki pa po Sozomenovem mnenju še vedno ni izključno ilirsko ozemlje, saj v njej, kakor navaja, živijo tudi Dardanci.¹¹⁵ Na osnovi zapsanega lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da Sozomen, če bi imel v mislih samo grško-makedonsko in dačansko področje, torej ozemlje obeh diecez Vzhodnega Ilirika, za njegovo opredelitev najverjetneje ne bi uporabil na tem mestu zapsanega izraza Ἰλλυριοί, temveč bi si pomagal s kakšnim drugim, po njegovem mnenju bolj ustreznim izrazom. Ker je izraz kljub temu uporabil, lahko zelo upravičeno domnevamo, da je imel v mislih širši prostor od ozemlja Vzhodnega Ilirika, to pa bi bil lahko, glede na to, da so na njem živeli Ilirci, samo še njegov zahodni del.

¹¹² O oblikovanju posebne ilirske prefektore in imenovanju pretorijanskih prefektov za področje Ilirika po letu 375 in pred Teodozijevim imenovanjem za cesarja gl. W. ENSSLIN, Praefectus praetorio, RE 22, 1954, st. 2436; PLRE I, str. 736–740, Sex. Claudius Petronius Probus 5; str. 139, Iulius Ausonius 5; str. 640–642, Q. Clodius Hermogenianus Olybrius 3; ERRINGTON, Theodosius and the Goths (kot v op. 20) 23 sl.; F. LOTTER (R. BRATOŽ – H. CASTRITIUS kot sodelavca), Premiki ljudstev na področju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375 – 600), Ljubljana 2005, str. 10.

¹¹³ SOZOMENOS, HE VII, 4, 1.

¹¹⁴ O pomenu izrazov Ἰλλυριοί in Ἰλλυρικὸς pri Sozomenu gl. podrobneje CEDILNIK, Ilirik (kot v op. 2) 346 sl.

¹¹⁵ SOZOMENOS, HE I, 6, 6.

A čeprav bi nam lahko Sozomenov zapis služil kot precej trden dokaz za domnevo, da je vsaj Sozomen Teodozijevemu vladnemu področju pripisoval tudi celotni Ilirik, v drugih virih ne najdemo dovolj zanesljivih dokazov, na osnovi katerih bi si lahko razložili, kaj se je z obravnavanim področjem v prvih štirih letih Teodozijevega vladanja v resnici zgodilo. Podatki namreč, ki jih v ohranjenih virih dobimo, so skopi in v tolikšni meri nasprotujejo drug drugemu, da se zdi skoraj nemogoče smiselno jih medsebojno uskladiti. Zato bom zaradi boljše preglednosti in razumevanja po vrsti navedla najpomembnejše vire, na osnovi katerih bi lahko domnevali, da je Ilirik v celoti pripadel Teodoziju, nato pa še tiste, ki bi jih lahko razumeli tako, da je Teodoziju pripadel le njegov vzhodni del.

I. Viri, na osnovi katerih bi Teodoziju lahko pripisali celotni Ilirik:

1. Sozomenos HE VII, 4, 1 (odlomek prinaša podatek, da je Gracijan Teodoziju, potem ko ga je imenoval za cesarja, prepustil Ilirik in vzhodne pokrajine rimskega cesarstva).¹¹⁶

2. Sidonius Apollinaris, Carm. 5, 107–115:

*Kjer mesto vojaško Akvinkum mogočno se dviga,
tam v Panoniji, spomin se tako je ohranil o možu,
dedu njegovem,¹¹⁷ da bil je skupaj s predeli ob Istru
zemlji ilirski vladar. Saj v času, ko Teodozij
je v Sirmiju cesar postal, še preden odšel na
vzhod je cesarstva, imel je Majorijana takrat za
svojih vojska obeh vodjo. Poveljnika tega anali
rimske beležijo slavna dejanja, naseljene Skite
kdaj je z vojsko napadel, reko Hipanis¹¹⁸ premagal,
da še vojaški se branjevec Pevki¹¹⁹ ledeni je smejal,
mraz njen kot dobrodošel sprejel.*

II. Viri, na osnovi katerih bi lahko Teodoziju pripisali le vzhodni del Ilirika:

1. CTh 13, 1, 11 (5. julija 379 izdani, na pretorijanskega prefekta Hesperija naslovljeni edikt obravnava Ilirik obenem s področjem Galije in Italije).¹²⁰

¹¹⁶ Gl. odlomek 4.

¹¹⁷ Majorijan, Teodozijev *magister militum per Illyricum*, je bil ded kasnejšega cesarja Majorijana (457–461). Njemu v čast je Sidonij Apolinar napisal panegirik, iz katerega je vzet zgoraj predstavljeni odlomek.

¹¹⁸ Pod imenom *Hypanis* sta iz časa antike poznani dve reki, Bug v Ukrajini in Kuban v Rusiji. Iz samega odlomka ni povsem razvidno, katero od obeh rek bi lahko imel v mislih Sidonij Apolinar, v vsakem primeru pa je navedba izmišljena in služi zgolj pesnikovemu prizadevanju, da bi cesarjevega deda čim bolj veličastno predstavil. Za pesniško pretiravanje gre tudi v primeru omembe otoka Pevke v delti reke Donave, saj se Majorijan tam skoraj gotovo ni vojskoval; gl. tudi DEMANDT, *Magister militum* (kot v op. 34) 716.

¹¹⁹ O otoku Pevke v delti reke Donave gl. tudi opombo 116.

¹²⁰ CTh 13, 1, 11: IMPPP. GRATIANVS, VALENTINIANVS ET THEODOSIVS AAA. AD HESPERIVM PRAEFECTVM PRAETORIO. Etsi omnes mercatores spectat lustralis auri depensio, clerici tamen intra Illyricum et Italiam in denis solidis, intra Gallias in quinque denis

2. Zosimos IV, 34, 1 (odlomek govori o Gracijanovem imenovanju Vitalijana za vojaškega poveljnika na področju Ilirika).¹²¹

Ob upoštevanju podatkov vseh štirih navedenih odlomkov bi si upravno pripadnost Ilirika v prvih letih Teodozijevega vladanja morda lahko takole razložili: Ker je bil boj proti Gotom in njim pridruženim ljudstvom osnovna zadolžitev, ki jo je Teodozij ob imenovanju na mesto cesarja dobil, in ker mu Gracijan zaradi nevarnosti, ki so jo tedaj za zahodni del rimskega cesarstva predstavljali Alamani, pri tem vsaj na začetku ni mogel izdatneje pomagati, je bilo Teodoziju zaupano vodenje vojne proti Gotom¹²² in s tem vrhovno vojaško poveljstvo na prizadetem in ogroženem področju. To bi sicer ob Trakiji in vzhodnem delu Ilirika, teoretično lahko obsegalo tudi njegov celoten zahodni del, saj so po zmagi pri Adrianoplu Goti prodrli vse do Julijskih Alp,¹²³ vendar se zdi, da temu ni bilo čisto tako. Čeprav bi namreč odlomek pesmi Sidonija Apolinara, kjer je Akvinkum (d. Budimpešta) naveden kot področje v okviru pristojnosti Teodozijevega poveljnika za področje Ilirika, Majorijana, lahko pomenil, da je bila Panonija takrat del Teodozijevega upravnega področja, bi bilo ozadje v pesmi predstavljenih dogodkov mogoče razumeti tudi nekoliko drugače. Ker v virih ni podatkov, na osnovi katerih bi lahko ukinitve po letu 375 ponovno uvedene samostojne ilirske prefekture časovno natančno določili, si lahko predstavljamo, da je ob Teodozijevega imenovanju za cesarja ilirska prefektura kot samostojna upravna enota, ki je obsegala celotno področje Ilirika, še vedno obstajala. Tako bi lahko Majorijan, ki je kot *magister militum per Illyricum* nasledil cesarja Teodozija in o katerem nimamo nikakršnih podatkov, na osnovi katerih bi bilo mogoče spodbiti možnost, da ga je na to mesto imenoval cesar Gracijan, nekaj časa prav lahko opravljal funkcijo vojskovodje za področje celotnega Ilirika. Zaradi težkih razmer, ki so nastopile po bitki pri Adrianoplu in jih v naprej nihče ni mogel predvideti, so morali biti ukrepi hitri in učinkoviti ter zaradi tega dobro premišljeni, saj so jih morali izvajati brez posebnih priprav. Zato lahko domnevamo, da obstoječe ureditve niso brezglavo spreminjali.

solidis immunem usum conversationis exerceant. Quidquid autem supra hunc modum negotiationis versabitur, id oportet ad functionem aurariam devocari. DAT. III NON. IVL. AQUILEIAE AVXONIO ET OLYBRIO CONSS. (379 Jul. 2/5).

¹²¹ Gl. odlomek 18.

¹²² SOKRATES, HE V, 2, 2–3: *Ker se je zavedal upadanja moči rimskega cesarstva in grozeče sile barbarov, je spoznal, da potrebuje država sposobnega moža. Zato si je za sovladarja izbral Teodozija, moža plemenitega rodu iz Španije. V številnih vojnah si je pridobil tolikšno slavo, da so ga imeli mnogi za vrednega cesarskega dostojanstva že davno pred Gracijanovim izborom. Za cesarja ga je razglasil v Sirmiju (mestu v Iliriku) v letu, ko sta bila konzula Avzonij in Olibrij, na 16. dan meseca januarja, ter si z njim razdelil breme vojskovanja proti barbarom. ZOSIMOS, IV, 24, 4: Zaradi barbarov pa, ki so si podvrgli Trakijo, v kateri so se naselili, zaradi grožnje, ki so jo za ozemlja Mezije in Panonije predstavljali tam živeči barbari, ter zaradi ljudstev onkraj Rena, ki so neovirano napadala mesta, je presodil, da sam ne bo kos upravljanju države. Zato si je kot pomočnika pri vladanju izbral Teodozija. Po rodu je bil iz iberijske Galicije, iz mesta Kavka, in ni bil niti nevešč vojskovanja niti neizkušen v poveljevanju vojski. Prepustil mu je vodenje državnih zadev v Trakiji in na Vzhodu, sam pa se je podal proti zahodnim Galatom, da bi po svojih najboljših močeh uredil tamkajšnje razmere.*

¹²³ AMIANUS MARCELLINUS XXXI, 16, 7.

To pa bi lahko pomenilo, da je Ilirik v času Teodozijevega imenovanja za cesarja še vedno obstajal kot samostojna upravna enota v okviru Gracijanovega in Valentinijanovega dela rimskega cesarstva in je bil šele nekoliko kasneje, a zagotovo pred Gracijanovim odhodom na Zahod,¹²⁴ razdeljen v dva dela, pri čemer sta Teodoziju pripadli diecezi Makedonija in Dakija, Gracijanu pa Panonija. Medtem ko je Panonija ob tem izgubila upravno samostojnost in je bila kot sestavni del priključena prefekturi Italiji, je ilirska prefektura, omejena na Makedonijo in Dakijo, v Teodozijeve delu cesarstva še naprej obstajala. Tako je Majorijan kot *magister militum per Illyricum* postal Teodoziju podrejeni vojskovodja za področje okrnjene ilirske prefekture, kljub temu da ga Teodozij sam najverjetneje ni imenoval. Prav tako je skupaj z novim cesarjem na Vzhod odšel tudi Gracijanov *praefectus praetorio per Illyricum*, Olibrij, ki je verjetno tako kot Majorijan svojo funkcijo nekaj časa še naprej opravljal,¹²⁵ čeprav v nadaljevanju v virih ne nastopa več kot pretorijanski prefekt Ilirika, temveč Vzhoda.¹²⁶ Novega pretorijanskega prefekta za področje Ilirika je Teodozij imenoval šele nekoliko kasneje, saj se Evtropij, ki je svojo funkcijo zagotovo opravljal do konca septembra 381, morda pa še dlje,¹²⁷ pred januarjem 380 kot pretorijanski prefekt Ilirika ne omenja.¹²⁸ Če sprejmemo možnost, da je dogovor o delitvi Ilirika, ki je bil zagotovo sprejet pred Teodozijevim imenovanjem, kmalu zatem, a ne istočasno, tudi dejansko stopil v veljavo, se zdi, da se podatki, ki jih danes o dogajanju imamo, medsebojno dopolnjujejo in dajejo smiselno podobo tega, kar bi se lahko zgodilo, četudi kot možno pomoto nobenega izmed njih ne ovržemo. V primeru, da bi Ilirik kot samostojna upravna enota v okviru Gracijanovega in Valentinijanovega dela cesarstva obstajal še nekaj časa po Teodozijeve imenovanju za cesarja, kar bi bilo še toliko bolj mogoče, če sta se Gracijan in Teodozij v Iliriku v resnici še nekaj časa po imenovanju skupaj zadrževala, bi imela oba cesarja možnost, da bi novo delitev pristojnosti izpeljala čim bolj gladko in brez nepotrebnih nejasnosti. Za cesarja Teodozija, ki je imel že samo zaradi vojne z Goti zvrhano mero težav in z njimi povezanih obveznosti, bi bilo zagotovo lažje, če bi z novim ozemljem prevzel tudi že utečen upravni aparat in se mu z imenovanjem najvažnejših funkcionarjev vsaj na začetku ne bi bilo potrebno ukvarjati. Kdaj natanko je bil vzhodni del Ilirika tudi dejansko priključen Teodozijeve delu cesarstva, na osnovi ohranjenih virov ni mogoče zanesljivo dognati, domnevamo pa lahko, da je bilo področje nekdanje ilirske prefekture 5. julija 379, ko je bil izdan na pretorijanskega prefekta Zahoda, Hesperija, naslov-

¹²⁴ Kdaj natanko je cesar zapustil ilirsko področje, nam danes ni znano, zagotovo pa je 2. julija že bil v Akvileji; gl. SEECK, Regesten (kot v op. 12) 250.

¹²⁵ O možnosti, da je bil Teodozijev del Ilirika sprva zaupan Olibriju, gl. ENSSLIN, Praefectus praetorio (kot v op. 112) 2436 sl.

¹²⁶ Kot pretorijanski prefekt Vzhoda si je Olibrij, kot se zdi, funkcijo delil z Aburgijem, ki je bil na mesto pretorijanskega prefekta za Vzhod imenovan že v času cesarja Valensa; gl. ENSSLIN, Praefectus praetorio (kot v op. 112) 2436 sl.

¹²⁷ Evtropij se kot pretorijanski prefekt za področje Ilirika zadnjič omenja konec septembra 381, vendar nam do 18. avgusta 382 drug pretorijanski prefekt za to področje ni poznan. O možnosti, da bi bil Evtropij pretorijanski prefekt vse do približno tega časa, gl. ERRINGTON, Theodosius and the Goths (kot v op. 20) 24 sl.

¹²⁸ Gl. PLRE I, str. 317, Eutropius 2.

ljeni edikt, že razdeljeno. Da bi Ilirik takrat kot celota še vedno pripadal Zahodu, se ne zdi prav verjetno, saj je iz edikta jasno razvidno, da del Ilirika, na katerega se je navedeni edikt nanašal, kot samostojna upravna enota takrat ni več obstajal, pač pa je bil znova priključen skupni prefekturi za področje Italije in Afrike.¹²⁹ Če bi po letu 375 Ilirik kot samostojno upravno enoto prav zaradi nevarnosti sovražnih vpadov izločili iz skupne italske prefekture, se ob spoznanju, da nova upravna delitev ni prinesla zaželenega uspeha, v še neprimerno težjih razmerah po izgubljenem spopadu pri Adrianoplu z njegovo ponovno priključitvijo k področju Italije najverjetneje ne bi odločili za vzpostavitev prejšnje ureditve, ki se že na samem začetku ni izkazala kot ustrezna, ampak bi iskali nove, težkim razmeram bolj primerne rešitve, do katerih bi lahko prišli s čim manj pretresi obstoječega stanja.¹³⁰ To pa, se zdi, bi bil lahko samo Ilirik, ki do svoje delitve v času med Teodozijevim imenovanjem za cesarja in izdajo omenjenega edikta 5. julija 379 na področju upravne ureditve in pripadnosti enemu od obeh delov cesarstva ne bi bil deležen nobenih pomembnejših sprememb.

Sprejete možnosti, da je bil v tem obdobju vzhodni del Ilirika z diecezama Dakijo in Makedonijo kot samostojna ilirska prefektura priključen Teodozijevega delu cesarstva, medtem ko je njegov zahodni del istočasno izgubil svojo upravno samostojnost in bil priključen Italiji, nam omogoča, da v smiselno celoto brez težav povežemo tudi druge podatke, ki jih o takratnem dogajanju v Iliriku imamo.¹³¹ V tem

¹²⁹ O možnosti, da je bila samostojna ilirska prefektura ob Teodozijevega imenovanju za krajši čas opuščena in je bilo njeno ozemlje v administrativnem pogledu znova priključeno Italiji, gl. ERRINGTON, *Theodosius and the Goths* (kot v op. 20) 24.

¹³⁰ Drugačno možnost predlaga Errington, ki domneva, da je bilo celotno področje Ilirika po Teodozijevega imenovanju za cesarja v administrativnem pogledu ponovno priključeno Italiji in šele z začetkom nove indikcije, torej 1. septembra 379, kot znova vzpostavljena ilirska prefektura priključeno Teodozijevega delu cesarstva; ERRINGTON, *Theodosius and the Goths* (kot v op. 20) 24. O nekoliko starejših razlagah sprememb v administrativni ureditvi Ilirika po Teodozijevega imenovanju za cesarja gl. BURNS, *Barbarians* (kot v op. 11) 46–52.

¹³¹ Errington opozarja na Teodozijevega zakon (CTh 16, 5, 6), naslovljen na Evtropija, Teodozijevega pretorijanskega prefekta za področje Ilirika, ki ureja vprašanje herezij in naj bi se, kakor domneva, glede na svojo vsebino povsem nedvoumno nanašal na področje celotnega Ilirika in ne le na njegov vzhodni del; R. M. ERRINGTON, *Church and State in the First Years of Theodosius I*, v: *Chiron* 27 (1997), str. 21–72, zlasti str. 47–51. Vendar se zdi, da tudi omenjeni, 10. januarja 381 izdani zakon, ki poleg Arijeve in Evnomijeve herezije kot prepovedano razglša tudi krivoverstvo sirmijskega škofa Fotina, ne more dokazati takratne pripadnosti celotnega Ilirika vzhodnemu delu rimskega cesarstva. Čeprav bi na osnovi v zakonu navedenih fotinijancev, ki so bili prav gotovo najbolj številni v Sirmiju, v resnici lahko pomislili na to, da se je zakon nanašal tudi na zahodno ilirsko področje, ki mu je Sirmij kot glavno mesto Druge Panonije pripadal, ostaja prav tako povsem mogoče, da je bil zakon namenjen le njegovemu vzhodnemu delu. Teodozijevega zakon namreč ni bil prvi, ki bi prepovedoval Fotinovo herezijo. Potem ko je bil Fotinov nauk kot krivoverški obsojen na vrsti vzhodnih in zahodnih sinod (prva je njegov nauk že leta 344 obsodila sinoda v Antiohiji), je cesar Gracijan leta 378 izdal zakon, s katerim je bil ob Evnomijevega in Manijevega prepovedan tudi Fotinov nauk (SOKRATES, HE V, 2, 1; SOZOMENOS, HE VII, 1, 3). Zato se navedba v sinodalnem pismu (*Gesta concili Aquileiensis*, Ep. 2 (10), 12), ki je bilo po zaključku sinode v Akvileji jeseni leta 381 poslano vsem trem vladajočim cesarjem, da naj bi bili pristaši Fotinovega nauka v skladu s predhodno izdanim zakonom pregnani iz Sirmija, ne nanaša nujno na 10. januarja leta 381 izdani Teodozijevega zakon, temveč bi bilo povsem mogoče, da so imeli pisci pisma v mislih nekoliko starejši Gracijanov zakon. Morda bi lahko

primeru namreč Gracijanovo imenovanje Vitalijana na mesto vojaškega poveljnika z nazivom *comes rei militaris* na področju Panonije, o katerem poroča Zosim, ne odpira nobenih zapletenih vprašanj, temveč se povsem smiselno vključuje v podobo predstavljene ureditve. Prav tako razumljivo postane tudi nadaljnje Zosimovo in vzporedno Jordanesovo pisanje, na osnovi katerega lahko razumemo, da je bil obračun z Alatejevo in Safraksovo skupino brez predhodnih dogovorov s Teodozijem vse od začetka in ves čas zgolj v pristojnosti Gracijana in njemu podrejenih vojaških poveljnikov, pri čemer je prav takšna ureditev obema cesarjema dajala možnost, da si v primeru potrebe medsebojno hitro in učinkovito pomagata.

Na korist, ki jo je cesarstvu v boju z Goti prineslo usklajeno sodelovanje obeh vladarjev, v svojem 15., Teodoziju posvečenem in januarja 381 predstavljenem govoru, opozarja tudi Temistij, ko skupna prizadevanja obeh cesarjev za dobro države takole predstavi:

Odlomek 23:

Themistios, Or. 15, 194d–195b: Kakor da na ladji, kjer smer določata dva krmarja,¹³² plovemo po poti v smeri nevihte, ki se je nenadoma usula z neba, zdaj pa so se valovi deloma že umirili, preostali pa se ne dvigajo več tako visoko in ne divjajo več z enako močjo. Dobro sta namreč ravnala, ker sta se oba iz ladijskega trupa povzpela na krov, od koder pogled zajame celotno površino širnega morja in je mogoče videti, kje so valovi razburkani in kje so se že začeli umirjati. Medtem ko pozorno gledata na vse strani in se napeto ozirata okoli, oba trdno držita krmilo. Nista namreč prejela ladje v trenutku, ko bi bila mirno zasidrana v pristanišču ali bi plula z blagim vetrom, ki napenja jadra, temveč takrat, ko so okrog nje z vseh strani kipeli valovi in se je morje dvigovalo zdaj z ene zdaj z druge strani, ladijskim bokom pa je že popuščala njihova moč. Celo bolj kot Antiohu in Aristonu je obema potrebna največja mera vednosti in pogumne vztrajnosti. Samo pogledjte, kako mogočna je ladja, ki jo vodita, kako veliko jih je, ki plujejo na tej ladji, in kako silovit je vihar, ki se zgrinja nad leseno lupino. Zato še ni prišel čas za spanje niti za sprostitev, pesem in petje. To vse so namreč pomirjajoča tolažba in sladkosti mirnega časa, ko ni nevarnosti in lahko krmar pozabi skrbi, mornarji pa spustijo vesla. Takrat lahko celo ladijski kuhar in zadnji veslač brez težav poprimeta za držalo krmila, saj povsem mirno morje ne zahteva velike spretnosti.

celo domnevali, da bi bila izdaja Teodozijevega zakona celo bolj smiselna, če bi bili Fotinovi pristaši na osnovi Gracijanovega zakona iz Sirmija predhodno pregnani, saj bi se vsaj del njih lahko zatekel na vzhodno ilirsko področje, ki vrhu vsega po Teodozijevem imenovanju ni več pripadalo Gracijanu, ampak novemu cesarju, o katerem še niso mogli vedeti, kako bo z njimi ravnal. Da fotinijanci v Teodozijevem času niso bili prisotni le v Sirmiju, ob omenjenem sinodalnem pismu, ki govori o njihovem izgonu in želji, da bi se v Sirmij ponovno vrnili, dokazuje tudi dejstvo, da je bil okoli leta 391 v Naisu v diecezi Dakiji odstavljen tamkajšnji fotinijanski škof Bonoz, pri čemer so njegovi pristaši pod imenom bonosovci v Iliriku živeli še v 6. stoletju; o Bonozu in njegovih pristaših gl. R. BRATOŽ, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkanprovinzen (4. bis 6. Jahrhundert), v: *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, str. 155; isti, Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen, *Klio* 72 (1990) 2, str. 525.

¹³² Mišljena sta cesarja Gracijan in Teodozij.

Odlomek 24:

Themistios, Or. 15, 197a: *In ko tako oba varujeta državo tako v smeri proti vzhodu kakor zahodu, na enak način usmerjata korak in misli ter hrabro bijeta pošteni boj, bosta brez velikega truda oblast Rimljanov ponovno dvignila na prejšnjo raven in povsem zacelila rane, ki so ji bile zadane, še preden sta prevzela vodstvo, ker sta šla v boj z obeh strani in sta iztisnila še zadnje preostanke upornosti iz prekletega in podivjanega ljudstva.*¹³³

Prav Temistijev 15. govor jasno razkriva, kako pomembno je bilo takrat za uspešen boj proti Gotom in ne proti kateremukoli sovražnemu ljudstvu povezano delovanje obeh cesarjev, saj v svojem naslednjem, Teodoziju posvečenem (16.) govoru, ki ga je napisal dve leti kasneje (januarja 383), ko je bil z Goti že sklenjen mir, Temistij do cesarja Gracijana, ki ga v govoru skoraj ne omenja, ni več tako naklonjeno prijazen in da s slikanjem zgolj Teodozijevih odlik sicer nekoliko prikrito, pa vendar jasno vedeti, da cesar Teodozij zdaj ne potrebuje več sodelovanja.¹³⁴ Tako je mogoče zgolj na osnovi mesta, ki ga je v obeh govorih Temistij namenil Teodozijevega, po letih vladanja starejšemu sovladarju Gracijanu, razbrati, kako zelo je bila Teodoziju potrebna njegova pomoč v času, ko je Temistij pisal svoj 15. govor. V njem namreč nastopa Gracijan v splošnem kot Teodoziju v vsakem pogledu enakovreden partner, ki v boju z Goti nosi Teodoziju povsem enak delež.¹³⁵ Temistij nikjer podrobneje ne poroča, kako sta si cesarja razdelila breme vojskovanja proti Gotom, lahko pa iz njegovega pisanja razberemo, da se Teodozij v tem boju ni izkazal tako, kot so od njega pričakovali, saj je Temistij prisiljen, da zaradi izostanka pričakovanih vojaških zmag svoje poslušalce prepriča, koliko pomembnejša vrlina od uspešnosti na bojnem polju je pravičnost njihovega vladarja.¹³⁶ Kljub očitnemu Temistijevega prizadevanju, da bi oči poslušalcev usmeril k Teodozijevim odlikam, na osnovi katerih cesar blago in pravično usmerja življenje v miru, pa se je od cesarja Teodozija v tistem času očitno še vedno pričakovalo, da pri pretresanju možnosti za ustavitev sovražnih Gotov in njim pridruženih ljudstev, ne razmišlja o miru, ampak predvsem o vojni. Da je bila pozimi leta 380/381 večini še vedno tuja zamisel o iskanju poti za sklenitev premirja in mirno končanje sovražnosti,

¹³³ Mišljeni so Goti; gl. tudi HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 252, op. 151.

¹³⁴ O elementih, ki v Temistijevega 16. govoru razkrivajo Teodozijeve prizadevanja, da bi vladal čim bolj samostojno, gl. HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 255–257.

¹³⁵ Da je Temistij verjetno tudi v svojem petnajstem govoru, tako kot pred tem že v štirinajstem in kasneje zelo očitno v šestnajstem govoru, sicer nekoliko prikrito, pa vendarle poskušal prikazati Teodozija kot pomembnejšega partnerja, kaže njegova odločitev, da ob koncu govora Gracijana označi z izrazom \acute{o} νεανίας, kar pomeni mladenič; gl. HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 233.

¹³⁶ THEMISTIOS, Or. 15, 184b–190a. Štirinajsti Temistijev govor se glede izbora Teodozijevih vrtil bistveno razlikuje od njegovega petnajstega, saj je v štirinajstem govoru Teodozij predstavljen kot vladar, ki bo prav zaradi svojih vojaških spretnosti premagal Gote in rešil rimsko cesarstvo (THEMISTIOS, Or. 14, 181a–c; 182c); gl. tudi HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 231.

deloma razkrivata že oba navedena odlomka, še bolj očitno pa Temistijevo pisanje na začetku in proti koncu obravnavanega 15. govora, kjer je povsem jasno povedano, da je neprimeren letni čas edina ovira, ki obema cesarjema preprečuje nadaljevanje boja, v katerem bosta Gote zanesljivo premagala.

Odlomek 25:

Themistios, Or. 15, 185b: *Zato pa dokler čas še ni primeren za postavitev bojne vrste in za odgovor bojnih trum na prošnjo po obrambi pred pogubnimi Skiti, ko sta se Groza in Strah zaradi letnega časa udobno namestila, ...*

Odlomek 26:

Themistios, Or. 15, 197c: *Prav nič nenavadno ni, da je orožje Kreposti zmagovitejše in zanesljivejše od tega, ki so ga naredili izdelovalci ščitov in kovači. Vajina¹³⁷ naloga je, da v bojne vrste znova vneseta red, pogum in disciplino, saj bo ob njihovi vrnitvi v trenutku spet prišla nazaj tudi Zmaga. Druga drugi sta namreč sestri in sobojevnici, v taboru običajno bivata skupaj in le redko, če sploh, se zgodi, da Zmaga in Krepost nista v istem šotoru.*

Odlomek 27:

Themistios, Or. 15, 198d–199b:

Ti pa, Atrid, ki volja ti je neomajna, kot prej že vodi oddelke Argejcev v bitk silovitih vrtinec.¹³⁸

spodbodi vojake zdaj skupaj s Homerjem,

Kopje si dobro nabrusi naj vsak, za boj ščit pripravi.¹³⁹

zdaj s pomočjo filozofije, da si bo vsak sicer dobro nabrusil kopje, a si bo še pred kopjem najprej dobro izostril duha, da si bo prav tako vsak dobro pripravil ščit za boj, a bo še pred ščitom na boj pripravil tudi svoje pogumno srce. S takšnimi spodbudami in ukazi

Od tod pse boš smrtno nevarne pregnal, ki so k nam jih Kere usodne zanesle,¹⁴⁰

in odneslo jih bo k Istru,

Da še prihodnjim rodovom bo nauk za strah in svarilo, gost če gostitelja žali, ki ga pod streho sprejel je.¹⁴¹

¹³⁷ Mišljena sta oba cesarja, Teodozij in Gracijan.

¹³⁸ HOMER, Iliada 2, 344 sl.

¹³⁹ HOMER, Iliada 2, 382.

¹⁴⁰ Temistij je na tem mestu nekoliko spremenil odlomek, vzet iz Homerja (Iliada 8, 527 sl).

¹⁴¹ HOMER, Iliada 3, 353 sl. S temi besedami se je Menelaj obrnil na Zevsa, ko ga je prosil,

Vendar pa kljub napovedani zmagi leto 381 rimski strani v boju z Goti očitno še ni prineslo nobenega omembe vrednega uspeha. *Consularia Constantinopolitana*, ki za leto 379 in 380 poročajo o izbojevanih zmagah, v kratkem poročilu za leto 381 ne omenjajo, da bi cesarja Gracijan in Teodozij tega leta v vojaškem spopadu kogarkoli premagala.

Odlomek 28:

Consularia Constantinopolitana (ad ann. 379, 380, 381): *V tem letu¹⁴² so se Rimljani z Goti večkrat spopadli. Nato so bile 17. novembra proti Gotom, Alanom in Hunom razglašene zmage. V letu, ko sta bila Gracijan avgust petič in Teodozij avgust prvič konzula (380): pod tema konzuloma so bile razglašene zmage obeh avgustov in tega leta je Teodozij avgust 14. novembra prišel v Konstantinopol. V letu, ko sta bila konzula Siagrius in Evherij (381): pod tema konzuloma je 11. januarja Atanarih, kralj Gotov, prišel v Konstantinopol. Istega meseca je isti Atanarih 25. januarja umrl.*

Ker kaže, da leto 381 rimski strani v boju z Goti ni prineslo nove zmage, lahko morda domnevamo, da sta Bavto in Arbogast, ki ju je Gracijan skupaj s potrebno vojsko poslal na pomoč poraženemu Teodoziju, svojo nalogo v Teodozijevem delu cesarstva vsaj deloma opravila že leta 380, saj bi Teodozij po doživetem porazu v drugačnem primeru ob koncu tega leta komajda lahko slavil zmago. Da se to najverjetneje ni zgodilo šele na začetku leta 381,¹⁴³ bi bilo mogoče razbrati tudi iz Zosimovega pisanja, ki na mestu, kjer nam obravnavani problem predstavlja, samo sebi nasprotuje. Kot si pri Zosimu namreč lahko preberemo,¹⁴⁴ naj bi se Goti, potem ko so po izbojevani zmagi oplenili Makedonijo in Tesalijo, sami od sebe vrnili tja, od koder so prišli, cesar Teodozij pa naj bi po njihovem odhodu tamkajšnja mesta in trdnjave ustrezno zavaroval, nato pa naj bi odšel v Konstantinopol,¹⁴⁵ od koder naj bi cesarju Gracijanu poslal pismo, v katerem ga je prosil, naj mu kar najhitreje pošlje nujno potrebno pomoč. Potem ko nam Zosim takoj zatem predstavi veliko stisko, v kateri so se znašli prebivalci Makedonije in Tesalije, ker so poskušali Teodozijevi izterjevalci državnih davkov iz njih iztisniti še zadnje preostanke premoženja, ki jim je po plenitvah Gotov še ostalo, takole nadaljuje: *Cesar Gracijan, ki zaradi novic ni bil le nekoliko zaskrbljen, je poslal potrebno vojsko. Njeno vodstvo je zaupal poveljniku Bavtu in mu za pomočnika postavil Arbogasta... Ko sta skupaj z vojsko prispela na področje Makedonije in Tesalije, so tamkaj naseljeni Skiti, ker jim je*

naj mu nakloni možnost, da Parisu vzame življenje. Menelajev položaj se zelo lepo ujema s tistim, v katerem so se leta 378 po porazu pri Adrianoplu znašli Rimljani, ki so Gotom leta 376 dovolili, da si na rimskem ozemlju poiščejo zatočišče pred hunskimi napadi. O navedeni primerjavi gl. tudi HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 254, op. 165.

¹⁴² To je bilo leto 379, ko sta bila konzula Avzonij in Olibrij in je bil Teodozij v Sirmiju razglašen za cesarja, kakor nam *Consularia Constantinopolitana* poročajo pred tem.

¹⁴³ O možnosti, da naj bi oba vojaška poveljnika na Teodozijevo področje prišla šele na začetku leta 381, gl. BURNS, *Barbarians* (kot v op. 11) 75 sl.

¹⁴⁴ Gl. ZOSIMOS IV, 32 (odlomek 20).

¹⁴⁵ V Konstantinopol je prispel 24. novembra 380.

prišla na ušesa vest o razumnosti in odločnosti obeh mož, takoj zapustili tiste kraje in se umaknili v Trakijo, ki so jo že prej oplenili.¹⁴⁶ Glede na Zosimovo pisanje bi morali torej Goti dvakrat zapustiti makedonsko in tesalsko področje: prvič, ko so si nabrali dovolj velik plen in so z njega sami od sebe odšli, ter drugič, ko jih je k umiku prisilil strah pred sposobnima poveljnikoma, Bavtom in Arbogastom. Ker Zosim ne poroča, da bi se Goti po svojem prvem odhodu na področje znova vrnili, lahko domnevamo, da je eden od obeh podatkov napačen. In ker se ob tem zdi bolj smiselno, da bi Teodozij nujno potreboval Gracijanovo vojaško pomoč, če Goti Makedonije in Tesalije ne bi zapustili, ampak bi se tam še vedno zadrževali, lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da je Teodozij za pomoč zaprosil takrat, ko so v Makedoniji in Tesaliji Goti še vedno bili in ne šele takrat, ko so se z ozemlja obeh provinc že umaknili. Če bi kljub navedeni domnevni napaki vendarle verjeli Zosimovemu podatku, da je Teodozij prizadeto področje zapustil šele, ko so se razmere na njem že umirile, ob čemer bi cesar v tem primeru ob prihodu v Konstantinopol upravičeno lahko praznoval zmago, bi lahko s precejšnjo gotovostjo zaključili, da je moral Teodozij Gracijana prositi za pomoč že dosti pred svojim odhodom v Konstantinopol, saj sta Bavto in Arbogast, tudi če bi se Goti iz strahu pred njima v resnici umaknili kar brez spopada, že zgolj za to, da sta v Makedonijo in Tesalijo pripeljala vojaške okrepitve, zagotovo potrebovala nekaj časa. Ker pa ne vemo, kdaj natanko je bil Teodozij tako odločilno premagan, da se samo s svojo vojsko proti Gotom ni mogel več uspešno bojevati, in ker ne vemo, od kod sta se morala Bavto in Arbogast s svojimi enotami odpraviti na pot, da sta mu prišla na pomoč, je čas, ko je Teodozij Gracijana prosil za vojaške okrepitve nemogoče povsem zanesljivo in natančno določiti. Kljub temu bi morda lahko naredili nekaj sklepov, če bi zaradi nedorečenosti razpoložljivih virov svoje predvidevanje gradili zgolj na osnovi verjetnosti možnega dogajanja.

Zato si najprej še enkrat podrobneje pogledjmo, kje se je Teodozij leta 380 zadrževal. Kot lahko razberemo na osnovi navedb krajev, kjer so bili izdani tega leta objavljeni zakoni, je mogoče slediti naslednjim mestom Teodozijevega postanka: do 4. aprila se je cesar zadrževal v Tesaloniki, za obdobje od 4. aprila do 12. junija o mestu njegovega bivanja nimamo nobenega podatka, nato pa izdani zakoni kažejo, da je bil med 12. junijem in 14. julijem znova v Tesaloniki, po 14. juliju je makedonsko prestolnico za nekaj časa ponovno zapustil in, kot se zdi, odšel v Trakijo,¹⁴⁷ kjer ga 17. avgusta srečamo v Adrianoplu, po tem postanku lahko Teodozija 31. avgusta znova zasledimo v Tesaloniki,¹⁴⁸ nato pa v Sirmiju,

¹⁴⁶ ZOSIMOS IV, 33, 1–2 (gl. tudi odlomek 21).

¹⁴⁷ Prvi znani zakon, ki ga je Teodozij izdal po 14. juliju, ko se je še mudil v Tesaloniki, naj bi bil objavljen 27. julija. Ker pa besedilo zakona kot kraj, kjer je bil zakon izdan, beleži Konstantinopol, sta v besedilu kraj ali pa datum izida verjetno napačno napisana. Kot možen popravek navedenega kraja izida nastopa kraj *Cosintus* v Trakiji. O možnosti, da je bil zakon izdan v tem mestu, gl. SEECK, Regesten (kot v op. 12) 255; LIPPOLD, Theodosius (kot v op. 4) 850. O kraju *Cosintus* gl. K. MILLER, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart 1916, str. 524.

¹⁴⁸ Seeck Teodozijeve navzočnosti v Tesaloniki tega dne ne beleži; gl. SEECK, Regesten (kot v op. 12) 255. V Teodozijevem kodeksu pa se je ohranil zakon (CTh 10, 10, 13), ki naj bi

kjer njegovo navzočnost dokazuje 8. septembra tam izdani zakon, že kmalu zatem je cesar Sirmij zapustil in se preko Ulpijane ponovno odpravil v Tesaloniko, kjer je bil vsaj od 20. septembra do 16. novembra, nato pa je odšel v Konstantinopol, kamor je prispel 24. novembra.¹⁴⁹ Če predpostavimo, da bi bil čas med 4. aprilom in 12. junijem, ko o tem, kje se je Teodozij zadrževal, nimamo nobenega podatka, najprikladnejši za to, da vanj umestimo Teodozijev poraz v spopadu s Fritigernovimi Goti, potem si lahko predstavljamo, da se je Teodozij po neuspehu umaknil v Tesaloniko in od tam takoj (torej približno 12. junija) pisal Gracijanu, naj mu pošlje nujno potrebno pomoč. Kdaj natanko sta Bavto in Arbogast s potrebnimi okrepitevami prišla, na osnovi navedenih podatkov še vedno ne moremo natanko razbrati, s precejšnjo gotovostjo pa lahko domnevamo, da Gotov 17. avgusta, ko izdani zakon dokazuje Teodozijevo navzočnost v Adrianoplu, v Makedoniji in Tesaliji ni več bilo. Glede na Zosimovo pisanje, ki ga je mogoče razumeti samo tako, da je bil Teodozij v spopadih svoje vojske z Goti tudi sam osebno navzoč, in glede na to, da je cesar tudi kasneje, ko sta njegovo oblast ogrozili uzurpaciji Magna Maksima in Evgenija, svojo vojsko sam vodil v boj, bi lahko sklepali, da je bil tudi v tokratnih spopadih z Goti osebno prisoten. To pa bi lahko pomenilo, da ob prihodu obeh Gracijnovih vojskovodij ni ostal v Tesaloniki in čakal kakšen bo razplet, marveč je skupaj s prispelimi okrepitevami z razpoložljivimi oddelki svoje vojske tudi sam posegel v boj. Ker je Teodozij Tesaloniko zapustil 14. julija ali kmalu zatem, sta tudi Bavto in Arbogast s svojimi enotami v Makedonijo verjetno prispela približno v tem času. Da se Teodozij v tedanjih bojih z Goti očitno ni izogibal spopadom, kaže tudi njegova navzočnost v Adrianoplu v Trakiji poleti tega leta, saj lahko tudi na osnovi tega, kar je o takratnem dogajanju napisal Zosim,¹⁵⁰ domnevamo, da so zaključne operacije proti Gotom, potem ko so bili pregnani iz Makedonije in Tesalije, potekale prav na področju južnega dela traške dieceze.¹⁵¹

Nekoliko nejasno ostaja, zakaj je Teodozij, potem ko je kmalu po 17. avgustu zapustil Trakijo, po postanku v Tesaloniki, odšel na kratek obisk v Sirmij, ki pa ga je moral zapustiti že kmalu po svojem prihodu, saj je bil vsaj 20. septembra znova v Tesaloniki. Čeprav za tamkajšnje srečanje s cesarjem Gracijanom ni nobenega povsem zanesljivega dokaza, se vendarle zdi, da je bil prav skupni sestanek obeh vladarjev tisti razlog, zaradi katerega je Teodozij Sirmij prvič po svojem imenovanju znova obiskal. Kljub temu, da prav za leto 380 Gracijanovega bivanja v Sirmiju nedvoumno ne dokazuje prav noben ohranjeni vir,¹⁵² bi si Teodozijev kratek obisk mesta brez Gracijanove navzočnosti tam zelo težko smiselno razložili. Za srečanje z Gracijanovimi ljudmi Teodoziju ne bi bilo potrebno osebno hoditi v mesto, saj bi

ga cesar 31. avgusta 380 izdal prav v makedonski prestolnici; gl. tudi ESCRIBANO PAÑO, Graciano, Teodosio y el Ilírico (kot v op. 3) 149.

¹⁴⁹ Gl. SEECK, Regesten (kot v op. 12) 253–255.

¹⁵⁰ ZOSIMOS IV, 33, 2: *Ko sta skupaj z vojsko prispela na področje Makedonije in Tesalije, so tamkaj naseljeni Skiti, ker jim je prišla na ušesa vest o razumnosti in odločnosti obeh mož, takoj zapustili tiste kraje in se umaknili v Trakijo, ki so jo že prej oplenili.*

¹⁵¹ Podobno potek bojev s Fritigernovimi Goti leta 380 razlaga tudi LIPPOLD, Theodosius (kot v op. 4) 850.

¹⁵² ERRINGTON, Theodosius and the Goths (kot v op. 20) 4.

to namesto njega prav lahko opravili njegovi predstavniki. Zato cesar Sirmija, ki, kot se zdi, ni bil del njegovega vladnega področja, sam zelo verjetno ne bi obiskal, če ga v mesto ne bi vabili zares izredni razlogi. Med njimi pa bi si v razmerah, ko so dogajanje v Panoniji očitno obvladovali Gracijanu podrejeni vojskovodje in se je Teodozij zaradi bojev s Fritigernovimi Goti zadrževal daleč stran, kaj drugega kot srečanje s sovladarjem Gracijanom komajda lahko predstavljali. Ker pa kljub precejšnji gotovosti, da je do skupnega srečanja prišlo, o njem razen dvomljivih namigov¹⁵³ nimamo nikakršnih jasnih in zanesljivih podatkov, lahko le domnevamo, o čem bi se oba vladarja na srečanju lahko pogovarjala. Temi, ki sta Gracijana in Teodozija že nekaj časa zelo intenzivno zaposlovali, sta prav gotovo bili zadovoljiva rešitev gotskega vprašanja in ureditev razmer v Cerki, ki so jo posledice arijanskega spora še vedno hudo pretresale. Da bi bil lahko del takratnih pogovorov tudi sklep o ponovni priključitvi Teodozijevega Vzhodnega Ilirika Zahodu,¹⁵⁴ se zaradi več razlogov, med katerimi prav gotovo najbolj izstopa dejstvo, da je Evtropij funkcijo Teodozijevega pretorijanskega prefekta za področje Ilirika opravljal vsaj do konca septembra leta 381, ne zdi zelo verjetno.

Za začetek si najprej na kratko pogledimo, kakšne bi lahko bile razmere v Panoniji, ko jo je cesar Teodozij septembra leta 380 po svojem imenovanju prvič ponovno obiskal. Potem ko so, kakor je iz Zosimovega in Jordanesovega poročila¹⁵⁵ mogoče razbrati, Goti, Huni in Alani Alatejeve in Safraksove trietnične skupine najverjetneje v času, ko so Fritigernovi Goti napadli Makedonijo in Tesalijo, torej pomladi tega leta, vpadli na področje panonske dieceze, je rimski vojski pod poveljstvom Gracijanovih vojskovodij, kot se zdi, do konca poletja leta 380 v tolikšni meri uspelo omejiti sovražni napad, da je postal obvladljiv in za večji del v napadu prizadetega področja ni več predstavljal neposredne nevarnosti. Tako bi lahko sklepali na osnovi dejstva, da so se do tega časa s področja Makedonije in Tesalije umaknili tudi Fritigernovi Goti, ki so, kakor kaže, rimski strani s svojim napadom povzročili neprimerno večje preglavice, saj je moral Teodozij zaradi nemoči svoje vojske prositi za pomoč Gracijana, medtem ko slednji kljub temu, da je bil njegov del cesarstva prav tako napaden, ne le ni potreboval nobene pomoči, temveč je bil dovolj močan, da je lahko Teodoziju z vojsko tudi učinkovito pomagal. Kaj se je z Goti, Huni in Alani navedene trietnične skupine kasneje dogajalo, se na osnovi razpoložljivih virov ne da povsem jasno razbrati, verjetno pa vsaj do januarja

¹⁵³ O možnosti, da bi lahko odlomek Temistijevega 15. govora (Or. 15, 195a), kjer avtor Teodozija in Gracijana prikazuje kot krmarja, ki skupaj usmerjata krmilo ladje, namigoval na srečanje obeh cesarjev v Sirmiju septembra leta 380, gl. HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 249, op. 139.

¹⁵⁴ Mnenje, da je bil vzhodni del Ilirika verjetno že pozno poleti leta 380 v Sirmiju ponovno priključen zahodnemu delu rimskega cesarstva, ima v zgodovinski stroki veliko zagovornikov; o tem gl. LOTTER (BRATOŽ – CASTRITIUS kot sodelavca), *Premiki ljudstev* (kot v op. 112) 10, op. 25 (z navedbo starejše literature). Lippold, ki dogovor o vrnitvi diecez Makedonije in Dakije Zahodu prav tako povezuje s srečanjem obeh cesarjev v Sirmiju poleti leta 380, dopušča možnost, da sta bili diecezi dejansko ponovno priključeni Zahodu šele leta 381; gl. LIPPOLD, *Theodosius* (kot v op. 4) 850.

¹⁵⁵ ZOSIMOS IV, 34; JORDANES, *Get. XXVII*, 140.

leta 381 z njimi ni bilo sklenjeno nikakršno ločeno premirje.¹⁵⁶ Temistij namreč, ki je svoj 15. govor javno predstavil januarja leta 381, v njem ne omenja in tudi z ničemer ne namiguje na kakršenkoli separaten mir, ki bi ga Gracijan sklenil s predstavniki omenjene trietnične skupine. Glede na sicer očitno avtorjevo željo, da bi v javnost zanesel misel o možni mirni razrešitvi gotskega vprašanja,¹⁵⁷ bi lahko pričakovali, da bi Temistij, če bi Gracijan z Grevtungi, Huni in Alani že sklenil podoben dogovor, takšen razplet sovražnosti v Panoniji vsaj previdno omenil, če se mu zaradi prevladujočih nasprotnih pričakovanj v Konstantinoplu ne bi zdelo primerno, da sklenitev mirovnega dogovora glasno oznani. Namesto tega pa je Temistijevo sporočilo javnosti kljub zelo očitnim mirovnim namigom še vedno povsem jasno usmerjeno v vojno, saj sta si vladarja, kakor si v govoru lahko preberemo, zaradi zimskega letnega časa, ki ni primeren za vojskovanje, privoščila le kratek oddih,¹⁵⁸ nato pa bosta znova z vsemi silami udarila proti sovražniku in ga tako dokončno potisnila preko meja rimske države, da bo njegov klavrn poraz v svarilo tudi prihodnjim rodovom.¹⁵⁹ Ker je povsem razumljivo, da je v začetku leta 381, ko vojna z Goti še ni bila končana, večina pričakovala ali pa si vsaj želela vojaške zmage, je za razkrivanje podobe zakulisnega dogajanja za zidovi cesarskih palač precej pomembnejše Temistijevo pisanje o končanju sovražnosti in o miru, ki je lahko sklenjen, potem ko dobremu vladarju uspe, da si brez uporabe orožja nekdanjega sovražnika podredi zgolj z neubranljivo močjo svojih moralnih vrlin.

Odlomek 29:

Themistios, Or. 15, 190c–191a: *Tako mile so tvoje oči, tako blag tvoj glas in tak mir preveva vse tvoje obličje. Že samo pogled nate zadošča, da je strah iz duše povsem pregnan. Tako tudi ta, ki je bil tvoj sovražnik, doslej ni zaupal sklenjenim dogovorom in si zaradi sumničavosti ni upal mirno usesti se za tvojo mizo, zdaj pa prihaja neoborožen in brez meča ter se povsem izroča tebi, da z njim storiš, kar hočeš, saj ve, da z njim ne boš želel ravnati kot s sovražnikom, temveč kakor Aleksander z Indijcem Porom, Artakserks z Atencem Temistoklom in Rimljani z Libijcem Masaniso. Zato pa so ti, ki jih nismo premagali z orožjem, k nam prišli sami, ker jih je pritegnilo zaupanje vate. Kakor magnet počasi vleče k sebi železo, tako si si tudi ti brez truda pridobil getskega vladarja,¹⁶⁰ ki je bil nekoč prevzeten*

¹⁵⁶ Vprašanje naselitve pripadnikov trietnične skupine Grevtungov, Hunov in Alanov je zaradi pomanjkljivih podatkov, ki jih je mogoče dobiti na osnovi ohranjenih virov, zapleteno in do danes še ni dobilo dokončnega odgovora. Ker dieceza Panonija ni bila vključena v takratni Teodozijev del cesarstva in ker na osnovi virov ni mogoče razbrati, kako bi lahko razrešitev problema, ki ga je prisotnost pripadnikov te skupine na ozemlju rimskega cesarstva predstavljala, vplivala na končni sporazum z Goti, se razrešitve zapletenega vprašanja na tem mestu ne lotevam. O nejasnostih, povezanih z možno naselitvijo Grevtungov, Hunov in Alanov na področju Panonije, gl. podrobneje HEATHER, *Goths and Romans* (kot v op. 11) 334–344.

¹⁵⁷ HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 235.

¹⁵⁸ THEMISTIOS, Or. 15, 185b (gl. tudi odlomek 25).

¹⁵⁹ THEMISTIOS, Or. 15, 197a; 198d–199b (gl. odlomka 24 in 27). O navedeni vsebini Temistijevega sporočila gl. tudi HEATHER, *Goths and Romans* (kot v op. 11) 338.

¹⁶⁰ Mišljen je gotski kralj Atanarih.

in ošaben, zdaj pa je kot pribežnik po lastni volji prišel k tebi v kraljevsko mesto. Njegovega očeta si je mogočni Konstantin osvojil s kipom, ki še zdaj stoji ob zadnji steni poslopja senata. Tako ima dober sloves za kralja veliko večjo moč od množice ščitov, saj zaradi njega radi pridejo tisti, ki prezirajo silo.

Domnevamo lahko, da predstavitev tako korenite novosti v uradnem govoru ob priložnosti slovesnega praznovanja Teodozijeve tretje obletnice vladanja¹⁶¹ ni bila odraz Temistijevih osebnih prepričanj, temveč jo je Temistij v govor vnesel, ker je vedel, da je predstavljena ideja povsem v skladu z voljo cesarja.¹⁶² Vendar pa Teodozij takrat morda ni bil edina oseba, katere željam je moral Temistij prilagoditi vsebino svojega govora. Če namreč drži, da Temistijevo naklonjeno pisanje o cesarju Gracijanu v obravnavanem govoru razkriva, kako zelo je Teodozij v tistem času še potreboval njegovo pomoč, bi verjetno lahko sklepali, da je morala biti novost, kot je bila ideja o možni sklenitvi mirovnega sporazuma brez predhodno izbojevane vojaške zmage, vsaj v osnovnih potezah po volji tudi zahodnemu cesarju. Bi bilo mogoče, da sta se o tem dogovorila že takrat, ko sta se v Sirmiju osebno sešla? Na osnovi ohranjenih virov¹⁶³ ne moremo povsem jasno razbrati, kako dolgo, če sploh, bi lahko Teodozij načrtoval Atanarihov prihod. Kakor bi lahko sklepali na osnovi Zosimovega pisanja, se Atanarih za umik na rimsko ozemlje ni odločil zaradi Teodozijeve premišljene diplomatske pobude, marveč zaradi združenega gotsko-hunsko-alanskega napada nanj.¹⁶⁴ A tudi če bi bil prihod gotskega kralja nenačrtovan in skoraj nepričakovan dogodek,¹⁶⁵ je bil Teodozijevo odgovor nanj

¹⁶¹ O možnosti, da naj bi Temistij svoj govor predstavil 19. januarja 381, ko je Teodozij praznoval svojo tretjo obletnico imenovanja za cesarja, gl. HEATHER – MONCUR, Politics, Philosophy, and Empire (kot v op. 3) 230.

¹⁶² Gl. tudi ERRINGTON, Theodosius and the Goths (kot v op. 20) 12; HEATHER – MONCUR, Politics, Philosophy, and Empire (kot v op. 3) 235.

¹⁶³ Atanarihov prihod v Konstantinopol nekoliko podrobneje predstavlja tudi Jordanes (Get. XXVIII, 142–145): *Ko je potem cesar Teodozij ozdravel in zvedel, da se je cesar Gracijan dogovoril z Goti in Rimljani, kot si je sam želel, je pokazal neizmerno hvaležnost in se tudi sam pridružil miru. S podarjenimi darili si je pridobil tudi kralja Atanarika, ki je tedaj nasledil Fritigerna, in ga po svoji dobrodušni naravi povabil, da pride k njemu v Konstantinopol. Ta se je nadvse rad odzval. Stopil je v kraljevo mesto in se čudil: »Glej,« je rekel, »vidim, kar sem doslej nejeverno poslušal.« Očitno je mislil na slavo tako velikega mesta; oči je vrtel sem ter tja, opazoval zdaj mestno lego, zdaj ladijski vrvež, zdaj slavno obzidje in se čudil. Videl je ljudi različnih narodov, kot bi se studenec polnil z vodo iz različnih izvirov, in tako tudi urejeno vojsko. »Cesar je brez dvoma bog na zemlji,« je rekel, »in če kdorkoli zgane z roko proti njemu, je sam kriv svoje smrti.« Ob takem občudovanju in veliki časti, s katero ga je obsipal cesar, se je čez nekaj mesecev poslovil od življenja. Cesar ga je zaradi svoje naklonjenosti skoraj bolj počastil mrtvega, kot ga je cenil zaživa, in mu priredil pogreb, ki ga je bil vreden. Tudi sam je šel v sprevedu pred njegovimi nosili. Ko je Atanarik umrl, je vsa njegova vojska še naprej ostala v službi cesarja Teodozija in se podredila rimski oblasti; skupaj z redno vojsko je tvorila eno telo. Zavezniška vojaška služba je bila obnovljena kot nekoč pod cesarjem Konstantinom in tudi njim so rekli zavezniki. Odlomek je prevedel Žiga Šmit; gl. JORDANES, O izvoru in dejanjih Gotov (kot v op. 69) 57.*

¹⁶⁴ ZOSIMOS IV, 34, 3–5.

¹⁶⁵ Da bi temu lahko bilo tako, bi bilo mogoče domnevati tudi na osnovi Temistijevega 15. govora, v katerem je odlomek, ki govori o Atanarihovem prihodu, očitno naknadno vrinjen

najverjetneje dobro premišljen, saj demonstrativno izražena cesarjeva naklonjenost do starega kralja ni mogla biti odraz spontanega dejanja. Da bi ob tem Teodoziju ravnal proti Gracijanovi volji, bi si v razmerah, ko je bila Teodoziju pomoč Zahoda še vedno nadvse potrebna, zelo težko predstavljali. Bi bilo zato lahko že konec poletja leta 380 obema vladarjema bolj ali manj jasno, da zgolj vojaške zmage nad Goti verjetno ne bo mogoče izbojevati, pač pa bo potrebno iskati tudi druge bolj miroljubne možnosti rešitve vojne situacije? Ker bi sprejem velikega števila pripadnikov v vojni še nepremaganega tujega ljudstva za rimsko stran pomenil dotlej še nepreizkušeno novost, bi se obema vladarjema zato morda lahko zdelo potrebno, da možnosti za sklenitev miru skupaj natančneje pretreseta in uskladita bodoče strategije. To pa bi lahko, kot se zdi, v tistem času naredila samo v Sirmiju, saj o kakšnem drugem srečanju med obema cesarjema vse do dokončne sklenitve miru z Goti 3. oktobra leta 382 nimamo prav nobenega podatka.

Drugo še nerešeno vprašanje, za katerega bi prav tako lahko domnevali, da sta Teodozij in Gracijan ob njegovem reševanju takrat med seboj še vedno usklajeno sodelovala, je bil nerazrešen arijanski spor in hudi z njim povezani zapleti, ki so nevarno pretresali tako področje delovanja cerkvenih kot posvetnih oblasti. Približno v istem času, ko je Temistij javno predstavil svoj 15. govor, je Teodozij 10. januarja 381 izdal na Evtropija, pretorijanskega prefekta Ilirika naslovljen edikt, v katerem je cesar ob krivoverstvu Fotina in Evnomija prepovedal tudi Arijev nauk.¹⁶⁶ Čeprav bi lahko vsebina zakona predvsem na osnovi samo nekoliko kasnejših dogodkov, ko se oba cesarja nista več uspela dogovoriti in sta vsak zase sklicala vsak svoj cerkveni koncil, morda vzbudila vtis, da je cesar Teodozij z njim namenoma skušal nasprotovati cesarju Gracijanu,¹⁶⁷ se vendarle zdi, da Teodozij ob izdaji edikta ni imel takšnih namenov. Na koncilu, ki se je na Gracijanovo povabilo v začetku septembra leta 381 sešel v Akvileji, sta bila zaradi arianizma obsojena in odstavljena dva škofa z vzhodnega ilirskega področja, Paladij iz Ratiarije (*Dacia ripensis*, d. Arčer v Bolgariji) in Sekundijan iz Singiduna (*Moesia Prima*; d. Beograd). Čeprav sta bila oba s tistega dela Ilirika, ki je v času koncila še vedno pripadal Teodozijevega vladnemu področju,¹⁶⁸ sta se verjetno zaradi dejstva, da je celotni Ilirik kljub začasni upravni razdelitvi med oba dela cesarstva v cerkvenem pogledu ves čas ostajal priključen Zahodu,¹⁶⁹ udeležila koncila v Akvileji in ne koncila, ki se

v že napisano besedilo; gl. HEATHER – MONCUR, *Politics, Philosophy, and Empire* (kot v op. 3) 234 sl. Seveda bi bilo prav tako mogoče, da bi rimska stran prihod gotskega kralja že nekaj časa pripravljala, vendar Temistij v govoru o tem ni imel namena pisati, dokler v ugoden izid pogojanj po Atanarihovem prihodu nikakor ni bilo več mogoče dvomiti.

¹⁶⁶ CTh 16, 5, 6.

¹⁶⁷ O tem gl. ESCRIBANO PAÑO, *Graciano, Teodosio y el Ilirico* (kot v op. 3) 153–166.

¹⁶⁸ Evtropija kot Teodozijevega pretorijanskega prefekta za področje Vzhodnega Ilirika zadnjič srečamo 28. septembra leta 381, ko je bil nanj naslovljen tega dne izdani zakon (CJ 5, 34, 12); gl. PLRE I, str. 317, *Eutropius* 2.

¹⁶⁹ O takratni pripadnosti vzhodnega dela Ilirika cerkvenim institucijam Zahoda gl. D. VERA, *La carriera di Virius Nicomachus Flavianus e la prefettura dell'Ilirico Orientale nel IV sec. D.C.*, *Athenaeum* 61 (1983) str. 421–423; ESCRIBANO PAÑO, *Graciano, Teodosio y el Ilirico* (kot v op. 3) 143 sl.

je že maja istega leta na Teodozijevo povabilo sestal v Konstantinoplu. Ker je bila obsodba obeh škofov očitno že prej načrtovana in dobro pripravljena,¹⁷⁰ bi bilo izdani Teodozijev edikt povsem mogoče razumeti kot dejanje podpore zahodnemu cesarju in ne kot namerno nasprotovanje,¹⁷¹ ki ga v Teodozijevih dejanjih sicer v resnici lahko zasledimo samo nekoliko kasneje. Sama Cerkev namreč ni imela sredstev, s katerimi bi lahko škofom in drugim predstavnikom Cerkve, če bi bili zaradi dokazanega jim krivoverstva obsojeni in odstavljene, brez pomoči posvetnih oblasti tudi dejansko preprečila, da se na svoja nekdanja mesta ne bi ponovno vrnili. Ob upoštevanju navedenega bi lahko Teodozijev edikt, ki je po svoji vsebini dopolnjeval že izdana Gracijanova zakona,¹⁷² ker je kot prvi na področju Vzhodnega Ilirika izrecno prepovedoval tudi arianizem, kot odraz dobrega sodelovanja pripravil vse potrebno, da bi bilo mogoče oba arijanska škofa, Paladija in Sekundijana, po izrečni obsodbi na koncilu tudi v resnici takoj odstaviti, saj bi glede na dokazano prepričanje kršila z zakonom postavljena pravila. Da bi temu lahko bilo tako, kaže tudi kasnejše Teodozijevo ravnanje, saj je potem, ko njegovi odnosi s cesarjem Gracijanom niso bili več vzorno dobri, oba odstavljena škofa, ki sta v spremstvu gotskega (arijanskega) škofa Vulfile prišla k njemu v upanju, da bi v Konstantinoplu preklicali njuno v Akvileji izrečeno obsodbo, sprejel¹⁷³ in s tem skoraj prekršil določila, ki jih je pred tem z navedenim zakonom sam postavil.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Cesar Gracijan se je z razmerami v Cerkvi na področju Ilirika intenzivno ukvarjal že od poletja 378, ko se je od avgusta 378 pa vse do pomladi 379 (zadnji zakon, ki ga je cesar Gracijan v tem času izdal v Sirmiju, nosi datum 24. februarja 379 (CTh 6, 30, 1)) večji del časa zadrževal v Sirmiju; gl. tudi R. BRATOŽ, Christianisierung des Nordardia- und Westbalkanraumes im 4. Jahrhundert, v: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit*, R. Bratož (Ur.), Situla 34, Ljubljana 1996, str. 330–332. Prav v Sirmiju (leto srečanja ni zanesljivo znano) se je Gracijan sestal tudi s Paladijem, kateremu je ob tej priložnosti zagotovil, da se bodo načrtovanega koncila poleg zahodnih udeležili tudi vzhodni škofje. Ker se to kasneje ni zgodilo in so na koncilu v Akvileji po večini sodelovali le škofje severne Italije, je Paladij zaradi prelomljene obljube protestiral; *Acta concili Aquileiensis*, 10; gl. tudi ERRINGTON, *Church and State* (kot v op. 131) 45–47.

¹⁷¹ Možnost, da naj bi Teodozij z izdajo navedenega zakona na ozemlju Vzhodnega Ilirika oviral Gracijanova prizadevanja na religioznem področju, podrobno utemljuje ESCRIBANO PAÑO, *Graciano, Teodosio y el Ilirico* (kot v op. 3) 133–166, zlasti 153–166.

¹⁷² Gre za Gracijanov tolerančni edikt (SOKRATES, HE 5, 2, 1; SOZOMENOS, HE 7, 1, 3; THEODORETOS, HE 5, 2), izdan leta 378 po bitki pri Adrianoplu, ki je kot prepovedana razglasil tri krivoverstva: Evnomijev, Fotinov in Manijev nauk, ter zakon (CTh 16, 5, 5), izdan 3. avgusta 379, ki je prepovedal vse herezije, čeprav z imenom ni nobene posebej navedel.

¹⁷³ Maximini dissertatio 41 in 61 (ed. R. Gryson, SCh 267, 1980, str. 234 in 248). O sprejemu vseh treh škofov pri cesarju Teodoziju gl. tudi M. MESLIN, *Les Ariens d'Occident 335–430*. *Patristica Sorbonensia* 8, Paris 1967, str. 91; A. LIPPOLD, *Westillyricum und Nordostitalien in der Zeit zwischen 364 und 455 unter besonderer Berücksichtigung Theodosius I.*, v: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit*, R. Bratož (Ur.), Situla 34, Ljubljana 1996, str. 21. Prihod krivoverskih škofov v Konstantinopel je bil povezan s sklicem novega koncila, ki se je na povabilo cesarja Teodozija sešel junija leta 383. Razloge za sklic koncila, priprave nanj in njegov potek predstavljata Sokrat (V, 10) in Sozomen (VII, 12).

¹⁷⁴ CTh 16, 5, 6, 1: *fotinianae labis contaminatio, arriani sacrilegii venenum, eunomianae perfidiae crimen et nefanda monstruosus nominibus auctorum prodigia sectarum ab ipso etiam aboleantur auditu*; CTh 16, 5, 6, 3: *Qui vero isdem non inserviunt, desinant adfectatis dolis alienum verae religionis nomen adsumere et suis apertis criminibus denotentur. Ab omnium*

Bi bilo mogoče, da je Teodozijev očitno zelo odmevni sprejem ostarelega gotskega kralja Atanariha v resnici in ne samo po predstavah ne vedno najbolj obveščene Zosima hkrati s predhodnim uspešnim Bavtovim in Arbogastovim posegom v tolikšni meri izboljšal Teodozijev položaj v odnosu do še vedno ne dokončno premaganih Gotov, da je lahko vzhodni cesar počasi opustil dotedanjo politiko prilagajanja željam Zahoda in začel povsem odkrito slediti svojim ambicijam po čim bolj samostojnem vladanju na dodeljenem mu vladnem področju? Da Teodozijeve kasnejše odločitve niso bile več usklajene s predstavami, ki so jih imeli na Zahodu, se je pokazalo že ob prvem danes poznanem pomembnem dogodku, ki je Atanarihovemu sprejemu v Konstantinoplu sledil. Ta se ni zgodil na vojaškem ali diplomatskem področju reševanja perečega gotskega zapleta, temveč na takrat prav tako aktualnem področju reševanja cerkvenih vprašanj. Maja leta 381 so se v Konstantinoplu, kot kaže v nasprotju z načrti Zahoda, kjer sta si Gracijan in škof Ambrozij prizadevala za sklic koncila pod lastnim vodstvom,¹⁷⁵ na Teodozijevo povabilo zbrali škofje dodeljenega mu dela rimskega cesarstva z namenom, da bi imenovali novega konstantinopelskega škofa in vnovič potrdili nedvomno pravilnost nicejske veroizpovedi.¹⁷⁶ Koncila so se poleg vzhodnih škofov kot edini predstavniki sicer zahodnih cerkvenih struktur udeležili le še škofje Makedonije,¹⁷⁷ ki je bila takrat, kakor lahko sklepamo tudi na osnovi udeležbe navedenih škofov, še vedno priključena Teodozijevemu delu cesarstva. Čeprav so se sklepi konstantinopelskega koncila glede vprašanja pravovernosti povsem ujemali s tedanjimi prizadevanji Cerkve na Zahodu, pa so bile odločitve, ki so jih zbrani škofje v primeru izvolitve novih škofov v Konstantinoplu in Antiohiji sprejeli, v tolikšni meri drugačne od načrtov škofa Ambrozija, glavnega pobudnika in neformalnega voditelja koncila v Akvileji, da so tamkaj zbrani škofje dogajanje v Konstantinoplu namenoma docela prezrli in mu v sklepnem poročilu o delu koncila niso namenili niti besede.¹⁷⁸

Čeprav odločitve, ki so jih sprejeli škofje, zbrani na koncilu v Konstantinoplu, z reševanjem gotskega vprašanja niso bile neposredno povezane, je razvoj dogodkov na vojaškem področju na delu koncila vsekakor pustil svoj pečat. Očitno postopno umirjanje vojaških strasti je Teodoziju in njegovim škofom omogočilo, da so lahko težave, s katerimi se je ukvarjal koncil, reševali zgolj po lastni volji, brez upoštevanja tujih, zahodnih interesov. Da so se razmere, povezane z reševanjem še vedno perečega gotskega vprašanja do pomladi leta 381 vendarle nekoliko umirile, pa ne kaže samo vse jasnejša Teodozijeva želja, da bi na zaupnem mu ozemlju čim

submoti ecclesiarum limine penitus arceantur, cum omnes haereticos illicitas agere intra oppida congregationes vetemus ac, si quid eruptio factiosa temptaverit, ab ipsis etiam urbium moenibus exterminato furore propelli iubeamus, ut cunctis orthodoxis episcopis, qui nicaenam fidem tenent, catholicae ecclesiae toto orbe reddantur.

¹⁷⁵ Le mesec ali dva zatem, ko se je v Konstantinoplu sešel navedeni koncil, je Ambrozij (Ep. extra coll. 9 (13), 4) njegove udeležence obtožil, da so zavrnili predlog po sklicu skupnega koncila; gl. tudi ERRINGTON, Church and State (kot v op. 131) 42.

¹⁷⁶ Osnovni namen koncila predstavljata Sokrat (HE V, 8, 1) in Sozomen (HE VII, 7, 1); gl. tudi ERRINGTON, Church and State (kot v op. 131) 42.

¹⁷⁷ Med njimi nam je po imenu znan le škof Aholij iz Tesalonike.

¹⁷⁸ LIPPOLD, Westillyricum und Nordostitalien (kot v op. 173) 20.

bolj neodvisno vladal, marveč tudi dejstvo, da za leto 381 nimamo prav nobenih poročil, ki bi o bojih z Goti prinašala kakršnekoli konkretne podatke. Kljub navedenemu molku razpoložljivih virov in kljub intenzivnosti, s katero sta se Teodozij in Gracijan v letu 381 posvetila reševanju vprašanj cerkveno-religioznega značaja, pa v letu 381 izdani zakoni jasno kažejo, da cesarja pri reševanju vojaških vprašanj tudi v tem času nista povsem mirovala. Leta 381 je Teodozij izdal dva zakona (prvega 16. januarja¹⁷⁹ in drugega 5. septembra¹⁸⁰), s katerima je poskušal izboljšati stanje v svoji znova hudo poraženi vojski. Ker sta bila oba zakona namenjena povečanju števila vojakov, pri čemer je prvi s hudimi kaznimi poskušal preprečiti dezerterstvo že vključenih vojakov, drugi pa tiste, ki v vojsko še niso bili sprejeti, odvrniti od tega, da bi se s samopoškodovanjem vpisu poskušali izogniti, si lahko predstavljamo, da sta bila oba zakona izdana potem, ko se je pokazalo, da se znaten del vojakov in potencialnih rekrutov na tak način načrtno izogiba služenju v vojski. Kljub upoštevanju dejstva, da sta bila zakona nujno izdana z določenim zamikom, ki je sledil nezaželeni situaciji, težav, ki sta jih reševala, nikakor ne moremo omejiti na predhodno leto, saj je predvsem drugi, 5. septembra izdani zakon zanesljivo odraz časovno mnogo bližjega dogajanja. Ker je bil prav ta naslovljen na Evtropija, pretorijanskega prefekta Teodozijevega dela Ilirika, smo lahko prepričani, da je bil na ozemlju, ki nas na tem mestu najbolj zanima, še leta 381 strah pred služenjem v vojski tolikšen, da so se morebitni kandidati raje namenoma sami pohabili, kakor da bi postali vojaki. Tako velik odpor pred vojsko na področju, ki je sicer slovelo po tradicionalno dobrih rekrutih, pa ne potrjuje vtisa o podobi vojnega mrtvila, ki bi si ga lahko na osnovi preostalih virov neupravičeno prenegljeno ustvarili, temveč kaže mnogo bolj na to, da sovražnosti še niso bile prekinjene in je do spopadov še vedno prihajalo, čeprav med njimi noben ni bil tako odmeven, da bi bilo o njem vredno karkoli napisati.

Obstoječe stanje je zagotovo neusmiljeno izčrpavalo obe v konflikt vpleteni strani. Da pomoči ni potreboval samo Teodozij, ampak so tudi Gotom vse bolj popuščale njihove moči, razkriva v nadaljevanju predstavljeno Zosimovo pisanje:

Odlomek 30:

Zosimos, IV, 33, 1–3: Cesar Gracijan, ki zaradi novic ni bil le nekoliko zaskrbljen, je poslal potrebno vojsko. Njeno vodstvo je zaupal poveljniku Bavtu in mu za pomočnika postavil Arbogasta. Po rodu sta bila oba Franka, vendar Rimljanom zelo naklonjena, z denarjem povsem nepodkupljiva ter zaradi bistrosti in poguma odlična v vojaških zadevah. Ko sta skupaj z vojsko prispela na področje Makedonije in Tesalije, so tamkaj naseljeni Skiti, ker jim je prišla na ušesa vest o razumnosti in odločnosti obeh mož, takoj zapustili tiste kraje in se umaknili v Trakijo, ki so jo že prej oplenili. Ker niso vedeli, kaj naj storijo, so se zatekli k že prej uporabljeni zvijači in poskušali na enak način prevarati cesarja Teodozija. K njemu so namreč poslali majhno število prebežnikov, ki so obljubili zvestobo, vojaško službo in izpolnjevanje vseh ukazov. Ker so tako govorili, jim je verjel in jih vzel k sebi, pri

¹⁷⁹ CTh 7, 18, 5.

¹⁸⁰ CTh 7, 13, 10.

čemer mu prva izkušnja ni odprla oči, da bi spoznal, kje so njegove koristi. Zato so tem sledili tudi drugi in vse je sprejel, tako da je bila država zaradi nespameti cesarja znova v rokah prebežnikov.

Čprav Zosim prihod v odlomku omenjenih Gotov znova pripisuje njihovi domišljjeni zvijačnosti in hudobnim naklepom, se vendarle zdi, da tudi v tem primeru njihov prestop na rimsko stran ni bil tako zasnovan. Navedeni odlomek bi lahko vzeli celo kot dokaz, ki izpodbija tudi Zosimovo prejšnje pisanje o prikritem sovražnem delovanju prebeglih Gotov pred Fritigernovim napadom leta 380,¹⁸¹ saj bi si le težko predstavljali, da bi Teodozij še enkrat ponovil povsem isto napako, če bi imel s sprejemom Gotov v preteklosti v resnici tako slabe izkušnje, kot jih opisuje Zosim. V primeru pa, da bi imel Zosim prav in da bi bile Teodozijeve izkušnje z Goti v preteklosti v resnici izjemno slabe, bi lahko cesarja k nadaljevanju takšnega ravnanja najverjetneje prisilile le izredno napete razmere, o katerih pa bi po Bavtovem in Arbogastovem prihodu na področje Teodozijevega dela cesarstva le težko govorili, saj naj bi Goti (če že ne čisto vsi, vsaj večina) zapustili napadeno makedonsko-tesalsko ozemlje ter se znova vrnili na področje Trakije, kjer jih je bilo zaradi geografske omejenosti prostora in precejšnje opustošenosti dežele rimski strani lažje nadzorovati. Zato lahko precej upravičeno domnevamo, da so bile Teodozijeve izkušnje z Goti vsaj deloma tudi dobre in da njihov prestop, potem ko so se zaradi pritiska rimske vojske znova umaknili na področje Trakije, ni bil posledica prikritih sovražnosti, marveč želje, da bi si s prehodom na rimsko stran izboljšali svoje življenje. Prestop dela gotskih vojščakov tako v nasprotju z Zosimovim pisanjem ne pomeni načrtovanega spodkopavanja moči rimske vojske, temveč je najverjetneje samo še dodatno oslabil vrste Fritigernovih Gotov, od katerih so se že pomladi leta 380 ločili Grevtungi, Huni in Alani Alatejeve in Safraksove trietnične skupine. Čprav, kot se zdi, tako oslabljeni Goti niso bili več sposobni izvesti kakršnegakoli resnejšega napada, tudi rimska stran očitno ni imela potrebnih moči, da bi jih lahko odločilno porazila.

Tako so se v razmerah, ko se nobeni od vpletenih strani ni zdelo, da bi se še lahko veselila zmage, začela pogajanja za sklenitev miru, ki je 3. oktobra leta 382 po več kot šestih letih odkritih sovražnosti v deželo končno vsaj za nekaj časa prinesel nujno potrebno premirje.¹⁸²

Seznam okrajšav:

ann.	annus (leto, k letu)
CSEL	Corpus Scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Wien 1868 sl.
CTh	Codex Theodosianus
GCS	Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Leipzig – Berlin 1897 sl.

¹⁸¹ ZOSIMOS IV, 30, 1–2 (gl. tudi odlomek 8); IV, 31, 1–2 (gl. tudi odlomek 9).

¹⁸² Consularia Constantinopolitana (ad ann. 382): *V letu, ko sta bila konzula Antonij in Siagriji (382): v tem letu se je 3. oktobra celotno ljudstvo Gotov skupaj s svojim kraljem predalo Rimljanom.*

gl.	glej
HE	Historia ecclesiastica
LCL	The Loeb Classical Library, Cambridge/Mass. – London.
MGH AA	Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi, 1877 sl.
NF	Neue Folge
op.	opomba
sl.	sledede (strani, vrstice,...), sledeča (leta)
PLRE I	A. H. M. JONES – J. R. MARTINDALE – J. MORRIS, The Prosopography of The Later Roman Empire I (A.D. 260–395), Chambridge 1971
RE	PAULY – WISSOWA, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1893 sl.

Seznam virov:

- Acta concili Aquileiensis v: Ambrosius, Opera X, Epistulae et Acta III, ed. M. ZELZER, CSEL 82/3, Wien 1982.
- Ambrosius, Opera X, Epistula et Acta II. Epistularum libri VII–VIII, ed. O. FALLER – M. ZELZER, CSEL 82/2, Wien 1990.
- Ambrosius, Opera X, Epistulae et Acta III, ed. M. ZELZER, CSEL 82/3, Wien 1982.
- Ammianus Marcellinus, Res gestae, v: Ammianus Marcellinus III. With an English translation by J. C. ROLFE, LCL, Cambridge/Mass. – London 1986.
- Ausonius, Gratiarum actio ad Gratianum imperatorem, v: Ausonius II. With an English Translation by H. G. EVELYN WHITE, LCL, Cambridge/Mass. – London 1988.
- Codex Theodosianus, libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis, ed. Th. MOMMSEN – P. MEYER, Berlin 1905.
- Eunapios v: R. C. BLOCKLEY, The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus II (Text, Translation and Historical Notes), Liverpool 1983.
- Gesta concili Aquileiensis v: Ambrosius, Opera X, Epistulae et Acta III, ed. M. ZELZER, CSEL 82/3, Wien 1982.
- Jordanes, Getica, ed. Th. MOMMSEN, MGH AA 5.1, 1882, str. 53–138.
- Libanius, Selected Works I, The Julianic Orations. With an English translation, Introduction and notes by A. F. NORMAN, LCL, London – Cambridge/Mass. 1969.
- Maximini dissertatio v: Scolies ariennes sur le concile d'Aquilée. Introduction, texte latin, traduction et notes par R. GRAYSON, Sch 267, Paris 1980.
- Orosio, Le storie contro i pagani (z ital. prevodom in komentarjem), ed. A. LIPPOLD, Milano 1976.
- Pacatus Drepanius, Panegyricus in Theodosium (I) v: In Praise of Later Roman Emperors. The Panegyrici Latini. Introduction, Translation, and Historical Commentary with the Latin Text of R. A. B. Mynors, ed. C. V. E. NIXON – B. SAYLOR RODGERS, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1994.
- Philostorgius, Kirchengeschichte, ed. J. BIDEZ – F. WINKELMANN, GCS, Berlin 1981.
- Sidonius, Poems and Letters I. With an English translation, introduction, and notes by W. B. ANDERSON, LCL, London – Cambridge/Mass. 1936.
- Sidonius Apollinaris gl. Sidonius
- Sokrates, Kirchengeschichte, ed. G. Ch. HANSEN, mit Beiträgen von M. ŠIRINJAN, GCS NF 1, Berlin 1995.
- Sozomenus, Kirchengeschichte, ed. J. BIDEZ – G. Ch. HANSEN, GCS NF 4, Berlin 1995.
- Symmachus v: Q. Aurelii Symmachi quae supersunt, ed. O. SEECK, MGH AA 6.1, Berlin 1883.

- Themistii orationes quae supersunt I, ed. H. SCHENKL – G. DOWNEY, Leipzig 1965.
- Theodoret, Kirchengeschichte, ed. L. PARMENTIER, 3. durchgesehene Auflage von G. Ch. HANSEN, GCS NF 5, Berlin 1998.
- Zosime, Histoire nouvelle I–III. Texte établi et traduit par F. PASCHOUD, Collection des universités de France, Paris 1971–1989.

SUMMARY

Theodosius' War with the Goths

Alenka Cedilnik

After Emperor Valens had been killed in the Battle of Adrianople on August 9, 378 the victorious Goths, together with the Huns and the Alans, flooded the area of Thrace and Dacia and reached the Julian Alps. On January 19, 379 Emperor Gratian appointed in Sirmium Theodosius as his co-emperor. As the new emperor of the eastern part of the Roman Empire Theodosius also inherited the territory of Thrace that was heavily stricken as a result of the fighting with the Goths. Since the painful Roman defeat the situation in this part of the Roman Empire became extremely arduous, and it was Theodosius' principal task to successfully put an end to fighting and to subjugate the Barbarian peoples involved in the war. By arrangement with Emperor Gratian, who had to fend off the repeating invasions of the Alemanni in Gaul and was therefore unable to be constantly present in the battlefields of Thrace and Illyricum, Theodosius was assigned, although temporarily, also the eastern part of the prefecture of Illyricum. Although to a lesser extent, this territory was also subjected to hostile raids. According to the data by Zosimus (IV, 34, 1) and an edict preserved in the Theodosian Code (CTh 13, 1, 11), and in spite of the fact that the data provided by Sozomenus (HE VII, 4, 1) and Sidonius Apollinaris (Carm. 5, 107–115) could also be interpreted differently, it seems that the western part of Illyricum had not been allocated to Theodosius during the first years of his reign. Referring to Illyricum, together with the territory of Italy and Gaul, the edict was issued on July 5, 379 and addressed to the Praetorian Prefect Hesperius. Therefore it may be presumed that Illyricum was at the time a part of the Western administrative organization. The same conclusion may be reached by analyzing Zosimus' text citing that at the time when the Greuthungi, the Huns, and the Alans of Alatheus and Saphrax' triethnic group had not yet raided Pannonia and Theodosius had already become emperor, Emperor Gratian had appointed Vitalian as military commander for the territory of Illyricum. If the entire area of Illyricum had been annexed to the East at that time, which is how the texts of Sozomenus and Sidonius Apollinaris might be interpreted, this would certainly have been impossible. In view of this conflicting data the author of this essay posits the following interpretation as the most logical one: Illyricum, which prior to Theodosius' appointment as emperor had been a part of the Western half of the Roman Empire as an independent prefecture, retained its administrative independence for some time after Theodosius had become Emperor. At that time in Aquinum, Majorian (Sidonius Apollinaris, Carm. 5, 107–115) became the new military commander (magister militum per Illyricum) for the entire area of Illyricum. Although appointed by Gratian, soon afterwards Majorian left with Emperor Theodosius as his magister militum per Illyricum for the eastern part of Illyricum that had been allotted to Theodosius as an independent, although strongly reduced, Illyrian prefecture. The western part of Illyricum had at the time lost its administrative independence and had been annexed to the West as a part of the prefecture covering the territory of Italy, Africa, and Illyricum. Theodosius and Gratian thus divided not only the territory of the Roman Empire, but also halved the difficult burden of having to fight against the hostile Goths, Huns, and the Alans.

Focusing primarily on Theodosius' steps taken to solve the dangerous situations with the Goths, the essay explores the territory of Eastern Illyricum in particular. Its chronological structure explores the events connected with the war, starting with the measures taken by The-

odosius in order to strengthen the eastern Roman troops that had been severely damaged in the Battle of Adrianople. For this purpose Theodosius issued in 380, 381, and 382 as many as ten of altogether eleven decrees issued during his reign, on war-related matters: on recruiting new soldiers, on deserters, and on duties obliging the sons of Roman soldiers and veterans to serve the army in some manner. In spite of these measures, however, there were simply not enough Roman subjects suitable to fight as soldiers, and Theodosius had to start recruiting large numbers of non-Romans. Many of them came from the ranks of Gothic warriors who had opted for the Roman side in order to ease their lives. After the Battle of Adrianople the victorious army, composed of the Goths, the Huns, and the Alans, disintegrated into smaller bands that raided the Roman territory separately. Although greatly weakened, the Romans managed to force these poorly-organized groups to retreat to the area between the Danube and the Balkan Mountains that was much easier to control. The following year, in 380, the Goths reunited and, organized in two groups, once again attacked the Romans. While the Greuthungi, the Huns, and the Alans of the triethnic group raided Pannonia, the Goths, under the leadership of Fritigern, attacked in Macedonia and Thessaly. It soon became clear that the Roman army had not yet been adequately prepared for large-scale battles. Theodosius was thus forced to seek help from Emperor Gratian. Probably already in the summer of the same year, Gratian sent the necessary reinforcements. By the end of that year, and possibly even sooner, the troops under the command of Bauto and Arbogast successfully repelled the assaults of the Goths. As 380 drew to an end, both emperors were able to celebrate their victory once again. But the war was not yet over. At the end of 380 and at the beginning of 381, Theodosius still needed Gratian's help, which is why he definitely did not want to lose support of the West. As the months went by, the situation improved. No sources report on any battles or victories, and ecclesiastical matters indicated that the war conditions possibly started to quieten down. In May, Theodosius summoned a new ecumenical council at Constantinople, which thwarted Bishop Ambrose and Emperor Gratian's plans to convene a council of Church representatives from both the West and the East. In spite of these improved circumstances the Goths, judging by Roman decrees issued in that period, still denoted a considerable threat, and willful evasion of military duty presented a problem that had to be dealt with separately. Nevertheless, the existing circumstances, which indicated that the maelstrom of the war had already abated and were coupled with the reluctance on the part of the Romans to continue the warfare and with the fact that an increasing number of Goths defected to the Roman side to alleviate their circumstances, created the conditions necessary to officially declare peace on October 3, 382.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon +1 / 2411 200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinskeje**. Zbornik razprav. 1980, 44 str. – **1,00 €**
2. Franc Šebjanič: **Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786)**. 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **0,50 €**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem**. Zbornik razprav. 1987, 134 str. – **3,00 €**
4. Dušan Kos: **Bela krajina v poznem srednjem veku**. 1987, 76 str. – **1,60 €**
5. Janez Cvirn: **Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907**. 1988, 88 str. – **2,00 €**
6. Predrag Belić: **Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569)**. 1989, 40 str. – **0,80 €**
7. Marta Verginella: **Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju**. 1990, 36 str. – **0,80 €**
8. Rajko Bratož: **Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja**. 1990, 72 str. + pril. – **1,60 €**
9. Petra Svovljšak: **Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno**. 1991, 56 str. – **1,20 €**
10. Bogo Grafenauer: **Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje**. 1994, 44 str. – **1,00 €**
11. Peter Štih: **Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem**. 1994, 266 str. – **6,00 €**
12. Rajko Bratož: **Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev**. 1994, 48 str. – **1,00 €**
13. Miha Kosi: **Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane**. 1995, 48 str. – **1,00 €**
14. Marjeta Keršič Svetel: **Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama**. 1996, 88 str. – **2,00 €**
15. Olga Janša-Zorn: **Historično društvo za Kranjsko**. 1996, 320 str. – **12,00 €**
16. Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: **Rožmanov proces**. 1996, 317 str. – **12,00 €**
17. Andrej Pleterski: **Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov**. 1997, 60 str. – **2,00 €**
18. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo**. 1997, 268 str. – **razprodano**
19. Rok Stergar: **»Vojski prijazen in zaželen garnizon« : Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno**. 1999, 88 str. – **3,00 €**
20. Peter Rustja: **Med Trstom in Dunajem**. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873–1897), 1999, 336 str. – **10,00 €**
21. Herbert Grundmann: **Zgodovinskeje v srednjem veku. Zvrsti – obdobja – posebnosti**. Prev. Janez Mlinar, 2000, 84 str. – **6,00 €**
22. Ivan Vogrič: **Slovenski književniki in 1 svetovna vojna**. 2001, 46 str. – **2,00 €**
23. Božo Repše: **Slovenci v osemdesetih letih**. 2001, 86 str. – **6,00 €**
24. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. I. del**. 2001, 96 str. – **4,00 €**
25. Erik Dolhar: **Boj za slovenstvo Kanalske dolina. Od TIGR-a do volitev 1946**. 2002, 368 str. – **12,00 €**
26. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo**. (Druga, dopolnjena izdaja) 2003, 304 str. – **20,00 €**
27. Janko Pleterski: **Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu / Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«**. 2003, 64 str. – **3,00 €**
28. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu II. del**. 2003, 376 str. – **14,00 €**
29. **Regionalni vidiki slovenske zgodovine**. 2004, 176 str. – **8,00 €**
30. Janez Cvirn: **Boj za sveti zakon**. 2005, 111 str. – **10,00 €**
31. **Zwittrov zbornik**. 2006, 95 str. – **10,00 €**
32. **Mitsko in stereotipno v pogledu na slovensko zgodovino**. 2006, 369 str. – **12,50 €**
33. Rajko Bratož: **Rimska zgodovina I**. 2007, 528 str. – **48,00 €**
34. Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec: **Slovenische Geschichte : Gesellschaft – Politik – Kultur**. 2008, 559 str.
35. **Evropski vplivi na slovensko družbo**, 2008, 490 str. – **16,00 €**
36. Hans-Dietrich Kahl: **Streifzüge durch das Mittelalter das Ostalpenraums ausgewählte Abhandlungen (1980–2007)**. 2008, 502 str. – **45,00 €**

Miloš Fon

Istrska cerkev od Justinijanove obsodbe Treh poglavij do izbruha shizme

UDK 27(497.5 ISTRa)»5«

FON MILOŠ, univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, milos.fon@ff.uni-lj.si

Istrska cerkev od Justinijanove obsodbe Treh poglavij do izbruha shizme

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (139), št. 1-2, str. 62–84, cit. 180

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: cerkvena zgodovina, shizma Treh poglavij, Istra, istrske škofije, Maksimijan, ravenska (nad)škofija

Istrska cerkev je Justinijanovo obsodbo Treh poglavij pričakala razdeljena na puljsko, parentijsko in tergestinsko škofijo, katerim se je domnevno pridružila škofija v Cissi. Prihod Bizantincev v Istro pa je sem pripeljal ravensko (nad)škofijo in odpravil tamkajšnjo arijansko skupnost. Boji po Justinijanovi obsodbi so se odrazili tudi v Istri, kjer ni bilo enotnosti. Pod konstantinopolsko-ravenskim pravovernim okriljem je bila Evfrazijeva škofija v Parentiju ter potencialno Pola in Cissa.

Avtorski izvleček

UDC 27(497.5 Istra)»5«

FON MILOŠ, B.A. in history, Young Researcher, Department of History, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, milos.fon@ff.uni-lj.si

The Church of Istria from Justinian's Condemnation of the Three Chapters to the Outburst of the Schism

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (139), No. 1-2, pp. 62–84, 180 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: ecclesiastical history, the Three Chapter schism, Istria, Istrian dioceses, Maximianus, (arch)diocese of Ravenna

At the time of Justinian's condemnation of the Three Chapters the Church of Istria was divided into the dioceses of Pola, Parentium, and Tergeste; there was possibly also the fourth diocese, namely the diocese of Cissa. The arrival to Istria of the Byzantines resulted also in the arrival of the (arch) diocese of Ravenna and in the suppression of the Arianistic church community. The bitter conflicts following Justinian's condemnation surfaced also in Istria where there was no concord among its dioceses. Bishop's Euphrasius's diocese in Parentium, and potentially also the dioceses in Pola and in Cissa, opted against the condemnation, remaining faithful to Constantinople and Ravenna.

Author's Abstract

Do sedaj je bilo o shizmi Treh poglavij napisano že za celo knjižnico literature. To je razumljivo, saj je ta dovolj dobro dokumentirana v sočasnih virih in besedilih, ki so nastala na osnovi virov iz časa shizme.¹ V literaturi pa je bilo do sedaj vprašanje dogajanja v istrski cerkvi v času od Justinijanove obsodbe Treh poglavij leta 543/4² do izbruha istoimenovane shizme leta 557³ obdelano le v posameznih segmentih, ki pa so bili občasno dovolj dobro preučeni, da so omogočili nova spoznanja.⁴ Avtorji so te elemente obravnavali v okviru nekega širšega konteksta, ki je vseboval določeno temo, ki pa se je dotikala Istre in njene cerkve posredno ali neposredno. Velika težava pri raziskovanju te teme je tudi dejstvo, da o njej ni (pisnih) virov, ki bi neposredno poročali o takratnem dogajanju v Istri. Poleg tega pa ti prikazujejo le posamezne odlomke in kamenčke kompleksnejše slike. Za obravnavo istrske cerkvene zgodovine tega obdobja so na voljo naslednji viri: odlomki življenjepisov dveh ravenskih škofov, Eklezija in Maksimijana, ki so v knjigi *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, Maksimijanova darovnica, pismo mediolanskih klerikov iz leta 552, dve pesmi Venancija Fortunata in pisma papeža Pelagija I.⁵; poleg tega pa so v pomoč še analogije iz severnojadranskega prostora.

¹ Kot primere virov sočasnih s shizmo Treh poglavij naj se tu navedejo papeška pisma Pelagija I., Pelagija II. in Gregorja Velikega, kot vire druge skupine pa Pavla Diakona in gradeško-beneške kronike.

² B. GRAFENAUER, opombe k prevodu Zgodovine Langobardov, v.: PAULUS DIACONUS (PAVEL DIAKON), *Historia Langobardorum* (Zgodovina Langobardov), izdal in prevedel: Bogo Grafenauer, Maribor, 1988, 134, op. 53 (dalje gl. kot HL).

³ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste, 1977, 294.

⁴ Največ znanstvenih prispevkov v tem smislu prinašajo avtorji, ki so se ukvarjali s prisotnostjo ravenske cerkve v Istri (gl. npr.: G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna, v.: Aquileia e l'alto Adriatico*, 2. zv.: *Aquileia e l'Istria*, AAAd, 2, Udine, 1972, 147–166; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste, 1977; ISTI, *Venanzio Fortunato e le chiese istriane. Problemi e ipotesi*, AMSI, NS 26 (78), 1978, 207–225). Iz drugega, a tudi na tega nanašajočega se zornega kota, je problem osvetlil in ponudil nekaj rešitev R. BRATOŽ (*Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij*, ZČ, 55, 2001, 149–176). Nazadnje obširno prav o tej temi gl.: A. NOVAK, *L'Istria nella prima età bizantina*, Rovigno, 2007, 86–120.

⁵ Točni naslovi in ostali podatki virov so navedeni v enakem vrstnem redu, kot so našeti zgoraj: AGNELLI QUI ET ANDREAS, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, ed.: O. Holder-Egger, v.: *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI. – IX.*, MGH, Hannover, 1964, 265–391 – za Eklezija gl. *De Sancto Ecclesio XXIII*, 318–322, za Maksimijana gl.: *De Sancto Maximiano XXVI*, 325–333 (dalje gl. kot: AGNEL-LUS, *Liber pontificalis*); F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 1. knjiga, Ljubljana, 1902, št. 38 (dalje gl. kot: F. KOS, *Gradivo I*, št. 38) – primerjaj še: P. KANDLER, *Codice diplomatico Istriano*, 1. knjiga, Trieste, 1986, N. 21 (dalje gl. kot: P. KANDLER, *CDI 1*, N. 21); *Epistolarum tomus III*,

Da bi se dobilo popolnejšo sliko, morajo na pomoč priskočiti še arheologija, epigrafika in umetnostna zgodovina, ki razkrivajo, kako so gradbeni in okrasni elementi cerkvenih zgradb odražali nemire v verskem življenju.⁶ Naštete vire je treba brati posredno in jih postaviti v kontekst takratnega dogajanja v Bizantinskem cesarstvu, na severnem Jadranu (s posebnim ozirom na Raveno) in v celotnem krščanstvu, da bi se dobilo širšo in jasnejšo sliko tedanjega dogajanja v Istri.

1. Cerkevna organizacija v Istri pred izbruhom shizme Treh poglavij (543–557)

Provinca Istra⁷ in s tem tudi njena cerkev sta prišli pod oblast Konstantinopla leta 539 v času gotske vojne (535–552), s katero je Justinijan zrušil vzhodnogotsko oblast v Italiji.⁸ V strnjem pregledu tedanjih istrskih škofij, njihovega razvoja in razvoja cerkvene organizacije v Istri bodo navedeni le osnovni podatki. Stvari, ki se v sklopu naštetega nanašajo na dogajanje med Justinijanovim ediktom in shizmo, bodo podrobneje razdelane v drugem delu članka.

Istra je bila na začetku obravnavanega obdobja cerkvenoupravno razdeljena na tri škofije, ki so v skladu s kanonskimi predpisi imele svoje sedeže v nekdanjih rimskih kolonijah oziroma v takratnih mestih – tj. *civitates* – in so se ozemeljsko

v.: Epistola Merovingici et Karolini aevi, Tomus I, edidit: Societas Aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi, MGH, Berolini, 1892, 438–442 (dalje gl. kot: Epistolarum III); Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri Italici Opera poetica, recensuit et emandavit Fridericus Leo, v.: Auctores antiquissimi, MGH, Berolini, 1881, Carmina 1,1 – str. 7–8 in Carmina 1, 2 – str. 8–9 (dalje gl. kot: Carmina 1,1 oz. Carmina 1,2); PELAGIUS I, Pelagii I Papae Epistulae quae supersunt (556–561), ed.: P.M. Gassó – C.M. Battle, Montiserrat, 1965, št. 52 in 53 (dalje gl. kot: PELAGIUS I PAPA, Epistulae, št. 52 oz. 53).

⁶ Glede epigrafskih virov gl.: Inscriptiones Italiae, Volumen X – regio X, Fasciculus II, Parentium, ed.: Attilio Degrassi, Roma, 1947; Inscriptiones Italiae, Volumen X – regio X, Fasciculus III, Histria septentrionalis, ed.: Attilio Degrassi, Roma, 1936; Inscriptiones Italiae, Volumen X – regio X, Fasciculus IV, Tergeste, ed.: Petrus Sticotti, Roma, 1951. Literatura, ki se nanaša na arheološke vire in umetnostno zgodovino, bo navedena v nadaljnjem besedilu.

⁷ Istro kot provinco omenja že Kasiodor (M. KRIŽMAN, Antička svjedočanstva o Istri, Izbor iz djela, Pula-Rijeka, 1979, Var. XII 22 in 23), gl. tudi: R. BRATOŽ, Das Patriarchat Grado im monoteletischen Streit, v.: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo – Začetki slovenske etnogeneze II, Ljubljana, 2000, str. 635–636, op. 90.

⁸ O bizantinskem zavzetju Istre gl.: B. BENUSSI, L'Istria nei suoi due millenni di storia, Venezia-Rovigno, 1997, 78; R. BRATOŽ, Primeri množične smrti na današnjem slovenskem ozemlju v antični dobi, v.: Mno-žične smrti na Slovenskem – 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Zbornik referatov, Ljubljana, 1999, 70–71. Gl. tudi: A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 70–82. Avtor ni povsem gotov glede tako zgo-dnje bizantinske osvojitve Istre. Prikaz, ki prinaša tudi nekatere nove rešitve, ima težišče bolj na interpretaciji virov o gotski vojni v Istri in ukvarjanju s tezami nekaterih avtorjev, ki so se ukvarjali s tem, kot na rekonstrukciji dogajanja.

pokrivale z njihovimi agri.⁹ Bile so del akvilejske metropolitije.¹⁰ To so bile Pola, Parentium in Tergeste.¹¹ Bizantinska zasedba je prinesla procese, ki so se odražali tudi v njihovem življenju. Justinijanova politika in propaganda sta v okviru obnove cesarstva v Istri povzročili vznik številnih novih cerkva, kar je hkrati v Istro prineslo tudi bizantinsko kulturo. Del državne politike, ki je videla cerkev kot svoje orodje, je bilo tudi postavljanje svojih ljudi na škofovska mesta, kar je doletelo tudi istrske škofije. Pri tem je prišlo do zanimivega procesa v škodo Konstantinopla. Služenje državi je škofom na eni strani omogočilo dvig v okviru lokalne aristokracije, oslABLJENE zaradi gotske vojne, a na drugi je to pomenilo odvisnost od države in politično nezadovoljstvo lokalnih elit s takim škofom. Z odpovedjo poslušnosti državni politiki so škofje pridobili priznanje krajevne aristokracije in sčasoma je prišlo do medsebojne povezave oziroma sodelovanja in njihovega družbenega dviga nad to isto aristokracijo. Te lokalne povezave in delovanje so škofom dale večjo samostojnost napram centralnim oblastem. Ko pa je prišlo s slednjimi do spopada (v našem primeru je to spor zaradi Treh poglavij), so se morali neizogibno nasloniti na domačine in so jim svoj spor prikazali kot stvar, ki se tiče tudi njih. Poleg politične podpore so škofje v začetku uživali tudi ekonomsko podporo, a o tem nekoliko kasneje.¹²

Prav tako so se škofom s slabenjem municipalnih institucij večale pristojnosti v sodstvu in upravi mest ter provinc.¹³ Nazadnje, že ob koncu obravnavanega obdobja v letu 554, je Pragmatična sankcija (*Sanctio pragmatica*) škofom z lokalnimi velikaši dodelila mesto v volilnem telesu, ki je volilo guvernerje provinc (*iudices provinciarum*)¹⁴.

V Poli je tedaj škofoval Izacij (*Isaacius*), ki se omenja leta 546 v sporni Maksimijanovi darovnici. Izacijev obstoj je vprašljiv, a možno je, da temelji na dobri tradiciji.¹⁵ Po nekaterih domnevah naj bi mu okrog leta 560 sledil pravoverni škof Vitalis (*antistes Vitalis*), ki je bil eksponent ravske cerkve in ki je sodelo-

⁹ R. BRATOŽ, Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4. – 6. stoletje), v: *Antični temelji naše sodobnosti, Referati slovenskih udeležencev na 4. znanstvenem zborovanju zveze društev za antične študije Jugoslavije v Pulju od 12. do 17. oktobra 1986*, Ljubljana, 22–25.

¹⁰ R. BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, Ljubljana, 1990, 4 in 6.

¹¹ R. BRATOŽ, Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, v: *ZČ*, 40, 1986, 382 in 383.

¹² A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 86–94.

¹³ O sodnih pristojnostih škofov gl.: B. BENUSSI, Nel medio evo. Pagine di storia istriana, Parenzo, 1897, 184. O njihovih pristojnostih na področju mestne uprave gl.: R. UDINA, Il placito di Risano. Istituzioni giuri dicke e sociali dell'Istria durante il dominio bizantino, v: *Archeografo triestino*, 17, serie 13, 1932, 17; A. GUILLOU, L'Italia bizantina dall'invasione longobarda alla caduta di Ravenna, v: *Storia d'Italia*, 1, ur.: Giu-seppe Galasso, Torino, 1980, 270; B. BENUSSI, Nel medio evo. Pagine di storia istriana 184, 193 in 566; A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, op. 401 na str. 116.

¹⁴ *Sanctio pragmatica*, v.: *Corpus iuris civilis – Novellae, Volumen tertium*, ed.: R. Schoell, G. Krall, Berolini, 1959 (7. Ed.), 800.

¹⁵ P. KANDLER, *CDI* 1, N. 21; F. KOS, *Gradivo* I, št. 38; R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162.

val z bizantinskimi oblastmi ter deloval v skladu z njihovimi smernicami. Tako je v sodelovanju z dvema visokima državnima funkcionarjema in pravovernim istrskim škofovskim kolegom Janezom (morda škof iz Cisse) postavil razkošno cerkev sv. Andreja, kot opisuje Venancij Fortunat v dveh svojih pesmih.¹⁶ Kot se bo videlo kasneje, je to bilo pretiravanje, ki se ga da razlagati kot pesnikovo »licenco poetico«.

V Parentiju je v tem času na mestu škofa sedel Evfrazij (*Eufrasius episcopus*; ok.530 – ok. 560).¹⁷ Simbolizira veliko materialno in moralno moč parentijske cerkve v 6. stoletju,¹⁸ ki je bila pogojena z Evfrazijevo privrženostjo ravenskemu škofu Maksimijanu in bizantinski politiki na severnem Jadranu. To mu je omogočilo, da je z državno pomočjo in mojstri iz Ravene in Konstantinopla¹⁹ razkošno obnovil in razširil kompleks parentinskega škofijskega središča (troladijska bazilika, atrij, krstilnica, memorialna kapela in škofijska palača)²⁰ in zgradil bogato okrašeno cerkev v Muntajani.²¹ Značilnost parentinske škofije v tistem času je bila tudi ta, da je bila v rokah Evfrazijeve rodbine. Na njeno veliko moč kaže dejstvo, da sta na mozaični podobi v osrednji apsidi poleg parentijskega zavetnika sv. Mavra in škofa Evfrazija upodobljena tudi škofov brat arhidiakon Klavdij in njegov sin Evfrazij.²² Prav podoba slednjega to še dodatno potrjuje. Evfrazij Mlajši (zaradi razlikovanja od istoimenskega škofa ga tu poimenujmo tako) v rokah drži dve sveči, ki sta znak najnižjega dostojanstva duhovniške službe, tj. »*acolutus*«, kar bi se dalo prevesti kot: strežnik oziroma cerkovnik.²³ Sicer pa je škof Evfrazij povsem sledil zgoraj opisanemu vzorcu obrata od cesarju pokornega škofa do upornika.²⁴ Ob izbruhu shizme je namreč Evfrazij stopil na njeno čelo v Istri.²⁵

Tudi Frugiferij (*Frugiferus*; približno med letoma 541 in 565), ki je bil škof v Tergestu, se je izkazal z gradbeno dejavnostjo. Obnovil in obogatil je stolnico posvečeno sv. Mariji, še posebno njen prezbiterij. V času njegovega škofovanja je bila zgrajena tudi cerkev v današnjem Roču.²⁶ V isto obdobje po nekaterih dom-

¹⁶ Carmina 1, 1 in Carmina 1, 2; R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 158–159 in 162–164.

¹⁷ Inscriptiones Italiae X, 2, št. 80b in 90. Glede datacije Evfrazijevega škofovanja gl.: R. BRATOŽ, Nastanek, razvoj in zaton, 17.

¹⁸ G. C. MENIS, L'autorità metropolitana del patriarca d'Aquileia, v.: Patriarchi – Quindici secoli di civiltà fra alto Adriatico e l'Europa centrale, Milano, 2000, 202.

¹⁹ A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 101 in 108.

²⁰ G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 260 in 262; M. PRELOG, Eufrazijeva bazilika u Poreču, Zagreb, 1986, 13–14. Z nekoliko pretiravanja poroča o gradnji Evfrazijev napis v apsidi stolnice (Inscriptiones Italiae X, 2, št. 81; gl. tudi št. 91).

²¹ R. BRATOŽ, Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976–1986, ZČ, 41, 1987, 690.

²² Inscriptiones Italije X, 2, št. 80a; PELAGIUS I PAPA, Epistulae, št. 53; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 259. Za tezo o Evfrazijevem nepotizmu gl.: G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 266.

²³ A. ŠONJE, Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri, Rijeka, 1981, 41.

²⁴ A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 94–110.

²⁵ G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 264.

²⁶ Inscriptiones Italiae X, 3, št. 168: »...Frugifero ep(iscop)o...« Glede datacije Frugiferijevega pontifikata gl.: R. BRATOŽ, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju

nevah sodi tudi nastanek mlajše plasti mozaikov v zgodnjekrščanski baziliki na via Madonna del Mare.²⁷ Za leto 546 (?) je Frugiferij naveden kot priča v sporni Maksimijanovi darovnici.²⁸

V tem času se je tudi že začel proces nastajanja novih škofij v Istri, ki je sicer v tej pokrajini svoj vrh dosegel ob koncu 6. stol. Nova, poznoantična, predstava o mestu je omogočila nastanek škofij tudi v krajih, ki niso bili mesta. Nastanek škofije v Cissi je še nekako sledil temu vzorcu, pri kasnejših pa je bil odločilen begunski element in boj proti shizmi Treh poglavij.²⁹ Slednja se je po nekaterih domnevah izločila iz puljske škofije okrog leta 560 ali pa malo pred tem. Na osnovi arheoloških in toponomastičnih raziskav se jo postavlja na območje današnje Barbarige, severno od Pole. Pri nastanku se je naslonila na že obstoječo pravno ureditev in na že obstoječe zgodnjekrščansko cerkveno središče iz srede 5. stol. s triladijsko cerkvijo sv. Andreja in trilistnato kapelo. V njenem oltarnem grobu so bile glede na mozaični napis shranjene relikvije raznih svetnikov. V drugi polovici 6. stol. je bila zgrajena krstilnica,³⁰ kar je omogočilo cerkveni skupnosti v Cissi, da je postala škofija. Lastni krstni kamen je bil namreč pogoj, da je neka cerkvena skupnost delovala kot škofija.³¹ Kompleks je bil dograjevan tudi po obravnavanem obdobju. Vsi objekti pa so bili bogato opremljeni z večbarvnimi mozaiki in drugimi kvalitetnimi arhitekturnimi elementi.³²

Prav v sredo 6. stol., okrog leta 560, se postavlja prvega potencialnega škofa v Cissi – Janeza (*antistes...Iohannes*).³³ V Kiso ga postavlja opis cerkve sv. Andreja v dveh pesmih Venancija Fortunata, ki vsebuje nekatere podobnosti s stanjem v Cissi. Venancij piše, da je Janez za cerkev sv. Andreja, ki jo je zgradil njegov kolega Vitalis, priskrbel relikvije 11 svetnikov.³⁴ Ker se to sklada z dejstvom, da so bile v posebni kapeli shranjene relikvije raznih neimenovanih svetnikov, ne pa tudi s časom nastanka, bi lahko to pomenilo, da je Venancij pripisal Vitalisu gradnjo

Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, 382. O gradnjah gl.: R. BRATOŽ, *Il cristianesimo antico aquileiese prima di Constantino*, Udine-Gorizia, 1999, 422–423; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 251, 253 in 254; Isti, *Le chiese di Trieste. Dalle origini alla prima guerra mondiale – Storia, arte, cultura*; Trieste, 1992, 22.

²⁷ G. CUSCITO, *La basilica martiriale di Tergeste e le voci autentiche della sancta ecclesia Tergestina*, v.: *San Giusto e la tradizione martiriale tergestina – nell XVII centenario del martirio di San Giusto e per il giu-bileo d'oro sacerdotale di Mons. Eugenio Ravignani Vescovo di Trieste – Atti del convegno internazionale di Trieste 11–12 novembre 2004*, AAAAd, 60, Trieste, 2005, op. št. 13 na str. 221.

²⁸ P. KANDLER, *CDI 1*, N. 21; F. KOS, *Gradivo I*, št. 38 (tukaj naveden kot Trugifero).

²⁹ R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton*, 21–25.

³⁰ R. BRATOŽ, *Das Patriarchat Grado*, 643 in 644; isti, *Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij*, 163; B. MARUŠIĆ, *Še o istrski Kisi (Cissa) in kesenskem škofu (episcopus cessensis)*, v.: *Arh. vest. – Šašlov zbornik*, 41, 1990, 415, 418 in 419.

³¹ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 338, op. 46.

³² R. BRATOŽ, *Das Patriarchat Grado*, 644; B. MARUŠIĆ, *Še o istrski Kisi*, 415, 418 in 419.

³³ *Carmina 1,2*; B. MARUŠIĆ, *Še o istrski Kisi*, 419. R. BRATOŽ (*Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij*, 163; *Das Patriarchat Grado*, 643) to omenja kot hipotezo.

³⁴ *Carmina 1,1 in Carmina 1,2*.

celotnega kompleksa.³⁵ To verjetno pomeni, da je bila v času Janezovega škofovanja zgrajena samo krstilnica in da je bil opravljen vnos relikvij, kar je povezano s posvetitvijo kompleksa sv. Andreju.³⁶ Janez je bil z Vitalisom eksponent ravske cerkve in skupaj sta izvrševala Justinijanovo cerkveno politiko.³⁷ Z gotovostjo je obstoj škofije potrjen šele za čas shizme, ko je kot njen pripadnik nastopal škof Vindemij (pred 579 – po 590),³⁸ kar kaže na odpad od pravoverja.

Novost v cerkveni organizaciji Istre, ki pa je spet prizadela puljsko škofijo, je pomenil prihod oziroma vrinjenje ravske (nad)škofije v to pokrajino.³⁹ Glavno vlogo pri tem je imel ravske škof Maksimijan, po rodu Istran iz Vistra.⁴⁰ V okviru bojev okrog Justinijanove obsodbe Treh poglavij je z državno pomočjo na ravske posestvih v Istri izgrajeval od Akvileje neodvisno pravoverno cerkveno organizacijo, podrejeno škofiji v Raveni.⁴¹ S cesarskimi darovnicami ekonomsko podprt⁴² ji je Maksimijan postavil središče za Istro v Poli. Tu je zgradil veličastno baziliko (Maria Formosa) in škofijsko palačo (*domus rectoralis*), kjer je živel rektor te cerkve v tem mestu.⁴³ Ravnsko prisotnost so dodatno utrjevale še tri Maksimijanove samostanske ustanove, dve posvečeni sv. Andreju. Eden od samostanov je stal na enem od otokov pred Polo, drugi pa na Crvenem otoku južno od Rovinja.⁴⁴ Tretja ustanova je bil samostan pri »Formosi«.⁴⁵ Novo težo je prisotnost ravske cerkve v Istri dobila, ko je Justinijan ravnsko škofijo med letom 551 in letom 554 povišal v nadškofijo; za leto 553 se namreč Maksimijan omenja kot nadškof.⁴⁶ Vpliv Ravne se je razširil tudi na nekatere istrske škofije, ki so tako bile do shizme predstavnice

³⁵ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi, 418; R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 163.

³⁶ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi, 418.

³⁷ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 164.

³⁸ R. BRATOŽ, Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, 383.

³⁹ Ker je celotno dogajanje v zvezi s tem tesno povezano z boji okrog obsodbe Treh poglavij in z osebo Maksimijana, istrskega domačina, bo tu opisana samo njena organizacija v Istri, ostalo pa kasneje z namenom, da se ne bi ponavljali.

⁴⁰ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162.

⁴¹ G. BOVINI, L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna, 154, 156; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 286–287.

⁴² B. MARUŠIĆ, Kasnoantička i bizantinska Pula, 22.

⁴³ AGNELLUS, Liber pontificalis, c. 76: »Aedificavit ecclesiam beate Mariae in Pola quae vocatur Formosa ... Domum vero, ubi rector istius ecclesiae in ipsa civitate habitat, ipse haedificavit... = Zgradil je cerkev svete Marije v Poli, ki se imenuje Formosa... Zgradil je tudi hišo, kjer živi rektor te cerkve v mestu...«; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 286.

⁴⁴ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162–163.

⁴⁵ M. MIRABELLA ROBERTI, Architettura paleocristiana in Istria, v.: Aquileia e l'alto Adriatico, 2. zv.: Aquileia e l'Istria, AAAd, 2, Udine, 1972, 209.

⁴⁶ G. BOVINI, L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna, 157. Kot prvi s pristojnostjo nadškofa je sicer poznan Peter Krizolog iz sredine 5. stol. Gl.: Prosopographie chrétienne du bas-empire 2, Prosopographie de l'Italie chrétienne (313–604), Volume 2, L-Z, Rome, 2000, geslo: Petrus Chrysologus 9, 1729. O Maksimijanu gl.: ISTI, geslo: Maximianus 2, 1449. Dalje kot: Prosopographie 2, Italie 2, Petrus Chrysologus 9 oziroma Maximianus 2.

ravenske pravoverne cerkvene politike. To je bil Parentium z Evfrazijem⁴⁷ in po nekaterih domnevah še Pola z Vitalisom in Cissa z Janezom.⁴⁸

Samostansko življenje v Istri je bilo še v povojih. Samostanu ob severni meji province z Venetijo, ob Timavu v današnjem Štivanu, ki naj bi nastal v 5. stol.,⁴⁹ so se pridružile tri Maksimijanove samostanske ustanove. To sta bila zgoraj omenjena samostana sv. Andreja in samostan pri »Formosi«,⁵⁰ pri čemer je imel (benediktinski) samostan oziroma opatija na otoku pri Rovinju nadrejeno vlogo.⁵¹ Za dva od ostalih štirih samostanov iz začetnega bizantinskega obdobja v Istri pa se zaradi pomanjkanja podatkov in virov ne more reči, ali sta nastala že v času pred izbruhom shizme.⁵² Prav tako ostaja odprto vprašanje izvora menihov – ali so bili tam že od vsega začetka benediktinci ali pa Justinijanovi cerkveni in državni politiki bolj ustrezni vzhodni menihi.⁵³

Cerkev v Istri je v času do izbruha shizme uživala vsakovrstno (materialno, denarno) podporo Konstantinopla. Justinijan jo je obdaroval s posestjo, ki pa je je največ dobila ravenska škofija. Podobno kot drugod v severni Italiji je verjetno bila slednja obdarovana s posestvijo tukajšnje arijanske cerkve.⁵⁴ Kot smo že videli, so v Istri kljub času gotske vojne nastajale tudi iz umetnostnozgodovinskega vidika pomembne cerkvene zgradbe. K temu je poleg državne pomoči prispevalo tudi samo bogastvo Istre in njene cerkve. To je izviralo iz dejstva, da Istra ni doživljala opustošenja gotske vojne in je tako ohranila kmetijsko proizvodnjo, ki je s prodajo pridelkov v opustošeno Italijo prinašala dobičke in s tem bogastvo.⁵⁵ Slednje in pa državna pomoč cerkvi sta se odražali tudi v uporabljenem gradbenem materialu – v primeru Evfrazijane je to uvožen grški (prokoneški) marmor.⁵⁶

Ob koncu pregleda cerkvene organizacije v Istri v času Justinijanove obsodbe Treh poglavij je potrebno posvetiti nekaj pozornosti še zatrtju istrske arijanske cerkvene skupnosti, ki je sledilo takoj po bizantinski zasedbi Istre kot dejansko

⁴⁷ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 260.

⁴⁸ B. MARUŠIĆ, *Še o istrski Kisi*, 418 in 419.

⁴⁹ R. BRATOŽ, *Vpliv oglejske cerkve*, 22. H. KRAHWINKLER (*Friaul im Frühmittelalter*, 88) štivanskemu samostanu pripisuje bizantinski izvor.

⁵⁰ Gl. op. št. 44.

⁵¹ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, 39. Glede pripadnosti benediktincem gl.: B. MARUŠIĆ, *Istra u ranom srednjem vijeku*, Arheološko-povijesni prikaz, Pula, 1960, 9.

⁵² Za 6. stol. potrjena, a ne natančneje časovno določljiva, sta samostan pri baziliki sv. Marije na Brionih in Sv. Marija »de Cereto« pri Balah. V obdobju po začetku shizme pa sta bila ustanovljena samostan Sv. Mihovila na Vrhu pri Pulju iz tretje četrtine 6. stol. in samostan v Cissi (Betiki) iz začetka 7. stol. (R. BRATOŽ, *Vpliv oglejske cerkve*, 22). Ustanovitev slednjega postavlja B. MARUŠIĆ (*Še o istrski Kisi*, 419) v začetek 8. stol. R. BRATOŽ uvršča v navedeno obdobje tudi samostan sv. Mihovila na Limu (gl. citirano delo).

⁵³ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, 39.

⁵⁴ A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire*, 292; B. MARUŠIĆ, *Istra u ranom srednjem vijeku*, 8.

⁵⁵ B. BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, 80–81.

⁵⁶ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 260 in 262. Prokoneški marmor so v 6. stol. lomili na otoku Prokonessos v Marmarskem morju. V Istri je bila njegova uporaba potrjena še pri gradnji bazilike v Novigradu, cerkve sv. Petra na rtu Sorna južno od Poreča in cerkve v Muntajani pri Anžičih (R. BRATOŽ, *Razvoj zgodnjekrščanskih raziskav*, 688–690).

prva sprememba na področju cerkvenega in verskega življenja. Rekatolicizacija je bila izvršena na osnovi edikta o preganjanju arijancev iz leta 527.⁵⁷ V skladu s tem so arijanske cerkve prešle v katoliške roke (*recociliatio*).⁵⁸ V Istri bi v poštev prišla potencialna »arijanska« katedrala (triladijska cerkev s krstilnico) v Milundariji južno od Poreča.⁵⁹ Potencialno arijanski sta tudi cerkev sv. Štefana v Poli in cerkev sv. Marije na Brionih.⁶⁰ Tudi imetje arijanske cerkve, kolikor ga je bilo v Istri, je dobila katoliška cerkev, še posebej ravenska (nad)škofija.⁶¹ Redki Goti,⁶² ki so preživeli prihod bizantinske oblasti v Istro, so verjetno nemudoma prestopili v katolištvo in si zagotovili varstvo katoliške cerkve. Na tak potek dogodkov kažejo primeri iz bližnjega Gradeža in bolj oddaljene Ravene,⁶³ za samo Istro pa jih posredno potrjuje 7 germanskih (gotskih) imen na napisih v poreški Evfrazijani.⁶⁴

2. Nemirno versko ozračje med Justinijanovim ediktom in izbruhom shizme

Odmeve in popotresne valove Justinijanove cerkvene politike, ki je tovrstna vprašanja skozi cezaropapistična očala videl kot državno-politično zadevo, je občutila tudi Istra.⁶⁵ Kristološko vprašanje, ki je razdvajalo katolike in monofizite bizantinske države, je bilo tudi politično vprašanje.⁶⁶ Justinijan je zato hotel cerkveno oblast

⁵⁷ A. CARILE, Il »Bellum Gothicum« dall'Isonzo a Ravenna, v.: Aquileia e Ravenna, AAAd, 13, Udine, 152.

⁵⁸ R. BRATOŽ, Odnosi med etničnimi in verskimi skupnostmi na vzhodnoalpskem in srednjedonavskem območju od konca 4. do 8. stoletja, Gradivo za interno uporabo, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana, 2000, 22.

⁵⁹ B. MARUŠIČ, Istra u ranom srednjem vijeku, 8; R. BRATOŽ, Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1978–1986, 689 in op. 65 na isti strani.

⁶⁰ A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 67–69.

⁶¹ A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 67; A.H.M. JONES, The Later Roman Empire 284–602 – The social, economic and administrative savery, Oxford, 1973, 292; B. BENUSI, Nel medio evo, Pagine di storia istriana, Parenzo, 1897, 46.

⁶² O gotski prisotnosti v Istri gl.: B. MARUŠIČ, Istra u ranom srednjem vijeku, 8; isti, Kasnoantička i bizantinska Pula, Pula, 1967, 18–19.

⁶³ V Raveni je neka Gotinja podarila katoliški cerkvi za prestop in varstvo del svojega premoženja (A. CARILE, Il »Bellum Gothicum«, 158–159). V gradeški baziliki sv. Evfemije sta v talnih napisih omenjeni imeni dveh Gotov, tj. Guderit in Amara lector, ki sta verjetno prestopila v katolištvo ob Narzesovem pohodu v Italijo leta 552. Gl.: prejšnji in H. KRAHWINKLER, Friaul im Frühmittelalter – Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts, Wien, Köln, Weimar, 1992, 27 in op. 76 na isti strani (H. KRAHWINKLER Amara lector piše skupaj – Amaralector).

⁶⁴ R. BRATOŽ, La chiesa aquileiese e i barbari (V–VII secolo), v.: Aquileia e il suo patriarcato, Atti del Convegno Internazionale di Studio, Udine, 2000, 144, op. 163. Gl. tudi: Inscriptiones Italiae X, 2.

⁶⁵ G. OSTROGORSKI, Zgodovina Bizanca, Ljubljana, 1961, 87.

⁶⁶ Monofizitizem je bil zelo močan v vzhodnih bizantinskih pokrajinah, kar je bilo zelo nevarno spričo močnih perzijskih sosedov. Monofizitizem je bil nauk »aleksandrijske šole«, ki je učil, da naj bi se pri Jezusu z utelešenjem človeška in božja narava združili v eno, tj. božjo (HL, 134, op. 53).

oblast podrediti posvetni in preko posegov na cerkvenem področju z združitvijo katolikov in monofizitov izpeljati centralizacijo države.⁶⁷

Justinijan je tako konec leta 543 ali v začetku leta 544 v ediktu, sestavljenem iz treh poglavij,⁶⁸ obsodil spise Teodoreta iz Cira (spisi v obrambo Nestorja) in Iba iz Edese (pismo perzijskemu škofu Marisu iz Ardaširja), Teodora iz Mopsuestije pa je razglasil za heretika (obsojeni so bili vsi njegovi spisi).⁶⁹ To dejanje je v zahodnih cerkvah sprožilo odpor. Najmočnejše je bilo prav v severnoitalskih cerkvah Ligurije, Venetije in Istre.⁷⁰ V tem so tudi istrski škofje videli napad na sklepe kalcedonskega koncila,⁷¹ na katerih je stala njihova cerkvena doktrina.⁷² Sam odpor v Istri se da opredeliti kot dvotirnega, saj je bil najprej usmerjen proti Justinijanu zaradi edikta, kasneje pa tudi proti papežu Vigiliju, potem ko je po večletnem hudem cesarjevem pritisku klonil in priznal Justinijanov edikt. Tudi protiukrepi so bili te narave, ker sta cesar in papež udarjala nazaj vsak posebej. O dogodkih v Istri za čas do izbruha shizme leta 557 skoraj ni podatkov razen tistih, ki se nanašajo na Maksimijanovo dejavnost. Tudi zato je skoraj nemogoče določiti kronologijo razvoja (razen splošnih smernic) in povezave med posameznimi dogodki. Na podlagi nekaterih tez pa se da razbrati, da odpor v Istri proti Justinijanovi verski politiki ni bil enoten, ker je slednja imela tu tudi svoje zagovornike.

V nasprotju s škofi pa papež Vigilij sprva ni reagiral, a tudi ni potrdil edikta.⁷³ Justinijan je na odpor škofov in papeža odgovoril dvosmerno. Vrste škofov nasprotnikov svoje verske politike v Italiji in s tem v Istri je najprej oslabil tako, da je dal leta 546 ugrabiti neposlušnega Vigilija in ga privedel v Konstantinopol.⁷⁴

⁶⁷ R. BRATOŽ, Oglejska shizma in vpliv cerkvenozgodovinskih dogodkov na zgodovino alpskih Slovanov do začetka 8. stoletja, v.: XXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 6.–18. julij 1987, Zbornik pre-davanj, Ljubljana, 1987, 105; A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire*, 296–297.

⁶⁸ Od tu tudi izvira ime shizma Treh poglavij; ime se je namreč preneslo na obsojene spise (gl. op. št. 66).

⁶⁹ Justinijanov edikt je bil ena od etap v kristoloških sporih pozne antike, predvsem bizantinske države. Na III. ekumenskem koncilu v Efezu leta 431, kjer je bilo obsojeno nestorijanstvo, so bili obsojeni tudi omenjeni trije teologi (HL, 134, op. 53). Na naslednjem (tj. IV.) ekumenskem koncilu v Kalcedonu leta 451, ki je bil sklican na pobudo papeža Leona Velikega (A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire*, 219–220), so bile z njegovim »Tomusom« definirane zadeve okrog Jezusove narave (G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 289). Hkrati sta bila rehabilitirana Teodoret in Iba ter potrjena Teodorjeva doktrina (HL, 134, op. 53). To je postala ovira pri poizkusih združitve katolikov in monofizitov, ki so omenjene tri teologe upravičeno sumili nestorjanstva (R. BRATOŽ, Oglejska shizma in vpliv, 105; A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire*, 296 in 297). O shizmi na območju Akvileje gl. tudi: R. BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve; G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio nella controversia dei Tre capitoli*, v.: *Aquileia e l'Oriente mediterraneo*, 1. zv., AAAd, 11, Udine, 1977, 231–262; G. CUSCITO, *La fede calcedonense nei concili di Grado (579) e di Marano (591)*, v.: *Grado nella storia e nell'arte*, 1. zv., AAAd, 17, Udine, 1980, 207–230. Nazadnje o shizmi gl.: C. SOTINEL, *Identité civique et christianisme – Aquilée du IIIe au VIe siècle*, Rome, 2005, od 306 dalje (dalje gl. kot: *Identité civique*).

⁷⁰ G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 148.

⁷¹ G. CUSCITO, *La fede calcedonense*, 220; HL, 136, op. 53.

⁷² V. VON FALKENHAUSEN, *I Bizantini in Italia*, v.: *I Bizantini in Italia*, Milano, 1982, 9.

⁷³ A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire*, 297; J. DANIELOU – H. MAROU, *Zgodovina Cerkve 1, Od začetkov do Gregorja Velikega*, Ljubljana, 1988, 351.

⁷⁴ HL, 136, op. 53.

Drugi del odgovora, v katerem je vlogo svoje podaljšane roke namenil ravenski cerkvi, je Justinijanu omogočila višja sila. V Raveni je tik pred tem, leta 545, umrl škof Viktor.⁷⁵ Cesar je mimo volje domačega klera izbral svojega kandidata. To je bil izkazano sposobni član konstantinopelskega dvora⁷⁶ Maksimijan, Istran iz Vistra pri Rovinju v puljski škofiji(?),⁷⁷ kjer je bil tudi diakon.⁷⁸ V škofa ga je po ukazu Justinijana v Patrasu, dne 14. oktobra leta 546, posvetil papež Vigilij.⁷⁹ Justinijan je s tem zabil zagozdo med uporne severnoitalske škofo.⁸⁰ Hkrati pa je s tem podprl tudi protirimske ambicije ravenske cerkve. Maksimijan je sčasoma pridobil zaupanje domačega klera,⁸¹ kar je posredno utrdilo položaj ravenske škofije in s tem tudi njegov položaj zastopnika državne verske politike, tako v Raveni, kot tudi v severni Italiji. To mu je uspelo ob izkoriščanju privilegijev in sredstev, ki so mu bili dani s strani cesarskega dvora.⁸²

Prav iz tega položaja je Maksimijan kot Justinijanov človek vplival na predshizmatično dogajanje v Istri, ker je vstopila ravenska škofija v okviru izvajanja Justinijanove cerkvene politike v to pokrajino in s tem v akvilejsko cerkveno provinco. Lahko bi se reklo, da je bila korist dvojna. Justinijanu je godilo, ker se je s tem uveljavljala njegova verska politika, ravenski cerkvi pa verjetno tudi, ker je s tem in s cesarjevo podporo na ta račun širila svojo cerkveno oblast. Kot domačin, ki je poznal tukajšnje cerkvene razmere, se je Maksimijan kot predstavnik pravoverja z državno pomočjo in preko poznanstev spretno vrnil v akvilejsko cerkveno provinco in začel na ravenskih posestih v Istri graditi od Akvileje neodvisno in Raveni podrejeno cerkveno organizacijo.⁸³

Njena moč je temeljila na cesarskih darovnicah⁸⁴ in na gozdni posesti, ki jo je leta 548 pridobila v pravdi za vistrski gozd.⁸⁵ Maksimijan je kot središče ravenske

⁷⁵ AGNELUS, *Liber pontificalis*, c. 70 »Contigit eo tempore, ut moriretur Victor episcopus huius civitas Ravennae... = Zgodilo se je v tistem času, da je umrl Victor škof tega ravenskega mesta...«

⁷⁶ G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 149.

⁷⁷ AGNELUS, *Liber pontificalis*, c. 69 »aliena ovis ex Polense ecclesia = tuja ovca iz puljske cerkve«; R. BRATOŽ, *Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij*, 162.

⁷⁸ AGNELUS, *Liber pontificalis*, c. 69 »ovis ex Polense ecclesia, diaconus a suo antistite ordinatus est = ovca iz puljske cerkve, njegov predstojnik ga je tu posvetil v diakona«, c. 70 »Maximianum Polensem diaconum = Maksimijana puljskega diakona«, c. 75 »Maximianus... His Polensis erat, ...levita = Maksimijan ... Bil je iz Pulja, ... levit« in c. 76 »in Pola ... unde diaconus fuit = v Poli ... kjer je bil diakon«.

⁷⁹ AGNELUS, *Liber pontificalis*, c. 70 »Qui [imperator] iussit cosecrari ... Maximianum ... episcopum a Vigilio papa in civitate Patras = [Cesar] je ukazal papežu Vigiliju naj Maksimijana v mestu Patras posveti v škofa«; G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 147–149.

⁸⁰ G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 147–149.

⁸¹ V. VON FALKENHAUSEN, *I Bizantini in Italia*, 9.

⁸² A. NOVAK, *L'Istria nella prima età bizantina*, 112 in 114.

⁸³ G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 154–156; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 286–287.

⁸⁴ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, 22.

⁸⁵ Posest je morala biti zelo pomembna, ker se je Maksimijan v tej pravdi dvakrat odpravil k Justinijanu v Konstantinopol, da bi se spor razrešil. V sporu je zmagal in jo za večno pridobil za

cerkve v Istri v Poli postavil veličastno baziliko (Maria Formosa) in škofijsko palačo (*domus rectoralis*); tu je živel rektor te cerkve v Poli.⁸⁶ Njen položaj v Istri je še dodatno utrdil. Ustanovil je dva samostana, posvečena sv. Andreju: enega na enem od otokov pred Polo, drugega na Crvenem otoku blizu Rovinja.⁸⁷ Kot Maksimijanovo ustanovo se šteje tudi samostan pri »Formosi«.⁸⁸ Poleg tega je po darovnici sporne vrednosti, z datumom 21. februar 546(?), obdaroval »Formoso« in samostan sv. Andreja na otoku pred Polo;⁸⁹ poleg vsega je še vse svoje premoženje prepustil ravenski cerkvi.⁹⁰

Ravenska cerkev je svoj vpliv razširila tudi izven svojih posesti in v svoj krog zaveznikov in zastopnikov (ravenske) pravoverne cerkvene politike pritegnila tudi tri istrske škofije: Parentij, potencialno pa še Polo in Cisso.⁹¹ Njena moč in teža v Istri se je še povečala, ko je bila med letom 551 in letom 554 povišana v nadškofijo.⁹² Navedeno favoriziranje ravenske cerkve je pri istrskih škofijah vzbudilo odpor in s tem na nek način odprlo novo fronto.⁹³

Do novega obrata v sporu je prišlo, ko je papež Vigilij leta 548 v ujetništvu v Konstantinoplu pod pritiski sklical koncil in aprila tega leta izdal »*Judicatum*«, s katerim je potrdil obsodbo Treh poglavij.⁹⁴ To je povzročilo, da so se zahodni škofje uprli tudi njemu. Revolt v Italiji sta vodila metropolita Dacij iz Milana in Macedonij iz Akvileje.⁹⁵ Njuno voditeljstvo je povsem razumljivo, če se upošteva, da je bil Vigilij kot vodilna oseba krščanstva v Italiji ujetnik v Konstantinoplu in da je mesto škofa v Raveni zasedal zagovornik cesarske politike Maksimijan. Kot najvišja prelata v Italiji, ki sta še priznavala Tri poglavja, sta tako postala njihova branitelja in s tem potegnili za seboj še svoji cerkveni provinci. Hud odpor je Vigilija

ravensko cerkev. Gl.: AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 74 »intentio de silva quae cognominatur Vistrum, ..., bis in Constantinopolis se detulit, ..., Iustinianus augustus praeceptum sibi ex aeden silva condidit, perpetue legaliterque in sancta Ravennensis ecclesia esse = spor o gozdu imenovanem Vistrum, ..., [zaradi tega] se je dvakrat odpravil v Konstantinopel ... cesar Justinijan je o tem gozdu izdal ukaz, da je za vedno in po vseh zakonih last ravenske cerkve«.

⁸⁶ AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 76 – o cerkvi sporoča naslednje: »mira pulcritudine et diversis ornavit lapidibus = bila je čudovite lepote in okrasil jo je z različnimi kamni«; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 286.

⁸⁷ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162–163.

⁸⁸ M. MIRABELLA ROBERTI, *Architettura paleocristiana*, 209.

⁸⁹ P. KANDLER, *CDI* 1, N. 21; F. KOS, *Gradivo* I, št. 38: »...huic donationi... factae monasterio b. Andreae apostoli, vel basilicae s. Mariae = ...ti darovi so bili dani samostanu sv. Andreja apostola in baziliki sv. Marije«. Darovnica je znana šele v prepisu iz leta 1657 in vsebuje številne napačne podatke. Najbolj so vprašljivi datum, po katerem je bila darovnica izstavljena še pred posvetitvijo, podpisi škofov in zveza med samostanom sv. Andreja in »Formoso«, ki je kasnejšega izvora (R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 287).

⁹⁰ AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 76.

⁹¹ Podrobneje je stvar prikazana nekoliko naprej.

⁹² G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 157.

⁹³ A. NOVAK, *L'Istria nella prima età bizantina*, 103, op. 360.

⁹⁴ J. DANIELOU – H. MAROU, *Zgodovina cerkve* 1, 351; V. VON FALKENHAUSEN, *I Bizantini in Italia*, 8.

⁹⁵ HL, op. št. 53 na str. 136; V. VON FALKENHAUSEN, *I Bizantini in Italia*, 10.

prisilil, da je obsodbo kasneje umaknil.⁹⁶ Justinijan je na tokratno reakcijo severnoitalskih škofov in njihovih metropolitov odgovoril z (že omenjenim) povišanjem ravenske škofije v nadškofijo. Njeno oblast je razširil nad Milan in Akvilejo. S tem in z darovi je Raveni še povečal moč, da bi lažje parirala odpornikom.⁹⁷

Dacij se je medtem pridružil papežu v Konstantinopel in ga tu podpiral, da ni popustil pred Justinijanom.⁹⁸ Ta je namreč leta 551 ponovno obsodil Tri poglavja.⁹⁹ S tem se je začel boj med papežem in cesarjem, ki se je vlekel do V. ekumenskega koncila maja leta 553 v Konstantinoplu.¹⁰⁰ Vigilij in Dacij sta nato zbežala v Kalcedon, kjer je bil 100 let pred tem zasedal IV. ekumenski koncil,¹⁰¹ in za božič se je papež še dodatno zatekel v baziliko sv. Evfemije, kjer je bilo mesto zasedanja koncila.¹⁰² Prav od tu je Vigilij februarja leta 552 iz strahu pred zahodnimi škofi umaknil obsodbo Treh poglavij in jim naznanil nasilje, ki ga je bil deležen s cesarjeve strani.¹⁰³

Vzdušje, ki je po umiku obsodbe vladalo v zahodnih cerkvah in s tem tudi v Istri, je bilo že povsem shizmatično. Na to kaže pismo mediolanskih oziroma ligurskih klerikov iz časa do konca leta 551, ki je preko frankovskega odposlanstva prišlo do Konstantinopla. Zdi se, da so ga napisali škofje in ne navadni kleriki, hipotetično celo nekakšna sinoda s soudeležbo neligurskega klera. Potencialno se je udeležil tudi Macedonij, ki pa se je vsekakor strinjal z napisanim.¹⁰⁴ Pismo priča o solidarnosti tamkajšnjih cerkva. Poleg podpore Vigiliju in Daciju prinaša pismo tudi njuni izjavi.¹⁰⁵ Papež tistim, ki bi priznavali Justinijanov edikt grozi z ločitvijo od apostolske stolice. Izjava Dacija iz leta 551 pa se bolj konkretno nanaša na območje severne Italije in širšega evropskega prostora. Glasi se nekako takole: kdor bo priznaval cesarski edikt, ne bo mogel biti v skupnosti s škofi iz (cerkvenih) provinc Galije, Burgundije, Španije, Ligurije (tj. milanske cerkvene province), Emilije in Venetije (tj. akvilejske cerkvene province). Dacij je tudi mnenja, da ta edikt sprevača kalcedonski koncil in katoliško vero.¹⁰⁶ Kazen za tiste, ki so pri-

⁹⁶ G. CUSCITO, *La fede calcedonense*, 211; H. KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter*, 70.

⁹⁷ G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 157; V. VON FALKENHAUSEN, *I Bizantini in Italia*, 10. Po *Prosopographie* 2, *Italie* 2, Maximianus 2 je Ravenna dobila oblast nad Istro in Dalmacijo, lahko pa tudi nad celotno Italijo.

⁹⁸ P. PASCHINI, *Storia del Friuli I.*, *Dalle origini alla metà del duecento*, Udine, 1934, 88.

⁹⁹ H. KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter*, 70.

¹⁰⁰ HL, 136, op. 53.

¹⁰¹ A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire*, 219–220.

¹⁰² G. CUSCITO, *La fede calcedonense*, 210.

¹⁰³ A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire*, 297; J. DANIELOU – H. MAROU, *Zgodovina cerkve* 1, 351; G. CUSCITO, *La fede calcedonense*, 210.

¹⁰⁴ *Prosopographie chrétienne du bas-empire* 2, *Prosopographie de l'Italie chrétienne* (313–604), Volume 2, L-Z, Rome, 2000, geslo: Macedonius 6, 1345. Dalje gl. kot: *Prosopographie* 2, *Italie* 2, Macedonius 6.

¹⁰⁵ C. SOTINEL, *Identité civique*, 317–318; P. PASCHINI, *Storia del Friuli I.*, *Dalle origini alla metà del duecento*, II. edizione rifatta, Udine, 1953, 87.

¹⁰⁶ *Epistolarum* III, 440. Pelagijeva izjava: »Quicumque edictis istis consensus praebere voluerit, sciat se ab apostolice sedis communionem suspensum = Kdorkoli bi hotel dati soglasje tem ediktom, naj ve, da je ločen iz skupnosti z apostolsko stolico«. Dacijeva izjava: »Ecce ego

znávali Justinijanov edikt, je torej bilo izobčenje. Prav grožnja te kazni kaže, kako globok je bil razdor še pred uradnim izbruhom shizme tudi v akvilejski cerkveni pokrajini in da je že bilo v veljavi najpogostejše cerkveno orožje za primer shizme, tj. izobčenje.¹⁰⁷ Pri tem je zanimiva omemba katoliške vere. Podobno poudarjanje katolištva se pojavi na napisu na oltarju Evfrazijeve stolnice v Parentiju, ki se ga datira v približno isti (a nekoliko kasnejši) čas. Takšno omenjanje katolištva bi bilo (v primeru Parentija) v normalnih razmerah odvečno.¹⁰⁸ Oboje pa že kaže na kasnejšo samoopredelitev shizmatikov, da so katoliška cerkev, kar je v svoji pripombi kmalu po začetku shizme kritiziral papež Pelagij I., naslednik papeža Vigilija.¹⁰⁹

Še istega leta, tj. 552, je bil po Justinijanovem ukazu papež Vigilij aretiran in odveden v Konstantinopol.¹¹⁰ S tem je Kalcedon postal simbol svobode Cerkve proti cesarjevi politiki in koncilu v Konstantinoplu.¹¹¹ Kmalu za tem je umrl Dacij (po februarju in pred julijem leta 552), kar je omajalo Vigilijevo trdnost.¹¹²

Pri posvetitvi Dacijevega naslednika Vitalisa se pokaže, da zadeva na uradnem in najvišjem nivoju še ni imela tako hudih razsežnosti, da je kljub nasprotjem zaradi obsodbe Treh poglavij Justinijan še vedno držal roko nad imenovanji prelatov, in v tem primeru tudi dal svojo potrditev, ter da so ti priznavali njegove odločitve. Akvilejski metropolit Macedonij je namreč hotel brez cesarjevega dovoljenja posvetiti Vitalisa v Milanu. Zato je vojaški poveljnik Valerijan oba privedel v Raveno. Posvetitev je bila namreč odložena za čas, dokler ni prišla Justinijanova odobritev.¹¹³

Za tem je bil maja leta 553 sklican v Konstantinoplu V. ekumenski koncil, ki je potrdil Justinijanov edikt. Udeležilo se ga je 151 vzhodnih in le 6 zahodnih škofov,¹¹⁴ med njimi pa ni bilo nobenega istrskega. Papež se je sprva distanciral

et pars omnium sacerdotum, inter quos ecclesia mea constituta est, id est Galliae, Burgundiae, Spaniae, Liguriae, Aemiliae atque Venetiae, contestor, quia, quicumque in edicta ista consenserint, suprascriptarum provinciarum ponteficis communicatoris habere non poterit, quia constat apud me edicta ista sanctam synodum Calchydoninsem et fidem catholicam perturbare. = Zares, jaz in vsi škofje, med katerimi leži moja cerkev, tj. (škofje) Galije, Burgundije, Španije, Ligurije, Emilije in Venetije, prisegam, da, kdorkoli bi soglašal s tem ediktom, ne bo mogel biti v občestvu s škofi iz zgoraj omenjenih provinc, ker zame velja, da ta edikt sprevača sveto kalcedonsko sinodo (tj. koncil; op. avtorja) in katoliško vero. «

¹⁰⁷ Že v času shizme je to s strani shizmatikov doletelo patricija Janeza (PELAGIUS I PAPA, Epistulae, št. 53 in 59).

¹⁰⁸ Gl.: »Famul(us) D(e)i Eufraſius antis(tes) temporib(us) ſuis ag(ens) an(num) XI a fundamen(tis) D(e)o iobant(e) s(an)c(t)e aecl(esia) catholic(e) hunc loc(um) cond(idit). = Božji služabnik Evfrazij je v enajstem letu svojega pontifikata z božjo pomočjo na tem mestu od temeljev (navzgor) zgradil sveto katoliško cerkev.« Gl.: Inscriptiones Italiae X, 2, št. 91; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 265.

¹⁰⁹ »catholicam esse credentes Ecclesiam = ki se imajo za katoliško cerkev« Gl.: PELA-GIUS I PAPA, Epistulae, št. 53; G. CUSCITO, Cristianesimo, antico, 265.

¹¹⁰ HL, 136, op. 53.

¹¹¹ G. CUSCITO, La fede calcedonense, 210 in 211.

¹¹² C. SOTINEL, Identité civique, 320; G. CUSCITO, La fede calcedonense, 210 in 211.

¹¹³ PELAGIUS I PAPA, Epistulae, št. 52; P. PASCHINI, Storia del Friuli I, 88; C. SOTI-NEL, Identité civique, 319–320; Prosopographie 2, Italie 2, Macedonius 6.

¹¹⁴ HL, 136, op. 53; J. DANIELOU – H. MAROU, Zgodovina cerkve I, 351.

od njegovih sklepov, a je nato postopoma popuščal. Konec leta 553 je Vigilij v listini »*Decretalis*« obsodil in izobčil Teodorja in njegove spise, Teodoretove spise v prid Nestorja, Ibovo pismo škofu Marisu ter vse branitelje in zagovornike Treh poglavij. Za brate v Kristusu pa je razglasil vse, ki so jih zavračali.¹¹⁵ Z listino »*Constitutum*« iz začetka leta 554 je sankcioniral in za večno potrdil sklepe koncila.¹¹⁶ Škofje akvilejske cerkvene province (s tem tudi istrski) so le-te in papeža zavrnil.¹¹⁷ Glavna obtožba na račun papeža je bila njegova šibkost in da ni branil Kalcedonskega koncila.¹¹⁸ Do dokončnega preloma je prišlo po Vigilijevi smrti (leta 555), ko je bil (leta 556) za papeža izvoljen Vigilijev diakon Pelagij – nato kot papež Pelagij I. Kot papežev spremljevalec v Konstantinoplu je sodil med glavne zagovornike Treh poglavij, a je ob ponujenem papeškem prestolu zamenjal stran, da bi preprečil razkol med Vzhodom in Zahodom. Za severnoitalske škofe pa je bilo najhuje še to, da je tudi on (z ozirom na omenjeno) priznal koncilске sklepe.¹¹⁹ Zato so škofje prekinili stike tudi z njim in ohranili zvestobo Trem poglavjem in Kalcedonskemu koncilu.¹²⁰

Stvar je dokončno dobila epilog v izbruhu shizme. Istro kot del akvilejske cerkvene province je to doletelo na protikanonsko sklicani sinodi škofov omenjene cerkvene province v Akvileji leta 557.¹²¹ Tu je bil po smrti Macedonija¹²² na mesto metropolita izvoljen Pavlin oz. Pavel,¹²³ ki je bil ob tem samovoljno razglašen za patriarha.¹²⁴ Na njej so bili tudi zavrjeni sklepi V. ekumenskega koncila iz Konstantinopla.¹²⁵ To je bil dokončen prelom s papežem in bizantinsko državno

¹¹⁵ G. CUSCITO, *La fede calcedonense*, 209.

¹¹⁶ G. CUSCITO, *La fede calcedonense*, 209; A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire*, 297; HL, 136, op. 53. Papež Vigilij je že leta 553 med koncilom izdal nek drugi »*Constitutum*«, s katerim pa Justinijan ni bil zadovoljen (G. CUSCITO, *La fede calcedonense*, 211).

¹¹⁷ H. KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter*, 70–71.

¹¹⁸ S. PIUSSI, *Da Attila ai Longobardi*, v.: *Patriarchi – Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale*, ur.: Sergio Tavano in Giuseppe Bergamini, Milano, 2000, 126.

¹¹⁹ A.H.M. JONES, *The Later Roman Empire*, 297; HL, 136, op. 53.

¹²⁰ V. PERI, »*Nel segno di Giona*«, v.: *Patriarchi – Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale*, ur.: Sergio Tavano in Giuseppe Bergamini, Milano, 2000, 18; S. PIUSSI, *Da Attila ai Longobardi*, 126.

¹²¹ R. BRATOŽ, *Vpliv oglejske cerkve*, 27; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 294. F. KOS, *(Izbrano delo – Poglavja iz »zgodovine Slovencev« do leta 900*, ur.: Bogo Grafenauer, Ljubljana, 1982, 33) zavrača obstoj sinode v Akvileji z argumentom, da o tem ni vira. O razlogih za protikanonskost glej pri naslednjih opombah. Obstoj sinode zavrača tudi C. SOTINEL (*Identité civique*, 328).

¹²² Že zanj De Rubeis na osnovi Dandola poročja, da je umrl kot shizmatik. Gl.: M. DE RUBEIS, *MEA, Argentiae*, 1740, 201–202 (dalje kot MEA).

¹²³ O Macedoniju gl.: F. KOS, *Gradivo I*, št. 29. Glede Pavlina gl.: F. KOS, *Gradivo I*, št. 61. O Pavlinovi izvolitvi v nasprotju s kanonskimi poročja papež Pelagij I. Gl.: PELAGIUS I PAPA, *Epistolae*, št. 24 in št. 59.

¹²⁴ Kritično o naslovu »patriarh« piše Pelagij I. Gl.: PELAGIUS I PAPA, *Epistolae*, št. 24. Gl. tudi: R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, *Acta ecclesiastica Sloveniae* 8, Ljubljana, 1986, 53. Pavlinovi nasledniki v času shizme naslova »patriarh« niso uporabljali.

¹²⁵ R. BRATOŽ, *Istrska cerkev v 7. in 8. Stoletju (od smrti Gregorija Velikega do Rižanskega placita)*, v.: *Acta Histriae II, Prispelki o Rižanskem placitu, Istri in Furlaniji – Mednarodno srečanje*

politiko ter začetek shizme,¹²⁶ s katero je bila Istra do leta 607 oziroma leta 628 cerkvenopolitično ločena od Rima.¹²⁷

Pomanjkanje virov o cerkveno-politični opredelitvi posameznih škofov je skoraj popolno. Še največ na tem področju prinesejo sklepanja. Istrski škofje, ki so navedeni kot priče v Maksimijanovi darovnici, tj. akvilejski škof Macedonij, tergestinski Frugifer in puljski Izacij, kot neistrski pa German iz Bononije (dan. Bologna) in Teodor iz Briksije (dan. Brescia),¹²⁸ bi lahko kazali še na stanje pred izbruhom verskih strasti in zaostritvijo napetosti, ko je bil Maksimijan prepričan, da se je utrdil v Istri.¹²⁹ To še posebej potrjuje prisotnost Macedonija, ki je bil po letu 548 eden od vodij odpora proti obsodbi Treh poglavij v severni Italiji.¹³⁰ A že zaradi narave darovnice je to zelo vprašljivo. Navedena teza je podana samo kot rahlo nakazana možnost.

Prisotnost ravenske cerkve v Istri in njene povezave s tamkajšnjimi škofijami pa pokažejo neenotnost slednjih glede vprašanja Treh poglavij. Domnevno so kar trije škofje, parentijski Evfrazij in potencialna puljski Vitalis in kisenski Janez, zagovarjali Justinijanov edikt¹³¹ in kasneje (lahko) tudi V. ekumenski koncil. Na njihovo vezanost na Raveno in s tem pripadnost njeni pravoverni cerkveni politiki kaže več elementov. Najbolj očiten dokaz za to je takšna ali drugačna prisotnost »ravenskih« svetnikov v nekaterih (stolnih) cerkvah ter omenjanje »ravenskega« škofa Vitalisa in njegovega škofovskega kolega Janeza pri Venanciju Fortunatu. Pravovernost usmerjenost škofov se odraža tudi v materialni kulturi njihovih stolnic. Težje pa je reči, ali je izvor škofov pogojeval njihovo cerkveno-politično opredelitev v prid obsodbe Treh poglavij; povedano preprosteje: ali so obsodbo zastopali škofje, ki so bili po rodu Istrani, ali tujci, ki so bili v Istri postavljeni za škofo.

Pri parentijskem škofu Evfraziju je največ razlogov, da se ga označi kot domačina. To potrjuje že omenjena oblast Evfrazijeve rodbine (tj. škofa Evfrazija in njegovega brata arhidiakona Klavdija) v škofiji. Poleg tega je tu še povsem življenjska okoliščina. Izjemno je bilo že to, da sta bila na vodilnih mestih škofije brata – domačina, še bolj pa bi bilo takrat, ko bi to bila dva tujca.¹³²

zgodovinarjev, arheo-logov in lingvistov, 28.–29. 5. na Kortini pri Sv. Antonu, 2, Koper–Milje, 53. Kanoni so prepovedovali sklic naknadne sinode, ki bi razpravljala o sklepih ekumenskega kocila (PELAGIUS I PAPA, *Epistulae*, št. 59).

¹²⁶ R. BRATOŽ, *Oglejska shizma in vpliv*, 106.

¹²⁷ R. BRATOŽ, *Istrska cerkev v 7. in 8. stoletju*, 1994, 53, 55 in 56.

¹²⁸ F. KOS, *Gradivo I*, št. 38: »Macedonius episcopus s. catholicae Aquilejensis ecclesiae... Trugifero (tj. Frugiferus) Tergestino, Germano Bononiensi, Isaacio Polensi, Theodoro Brixiensi = Macedonij, škof svete katoliške akvilejske cerkve ... Trugifer (tj. Frugifer) tergestinski, German iz Bononie, Izacij iz Pole, Teodor iz Briksije.« Nekoliko več o darovnici glej v dodatku.

¹²⁹ A. NOVAK, *L'Istria nella prima età bizantina*, 107–108.

¹³⁰ HL, op. št. 53 na str. 136; V. VON FALKENHAUSEN, *I Bizantini in Italia*, 10.

¹³¹ Glede Evfrazija gl.: G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 260. Za Vitalisa in Janeza gl.: B. MARUŠIĆ, *Še o istrski Kisi*, 418 in 419.

¹³² A. NOVAK (*L'Istria nella prima età bizantina*, 95) pripisuje Evfraziju grški izvor. Ta trditev (ISTI, 96, op. 346) sloni na napačni tezi G. CUSCITA (*Fonti e studi sul vescovo Eufrazio e sulla chiesa parentina del sec. VI. Bilancio critico-bibliografico*. V.: AMSI, NS 23 (75), 1975, 68 in op. št. 14), ki grški izvor Evfrazija utemeljuje na pismu papeža Pelagija I. in pri tem rabi

Navezavo parentijske škofije in Evfrazija na Raveno in Konstantinopol kaže tudi stolnica v Parentiju in kompleks ob njej. Evfraziju je bilo zaradi omenjenega omogočeno, da ga je obnovil in razširil z državno pomočjo. Umetniški vpliv obeh središč se odraža v številnih elementih. Neposredno »konstantinopelskega« izvora je uvoženi grški (prokoneški) marmor in glave korintskih stebrov, ki spadajo v krog konstantinopelskih klesarskih delavnic. Barve, ki so uporabljene v baziliki, in njihovo prelivanje kažejo, da so izbrane po okusu cesarskega dvora. Vzore cesarskega dvora je opaziti tudi pri gradnji škofijske palače. Pri ostalih elementih pa je težje določiti ali gre za vpliv Konstantinopla preko Ravene ali za čisti ravenski vpliv. To velja za mojstre, ki so stavbo gradili in krasili. Štukaterji so bili iz Konstantinopla ali pa Ravenčani pod neposrednim vplivom cesarskega dvora.¹³³ Po vzhodnih vzorih je zgrajena tudi bazilika v Muntajani.¹³⁴

Dodatni dokaz pomoči in Evfrazijeve pripadnosti bizantski in ravenski politiki so podobe (in s tem kult) cerkvene zavetnice in nekaterih svetnikov v Evfrazijani.¹³⁵ Posvetitev bazilike sv. Mariji je bila politične narave, saj so ji bile posvečene številne cerkve po cesarstvu v času Justinijanove vlade. Bila je namreč zaščitnica države, pa tudi hereziji.¹³⁶ Slednje seveda postavi vprašanje, kdaj je torej podoba nastala – pred izbruhom shizme ali po njem. Glede na to, da je z vstopom v shizmo Evfrazij izgubil materialno podporo Konstantinopla, je morala nastati pred shizmo. »Konstantinopelskega« izvora sta sv. Kozma in Damijan, ki sta upodobljena v apsidi leve ladje. Njun kult je v tesni zvezi z Justinijanom, ki je postal njun vnet privrženec, potem ko je bil na njuno priprošnjo ozdravljen hude bolezn. Češčenje omenjenih dveh svetnikov se je v Istro lahko razširilo le preko Ravene ali Gradeža v letih med 530 in 560.¹³⁷ V absidi desne ladje sta upodobljena dva povsem ravenska svetnika: sv. Apolinar in sv. Sever.¹³⁸ Njihovo sprejetje in vnos je bil možen samo do izbruha shizme.

Prva, čeprav tiha, nasprotovanja ravenskemu vplivu so se odrazila ob nastanku mozaikov v stolnici, kar je opazno v naslonitvi na lokalno tradicijo.¹³⁹ Ob izbruhu shizme leta 557 je Evfrazij postal njen voditelj v Istri. To kaže napis, vklesan v oltar stolnice, ki povečuje katolištvo, a bi bil v normalnih okoliščinah odvečen.¹⁴⁰ Papež Pelagij I. ga je kmalu za tem, leta 559, že po začetku shizme, obtožil umora,

Kandlerjevo izdajo pisma (P. KANDLER, CDII, N. 22). V njej je Kandler uporabil ime Evfrazija namesto ime Terencija, škofa iz Tuscije, (primerjaj: PELAGIUS I PAPA, Epistulae, št. 65). Pri tem se Cuscito dodatno sklicuje na DE RUBEISA (MEA, 204–205), ki tudi obravnava omenjeno Pelagijevo pismo. Tu je Terentius – Terencij napačno zapisan kot Thracius – Tračan, iz česar je De Rubeis sklepal na traški, posledično grški, izvor Evfrazija, kar je povzel tudi Cuscito.

¹³³ A. ŠONJE, Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri, 38–40, 42 in 63.

¹³⁴ A. NONAK, L'Istria nella prima età bizantina, 108.

¹³⁵ G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 260 in 262.

¹³⁶ A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 95 in op. 344 na isti str.

¹³⁷ A. NOVAK (L'Istria nella prima età bizantina, 106–107) omenja možnost, da je njun kult posledica grške kolonizacije.

¹³⁸ R. BRATOŽ, Il cristianesimo aquileiese prima di Constantino, Udine – Gorizia, 1999, 446; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 262.

¹³⁹ A. NOVAK, L'Istria nella prima età bizantina, 102.

¹⁴⁰ Gl. op. št. 107.

da ni izkazoval ljubezni niti do bližnjega, niti ljubezni do brata, niti ni izkazoval dolžnega spoštovanja do duhovniškega stanu, in da je z incestnim prešuštvom uničil čistost – z drugimi besedami: bratovega umora in razmerja z njegovo ženo. To pa že sodi v čas prvih posegov proti shizmatikom, ko je papež v pravoverni gorečnosti prehitro verjel klevetam oziroma ko je bil dovoljen oster jezik, ki je versko nezvestobo primerjal s prešuštvom.¹⁴¹

Pri škofovskem paru Vitalisu iz Pole in Janezu iz Kise ni ničesar, kar bi potrjevalo njun istrski izvor, obstajajo pa indici, ki kažejo na njun morebitni ravenski izvor. Med člani odposlanstva ravenske cerkve, ki je s škofom Eklezijem na čelu šlo v Rim enkrat med letoma 526 in 530, sta navedena tudi diakon Janez (*Iohannes diaconus*) in subdiakon Vitalis (*Vitalis subdiaconus*).¹⁴² Pri istovetenju obeh Janezov pa je potrebna velika mera previdnosti, saj je bilo to ime takrat zelo pogosto. Glede na pravoverno usmerjenost Vitalisa in Janeza¹⁴³ ter močno prisotnost ravenske škofije na ozemlju, kjer sta škofovala, se postavlja vprašanje, kdaj in kako sta bila ustoličena na mesto škofa. Pri tem je svoje prste gotovo imel ravenski škof Maksimijan. Zelo verjetno je do tega prišlo po utrditvi ravenske prisotnosti v Istri. V primeru Pole je smrt škofa Izacija¹⁴⁴ ponudila priložnost, da bi bil za novega škofa postavljen pravoverni Vitalis. V drugih škofijah tak poseg ne bi bil mogoč ali pa ne bi bil potreben. Prvi primer velja za Tergeste z dolгим pontifikatom Frugifera, ki je časovno presegal to obdobje (pred 541 – po 565).¹⁴⁵ V Parentiju pa to ni bilo potrebno zaradi pravoverne usmerjenosti škofa Evfrazija.¹⁴⁶ Dodatno vzpodbudo Maksimijanu k vmešavanju v istrske škofije je verjetno pomenila tudi povzdignitev ravenske škofije v nadškofijo med letoma 551 in 554. Ker je bila njena oblast razširjena nad milansko in akvilejsko cerkveno provinco,¹⁴⁷ je za takšno početje imel tudi določeno cerkvenopravno osnovo.

Za Vitalisa in Janeza je znano zgolj to, da sta bila okoli leta 560, v katero se ju datira,¹⁴⁸ že škofa. Venancij Fortunat v svojih dveh pesmih, v katerih ju omenja, o trajanju njunih pontifikatov ne pove nič.¹⁴⁹ Edini pokazatelj, da sta bila tedaj že nekaj časa škofa, je »gradnja cerkve« v Cissi, do katere je lahko prišlo le v daljšem, morda nekajletnem časovnem obdobju. Ker pa je v resnici bila v drugi polovici 6. stol. zgrajena samo krstilnica,¹⁵⁰ je bilo to obdobje krajše. Pri tem pa se mora

¹⁴¹ PELAGIUS I PAPA, *Epistulae* I, 53; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 265–266.

¹⁴² AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 60 »Nomina presbiterorum diaconorum vel clericorum Ravennatis ecclesiae, qui Roma venerunt cum episcopo: ... Iohannes diaconus, ... Vitalis subdiaconus. = Imena prezbiterov, diaconov in klerikov ravenske cerkve, ki so s škofom prišli v Rim, so: ... diakon Janez, ... subdiakon Vitalis. «

¹⁴³ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavi, 164.

¹⁴⁴ Izacij (Isaacius) se omenja v Maksimijanovi darovnici datirani v leto 546. Gl.: P. KANDLER, *CDI* 1, N. 21; F. KOS, *Gradivo* I, št. 38.

¹⁴⁵ R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, 382.

¹⁴⁶ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 260.

¹⁴⁷ G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, 157.

¹⁴⁸ R. BRATOŽ, *Das Patriarchat Grado*, 643.

¹⁴⁹ *Carmina* 1,1 in *Carmina* 1,2.

¹⁵⁰ B. MARUŠIĆ, *Še o istrski Kisi*, 415 in 418.

upoštevati, da se časa gradnje ne more enačiti s časom njenega pontifikata. Takšno datiranje škofovanj Vitalisa in Janeza postavlja njun začetek na konec obravnavanega obdobja. Vitalis je na mesto puljskega škofa prišel po smrti predhodnika Izacija, Janez pa naj bi bil prvi škof v Cissi.¹⁵¹

Na Raveno in Justinijanovo cerkveno politiko ju vežejo številni elementi, kakor prikazujeta dve pesmi Venancija Fortunata, ki sta tudi edini vir o njiju. Pesmi opisujeta veličastno cerkev sv. Andreja in njeno gradnjo.¹⁵² Kakor je že bilo povedano, je to bila škofijska cerkev v Cissi in pri tem dogajanju je dejansko šlo samo za gradnjo krstilnice, vnos relikvij in s tem povezano posvetitev cerkvenega kompleksa sv. Andreju.¹⁵³ Ime njenega zavetnika jo družijo z dvema ravenskima samostanskima ustanovama na jugozahodni obali Istre, ki sta bili posvečeni sv. Andreju. Eden od samostanov je stal na enem od otokov pred Polo, drugi pa na Crvenem otoku južno od Rovinja. Njun ustanovitelj, ravenski škof Maksimijan, je bil namreč goreč častilec sv. Andreja.¹⁵⁴ To in pa koncentracija cerkvenih ustanov, posvečenih sv. Andreju, na relativno majhnem ozemlju, kaže, da je za posvetitvijo stal prav Maksimijan. Težo podane hipoteze pa zmanjšuje dejstvo, da so bile relikvije sv. Andreja na akvilejskem področju prisotne približno že od leta 400 naprej, zato poimenovanja po navedenem svetniku niso nujno ravenskega izvora.¹⁵⁵

»Graditelja« Vitalisa označuje Venancij Fortunat kot »ravenskega škofa« (*Ad Vitalem episcopum Ravennensem*¹⁵⁶; *episcopus Ravennensis*¹⁵⁷), kar pomeni pravo-vernega škofa, ki je izvajal cerkveno politiko Ravene.¹⁵⁸ Za sodelovanje pri gradnji omenjene cerkve je pridobil dva neimenovana »odlična moža«, tj. posvetna velikaša, iz vrst visokih bizantinskih državnih funkcionarjev. To sta bila vojaški poveljnik (*dux armis*) in visoki civilni oziroma pravosodni funkcionar (*praefectus legibus*).¹⁵⁹ Tovrstno sodelovanje je bilo mogoče samo ob ideološki enotnosti naštetih oseb.

V ta krog je spadal še škof Janez, ki je na Vitalisovo pobudo za cerkev sv. Andreja priskrbel relikvije 11 svetnikov. Pri tem se glede svetniških kultov pojavlja še bolj očitna povezava z Raveno kot v primeru Parentija. Med njimi so bile relikvije petih svetnikov, ki jih je v tistem času imela v posesti tudi ravenska škofija. Večjo

¹⁵¹ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 164.

¹⁵² O lepoti cerkve gl.: Carmina 1,1: »emicat aula potens, solido perfecta metallo,/ quo sine nocte manet continuata dies. = zasije mogočni dvor, dovršen s čvrstimi mozaiki,/ kjer brez noči ostane nadaljevanje dneva.«; o gradnji pa: prav tam in Carmina 1,2.

¹⁵³ Za omembo posvetitve gl.: Carmina 1,2: »...sacer antistes Vitalis ... deinde dicavit = sveti duhovnik Vitalis ... je nato imenoval...«

¹⁵⁴ To izvira iz Maksimijanove posvetitve v škofa, ki se je odvila v Patrasu, kraju mučeništva sv. Andreja. Gl.: AGNELLUS, Liber pontificalis, c. 70; R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162 in 163.

¹⁵⁵ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, str. 164.

¹⁵⁶ Carmina 1,1.

¹⁵⁷ Carmina 1,2.

¹⁵⁸ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 164.

¹⁵⁹ Carmina 1,1: »Prosperitas se vestra probat (id est Vitalis).../ intulit egregios ... viros,/ dux nitet hinc armis, praefectus legibus... = Uspešnost se vaša dokazuje (tj. Vitalijevo)/ pridobila je...velikaša, / odlikujeta se zato vojaški poveljnik, (in) predstojnik (izučeni) v zakonih...« G. CUSCITO (Venanzio Fortunato e le chiese istriane. Problemi e ipotesi, op. št. 31 na 221) meni, da se za osebo »dux armis« verjetno skriva Narzes.

skupino predstavljajo relikvije apostolov Petra, Pavla in Andreja ter sv. Lavrencija.¹⁶⁰ V Ravenski cerkvi sv. Štefana, ki jo je zgradil in z relikvijami 20 svetnikov okrasil Maksimijan, so bile tudi relikvije omenjenih štirih.¹⁶¹ Kot peti se pojavlja sv. Vitalis, ki mu je bila posvečena cerkev v Raveni.¹⁶² Ostale priskrbljene relikvije so pripadale sv. Ceciliji, sv. Vigiliju, sv. Martinu, sv. Marturiju, sv. Sisenu in sv. Aleksandru.¹⁶³ Tudi Janez je verjetno imel interes, da je bilo v oltarnem grobu kar največ relikvij zelo pomembnih svetnikov, saj je pravzaprav šlo za njegovo cerkev (stolnico). Iz naštetega se sklepa, da sta bila Janez in Vitalis katoliška škofa, ki sta v sozvočju z bizantinsko državno oblastjo (*dux armis, praefectus legibus*) izvrševala pravoverno politiko ravenske cerkve.¹⁶⁴

Kako sta se po izbruhu shizme opredeljevala Vitalis in Janez, ni znano. Glede na njuno datacijo v čas okrog leta 560 to pomeni, da je Istra ostala verskopolično neenotna tudi po začetku shizme. Njuno pravoverno usmerjenost je pogojevala močna prisotnost ravenske cerkve v južni Istri in njuna vloga eksponentov ravenske pravoverne cerkvene politike.¹⁶⁵ Do obrata njunih škofij v shizmo je prišlo šele z njunima naslednikoma, najverjetneje ob njuni izvolitvi. V Poli je shizmo zastopal Hadrijan,¹⁶⁶ v Cissi pa Vindemij.¹⁶⁷

3. Dodatek: Nekaj pojasnil o Maksimijanovi darovnici

Kljub temu, da je Maksimijanova darovnica zelo sporne vrednosti, osebe darovalca in večine prič temeljijo na dobri tradiciji. Izstavljena je bila 21. februarja 546(?), kar pa je pred posvetitvijo Maksimijana v Patrasu 14. oktobra 546. Podpisali so jo akvilejski škof Macedonij, tergestinski škof Frugiferij, puljski Izacij, German iz Bononie in Toedor iz Briksije.¹⁶⁸ Razen pri Izaciju in Teodorju pri vseh ostalih obstajajo podatki za njihov obstoj. Macedonij je poznan iz gradeško-beneških kronik,¹⁶⁹ Frugiferijev obstoj dokazujejo epigrafski napisi,¹⁷⁰ Germana pa potrjuje seznam bolognskih škofov.¹⁷¹

Darovnica je bila odkrita leta 1657 v prepisu.¹⁷² Edina razlika z dejanskim stanjem imen je v tem, da je Frugifer v prepisu zapisan kot Trugifer (*Trugiferus*

¹⁶⁰ Carmina 1,2: »viscera Petri,/ Paulus... / sacer Andreas... / Laurentius... = Petrove relikvije,/ Pavel... / sveti Andrej... / Lavrencij... «

¹⁶¹ AGNELLUS, Liber pontificalis, c. 72.

¹⁶² Carmina 1,2: »Vitali...«. Glede cerkve gl.: AGNELLUS, Liber pontificalis, c. 77.

¹⁶³ Gl.: Carmina 1,2.

¹⁶⁴ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 164.

¹⁶⁵ R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 164.

¹⁶⁶ F. KOS, Gradivo I, št. 85; HL III, c. 26.

¹⁶⁷ Prav tam.

¹⁶⁸ F. KOS, Gradivo I, št. 38; R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162.

¹⁶⁹ F. KOS, Gradivo I, št. 29 in 60.

¹⁷⁰ Prosopographie chrétienne du bas-empire 2, Prosopographie de l'Italie chrétine (313–604), Volume 1, A-K, Rome, 1999, 876, geslo: Frugifervs.

¹⁷¹ Prosopographie chrétienne du bas-empire 2, Prosopographie de l'Italie chrétine (313–604), Volume 1, A-K, Rome, 1999, 925, geslo: Germanvs.

¹⁷² R. BRATOŽ, Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij, 162.

episcopus Tergestinus).¹⁷³ Obliko Frugifer so utrdile šele najdbe napisov z njegovim imenom.¹⁷⁴ Prvi o listini piše Schönleben v svojem delu *Carniola Antiqua et Nova*, ki je izšlo leta 1681. Avtor je tu podal njeno vsebino v skrajšani obliki.¹⁷⁵ Naslednji je o listini pisal De Rubeis v svojem delu *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis* iz leta 1740. Tu avtor opiše okoliščine najdbe, omenja Schönlebenovo delo in poda nekaj odlomkov darovnice.¹⁷⁶

Slovenskemu zgodovinopisju je darovnica širše dostopna v dveh izdajah virov. V starejši (*Codice diplomatico istriano* 1, N. 21) je Pietro Kandler poizkušal rekonstruirati tudi njen vizuelni izgled. A pri tem je grobo posegel v besedilo. Spremenil je imeni škofij pri dveh škofih in ju tako lociral v Istro. Pri Teodoru je »*Brixienensis*«, spremenil v »*Petinensi*«, tj. pedenski, po škofiji Pedeni, ki se prvič omenja na gradeški sinodi leta 579;¹⁷⁷ pri Germanu pa je »*Bononiensis*« spremenil v »*Aemoniensis*«, tj. emonski. Pridevnik emonski se tu nanaša na srednjeveško ime Novigrada, tj. Emon(i)a.¹⁷⁸ Podobno kot v primeru Pedene se tudi tu škofija pojavi šele kasneje, v tem primeru leta 599.¹⁷⁹ Franc Kos (*Gradivo za zgodovino Slovencev* 1, št. 38) se pri svoji od Kandlerja mlajši izdaji dosledno drži podatkov, ki jih prinašata Schönleben in De Rubeis, razen pri dataciji. Kos tudi opozarja, da je Kandler napravil zgoraj omenjene spremembe v besedilu.¹⁸⁰ Obema izdajateljema je skupna datacija listine v leto 547, kar je v nasprotju s samo letnico v listini, tj. 546. Ne glede na napačno datacijo je Kosova izdaja najbolj merodajna edicija vira.

Seznam kratic:

- AAAAd Antichità Altoadriatiche, Udine.
 AMSI NS Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Nuova serie, Trieste.
 Arh. vest. Arheološki vestnik, Ljubljana.
 MEA Monumenta ecclesiae Aquilejensis commentario historico-chronologico-critico. Illustrata cum appendice. In qua vetusta cum Aquilejensium Patriarcharum, rerumque Forojuliensium Chronica, Emendatiora quaedam, alia nunc primum, in lucem prodeunt. Auctore. F. Jo. Fran. Bernardo Maria de Rubeis ordinis praedicatorum. Argentinae, 1740.
 ZČ Zgodovinski časopis, Ljubljana.

¹⁷³ Glej op. št. 175 in 176.

¹⁷⁴ Prosopographie 2, Italie 1, 876, geslo: Frugifervs.

¹⁷⁵ J. L. SCHÖNLEBEN, *Carniola Antiqua et Nova, Annalium Carniolae, Antiquae et Novae, Pars III, Labaci, 1681, 304.*

¹⁷⁶ M. DE RUBEIS, MEA, 192–193.

¹⁷⁷ F. KOS, *Gradivo* 1, št. 85.

¹⁷⁸ P. ŠTIH, *Istra v času nastanka koprskе škofije*, v.: *Acta Histriae, Prispevki z mednarodne znanstvene konference – 1400. letnica koprskе škofije in omembe Slovanov v Istri*, 9, Koper, 2001, 10, op. 26.

¹⁷⁹ GREGORIUS I PAPA, *Gregorii I papae Registrum epistolarum* 2, ed.: Paul Ewald, Ludovik M. Hartmann, MGH, Berlin, 1957, IX, 155.

¹⁸⁰ F. KOS, *Gradivo* 1, št. 38, op. št. 3.

SUMMARY

The Church of Istria from Justinian's Condemnation of the Three Chapters to the Outburst of the Schism

Miloš Fon

In the middle of the 6th century the organization of the Church of Istria still remained within the framework of the canon law, with one diocese per city (the *civitas*). The province of Istria was thus divided into three dioceses. According to a somewhat unreliable source in approximately 546 the bishop of Pola was Isaacius, who was reputedly succeeded by Bishop Vitalis around 560. Several sources mention that the other bishops, both of whom were very much engaged in the building, or renovation, of their cathedrals, were Euphrasius in Parentium and Frugiferus in Tergeste. The process of the formation of new dioceses started in that period, culminating at the end of the 6th century. The disintegration of the territory of antique towns resulted in the birth of another diocese.

According to certain theories the new diocese, which was reputedly under the jurisdiction of Bishop Iohannes, was formed in Cissa around 560. While Bishop Vitalis of Pola supervised the construction of the magnificent new cathedral Bishop Iohannes procured relics of saints. In the period between the condemnation of the Three Chapters and the outburst of the schism, both bishops were supporters and representatives of Emperor Justinian's ecclesiastical policy.

The imposition of the diocese of Ravenna and its organization on the ecclesiastical organization of Istria, initiated by Maximian, Bishop of Ravenna and Istrian by birth, represented a new element in the Church of Istria. Implementing Emperor Justinian's ecclesiastical policy, Maximian had full support of the state. The diocese of Ravenna thus spread into the ecclesiastical province of Aquileia, selecting Pola for its organizational center. In Pola there were the diocesan palace, the basilica of "Maria Formosa," and next to it a monastery. Another two monasteries, each dedicated to St. Andrew and each situated on its own island along the southwestern coast of Istria, likewise belonged to Ravenna. State and Maximian's deeds of donation further strengthened the presence of Ravenna in this territory, and Maximian also managed to win the support of Euphrasius and, possibly, of Vitalis and Iohannes.

The entire Church of Istria generally enjoyed full material, financial, and other support of Constantinople. The first monastery was joined by further three and the monastic life flourished. This was also the period in which the Aryan church community in Istria was completely suppressed.

In 543/544 Emperor Justinian issued an edict, later known as the Three Chapters, condemning the writings of Theodoret of Cyrus, Ibas of Edessa, and Theodore of Mopsuestia, the three theologians who had previously been rehabilitated by the Fourth Ecumenical Council. Provoking strong opposition from the churches of Liguria, Venetia, and Istria, the Emperor answered by installing the loyal Maximian as the bishop of Ravenna. Maximian gradually expanded and strengthened in Istria the influence of the Church of Ravenna. After Pope Vigilius, who had been kidnapped and brought to Constantinople, confirmed the condemnation in 548, the bishops of Aquileia rebelled against the Pope as well. The resistance in northern Italy was led by Dacius, Bishop of Milan, and Macedonius, Bishops of Aquileia. In the 551–554 period Justinian responded by elevating Ravenna to an archdiocese. In view of the fierce resistance Pope Vigilius decided to withdraw the condemnation. He was joined in Constantinople by Bishop Dacius who was of the opinion that the situation in the West had reached truly schismatic proportions. After Dacius's return to Milan the Pope soon abated and in 554 acknowledged the resolutions of the Fifth Ecumenical Council that had been convened in Constantinople a year before, in 553. The final breach between the bishops of Aquileia on one side and roman Church with the Pope and Emperor Justinian on the other occurred in 557 when an anti-canonical synod was convened in Aquileia. The Council's previous resolutions were revoked and Paulinus was made Patriarch of Aquileia.

In view of insufficient sources the events in Istria remain somewhat unclear. There was obviously a grave discord among the Istrian dioceses with regard to the condemnation of the Three Chapters. As many as three Istrian bishops, who were ardent supporters of the Church of Ravenna, were in favor of the condemnation. These bishops were Euphrasius (530–560) in Parentium, possibly Vitalis in Pola, and possibly also Iohannes in Cissa (both Vitalis and Iohannes around 560). What all of them have in common is that their support of the condemnation is indicated by the choice of saints in their churches, or by those to whom they were ideologically close (i.e. St. Andrew). In the case of Euphrasius, this is further indicated by the valuable building material used in the building of his churches, which had been available until the outbreak of the heresy. Venance Fortunat cites data on the behavior of Vitalis and Iohannes who, according to certain indices, might not have been Istrians like Euphrasius. Unlike him, Vitalis and Iohannes opted against the schism and continue to cooperate with military and civilian authorities.

Maximian's deed of donation, which lists the names of witnesses, was first discovered as a copy found in 1657. Its text was made known by Schönleben (*Carniola Antiqua et Nova*, 1681) and De Rubeis (*Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*, 1740) who themselves had seen it. Of the two editions of sources accessible to Slovene historiographers, the *Codice diplomatico istriano* I (CDI I), No. 21 by Pietro Kandler and the *Gradivo za zgodovino Slovencev* 1, No. 38 by Franc Kos, the latter seems to be more conclusive.

Na portalu www.sistory.si so na voljo vse številke prvih šestdesetih letnikov Zgodovinskega časopisa. Revije so shranjene v pdf-formatu. Omogočeno je iskanje po besedilih, kjer vam je v pomoč priložen iskalnik.

SOURCES LITERATURE BIOGRAPHY HISTORY AND SCHOOL ZIC LINKS FORUM

Periodicals
 Monographs
 E-form
 Manuscripts
 Contributions to the contemp. hist.
 Historical Review
 Zgodovinski časopis, Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Federation of Slovene Historic Associations)

Historica

Search

Quick search Year to
 Title Author

- [1947 št. 1-4](#)
- [1948 1948-1949 št. 2-3](#)
- [1950 št. 4](#)
- [1951 št. 1-4](#)
- [1952 1952-1953 št. 1-2](#)
- [1954 št. 1](#)
- [1955 št. 1-4](#)
- [1956 1956-1957, št. 1, letnik 10-11](#)
- [1958 1958-1959, št. 1, letnik 12-13](#)
- [1987 letnik 41 št. 4](#)
- [1988 letnik 42 št. 1](#)
- [1988 letnik 42 št. 2](#)
- [1988 letnik 42 št. 3](#)
- [1988 letnik 42 št. 4](#)
- [1989 letnik 43 št. 1](#)
- [1989 letnik 43 št. 2](#)
- [1989 letnik 43 št. 3](#)
- [1989 letnik 43 št. 4](#)

VIRI LITERATURA BIOGRAFIKA ZGODOVINA IN ŠOLA ZIC POVEZAVE FORUM

Serijske publikacije
 Monografije
 E-oblika
 Rokopis
 Prispeljki za novejšo zgodovino
 Zgodovinski časopis
 Zgodovinski časopis, Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Federation of Slovene Historic Associations)

Zgodovina

Iskanje ?

Hitro iskanje Leto do
 Naslov Avtor

- [1947 št. 1-4](#)
- [1948 1948-1949 št. 2-3](#)
- [1950 št. 4](#)
- [1951 št. 1-4](#)
- [1952 1952-1953 št. 1-2](#)
- [1954 št. 1](#)
- [1955 št. 1-4](#)
- [1956 1956-1957, št. 1, letnik 10-11](#)
- [1958 1958-1959, št. 1, letnik 12-13](#)
- [1987 letnik 41 št. 4](#)
- [1988 letnik 42 št. 1](#)
- [1988 letnik 42 št. 2](#)
- [1988 letnik 42 št. 3](#)
- [1988 letnik 42 št. 4](#)
- [1989 letnik 43 št. 1](#)
- [1989 letnik 43 št. 2](#)
- [1989 letnik 43 št. 3](#)
- [1989 letnik 43 št. 4](#)

Stanislav Južnič

Reforma koledarja Trubarjevih dni*

UDK 529.5»16«

UDC 529.5»16«

JUŽNIČ Stanislav, dr. zgodovine in dipl. ing. fizike, Oddelek za zgodovino znanosti, Univerza v Oklahomi 601 Elm, 625 Norman OK 73019-3106, stanislav.juznic-1@ou.edu

JUŽNIČ Stanislav, PhD in History, physics ingeneer, Department of the History of Science, Oklahoma State University 601 Elm, 625 Norman OK 73019-3106, stanislav.juznic-1@ou.edu

Reforma koledarja Trubarjevih dni

Gregorian Calendar Reform in the Era of Primož Trubar

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (139), št. 1-2, str. 86–115, cit. 145

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (139), No. 1-2, pp. 86–115, 145 notes

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: Gregorijanski koledar, Nikodem Frischlin, Michael Maestlin, Christophorus Clavius.

Key words: Gregorian calendar, Nikodemus Frischlin, Michael Maestlin, Christophorus Clavius.

Opisan je sprejem papeževe gregorijanske reforme koledarja v protestantskih deželah in predvsem na Kranjskem. Maestlinov odpor do papeževega in Claviusovega predloga je bil povezan s strahom protestantskih astronomov pred rimsko kritiko astrologije in Kopernikovih novosti, saj je bilo pisanje horoskopov vsakdanji kruh številnih tedanjih astronomov. V nasprotni tabor spada sprejem koledarske reforme ljubljanskega rektorja Frischlina, ostrega kritika astrologije s Kopernikom vred. Nasprotja med protestantoma Maestlinom in njegovim nekdanjim profesorjem Frischlinom je zaostrijo njuno potegovanje za isto astronomsko katedro na univerzi Tübingen. O ostrih spopadih okoli novega koledarja pričajo številne knjige o gregorijanski reformi v tedanjih kranjskih knjižnicah, med njimi dva izvoda Claviusovih obramb pred Maestlinovimi kritikami.

The reception of Gregorian Calendar Reform at Protestant Lands with Carniola included was described. Maestlin's antipathy of Pope and Clavius' reform proposition was connected with the Protestant astronomers' fear of Roman critique of astrology and Copernican innovations, because the horoscopes gave everyday bread to many astronomers. The opposite party got strong support with the standpoints of Ljubljana rector Frischlin with his sharp critique of Copernicus included. The Protestant Maestlin versus Frischlin quarrel originated at their mutual competition for the same astronomy chair at Tübingen University. The opinions of Carniolans were mirrored at their libraries containing several important pieces of calendar quarrels, among them two important Clavius' defences of the new calendar.

Avtorski izvleček

Author's Abstract

* Pričujoča raziskava je bila leta 2008 opravljena v okviru projekta »Protestantski astronomi poznega 16. stoletja na območju današnje Slovenije« Mellonovega sklada oddelka za zgodovino znanosti Univerze v Oklahomi.

1. Uvod

Gregorijanska reforma koledarja je pomenila velikanski izziv pravkar osamosvojenim protestantskim skupnostim s slovensko obarvanimi vred. Vsi so se zavedali, da je treba koledar popraviti; narobe je bilo le, da je pobuda prišla iz papeževih logov. Čeravno ne lahkkih src, je večina protestantskih dežel rimsko pobudo odklonila, nikakor pa ne enoglasno. Med redkimi takojšnjimi podporniki papeževe bule je bil ljubljanski rektor Frischlin; bil je, seveda, protestant in poročen v vodilno švabsko protestantsko družino. Kako si je upal in kaj ga je vse doletelo zavoljo predolgega jezika oziroma gosjega peresa?

2. Papeževa koledarska bula

Evropejci so že stoletja vedeli, da julijanski koledar »šepa«, vendar je šele protestantski razkol izzval papeža, da je z reformo skušal vsaj deloma obnoviti svojo premoč v donedavna enotni krščanski Evropi. Predlogov za reformo ni bilo malo, a svojega je uveljavil komaj Luigi Lilio (Aloysius Lilius, Giglio, * 1510 Cirò ali Zirò v Kalabriji; † 1576), perugijski profesor matematike in medicine od leta 1552. Medicina je bila tisti čas prav blizu astronomiji s koledarji vred, zato ni čudno, da je postala zibelka gregorijanske reforme. Lilijev rokopis je njegov brat Antonio po Alojzovi smrti predal papežu,¹ ki ga je pozneje potrdil s Claviusovimi spremembami in dopolnitvami vred. Papež Gregor XIII. je z bulo *Inter Gravissimas* (24. 2. 1582) v svoji državi uvedel nov koledar, ki so ga sprva imenovali »Lilijev«. Skupaj z večino italijanskih dežel je izpustil deset dni: za dnem 4. 10. 1582 je sledil kar 15. 10. 1582, kot kažejo tiskani popravljeni koledarji za dobo od oktobra do decembra.

Protestant Frischlin je nenavadno pogumno podprl koledarsko reformo v knjigi, ki jo je zasnoval med osebno krizo v Tübingenu takoj po novem letu 1582 proti astrologiji svojega saškega kritika, filipista Marcusa Wagnerja. Zgodnjo inačico je končal tik pred odhodom v Ljubljano (11. 6. 1582) in čez dva dni zaman

¹ Luigi Lilio, *Kalendarium Gregorianum perpetuum cum privilegio summi Pontificis et aliorum Principum*. Rim, 1582; Luigi Lilio, *Compendium novae rationis restituendi kalendarium*, APUG, Rokopis, 1576.

prosil cesarja za gmotno pomoč.² Seveda ni vrgel puške v koruzo, temveč je kot ljubljanski rektor zaprosil za podporo svojega novega vladarja Karla v Gradcu, kateremu mu je zato nameraval posvetil svoj astronomski rokopis.³ Tudi Karl očitno ni bil dovolj darežljiv za protestantov žep, zato je nadobudni ljubljanski rektor skušal knjigo nameniti württemberskemu vojvodi Ludviku; ko pa tudi ta ni hotel razvezati mošnje s cekini, je v uvodu raje počastil saškega vojvodo Christiana, pri katerem si je v Frankfurtu končno le priskrbel možnost natisa.⁴ Ustvarjalna pota so bila že tedaj tlakovana s trnjem.

Notranja Avstrija, ki sta jo po delitvi dedni dežel med sinove Ferdinanda I. upravljala nadvojvoda Karel II. (* 1540; vladar 1564; † 1590) in njegov sin Ferdinand II., je privzela gregorijanski koledar za božič 15/25. 12. 1583.⁵ Poldrugi mesec pozneje so kranjski stanovi končno sprejeli nekoliko spremenjen Frischlinov šolski red z visoko plačo zanj,⁶ tako da je veseljaški ljubljanski rektor gotovo dajal za pijačo. Pozneje je gregorijanski koledar podprl tudi protestant Kepler, kar mu je, tako kot Frischlinu, zaprlo vrata redne profesure v Tübingenu.

Jezuit Clavius, od leta 1561 profesor matematike z geometrijo in astronomijo na rimskem kolegiju, je bil poglavitni papežev adut v obrambi bule; njegovi sovražniki pa so svojega asa kmalu potegnili s heidelberške univerze v osebi nekdanjega Frischlinovega študenta, poznejšega Keplerjevega profesorja Maestlina. Kot je v navadi pri podobnih dogodkih, se boj še zdaleč ni bil le z matematičnimi argumenti, temveč predvsem z žaljivkami in podtikanji.

3. Protestantski »da«

Protestantske dežele so bile v marsičem neenotne, zato seveda niso vse v en glas odklonile gregorijanske reforme. Bartolomej Scultetus (Schultz, * 1540; † 1614) je bil eden vplivnejših protestantskih zagovornikov gregorijanske reforme na vzhodnem robu cesarstva. Opisal je komet 1577, mladi Bartholomeo Pitiscus pa

² David Friedrich Strauss, *Leben und Schriften des Dichters und Philologen Nicodemus Frischlin*, Frankfurt am Main: Literarische Anstalt, str. 328–329; Bauer, n.d., 1999, str. 328.

³ Danes rokopis hranijo v Vatikanu, morda kot plen iz vrtincev tridesetletne vojne.

⁴ Methuen, n.d., 1998, str. 124–125.

⁵ Owen Gingerich, *The Civil Reception of the Gregorian Calendar. Gregorian Reform of the Calendar: Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate its 400th Anniversary* (ur. G.V. Coyne, M.A.Hoskin, O. Pedersen), Città del Vaticano: Pontificia Academia Scientiarum, 1983, 265–289, tu stran 266; Mosley, n.d. 2007, str. 271–275; Georg Wieland, *Reformation und Gegenreformation in Innerösterreich. Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Trubar und seine Zeit: Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich* (ur. Rolf-Dieter Kluge, Eugenio Coseriu, Heinz Setzer). München: Otto Sagner, 1995, 70–88, tu str. 73; Jürgen, Hamel, *Die Rolle Michael Mästlins in der Polemik um die Kalenderreform von Papst Gregor XIII. Zwischen Copernicus und Kepler – M. Michael Maestlinus Mathematicus Goeppingensis 1550–1631* (ur. Gerhard Betsch, Jürgen Hamel), Frankfurt: Harri Deutsch, 2002, 33–63, tu str. 33, 37.

⁶ NUK, rokopis 68, 7r.

je zaključek Scultetusove Gnomonike dopolnil z lastnimi razmišljanji.⁷ Scultetus je bil wittenberški in leipziški študent, od leta 1570 gimnazijski profesor matematike z astronomijo vred kot sodelavec Myliusa, nato pa sodnik in župan mesta Görlitz. Scultetus je »videl« komete nad in pod Luno, saj jim je nameril preveliko paralakso.⁸ Opis kometa (1577) je posvetil domačemu Görlizu. V nepaginiranem drugem od treh delov je s pomočjo paralakse opredelil, da je morala repatica leteti dlje od Lune; v ta namen je narisal zbirko petih klasičnih celostranskih horoskopov v osmerki, ki jih je pojasnil po Cardanovih vzorcih. Tako kot Maestlin, je tudi Scultetus primerjal svoja dognanja s kometi iz let 1475, 1532 in 1556. Komet 1577 je uvrstil med »bradate«. Pisal je v profesorskem matematičnem slogu, vendar s precej redkejšimi navedbami sodobnih opazovalcev v primerjavi z Maestlinom. Kot humanist je navajal nekaj latinskih piscev, med njimi v zaključku Homerja in didaktičnega astronomskega poeta Marcusa Maniliusa iz prvega stoletja; Clavius je seveda zavračal Scultetusova mnenja. Scultetus je risal zemljevide domače Lužice (Lausitz), prijateljeval s Keplerjem in Tycho, pridobil pa si je tudi zasluge za sprejem koledarske gregorijanske reforme pod Rudolfom II. na Češkem ter med Lužiškimi Srbi.⁹ Scultetusov »učenc« Tycho Brahe je prav tako odobral gregorijanski novi koledar že od vsega začetka, čeravno so ga Danci skupaj z drugimi protestantskimi sosedi sprejeli šele 18. 2. 1700.¹⁰

Ljubljanski rektor Frischlin je koledarsko reformo podprl na drugem, južnem robu cesarstva. Zavrnil je astrologijo in ob njej celo Kopernika, soglašal pa je z gregorijansko reformo koledarja; zavrnitev Kopernika je izhajala že iz samega naslova Frischlinove astronomije kot povzetka (*congruentia*) antičnih in svetopisemski del.¹¹ Zadnjo knjigo je posvetil gibanju in lastnostim Lune. Lepo je ponazoril Lunine mene in njene orbe v osenčeni in z geometrijskimi liki napolnjeni skici;¹² sestavil je

⁷ Bartolomeus Scultetus, *Gnomonice de Solaris...*, Görlitz: Menius, 1572; Dennis Danielson, *The First Copernican Georg Joachim Rheticus and the Rise of the Copernican Revolution*, New York: Walker & Company, 2006, str. 210.

⁸ C. Doris. Hellman, *The Comet of 1577: It's Place in the History of Astronomy*, New York: AMS Press, 1944, str. 208.

⁹ Dieter Launert, Nicolaus Reimers (Raimarus Ursus), München: Institut für Geschichte der Naturwissenschaften, 1999, str. 311; Christophorus Clavius, *Astrolabium*, 1593.

¹⁰ H.M. Nobis, *The Reaction of Astronomers to the Gregorian Calendar. Gregorian Reform of the Calendar: Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate its 400th Anniversary* (ur. G.V. Coyne, M.A. Hoskin, O. Pedersen), Città del Vaticano: Pontificia Academia Scientiarum, 1983, 243–254, tu str. 244, 250.

¹¹ Lynn Thorndike, *History of Magic and Experimental Science*, New York: Columbia University Press, 1941, 5: 380, 405, 6: 190–192, 197; Barbara Bauer, *Frischlin's Astronomie. Nikodemus Frischlin: (1547–1590): poetische und prosaische Praxis unter den Bedingungen des konfessionellen Zeitalters: Tübingen vorträge* (ur. Sabine Holtz, Dieter, Mertens), Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1999, 323–364, tu str. 342.

¹² Nikodem Frischlin, *De astronomicae artis, cum doctrina coelesti, et naturali philosophia, congruentia, ex optimis quibusque Graecis Latinisque scriptoribus, theologis, medicis, mathematicis, philosophis & poetis collecta: libri quinque. Passim insterta est huic operi solida divinationum astrologicarum confutatio, repetita ex optimis quibusque auctoribus, tam recentibus quam veteribus, quorum nomina post praefationem inuenies*, Francoforti ad Moenum: Johannes Spieß, 1586, str. 337, 361, 379.

prijetno sončno uro s koledarjem.¹³ Pri razmišljanjih o Luninem mesecu v židovski astronomiji je navajal rabina Abrahama ibn (ben) Ezraja (* 1089; † 1164) in prevajalca iz grščine, Hermannasa Nehemiisa (Nehemias).¹⁴ Domneve je podkrepil še s svojim znanjem jezikov po preglednici imen mesecev v hebrejščini, kaldejščini, latinščini, nemščini, pa tudi v jezikih starega Egipta, Aten in Makedonije.¹⁵ Prav škoda, da ni dodal še slovenščine, saj je zaman skušal Bohoričev trijezični slovar izpodriniti s svojim šest-jezičnim v zadnji inačici ljubljanskega šolskega reda.¹⁶

Slika 1: Frischlinova skica k razlagi nebesnih orb Sonca in njih gibanj po treh krožnih ekscentričnih epiciklih (Frischlin, n.d. 1586, str. 280).

Frischlin je tabeliral 28-letni cikel za zlata števila računanja datuma velike noči po zadnji polni Luni; za konec je prihranil krožno ponazoritev problem

¹³ Frischlin, n.d., 1586, str. 392/393.

¹⁴ Frischlin, n.d., 1586, str. 400, 404.

¹⁵ Frischlin, n.d., 1586, str. 412.

¹⁶ Joža Glonar, Frischlin Nikodem (geslo). SBL. 1: 190–192, 1925, tu str. 191.

koledarja in krščanskih praznikov, posebno velike noči.¹⁷ V zaključnem desetem poglavju zadnje pete knjige je nenavadno vneto hvalil katoliško reformo koledarja, čeravno ni imenoval Claviusa, ki je bil le deset let starejši od njega.¹⁸ Tako se katolikom ni približal le s kritiko astrologije, ki jo je prav v tistem času papež Sikst v njeni napovedovalni obliki izrecno prepovedal, temveč tudi s sprejemom gregorijanske reforme koledarja, ki so jo protestantski reformatorji zvečine sprva družno odklanjali zavoljo njenih pomanjkljivosti, dokler niso postopoma s stoletno zamudo vendarle sprejeli papeževe reforme vsaj zavoljo poenotenega merjenja časa v prid zložnejši trgovini.¹⁹

4. Frischlin proti astrologom

Frischlin je bil najostrejši kritik astrologov; trdil je, da je koledar edina resna naloga astronomije. Frischlinovo nasprotovanje astrologom je vplivalo na njegov pogumen sprejem papeške reforme koledarja, ki mu je prinesel številne črne pike v protestantski srenji. Da bi razumeli Frischlinove pobude za gregorijanski koledar, moramo razumeti njegove kritike astrologov.

Ob prerokbah iz položajev Lune je navajal znanega opisovalca poljedelstva, Luviusa Juniusa Moderatusa Columello, pa tudi Hippokrata, Galena in Thomasa Erasta.²⁰ Astrologe je zavrnil in celo zavajal bralca, da jih tudi kralj Alfons X. ni maral na kastiljskem dvoru.²¹ Proti astrologom je citiral teološke pisce s Hieronimom Savonarolo vred, med antičnimi mojstri pa Aristotela, Platona, Galena in Hippokrata. Pri novih učenjakih je upošteval (Giovanni) Pico della Mirandola, prav tako pa pisca slovarjev Lodovica Celia Ricchierija (Rhodiginusa) in medičejskega dvorjana Angela Poliziana (Politiano, Ambrogini, * 1454; † 1494), ki se je astronomije učil pri Ficinu ter sodeloval z Mirandolo. Že stoletje pred reformo koledarja so bili Florentinci navdušeni nad merjenjem časa in so konec stoletja občudovali »večkratno-zodiakalno astronomsko uro« Lorenza della Volpaia v Firencah; Ficino jo je opisal kot planetarij.²²

Frischlin je citiral tudi prijatelja Erazma Rotterdamskega, Žida Juana Luisa Vivesa (* 1492 Valencia; † 1540 Bruges v Flandriji); Vives je objavil komentar sv. Avguštinove *Civitas Dei* z domnevami o svetu leta 6000.²³ Frischlina je zani-

¹⁷ Frischlin, n.d., 1586, str. 439, 424, 427; Bauer, n.d., 1999, str. 353–354.

¹⁸ Frischlin, n.d., 1586, str. 429.

¹⁹ Bauer, n.d., 1999, str. 354–355.

²⁰ Frischlin, n.d., 1586, str. 459.

²¹ Thorndike, n.d., 6: 192; Frischlin, n.d., 1586, str. 150, 467.

²² Stéphane Toussaint, Ficino, Archimedes and the Celestial Arts. Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy (ur. Michael J.B. Allen, Valery Rees.), Leiden/Boston/Köln: Brill, 2002, 306–326, tu str. 307, 310, 318; Marsilio Ficino, *De vita coelius comparanda*, 1489, tretja knjiga o magiji.

²³ Michael Weichenhan, »Ergo perit coelum...«: Die Supernova des Jahres 1572 und die Überwindung der aristotelischen Kosmologie, Stuttgart: Franz Steiner, 2004, str. 91; Kozma Ahačič, Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem, Ljubljana:

mal komentar Hyginus Mythographusove astronomije iz prvega stoletja, ki so ga prvi natisnili Parižani leta 1514 in 1517. Navajal je Medicinska pisma Johannes Menarda (Manardusa), pesnika Pietra Crinita (Crinitius, * 1465; † okoli 1504), svojega profesorja Jakoba Schegka, Thomasa Erasta, rimskega poljedeljskega pisca Rutilius Taurus Aemilianus Paladiusa iz 4. stoletja pr.n.št. in zdravnike L. Fuchsa, Valleriola ter Johannes Langiusa Lembergiusa (* 1485; † 1565),²⁴ ki so dajali pečat znanstvenim krogom Frischlinove dobe. Pomemben kirurg Langius je študiral v Ferrari in Bologni, doktoriral pa v Pisi. Leta 1519 je bil rektor univerze v Leipzigu, kjer je objavil govor ob disputacijah teologov poln citatov Cicerona. Nato se je vrnil v Heidelberg za profesorja pod štirimi zaporednimi volilnimi knezi Palatinata, ki so si izmenjali vladarska žezla skozi štiri desetletja.

Frischlinove argumente proti astrologom je že leta 1495 razglašal Kopernikov profesor Abertus de Brudzevo (Wojciech Brudzewski, * 1445 Poljska; † 1497) med krakovskimi predavanji matematike (1483–1494), čeravno mu je Celtis posvetil odo s hvalo astrologiji in opisom plimovanja kot dihanja Zemlje.²⁵ Brudzewski je pozneje postal tajnik Aleksandra, ki je bil najprej veliki vojvoda Litve, nato pa kralj Poljske. Podobno kot za njim Reinhold ali Frischlin, je Brudzewski ločil matematično astronomijo od filozofije narave.

5. Filipisti o astrologiji

Frischlin je menil, da je Adamov spodrsrljaj v raju ustvaril sublunarno sfero, ki se razvija brez nadaljnjih božjih posegov. Ostro je zavrnil Melanchthona, ki je cenil fizikalno plat astrologije med zaskrbljenim opazovanjem severnega sija januarja 1529 in spremljajočih poplav.²⁶ Melanchthon je leta 1535 v Wittenbergu javno preučeval položaje zvezd na jezo svojega prijatelja Martina Luthra, ki je skupaj z Giovannijem Picom della Mirandolo ostro nasprotoval astrologiji. Melanchthonov zet Peucer je bil že manj zagnan in ni verjel v vplive zvezd na svetovno zgodovino; raje je sledil Pomponazziju v analizi okultnih sil in skušal napraviti točno znanost iz astrologije v polemiki z Marsiliom Ficinom (* 1433; † 1499),²⁷ enim od sedmih

ZRC SAZU, 2007, str. 250–251.

²⁴ Frischlin, n.d., 1586, str. 467–469.

²⁵ Peter Barker, Bernard, R. Goldstein, Realism and Instrumentalism in Sixteenth Century Astronomy: A Reappraisal. *Perspectives on Science*, 1998, 6/3: 232–258, tu str. 256; Nicholas Jardine, Epistemology of the Sceinces. *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* (ur. Charles B. Smith.), Cambridge: University Press, 1988, 685–711, str. 699; Lewis W. Spitz, *The Philosophy of Conrad Celtis, German Arch-Humanist. Studies in the Renaissance* (Austin), 1954, 22–37, tu str. 25; Matjaž Vesel, Astronom-filozof Nikolaj Kopernik, gibanje Zemlje in kopernikanska revolucija, Ljubljana: ZRC SAZU, 2007, str. 319.

²⁶ James William Richard, *Philip Melanchthon the Protestant Preceptor of Germany 1497–1560*, New York/London: G.P. Putnam's Sons, 1907, str. 175.

²⁷ Claudia Brosseder, *The Writing in the Wittenberg Sky: Astrology in Sixteenth Century Germany. Journal of the History of Ideas*, 2005, 66/4: 557–576, tu str. 561–561, 571–572; Claudia Brosseder, *Im Bann der Sterne*, Berlin: Akademie Verlag, 2004, str. 205; Charlotte Methuen, *Kepler's Tübingen: Stimulus to a theological mathematics*, Aldershot: Ashgate, 1998, str. 118;

italijanskih filozofov portretiranih v Tychovemu muzeju na otoku Hvenu. Ficino je znal zavrniti astrološke napovedi odločanja²⁸ in obenem povezovati medicino z nebesnimi telesi.²⁹ Uporabljal je Lukrecijevo idejo semen in zaslovel z enim prvih prevodov Platonovega Timeja.³⁰

Dne 1. 4. 1553 je Peucer posvetil svojo wittenberško knjigo prerokb angleškemu kralju Edvardu V. Zanimal se je za usode vladarjev,³¹ vse važnejše astronome s Kopernikom vred pa je razvrstil v preglednico po letih rojstva.³² Raziskoval je Aristotelova mnenja, pa tudi Epikurjeve atome. Skliceval se je na prerokbe Pitije iz Delfov. Pisal je o melanholiji, ki tedaj ni bila le čustvo, temveč razumljena predvsem kot resna bolezen. Upošteval je mnenja Herodota, Plutarha in Marcus Verrus (Valerius) Flaccusove komentarje Plinija.

Peucer je lege planetov glede na ozvezdja opisal po Ptolemaju, ne da bi omenil Kopernika. Verjel je v skrite pomene števil, sklicujoč se na Platonovo aritmetiko in dosežke Pitagorejcev. Zanimal se je za zdravila in medicino Avgustovega zdravnika Antonija Musaja (deloval leta 23), še bolj pa Galena ali Hippokrata. Posebno poglavje je posvetil meteorološki obravnavi nepopolnih, mešanih izparin.³³ V meteorološkem poglavju³⁴ je opisal komete in nastajanje izparin iz zvezd. Navedel je lege zvezd med velikimi političnimi dogodki, kot so bili boji med Cezarjem in Pompejem ali spopadi Oktavija, Antonija in Lepida. Nastajanje kometov v zvezdah je povezal z zemeljskimi potresi, ko kometi povzročajo velikanske eksplozije in hude posledice. Posebno pozornost je posvetil Plinijevega opisu kometov, groznemu kometu, ki je svetil tri mesece po smrti Henrika VII. kot napoved vojne med Ludvikom bavarskim in Friderikom Habsburžanom (1314).³⁵

Peucer je meteorološko poglavje nadaljeval s fiziologijo živali, rastlin in fosilov, nato pa se je lotil astroloških napovedi. Astrologijo je opredelil kot doktrino o resničnem poznavanju zvezd, njih lastnosti, temperamentih in vplivih na človeška telesa. Iskal je zveze med zvezdnimi znamenji, planeti in deli človeškega telesa po Ptolemaju, córdobskemu škofu-matematiku Juliju Firmicu (Materno, * Córdoba; † 357), Giovanniju Jovianusu Pontanu in Hieronimu Cardanu.³⁶

Caspar Peucer, *Commentarius de praecipuis divinationum generibus*, Witebergae, 1553; John Robert Christianson, *On Tycho's Island/Tycho Brahe and His Assistants, 1570–1601*, Cambridge: University Press, 2000, str. 102.

²⁸ Marsilio Ficino, *Disputatio contra iudicium astrologorum*, 1475–1477.

²⁹ Donald Beecher, *Ficino, Theriaca and the Stars*. Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy (ur. Michael J.B. Allen, Valery Rees). Leiden/Boston/Köln: Brill, 2002, 243–256, tu str. 246, 249.

³⁰ Hiro Hirai, *Concepts of Seeds and Nature in the Work of Marsilio Ficino*. Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy (ur. Michael J.B. Allen, Valery Rees), Leiden/Boston/Köln: Brill, 2002, 257–284, tu str. 262, 284.

³¹ Peucer, n.d., 1553, nepaginirano posvetilo, 54v. 335r.

³² Caspar Peucer, *Elementa doctrinae de circulis coelestibus, et primo motu, recognita et correctata*, Witebergae: Johann Crato, 1576, str. 10–14.

³³ Peucer, n.d., 1553, 75v, 78r, 90v, 91v, 106v, 113v, 114r, 122v, 141r, 160r, 179r, 180r, 180v, 181r, 182v, 194v, 199v, 200r, 213r, 221r, 227r, 227v, 235r, 239r.

³⁴ Peucer, n.d., 1553, 241r–257v.

³⁵ Peucer, n.d., 1553, 241r, 242r, 247r, 248v, 250r, 251v, 253v, 254r.

³⁶ Peucer, n.d., 1553, 269r, 278v, 307v, 315v, 316r, 321r.

Peucer je maja 1556 svojo nepaginirano astronomijo posvetil senatu in rektorju heidelberške univerze. Zanimale so ga navedbe Ptolemaja in Kopernika; pri aritmetičnih in algebrskih zakonih se je skliceval na Arabca Gebra, pa tudi na Pitagoro. Izpeljal je pravila za računanje s potencami po vzoru Cardana in Michaela Stifela (* 1487; † 19. 4. 1567), ki je desetletja pred Napierom izumil logaritme s tabelami vred. Stifel je množenja zapisoval brez posebnega znaka, skoval naziv »eksponent«³⁷ in po bibliji napovedal poslednjo sodbo na dan 19. 10. 1533 ob osmih zjutraj. Zna biti, da se je nekoliko ušel.

Peucer je svoje delo o nebesnih krogih in prvotnem gibalju posvetil saškemu vojvodi Albertu. Paralakso je pojasnil po Vitelijevem (Vitellionos) srednjeveškem zgledu, na katerega se je četrto stoletja pozneje skliceval tudi Kepler. Po Albategnusu je vedel, da je Venera večja od Merkurja.³⁸ V četrtem delu »sferičnih elementov« se je lotil nepremičnic in zodiaka, pri tem pa je opisal tudi Kopernikovo tretje gibanje precesije ekvinokcija. Posebno poglavje polno tabel je posvetil klimatskim zonam, zaključil pa je z Luninim in Sončevim mrkom.³⁹ Zaradi pohval Koperniku so to Peucerjevo delo njegovih zaporniških letih uvrstili na katoliški seznam prepovedanega branja.⁴⁰ Podoben komentar Sacrobosca z wittenberško matematično tehniko vred sta objavila tudi Peucerjev starejši wittenberški sodelavec, zdravnik, filozof, profesor matematike in prirodoslovja Sebastianus Theodoricus (* 1501 Wuinsheim; † 1578) in nekdanji wittenberški študent Edo Hildferlich von Varel (* 1533 Jever; † 1599 Altdorf). Varel je bil profesor matematike v Jeni (1564–1567) in Frankfurtu, teologijo pa je predaval v Altdorfu (1584–1599).⁴¹ Theodoricus je hvalil Kopernika, ki je zmanjšal število orb brez Lune na prvi od njih. Theodoricusov učbenik je veljal za razmeroma lahko čtivo celo v primerjavi s Frishlinovim (1586); posvetil ga je Sigismundu Ludviku in Sigfridu, zgornje avstrijskima baronoma iz Polhaima in Wartenburga. Najprej je obrazložil pomene posameznih znanosti: fizike, astronomije, ekonomije, posameznih delov matematike vključno z razliko med matematično in fizikalno točko. V geocentrični sliki je pojasnil mrke in ukrivljenost površja Zemlje. S horoskopiji je postregel na Regiomontanusov način⁴² v obliki vprašanj za študente. Podobno Peucerjevemu in drugim komentarjem Sacrobosca, je knjigo zaključil s poglavji o klimi, mrkih Lune in Sonca.

Peucer je leta 1545 postal magister v Wittenbergu, leta 1548 pa je začel tam predavati matematiko. Medtem je že stanoval pri Melanchthonu; leta 1550 je poročil Melanchthonovo najmlajšo hči Magdaleno Melanchthon (* 1533; † 1576)⁴³

³⁷ Michael Stifel, *Arithmetica integra*, 1544.

³⁸ Peucer, n.d., 1576, str. 50, 72, 100, 104; Ernst Zinner, *Entstehung und Ausbreitung der Copernicanischen Lehre*, Erlangen: Max Mencke, 1943, str. 273–274.

³⁹ Peucer, n.d., 1576, str. 188, 243, 265, 276, 290–304

⁴⁰ *index librorum prohibitorum*.

⁴¹ Barker, Goldstein, n.d., 1998, str. 235.

⁴² Sebastianus Theodoricus, *Novae quaestiones sphaerae, hoc est, de circulis coelestibus, & primo mobili*, in *gratiam studiosae juventutis scriptae, Witembergae: Johannes Crato*, 1570, 10, 13, 19, 78, 173, 287, 299, 294.

⁴³ Richard, n.d., 1907, str. 64; Gerhard Betsch, *Praxis geometrica und Kartographie an der Universität Tübingen im 16. und frühen 17. Jahrhundert*. Zum 400. Geburtstag von Wilhelm

in na velika vrata vstopil v Melanchthonov wittenberški dom. V letu poroke je v Wittenbergu objavil svoje prvo samostojno delo o geodetski uporabi geometrije,⁴⁴ obenem pa je postal profesor nižje matematike. Wittenberška praktična astrologa sta bila tedaj Rheticus in Reinhold. Čez tri leta je Reinholdu zavdala kuga, tako da je Peucer prevzel njegova predavanja višje matematike, ki so tedaj obsegala predvsem astronomijo.

Leta 1559 je Peucer presedlal na drugo medicinsko katedro pokojnega J. Milichiusa, kjer je čez nekaj mesecev promoviral in postal profesor medicine, podobno kot je pozneje poskušal Frischlin. Po Melanchthonovi smrti je Peucer prevzel rektorsko palico v Wittenbergu (1560)⁴⁵ in tesno sodeloval volilnim knezom Saške, Augustom (* 1503; vladal od 1553; † 8. 2. 1586). Avgust se je skupaj z leta 1548 poročeno soprogo Anno Dansko (* 1532; † 1585), sestro Tychovega mecena danskega kralja Fredericka II., zelo zanimal za alkimijo, oziroma astrološko medicino. Anna je zdravila tudi služabnike v Dresdnu, njene zveze pa so segale vse do Dunaja. Destilirala je vodo za *aquae vitae*, oskrbovala prijateljice z olji in rastlinami in nabavila veliko knjig Paracelsiusove medicine.⁴⁶ Leta 1570 je Peucer postal osebni zdravnik Augustovega dediča Christiana I., Augustovo planetarno uro pa je opisal Rothmann v rokopisu *Astronomia*.

14. 3. 1560 se je Ivan Ungnad pritožil umirajočemu Melanchthonu čez bogoslovna prepričanja njegovega zeta Peucerja.⁴⁷ Čez deset let je tübingenski kancler Jakob Andreae začel napadati Peucerja; z napadi na njegovo astrologijo je nadaljeval leta 1579,⁴⁸ pozneje pa je govoril na Trubarjevem grobu. August se je osebno vmešal v teološke spore proti prikritim kalvincem oziroma filipistom; aprila 1574 je Peucerja po izmišljeni sodbi za ducat let strogo zaprl na gradove Rochlitz, Pleißenburg pri Leipzigu in Zeitz. Peucerjev kalvinizem ni bil povsem iz trte zvit, saj so njegovo poglavitno astrološko delo prevedli francoski ženevski kalvinci s Fernelovimi noticami o vplivu zvezd na konstitucijo ljudi. Peucer je v svoji knjižnici hranil dela Paracelsiusa in svojega dopisovalca Erasta, vendar ga novejše raziskave ne postavljajo več za voditelja wittenberških paracelsijancev.⁴⁹

Schickard. (ur. Friedrich Seck), Sigmaringen: Jan Thorbecke, 1995, 185–226, tu str. 213; Caspar Peucer, *De dimensione terrae*, 1550.

⁴⁴ Axelle Chassagnette, *La géométrie appliquée à la sphère terrestre. Le dimensione terrae (1550) de Caspar Peucer. Histoire & Mesure*, 2006, 21/2: 7–28, tu str. 8.

⁴⁵ Martin Roebel, *Caspar Peucer als Humanist und Mediciner. Caspar Peucer (1525–1602). Wissenschaft, Glaube und Politik im konfessionellen Zeitalter* (ur. Hans-Peter Hasse, Günter Wartenberg), 2004, 51–74, tu str. 73.

⁴⁶ Alisha Rankin, *Becoming an Expert Practitioner. Court Experimentalism and the Medical Skills of Anna of Saxony (1532–1585)*. *ISIS*, 2007, 98: 23–53, tu str. 28, 33–34, 41, 48.

⁴⁷ Robert Kolb, *Caspar Peucer Abendmahlverständnis. Caspar Peucer (1525–1602). Wissenschaft, Glaube und Politik im konfessionellen Zeitalter* (ur. Hans-Peter Hasse, Günter Wartenberg), Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2004, 111–134, tu str. 118.

⁴⁸ Günter Wartenberg, *Caspar Peucer – ein Humanist und Universalgelehrter im konfessionellen Zeitalter. Caspar Peucer (1525–1602). Wissenschaft, Glaube und Politik im konfessionellen Zeitalter* (ur. Hans-Peter Hasse, Günter Wartenberg), 2004, 19–32, str. 29, 43.

⁴⁹ Robert Kolb, *Caspar Peucer's Library: Portrait of a Wittenberg Professor of the Mid-Sixteenth Century*, Saint Louis: Center for Information Research, 1976, str. 1, 5–6, 18–19, 67,

Peucerjev sin z enakim imenom je 5. 3. 1573 zastavil vprašanja o supernovi, na katera sta odgovarjala wittenberški profesor matematike Wolfgang Schuler in Tycho Brahe; Tycho je kritiziral wittenberške astronome zaradi nenatančnega merjenja časa.⁵⁰ Caspar Peucer mlajši je 10. 9. 1577 promoviral pri Tomasu Erastu, 28. 6. 1578 pa je Augusta zaman prosil za očetovo prostost;⁵¹ njegova mati Magdalena Peucer je dve leti prej umrla med iskanjem podpore francoskih in dunajskih učenjakov za izpustitev moža. Besede znanstvenikov niso preveč zalegle; zato pa so Peucerjevo prostost izposlovali ljubezenski čari, ko se je trinajstletna Hedwiga, hči anhaltskega kneza kalvinca Joachima Ernsta, dne 3. 1. 1586 poročila z Augustom po smrti njegove prve žene Anne Danske. Joachim Ernst je bil že prej povezan z Melanchthonom in Peucerjem in je pri zetu uredil Peucerjevo osvoboditev, kar se niti deželnemu grofu Wilhelmu iz Kassla avgusta 1567 ni posrečilo. Na svobodi je Peucer 8. 2. 1586 postal svetovalec in leipziški osebni zdravnik vojvode kneza Joachima Ernsta, pozneje pa kneza Johanna Georga Anhalta. Wilhelmov astronom Rothmann je Joachimemu Ernstu večkrat izrazil svojo hvaležnost v svojem rokopisu učbenika *Astronomia*; naslavljal ga je *Illustrissimo principe... domino meo*, enako kot svojega delodajalca Wilhelma.⁵²

Peucer starejši je v svoji knjižnici zbral 1455 večinoma sodobnih naslovov z 22 rokopisi vred. Med zdravniškimi knjigami je imel dve Fuchsovi deli. Med astronomi je imel petnajst Ptolemajev, dva Purbacha, pet Regiomontanusov, Camerariusove komete, tri Leowitza, Frischlinovega prijatelja Konrada Dasypodiusa, Kopernika in Reinholdove tabele. Med matematiki je hranil sedem Evklidov, Vitelijevo perspektivo, Regiomontanusove trikotnike, Dürerja ter po tri P. Ramusove in M. Stifelove knjige. Peucer ni imel del mladega Frischlina ali Maestlina; hranil pa je filipistično retoriko Crusiusa,⁵³ ki je bil zapriseženi Frischlinov sovražnik in pisec Trubarjevega epitafa.

Zapor in izbrana knjižnica sta skupni značilnosti Peucerja in mlajših Bruna ali Frischlina, čeravno je Peucer uspešno prestal ječo in postal dvorni zdravnik. Dvorjani njihove vrste so imeli velik vpliv in srečnejši med njimi prav neznanske

71; Caspar Peucer (prevod Simona Goularda), *Les devins ou Commentaire des principales sortes de divination. Distingué en quinze livres...*, Antwerpen: Hevdrik Connix, 1584; Reimer Hansen, Wittenberg, Tycho Brahe und sein astronomisches Weltsystem. Melanchthons Astrologie (ur. Jürgen G.H. Hoppmann), Wittenberg: Drei Kastanien, 1997, 75–77, str. 75; Wartenberg, n.d., 2004, str. 19, 29; Roebel, n.d., 2004, str. 64, 67, 69; Christianson, n.d., 2000, str. 14; Jean Fernel, *Universa medicina*, 1567.

⁵⁰ Weichenhan, n.d., 2004, str. 484; Wartenberg, n.d. 2004, str. 23.

⁵¹ Roebel, n.d., 2004, str. 59.

⁵² Brosseder, n.d., 2004, str. 23–25; Kolb, n.d., 1976, str. 4; Adam Mosley, *Bearing the Heavens: Tycho Brahe and the Astronomical Community of the Late Sixteenth Century*, Cambridge: University Press, 2007, str. 258; Miguel A. Granada, Jürgen Hamel, Ludolf von Mackensen, Christoph Rothmanns *Handbuch der Astronomie von 1589*, Frankfurt: Harri Deutsch, 2003, str. 11, 24, 71, 75; Wartenberg, n.d. 2004, str. 29, 38, 57.

⁵³ Robert Halleux, *Entre philosophie naturelle et savoir d'ingénieur: l'épistola de magnete Pierre de Maricourt*. Archives Internationales d'Histoire des Sciences, 2006, 56/156–157: 3–18, tu str. 3, 15; Kolb, n.d., 1976, str. 1, 5–6, 18–19, 67, 71; Peucer, n.d., 1584; Hansen, n.d., 1997, str. 75; Wartenberg, n.d. 2004, str. 19, 29; Danielson, n.d., 2006, str. 85–86.

dohodke; zato je tej ali oni tragični usodi botrovala celo zavist. Vsi tedanji pomembni plemiči so vzdrževali domače astrologe, najraje wittenberške; le-te so občudovali celo Habsburžani: Maksimilijan I. (1508–1519) Georga Tannstetterja (* 1448; † 1535), Karl V. (1520–1556) dvornega pridigarja Antonija de Guevaro († 1544), Maksimilijan II. (1564–1576) Leoewitza, Maksimilijanov sin Rudolf II. (1576–1612) pa bi komaj zmožel prešteti množico astrologov, ki se je trla okoli njegovega praškega dvora.⁵⁴ Njihovi nasledniki Matija, Ferdinand II., predvsem pa Ferdinand III. in Leopold I. se prav tako niso branili alkimije. Seveda je Ferdinand II. leta 1601, pod vplivom spreobrnjenega sina protestantskega peka Melchiorja Klesla (* 1552 Dunaj; kardinal 1616; † 1630), globoko črtil »gnezdo in kotišče vseh krivovercev v Tübingenu«;⁵⁵ prav iz Tübingena so namreč uvažali v njegove slovenske in druge notranjeavstrijske dežele stotine učenjakov s Frischlinom in Keplerjem vred.

Osební zdravnik Maksimilijana II. in Rudolfa II, Pražan Thaddaeum Hagecius pl. Hájek (Hayk, * 1525; † 1600), je leta 1575, ob Rudolfovem kronanju v Regensburgu, Tychu podaril Kopernikov *Commentariolus*. Hvalil je komentar Ptolemaja (154) izpod peresa »našega astrologa«, Cardana; o astrologiji si je dopisoval z Rhetucusom in Martinom Myliusom (* 1542 Görlitz; † 1611 Görlitz), nekdanjim wittenberškim študentom, učiteljem in rektorjem latinske šole v Görlitzu, ki je pisal o kometu iz leta 1577.⁵⁶ Hájek je leta 1580 kritiziral Maestlinov »premalo dokazani« opis kometa 1577, zavrnil pa je tudi Roeslina.⁵⁷

6. Papeževa bula proti astrologom

Boj med Luthrom in Melanchthonom je sčasoma prerasel v boj luteranske cerkve proti (filipistični) astrologiji.⁵⁸ Peucer je poskušal sestaviti vsesplošno zgodovino kot tekmico poskusom cerkvenega zgodovinarja Hrvata Flaciusa Ilirika.⁵⁹ Frischlin⁶⁰ je deloma držal s Peucerjem, po drugi strani je vso astrologijo črtil kot demonsko znanost, podobno kot pozneje Nikolaus Eberhard Winckler.⁶¹ Melanchthonovi zagovorniki so po svoji strani navajali Petra Apiana in katolika Martina

⁵⁴ Brosseder, n.d., 2004, str. 79.

⁵⁵ Volker Press, Württemberg und Österreich in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts – Der Hintergrund der Wirkens von Primus Truber. Die Slowenen in der europäischen Reformation des 16. Jahrhunderts. = Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja. Simpozij Ljubljana 6.-8. 10. 1983 (ur. Jerman Janko), Ljubljana: Znanstveni institut Filozofske fakultete Univerze, 1986, 125–148, tu str. 125, 148.

⁵⁶ Danielson, n.d., 2006, str. 172.

⁵⁷ Richard Adran Jarell, The life and Scientific work of the Tübingen Astronomer Michael Maestlin. 1550–1631, University of Toronto: disertacija, 1972, str. 188.

⁵⁸ Brosseder, n.d., 2004, str. 263.

⁵⁹ Brosseder, n.d., 2004, str. 81; Flacius Ilirik, Quarta centuria Ecceneclasticae historiae, Basel, 1560.

⁶⁰ Frischlin, n.d., 1586, str. 15.

⁶¹ Nikolaus Eberhard Winckler, Eine hohe notwendige Betrachtung..., Augsburg, 1615.

Del Ria v bran astrološkim napovedim.⁶² Jean Calvin, Petrus Ramus, Luther, Frischlin in jezuitski rimski profesor Benito Pereira so branili svobodno voljo proti napovedovalni astrologiji. Podprla jih je sama katoliška cerkev po buli Siksta V. (1585–1590) *Contra exercentes artem Astrologiae iudiciariae* leta 1586, ko je z univerz odstranjevala poučevanje astrološkega napovedovanja. Sikst se je razjezil zaradi slabih astroloških napovedi svoje lastne usode; tako so bili tedanji katoliki kljub podobno pragmatičnemu stališču do Kopernika nestrpnjši do astrologov v primerjavi s protestanti.⁶³

Frischlin je zatrjeval, da pojasnjevanje zvezd ni resna matematika, saj zavaja k potvarjanju.⁶⁴ Kljub temu pa je dopuščal božja zvezdna sporočila ljudem, denimo betlehemsko zvezdo ob Kristusovem rojstvu.⁶⁵ Vendar gre le za izjeme, astrološka predvidevanja pa naj bi bila dostopna le Bogu samemu. Prerokovanje bi zanikovalo človekovo svobodno voljo.⁶⁶ Zato je Frischlin zavračal vse tri tipe astrologije. Za nameček je trdil, da so bila po obračunu s filipisti vsa Melanchthonova dela, vključno s Fiziko, odstranjena s tübingenske univerze; Crusius si je v resnici prizadeval v tej smeri.⁶⁷

Za konec je Frischlin v poslovnem pozdravu bralcu posebej opozoril na tabele v Erastovi kritiki astrologa-zdravnika Christophera Stathmiona (Christophor Strathmion, Mass, Maaß, * Nürnberg), coburškega meščana od leta 1547, ki je vsako leto pisal prognostiko za saškega vojvodo Johanna Friedricha. Stathmion je kritiziral Erastove galenovske zavrnitve astrološke medicine Savonarole in Giovannija Pica della Mirandole (* 1463; † 1494) s pomočjo antičnih tekstov na borih osmih listih; Savonarola je svoj *Traktat* izdal le leto po Mirandolovi kritiki astrologije, ki jo je Giovanni Pico della Mirandolov nečak, Gian Francesco Pico della Mirandola (* 1469; † 1533), objavil dve leti po stričevi smrti.⁶⁸ Savonarola je močno vplival na Giovannija Pica della Mirandolo, pa tudi na njegovega nečaka, ki je napisal Savonarolov življenjepis *Vita* in zaman skušal meniha Savonarolo rešiti pred grmado. Nečak Pico je ostro kritiziral Aristotela, še posebej njegovo odklanjanje vakuuma, opis trka in časa. Že Pitagora je verjel v vakuum nad zadnjo med zvezdnimi sferami, Pico pa je po Arabcih in Janezu Philoponusu domneval, da se upor z gostoto zmanjšuje tako, da oblika in teža telesa postajata edina vpliva na vedno končno

⁶² Brosseder, n.d., 2004, str. 274.

⁶³ Brosseder, n.d., 2004, str. 287; Bauer, n.d., 1999, str. 335.

⁶⁴ Methuen, n.d., 1998, str. 119; Frischlin, n.d., 1586, str. 6–7 (verzi 146–147).

⁶⁵ Methuen, n.d., 1998, str. 120, 122.

⁶⁶ Methuen, n.d., 1998, str. 121; Frischlin, n.d., 1586, str. 144, 146.

⁶⁷ Methuen, n.d., 1998, str. 123–124; Frischlin, n.d., 1586, str. 9–10; Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Württembergischen Kanzlei, A 274, Bü 45, # 5; Thordyke, n.d., 1941, 5: 380; Charles B. Schmitt, Gianfrancesco Pico della Mirandola (1469–1533) and his Critique of Aristotle, The Hague: Martinus Nijhoff, 1967, str. 48; Philipus Melanchthon, *Initia doctrinae physicae dictata in Academia Viterbergensi Philip. Melanth. Iterum edita cum indice & annotationibus*. Lipsiae. 1585. *Initia doctrinae physicae dictata in Academia Vitergensis Philip. Melanth. Iterum edita cum indice & annotationibus*. Witembergae: Hearades Iohannis Cratonis, 1549.

⁶⁸ Giovanni Pico della Mirandola, *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*, 1496.

hitrost. Pico je vplival na opis vakuuma katolika Gassendija in učbenikov jezuitov iz Coimbre. Tudi Bruno je sprejel vakuum, vendar skozi Demokrit-Epikurejski atomizem.⁶⁹ Ramus je bil manj dorečen glede vakuuma med citati Philoponusa, Demokrita in Leukipa. Zavedal se je obeh pojmovanj netelesnega vakuuma pri Aristotelu: vakuum kot prostor in vakuum kot kraj brez gibanja teles.⁷⁰ Seveda je bil Ramus nekaj posebnega med tedanjimi častilci Aristotela, saj je že na pariškem zagovoru disertacije izzivalno dokazoval, da se Aristotel prav povsod moti.

Nečak Pico ni verjel v moč znanosti v primerjavi s teologijo, kadar je le ugrabil kaj časa v dolgoletnih bojih s sorodniki za vojvodino in grad Mirandola, ki so ga končno stali življenja.⁷¹ Sprejel je Savonarolov skeptični opis Aristotelove in vseh drugih znanosti, ki znajo postreči le z verjetnimi odgovori.⁷²

Astrologom nasprotni Savonarola (* 1452; † 1498) je bil resda sežgan, tridentinski koncil pa je nastopil proti astrologom,⁷³ čeravno jih je Tomaž Akvinski (* 1225; † 1274) podprl v svoji kozmologiji, ki je iz pogana Aristotela naredila steber katolištva.⁷⁴ Savonarola je zavrnil Tomaža Akvinskega; vsa predvidevanja astrologije je imel za napačna, celo nekrščanska. Obenem se je skliceval na številne muslimanske pisce in po drugi strani proglašal spekulativno astrologijo za pravo znanost, ki skuša spoznati efekte po njih pravih povzročiteljih. Nebo in zvezde je imel za univerzalne vzroke in ne za posamezne znake manj pomembnih vzrokov, astrologi pa naj bi na nebo postavljali izmišljene oblike. Vsaka zvezda ima samosvoje lastnosti podobno kot različno sadje; astrologi pa zvezdam pripisujejo zgrešene značilnosti. K netočnosti astroloških napovedi je prispevala tudi nepopolnost astrolabov.

Savonarolo so zanimale posledice velike konjunkcije Jupitra in Saturna, ki naj bi se zgodila že v Mojzesovi dobi. Astrologi ne morejo imeti prav, saj planetom pripisujejo osrednje položaje, ki jih v naravi ni, je zatrjeval v ognjevitih govorih. Okultno praznoverje je povezal s hudičem.⁷⁵ Leta 1542 so njegovo filozofijo ponatisniti brez posvetila, v obliki vprašanj in dokončnih odgovorov. Sledil je Aristotelu in bralcu oskrbel uporabno kazalo. V tretji knjigi je opisal navadno gibanje, v četrti pa je gibanja razdelil na vrste. Peto knjigo je posvetil virom gibanja, šesto krožnemu gibanju, sedmo pa nastajanju in propadanju. Osmi knjigi je dodal postilo, v deveti pa je opisal kamnine in kovine. Nato je pisal so knjige o duši, živalih in intelektu, kot je zapovedoval Aristotel. Nato je Savonarola posamezna vprašanja iz knjig podrobno preučil brez poglobljanja v astrološke probleme. Dolge zaključke je nanizal

⁶⁹ Schmitt, n.d., 1967, str. 130, 136, 144–145, 156, 158, 172–173, 177.

⁷⁰ Peter Ramus, *Scholae in liberales artes: quarum elencius est proxima*, Frankfurt: Minerva, 1967, 111–119 (4. knjiga).

⁷¹ Schmitt, n.d., 1967, str. 2, 3, 15, 32.

⁷² Schmitt, n.d., 1967, str. 5, 36.

⁷³ Brosseder, n.d., 2004, str. 288.

⁷⁴ Richard J. Blackwell, *Behind the Scenes at Galileo's Trial*, Notre dame: University Press, 2006, str. 101; Jardine, n.d., 1988, str. 695.

⁷⁵ Girolamo, Savonarola, *Contro gli astrologi*, Roma: Salerno, 2000, str. 7, 18, 35, 55, 61, 63, 72, 74, 76, 96, 106, 111, 121.

po dva ali tri na stran.⁷⁶ Zadnja poglavja druge knjige je posvetil neznanim potem usode.⁷⁷ Končni dodatek z lastno paginacijo je zapisal Ugolinu Verlinu (* 1428 Firence), ki pa ga je pozneje izdal.⁷⁸

Savonarola je vplival na Nostradamusove prerokbe (1555). Frischlin je pohvalil Erastovo knjigo proti Stathmionu;⁷⁹ Erast je zavrnil Stathmionovo kritiko Savonarole v Erastovi izdaji (1547), saj pod Kalvinovim vplivom ni priznaval uporabnosti astrologije v medicinskih vedah.⁸⁰ Stathmion je menil, da Savonarolova kritika ni naperjena proti divinaciji in astrologiji, ki temeljita na naravnih vzrokih. Stathmion je bil filipist, saj mu je Melanchthon pisal 27. 10. 1550 o Koperniku, 14. 12. 1553 in 16. 2. 1554 pa o Pitatusovih efemeridah in weimarskih kritikah Melanchthonove astrologije. Stathmion je leta 1556 v Wittenbergu, seveda z Melanchthonovim priporočilom, objavil knjigo o astrologiji vročinskih bolezni proti Giovanniju Manardu (Menardo, * 1462 Ferrara; † 1536), prijatelju in zdravniku Pica della Mirandole.⁸¹

Manardo je leta 1513 postal dvorni zdravnik ogrsko-češkega kralja Vladislava II. Jagelonca (* 1456; † 1516) in njegovega sina Ludvika II. (* 1506; † 1526 Mohač) v Budi. Ob poti na ogrski dvor je obiskal Hrvaško in zdravil hemoroide 37-letnega Matije Frankopana.⁸² Napadal je astrologijo s citati Grkov in Arabcev.⁸³ Leta 1519 se je vrnil v Ferraro, čez sedem let pa je tam začel predavati na univerzi kot učenec Savonarole in drugih velikih ferrarskih mojstrov. Frischlinov profesor Fuchs, sicer nasprotnik arabske medicine, je poskrbel za širjenje Manardovih idej na Nemškem.⁸⁴

7. Koledarska pravda: protestantski »ne«

Papeževa koledarska reforma je bila uvod v štiri leta poznejše papeško sesutje astrologov. Protestantski astrologi so znali dobro predvideti, kam pes taco moli; zato so kar morali odkloniti gregorijansko reformo, da ne bi izgubili prestiža in dohodkov od svojih astroloških napovedi. Tako so se protestantski reformatorji nenadoma prelevili v nasprotnike reforme.

⁷⁶ Girolamo Savonarola, *Haec Intus habentur Compendium de totius philosophi*, Venecia: Junta, 1542, str. 60, 141, 169, 211, 213, 601.

⁷⁷ Savonarola, n.d., 1542, str. 38–45.

⁷⁸ Gian Carlo Garfagnini, *La questione astrologica tra Savonarola, Giovanni e Giovan Francesco Pico*. *Rinascimento*, 2004, 44: 17–48, tu str. 28–29.

⁷⁹ Frischlin, n.d., 1586, str. 470; Thorndike, n.d. 1951, 5: 379, 400, 655.

⁸⁰ Thomas Erast, *Defensio libelli Hieronymi Savonarolae, medicum Coburgensem: in qua simul declaratur, quae sit ista divinatio: quae eius partes: ad quam praenotionis speciem pertineat: quomodo à licitis divinationibus differat: Accessit huic alia eiusdem argumenti disputatio*, qua 178. theses pro divinatione astrologica scriptae solidissimè confutantur, Paris: Joann Le Preux & Ioann Paru, 1569.

⁸¹ Schmitt, n.d., 1967, str. 14.

⁸² Grmek, 1963, 170.

⁸³ Pedicino, 1963, 216.

⁸⁴ Samoggia, 1963, 241, 244, 251; Vitali, 1963, 286; Leonard Fuchs, *Errata recentiorum medicorum*, Hagenau, 1530.

Cesar Rudolf II. je dne 10/30. 12. 1582 uradno pobaral svoje kneze za mnenja o gregorijanskem koledarju. Grof Pfalza ob Rajni in vojvoda Ludvik sta zadolžila grofovega heidelberškega profesorja Maestlina naj pove, kako in kaj. Vrli Maestlin se ni dal dvakrat prositi, saj je že 16. 10. 1582 zapisal grofovemu kanclerju odklonilno mnenje, na osnovi katerega je Palatinat (Pfalz) skupaj s številnimi drugimi protestantskimi deželami reformo odklonil vse do leta 1700.⁸⁵

Rektor tübingenske univerze Lucas Osiander je bil sin pisca spornega predgovora v Kopernikovo knjigo in Maestlinov svak. Dne 24. 11. 1583 je na temelju Maestlinove polemike proglasil vpeljavo gregorijanskega koledarja za protestantom škodljivo politično in duhovno vprašanje.⁸⁶ Seveda je bilo na voljo tudi več tehniških očitkov in nasprotnih predlogov, denimo ukinitvev nekaj zaporednih prestopnih let za uskladitev koledarja z letnimi časi.⁸⁷

Maestlin je leta 1583 ostro pisanje proti gregorijanski spremembi koledarja posvetil svojemu nekdanjemu in prihodnjemu gospodarju, vojvodi Ludviku. Narisal je tabelo za preračunavanje datuma velike noči. Svojih pet ugovorov proti gregorijanski reformi je oštevilčil in ponudil boljše rešitve.⁸⁸ Kritiziral je provansalskega škofa Ugolina Martellija (* 1519 Firenze; † 1592 Empoli), ki je sodeloval pri reformi in o njej pisal od leta 1578 dalje. Navedel je (prvi) koncil v Nici, kjer so leta 325 ustoličili sveto Trojico, leta 787 pa prepovedali arijance. Skliceval se je na Luco Gaurica (* 1478 Neapelj; † 1558), ki je raziskoval astrološke napovedi v svoji florentinski šoli.

Maestlin je seveda hvalil Schreckenfuchsa, ki je gregorijansko reformo opisal kot politično dejanje. Erasmus Oswald Schreckenfuchs (* 1511 Merkenstein v Avstriji; † 1579 Freiburg) je bil profesor matematike, retorike in hebrejščine v Tübingenu. Leta 1569 je v Baslu komentiral Sacroboscovo Sfero, vendar je že pred Frischlinovim tübingenskim študijem odšel v Freiburg. Izdeloval je modele po kopernikanski, obenem pa baje še po Ptolemajevi hipotezi, kar se Tychu ni zdelo preveč izvedljivo.⁸⁹ Frischlin je bil izbran za predavatelja v Freiburgu namesto pravkar umrlega Schreckenfuchsa; 26. 9. 1579 je v Freiburg predložil svoje spise in čez dober teden mesto tudi osebno obiskal. Žena ga ni ravno vneto podpirala,

⁸⁵ Hamel, n.d., 2002, str. 60–63; Jarell, n.d., 1972, str. 53.

⁸⁶ Bauer, n.d., 1999, str. 354–355.

⁸⁷ Hamel, n.d., 2002, str. 36.

⁸⁸ Michael Maestlin, *Aussführlicher und gründtlicher Bericht von der allgemainen und nunmehr bey sechtzehnen hundert Jaren von dem ersten Keyser Julio bis auff jetzige unsere Zeit im gangen H. Römischen Reich gebrauchter Jarrechnung oder Kalender... Sambt erklärung der newen Reformation welche setziger Bapst zu Rom Gregorius XII. in demselben Kalender hat angestellet und an vilen Orten eyngeführet*, Heydelberg: J. Müller, 1583, str. 26/27, 58, 63, 67, 89, 146, 154–155.

⁸⁹ Darcy A. Lefevre, *Astronomy, Printers, and the Melanchthon Circle: a Publishing History of the Wittenberg Interpretation of Copernicus*. A Thesis Submitted to the Graduate Faculty, Norman-Univerza v Oklahomi: disertacija, 2001, str. 28; Samuel M. Wheelis, *Nicodemus Frischlin's Julius Redivivus and Its Reflections on the Past*. *Studies in the Renaissance* (New York), 1973, 20: 106–117, str. 107–108; Owen Gingerich, *Mästlin's, Kepler's, and Schickard's Copies of »De revolutionibus«*. *Zum 400. Geburtstag von Wilhelm Schickard*. (ur. Friedrich Seck), 1995, 167–183, tu str. 172; Mosley, n.d. 2007, str. 271–275.

saj je bil Freiburg katoliško mesto; tudi Crusius je odhodu ostro nasprotoval.⁹⁰ Frischlin sam je bil veliko bolj pragmatičen, vendar si položaja vseeno ni upal sprejeti. Maestlin je imel Frischlina za nadarjenega, vendar preveč viharnega za Tübingensko univerzo. Frischlinov sošolec Roeslin je bil prav tako nagle narave, vendar deležen precej bolj mile usode od Frischlinove.

Maestlin se je »koledarske pravde« sprva lotil predvsem s politične plati in opisal spore med cesarjem Sigismundom (možem Barbare Celjske) in papežem Janezom XXIII. na koncilu v Konstanci (1414–1418), pa tudi Regiomontanusov prispevek k delu papeža Siksta IV. leta 1476 in vlogo Petra Pitatusa na Tridentinskem koncilu leta 1545. Tübingenski matematik in kanonik, Melanchthonov profesor Johannes Stöffler (* 1452; † 1531) je svoje račune predložil na lateranskem koncilu leta 1516. Maestlin je hvalil tudi prispevka Albertusa Pighiusa (Pigge, † 1542) in opata matematika Francesca Maurolica (Maurolycom * 1494; † 1575), ki je objavil opazovanje supernove (1572),⁹¹ *camero obscuro* z eno ali več odprtiniami na osnovi Evklidove geometrije (1521),⁹² in Kozmografijo z astronomskimi napravami (1535).⁹³ Albertus Pighius je v Leuvnu študiral filozofijo in matematiko pri poznejšem papežu Hadrijanu VI., nato pa se je izobraževal v Kölnu in Parizu. Resno se je poglobil v astrološke pratike;⁹⁴ postal je papežev tajni svetovalec, od leta 1537 pa je bil prošt v Utrechtu.

Maestlin je ob Alfonsovih ponudil še pruske tabele brez omembe Kopernikovega imena in hudo kritiziral Claviusove komentarje Sacrobosca iz leta 1581 zaradi zanemarjanja Kopernikovih novosti z natančnejšim računanjem dolžine leta vred. Na koncu se je celo ponorčeval iz neupoštevanja Lunarnih ciklov tvorcev gregorijanske reforme; »Nemcem« (tj. prebivalcem cesarstva s Slovenci vred) je svetoval ohranitev starega koledarja. Enajst poglavij knjige je povzel še v kazalu z nekaj vrstic dolgimi opisi njihovih vsebin, ki jih je dal tudi sproti natisniti na začetku vsakega poglavja.⁹⁵ Vsekakor se je Maestlin pri kritiki Claviusa potrudil kot astronom, še bolj pa kot teolog. Toliko manj mu je bila potem vseč Frischlinova podpora »papistični« reformi, kjer je Frischlin navijal za (pozneje) zmagovito stran.

⁹⁰ Karl Philipp Conz, Nicodemus Frischlin, der unglückliche Württembergische (sic!) Gelehrte und Dichter. Seinem Andenken von Conz. Schwäbische Archiv (ur. Philipp Wilhelm Gottlieb Hausleutner), 1793, 2: 1–68, tu str. 16; Hedwig Röckelein, Literatur und Lebenswelt: Ehre und Liebe, Ehre und Treue bei Nikodemus und Margarethe Frischlin. Variationen der Liebe (ur. Thomas Kornbicher, Wolfgang Maaz), Tübingen: Diskord, 1995, 173–201, tu str. 182; Hubert Cancik, Crusius contra Frischlinum. Nicodemus Frischlin (1547–1590) Poetische und prosaische Praxis unter den Bedingungen des konfessionellen Zeitalters (ur. Sabine Holtz, Dieter Mertens), Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1999, 261–296, tu str. 267; Reinhold Stahleder, Martin Crusius und Nicodemus Frischlin. Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte (Stuttgart), 1943, 7: 323–366, str. 334.

⁹¹ Maestlin, n.d., 1583, str. 65, 68–70, 84, 93, 102–104, 235, 149; Gábor, F. Farkas, Endre Zsoldos, The New Star of 1572 and Hungary. JHA, 2007, 38/4: 477–486, str. 477.

⁹² Francesco Maurolico, Theoremata de lumine et umbra. 1521.

⁹³ Hon Giora, Yaakov Zik, Geometry of Light and Shadow: Francesco Maurolyco (1494–1579) and the Pinhole Camera. Annals of Science, 2007, 64/4: 549–578, tu str. 549, 568, 577.

⁹⁴ Albertus Pighius, Adversus prognosticatorum vulgus qui annuas praedictiones edunt, et se astrologos mentiuntur. Astrologiae defenso, 1518.

⁹⁵ Maestlin, n.d., 1583, str. 158–160, 173–175, 177–179.

Clavius se je branil pred Maestlinovimi kritikami. Svojo obrambo je razdelil med tri knjige o Sončevem letu, Luninem letu in dataciji cerkvenih praznikov. V naslovih poglavij posameznih knjig je navedel Kopernika, njegove pruske tabele, Maestlina, in Antona Possevina (* 1533/4; SJ 1559; † 1611), ki je kot papežev legat postal prvi jezuit na obisku v Moskvi; tedaj je bil v Rusiji tudi diplomat Janez Kobencel, sorodnik škofa Textorja. Possevino je Ivana II. Groznega zaman prepričeval o prednostih unije (1582); grozni vladar ga je v nagli jezi napadel kar z nožem, s katerim je nedavno pokončil lastnega brata; vendar jezuit ni pokazal pravega strahu. Possevino je objavil več teoloških del, v ruskem potopisu pa je kritiziral Maestlinovo politično naravnano kritiko gregorijanskega koledarja.⁹⁶ Possevina dognanja je podprl mainški jezuit Joannes Busaeus (* 1547; SJ; † 1611), seveda pa tudi Clavius. Maestlin je bil seveda heretik; zato je bilo, po Claviusovem prepričanju, Possevino mogoče bolj zaupati.⁹⁷ Maestlin seveda ni ostal Possevino ničesar dolžan.⁹⁸

Sočasno s Frischlinom (1586) je Maestlin izdal bolj znanstveno obravnavo novega koledarja. To pot je pisal latinsko, kot je obljubil že ob prvi politično zasnovani kritiki; dve knjigi o merjenju časa je objavil v 17. stoletju kot *Epitome*. Skrbela ga je zmeda navadnih ljudi ob spremembi koledarja, ki je dala misliti že škofu Paulu iz Middelburga (1513). Na koncu knjige je Maestlin kritiziral še Johanesa Rascha (* 1540 Pöchlarn; † 1612 Dunaj), knjigarja, klerika, matematika in organista z Dunaja, ki je študiral v Wittenbergu in na Dunaju in Münchnu objavil knjigo o kometih (1582). Maestlin je zavrnil tudi Claviusovega študenta Johannes Busaeusa (Jan Buys, * 1547 Nijmegen; SJ 1563; † 1611), enega treh rodnih bratov jezuitov, teologa z akademije Mainz, pisca štiridesetih knjig proti protestantom in o japonskih kristjanih. Claviusov (1588) odziv na Maestlinove očitke je bil odgovor praktičnega človeka mlajšemu zanesenjaku, preveč poglobljenemu v podrobnosti. Maestlin mu je zmerjanje vrnil z obrestmi leta 1593 in 1597.⁹⁹

Clavius je opozoril na več domnevnih Maestlinovih računskih napak in nasprotij, še posebej glede računanja datuma velike noči. Veliko je navajal arabske učenjake, ob Ptolemaju predvsem Albatagniusa. Čeprav je bil Frischlin pomemben zaveznik gregorijanske reforme koledarja, ga Clavius ni citiral. Clavius je popis knjig, poglavij in podpoglavij z oznakami strani povzel po navedbah pomembnih vsebin v margini. Nato je bralcu ponudil še dolgo abecedno kazalo gesel in strani njihovih omemb. Medtem ko Possevino in Frischlin v abecednem seznamu nista

⁹⁶ Antonio Possevino, *Moscovia*, Antwerpen, 1587, oddelek IV: De anni et paschae emanatione.

⁹⁷ Christophorus Clavius, *Novi calendari romani apologia. Adversus Michaellem Maestlinum Gaeppingensem*, in *Tubingensi Academia Mathematicum, tribus libris explicate*, Romae: Sanctius, & Soc, 1588, str. 29, 37, 48 (1: 6), 60 (1: 7, 274 (2: 7), 67, 83, 311, 313 (2: dodatek), 315, 317, 325; Jarell, n.d., 1972, str. 60.

⁹⁸ Hamel, n.d., 2002, str. 57; Michael Maestlin, *Defensio alterus sui examinis... quo ex ipsis fundamentalis demonstraverat, quod Gregorianum Novum Kalendarium omnibus suis partibus...*, Tübingen: Gruppenbach, 1588.

⁹⁹ Jarell, n.d., 1972, str. 53, 55, 58, 62, 63; Michael Maestlin, *Alterum examen novi pontificalis Gregoriani Calendarii...*, Tübingen: Gruppenbach, 1586.

bila omenjena, je Kopernika naštel dvakrat, Alfonsove tabele štirikrat, tvorca gregorijanske reforme Lilia enkrat, Maestlina pa domala stokrat. Seveda se je Clavius, skupaj z nasprotnikom Maestlinom, opiral na cerkvene sinode, predvsem na sinodo v Nici. Clavius je citiral tudi enega najpomembnejših Lilijevih predhodnikov, škofa Paula (* 1446 Middelburg v Zeelandu; † 1534), ki je bil član papeževe koledarske komisije.¹⁰⁰ Paul je leta 1513 objavil knjigo o pravilnem praznovanju velike noči, ki jo je Clavius navajal kot *Paulinae*. Paul je leta 1523 dodal spis proti napovedim potopa, ki naj bi pustošil naslednje leto. Med letoma 1512–1518 se je udeležil petega lateranskega koncila.

Clavius je posebno visoko cenil določitev datuma velike noči v Efemeridah (1582) bolonjskega matematika in kartografa Giovanniya Antonia Maginija (* 1555 Padova; † 1617). Magini je leta 1607 v Benetkah objavil obrambo astroloških raziskovanj in prispeval kar dva uvodna epigrama v zbirko Tychovih dopisovanj s kasselskimi astronomi (1596); eno izmed pisem je iz Kassla nesel tudi Frischlin malo pred svojo smrtjo. Clavius je datum velike noči predstavil po Maginijevem računu s pruskimi tabelami na temelju dognanj Paula Middelburškega. Alfonsove tabele in Lilija je bolj cenil od Kopernika. Račune je opravil vse do leta 634700!¹⁰¹ Dodal je še kritiko Maestlinovega in Keplerjevega profesorja teologije Heerbranda; le-ta je veliko pridigal o kometu (1577) in je imel astronomijo za slavljenje Boga, tako kot je Kepler čislal astronomijo kot raziskovanje resničnih fizikalnih vzrokov.¹⁰² Že graški jezuiti so vneto zmerjali Heerbranda, tako da je Clavius le še prilil vode v vrelo olje notranjeavstrijskih sporov med protestanti in prihajajočimi jezuiti. Heerbrand je med prvimi začel s kritikami gregorijanskega koledarja z objavo leta 1584 v Tübingenu.¹⁰³

Maestlin seveda ni bil edini Claviusov nasprotnik; rohnel je tudi ostareli François Viète (Viète, * 1540; † 1603), odvetnik francoskega kralja Henrija IV. (* 1553; † 1610), s katerim sta leta 1593 skupaj prešla od hugenotov h katolikom. Viète je pogosto delal za kalvince, zato so ga med letoma 1584–1589 katoliki odstranili s pariškega dvora; zaslovel pa je z odkritjem tajne kode španskega kralja Filipa II.¹⁰⁴ Ob koncu življenja je zmerjal Claviusovo »zgrešeno matematiko in teologijo«; podobno kot Maestlin mu je očital vpeljavo napačnih Lunarnih ciklov. Viétajev koledar ni bil nikoli uporabljen, Clavius pa mu je odgovoril šele v dodatku k svoji knjigi, ki je Viète ni več dočakal živ.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Paul Middelburg, *Paulinae, sive de reca Paschae celebratione, Foresempronii*, 1513; Nobis, n.d., 1983, str. 252.

¹⁰¹ Tycho Brahe, *Livre I des lettres astronomiques*, Paris: Blancard, 2005, str. 5–6; Clavius, n.d., 1588, str. 10–11, 18, 22, 23, 25, 37, 47, 111, 142, 154, 263, 265, 267–268, 299, 318.

¹⁰² Clavius, n.d., 1588, str. 67; Sachiko Kusukawa, *The Transformation of Natural Philosophy. The Case of Philip Melancthon*, Cambridge: University Press, 1995, str. 188; Hellman, n.d., 1944, str. 371–372.

¹⁰³ Nobis, n.d., 1983, str. 252; Jacob Heerbrand, *Disputatio de Adiaphoris et calendario Gregoriano*, Tübingen, 1584.

¹⁰⁴ Marco Panza, *François Viète: Between Analysis and Cryptanalysis*. Stud.Hist.Phil.Sci., 2006, 37: 269–289, tu str. 282.

¹⁰⁵ Reinhold Bien, *Viète's Controversy with Clavius over the Truly Gregorian Calendar*,

Volf Engelbert Turjaški je nabavil Efemeride protestantskega profesor iz Frankfurta na Odri, Davida Origanusa, ki je prav tako črtil Claviusovo gregorijansko reformo koledarja; takoj po Claviusovi smrti (1612) je priredil za objavo Calvisiusovo zavrnitev katoliških novosti kot novo v vrsti kritik, ki jih je začel Maestlin v času, ko se je ostareli Clavius še utegnil braniti.

Protestant Calvisius seveda ni enak svojemu dve desetletji starejšemu jezuitskemu nasprotniku Claviusu; kljub podobnima priimkoma sta si bila precej v laseh. Calvisius je bil učitelj petja in šolnik na Thomasschule ter glasbeni direktor Thomaskirche v Leipzigu. Razvil je sistem računanja koledarja na osnovi podatkov za skoraj tristo mrkov.¹⁰⁶ Tri desetletja po gregorijanski reformi se je Calvisius v Origanusovi priredbi obregnil predvsem ob računanje datuma velikonočnih praznikov po Lilijevih predlogih s popravki pravkar umrlega Claviusa. Calvisius je uporabil Maginijeve efemeride, posebno ostro pa je kritiziral gregorijansko teorijo Lune.¹⁰⁷ Očitke je podkrepil z mnogimi številčnimi preglednicami; v prvi knjigi je opisal napake gregorijanskega koledarja, v drugi pa ga je skušal izboljšati. Z računi do leta 3200 je postregel s pravilnejšimi velikonočnimi datumi in zavračal kritike protestantskih raziskovalcev koledarja, med njimi na leydenskega profesorja leposlovja Josepha Justusa Scaligerja (* 1540; † 1609).¹⁰⁸

Posebno poglavje je v koledarski spor zapisal Johannes Decker (* 1560 Haesbrouck na Nizozemskem; SJ; † 1619 Gradec), profesor teologije in kancler graške univerze (1600–1602, 1612–1619), ki ga je citiral tudi cerkniški jezuit Andrej Kobav.¹⁰⁹ Decker je skupaj z drugim jezuitom Guldinom pomagal Keplerju po odhodu iz Gradca. Leta 1605 je predsedoval obrambi magisterija Poljaka Laurentiusa Suslyge (* 1570; † 1640); Suslyga je dokazoval, da je bil Kristus rojen štiri leta pred dotlej sprejetim datumom. Kepler je idejo sprejel ob obisku v Gradcu, leta 1609 pa jo je v nemškem spisu odklonil Frischlinov sošolec Roeslin; bal se je, da je Kepler »neupravičeno« zahaja na teološko področje, kjer si je lastil izključno pravico presoje.¹¹⁰ Suslygova domneva je na samo dve leti zakasnitve približala

AHES, 2007, 61: 31–66, tu str. 51, 53; Christopherus Clavius, Romani calendarii a Gregorio XIII P.M. restituti explicatio S. D. M. Clementis VIII. P. M. Jussu edita. Romae: Zanetti, 1603; François Viète, Relatio Kalendarii vere Gregoriani ad ecclesiasticos doctores. Exhibita pontifice Maximo Clementi VIII. Parisiis, 1600.

¹⁰⁶ Seth Calvisius, Opus Chronologicum, Leipzig, 1605; Frankfurt na Odri, 1620,

¹⁰⁷ David Origanus (ur.), Seth Calvisius, Sethi Calvisii Elenchus Calendarii Gregoriani in quo errores, qui passim in anni quantitate & epactis, quae festa mobilia vitiosissime determinant, comittuntur, manifestè demonstratur: & duplex calendarii melioris & expeditioris formula proponitur Editus Opera avidis Origani Mathematici Professoris in Academia Francofurtiana cis Viadrum. Francoforti Marchonium: Johann Eichorn, 1612, 8. in 13. stran nepaginiranega predgovora.

¹⁰⁸ Calvisius, Origanus, n.d., 1612, poglavji 12 in 19 prve knjige, poglavje 4 druge knjige (nepaginirano); Joseph Justus Scaliger, Elenchus et castigatio anni Gregoriani, Leyden, 1595.

¹⁰⁹ Andrej Kobav, Vindicae Astronomicae et ethicae pro Dionysio Exiguo, abbate Romano, contra eximios chronographos praeterpropter summos imos aeram vulgarem usurpantes seu nato, motuo redivivoque Iesu homini Deo de incarnationis passionisque anno MDCXXXIII Mense Die_ vota dissertatio, Vienna: Greg. Gelbhaar, 1643, str. 25, 342, 372.

¹¹⁰ Jarell, n.d., 1972, str. 80; Johannes Kepler, De stella nova, 1606.

Kristusovo rojstvo tedanji veliki konjunkciji Jupitra in Saturna. Velika konjunkcija se je znova ponovila leta 1604 in jo je marsikdo imel za začetek konca sveta, ki naj bi kmalu dopolnil 6000 let starosti.¹¹¹

8. Frischlin in Maestlin tekujeta za astronomsko katedro v Tübingenu

Maestlin je bil tübingenski študent Philippa Apiana in Frischlina; dne 3. 12. 1568 je bil vpisan kot *Michael Mäse Göppingensis*. Baklavreat je dosegel dne 30. 3. 1569, štipendijo naslednji mesec, magisterij pa 1. 8. 1571 ob poslušanju Frischlinovih astronomskih predavanj med Apianovo odsotnostjo. Leta 1573 je končal študij teologije: aprila 1573 je postal drugi profesor matematike,¹¹² čez tri leta in pol pa diakon v Baknangu na Württemberškem. Leta 1580/81 je predaval matematiko v Heidelbergu, od 16./23. 5. 1584 pa v Tübingenu matematiko in astronomijo z dodatkom Evklidove aritmetike in geometrije po 30. 6. 1589.¹¹³ Bil je dekan tübingenske filozofske fakultete leta 1588/89, 1594/95, 1600/01, 1607/09, 1610/11, 1615, 1623 in 1629, pred in po tübingenskem študiju Volfovega očeta Ditriha Turjaškega.¹¹⁴ Dne 26. 2. 1596 je v Tübingenu matrikuliral Maestlinov sin *Ludvik Möstlinus*,¹¹⁵ imel pa je še tri hčere, najstarejšega sina Gottfrieda Maestlina (* 1595; † 1635) in najmlajšega sina Matthiasa (* 1601). Maestlinova hči Dorothea je poročila pravnuka Kopernikovega uvodničarja Osiandra, kar je utrdilo močne družinske vezi na univerzi in drugim oviralo vstop vanjo.¹¹⁶ Maestlin je podpiral svojega učenca Keplerja, dokler le-ta ni postal Tychovo pomočnik in nato cesarski matematik, s čimer se je povzpел celo nad status samega Maestlina.

Maestlin je najprej skupaj s svojim profesorjem Frischlinom opisal supernovo (1572). Samostojne objave je začel dne 6. 9. 1576 s komentarjem senatu tübingenske univerze posvečenih efemerid, preračunanih po Reinholdovih kopernikanskih tabelah¹¹⁷ brabantkega učenjaka Johanna Stadiusa. Stadius je tabele za obdobje 1554–1600 objavil leta 1570 pri Brickmanu v Kölnu. Na koncu nepaginiranega

¹¹¹ Weichenhan, n.d., 2004, str. 118; Miguel A. Granada, Kepler v. Roeslin on the Interpretation of Kepler's Nova: (1) 1604–1606. *Journal for the History of Astronomy*, 2005, 36/3: 299–321, tu str. 304.

¹¹² Miguel A. Granada, Michael Maestlin and the New Star of 1572. *Journal for the History of Astronomy*, 2007, 38/1: 99–124, tu str. 99.

¹¹³ Volker Schäfer, Die Universität Tübingen zur Zeit Schickards. Zum 400. Geburtstag von Wilhelm Schickard. (ur. Friedrich Seck), 1995, 9–26, tu str. str. 25; Gingerich, n.d., 1995, str. 167–183, tu str. 169; Betsch, n.d., 1995, str. 213; Bauer, n.d., 1999, str. 327.

¹¹⁴ Heinrich Hermelink, Die Matrikeln der Universität Tübingen, Nendeln/Liechtenstein: Kraus Reprint, 1976, 487, 624 (170/61, 201/21); Johann Christian Poggendorff, Biographisch-Literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften von J.C. Poggendorff, I-II, Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1863, str. 168.

¹¹⁵ Hermelink, n.d., 1976, str. 708 (220/44).

¹¹⁶ Jarell, n.d., 1972, str. 33, 34, 37.

¹¹⁷ Michael Maestlin, *Ephemeris nova anni 1577. sequens ultima hactenus Ioanne Stadio Leonovthesio editarum Ephemeridam, supputata ex tabulis Prutenicis...*, Tübingae, 1576, epistola dedicatoria, nepaginirana druga stran.

nagovora bralca se je Maestlin večkrat skliceval na Kopernikovo domnevo, sicer pa je knjižico napolnil s tabelami števil in napovedi.

Maestlin je v efemeride za Tübingen (1580) vstavil Roeslinovo pismo (18. 10. 1578) o kometu iz leta 1577. Tiskar Gruppenbach, ki je objavljaj tudi Trubarjeva in Frischlinova dela, je več kopij Maestlinovih efemerid poslal v Italijo; tam so vplivale na Galileja, čeravno ne drži vode domneva, da bi ga Maestlin kar lastnoročno spreobrnil h Koperniku. Maestlin ni posegel v spor med Scheinerejem in Galilejem o Sončevih pegah, ki sta jih leta 1611 odkrila wittenberžana Johann Fabricius (* 1587; † 1616) in njegov oče pastor David Fabricius (Goldsmid * 1564; † 1617). David Fabricius je kritiziral Maestlina (1607) zavoljo »nekoristnih« objav, Galileo pa je Maestlina branil tudi pred Scipionom Chiaramontijem (* 1565 Cesena; † 1652 Milano), ki je na vso moč udrihal proti novi znanosti.

Maestlin je bil tudi matematik in geograf, podobno kot Apian. Leta 1603 je objavil algebro kot del aritmetike sevilskega Arabca Al Gebra, meril pa je še zemeljske širine in dolžine.¹¹⁸ Objavljaj je *Epitome astronomiae* od dne 19. 3. 1582 v Heidelbergu, pa vse do zadnje sedme tübingenske izdaje (1624). Ti izvlečki so leta 1590 in v izdaji iz leta 1610 prišli celo na katoliški indeks prepovedanih knjig.¹¹⁹ Tudi Maestlinov učenec Kepler je izdajal *Epitome* v Linzu (1618, 1620), leta 1621 pa v Frankfurtu.¹²⁰

Maestlinova prva *Epitome* je bila obenem svojevrstna reakcija na nedavno poslušana Frischlinova predavanja o astronomiji, s katerimi ni bil prav zadovoljen. Za začetek je uporabil Ptolemajev sistem, obliko Sonca pa je razlagal po Sacroboscovo z vstavljenimi pravnimi liki,¹²¹ ki so gotovo Keplerja leta 1596 zapeljali v idejo harmonije svetov. Maestlin je Kopernika vključil komaj v razpravo o najmanjši in največji razdalji med Zemljo in Soncem, ki je bila pri Koperniku za šestdesetino manjša od Ptolemajeve. Ob koncu prve knjige je Tycha Braheja krstil za »drugega Ptolemaja našega stoletja«.¹²² Tako je novodobna dognanja vseskozi dodajal ob koncu posameznih delov Sacroboscovih knjig. V zaključku prvega dela tretje knjige je razložil položaje zvezd z Regiomontanusovimi in Reinholdovimi tabelami. Ekscentričnost orbite Sonca je pojasnil na Alfonsov, Kopernikov in Ptolemajev način.¹²³ Za razliko od inovatorja Frischlina je še vedno sledil Sacroboscovim štirim

¹¹⁸ Jarell, n.d., 1972, str. 66, 68, 69, 77, 96–97, 189, 193.

¹¹⁹ Volker Bialas, Nicht mit fremden Augen sehen wollen – Mästlins Stellung zum wissenschaftlichen Fortschritt seiner Zeit. Zwischen Copernicus und Kepler – M. Michael Maestlinus Mathematicus Goeppingensis 1550–1631. (ur. Gerhard Betsch, Jürgen Hamel), Frankfurt: Harri Deutsch, 2002, 184–194, tu str. 186; Friedemann Rex, Keplers Lehrer Michael Mästlin und sein Lehrbuch der Astronomie (1582). Zwischen Copernicus und Kepler – M. Michael Maestlinus Mathematicus Goeppingensis 1550–1631. (ur. Gerhard Betsch, Jürgen Hamel). Frankfurt: Harri Deutsch, 2002, 11–32, tu str. 32.

¹²⁰ Rex, n.d., 2002, str. 18.

¹²¹ Michael Maestlin, *Epitome astronomiae...*, Tubingae: Philipp Gruppenbach, 1610, str. 35, 46, 63; Peucer, n.d., 1576, str. 61.

¹²² Maestlin, n.d., 1610, str. 92, 84, 95; Rex, n.d., 2002, str. 16; Ludolf Mackensen, Die erste Sternwarte Europas mit ihren Instrumenten und Uhren. 400 Jahre Jost Bürgi in Kassel, München: Callwey, 1982, str. 99.

¹²³ Maestlin, n.d., 1610, str. 336–337, 339, 361

poglavjem (objekt-podlaga, primarni objekt z orbami, *primum mobile* z dodano klimo, *secunda mobilia*); na koncu je po vrsti obravnaval tri zunanje planete,¹²⁴ Venero, Merkur, gibanja in prekrivanja med nebesnimi telesi z mrki vred.¹²⁵

Maestlin je vojvodi Ludviku posvetil natančen matematični opis »prvega«, torej osnovnega gibanja planetov.¹²⁶ Precesijo enakonočja je pojmoval drugače od Claviusove arabskim virom naklonjene teorije.¹²⁷ Naštel je različne načine merjenja precesijskega gibanja med Ptolemajem in Kopernikom, iščoč njegov možni vzrok. S sferično geometrijo je utemeljil svojo astronomijo, vendar v poznejših izdajah svojih *Epitome* ni dodajal novih meritev, kot je to počel Clavius v ponatisih svojih komentarjev Sacrobosca.¹²⁸

Tudi Frischlin se je večkrat skliceval na Hipparhove in Ptolemajeve hipoteze o premiku zvezd stalnic za eno stopinjo v 70 ali 100 letih. Kopernikov račun premika za 1 stopinjo v 66 letih je pojasnil teološko z božjim svarilom človeštvu. Poznal je le osem sfer sklicujoč se na Platona in Aristotela, Hipparhovega odkritja precesije pa skupaj z drugimi srednjeveškimi astronomi ni omenjal. Med sodobniki se je skliceval le na Peucerja, Fuchsa, Erasta in Jakob Milichiusov komentar druge Plinijeve knjige *Naturalis historia* s kritiko Aristotelove teorije nepredvidljivih kometov, ki se pod vplivom planetov ne gibljejo premočrtno.¹²⁹ Frischlin je bral Ricchierijeve *Lectiones Antiquarum*, ki jih je uporabljal tudi Erazem Rotterdamski. Po Ricchieriju si je predstavljal okroglo neskončno nebo s stalnim pravilnim gibanjem trdne nepredirne substance. Ni sodeloval v Claviusovih, Brahejevih, Maestlinovih in Peucerjevih debatah o naravi kometa (1577), ki tudi po mnenju Frischlinovega sošolca Roeslina in deželnega grofa Wilhelma iz Kassla ni kazal nobene paralakse.¹³⁰

Frischlin je želel svojo astronomijo tiskati na württemberškem; zato jo je še kot ljubljanski rektor dal januarja 1584 oceniti vojvodi oziroma univerzi v Tübingenu. S knjigo se je skušal potegovati za Apianovo tübingensko katedro matematike in astronomije, kar pa je bil račun brez krčmarja, saj je katedro čez nekaj mesecev dobil Maestlin.

Vojvodi se ni preveč mudilo, saj je poskrbel za oceno Frischlinovega dela šele čez dve leti! Zadolžil je Maestlina, ki se je pisanja poročila lotil 18. 1. 1586 in ga končal v osmih dneh. Poldrugo desetletje po poslušanju Frischlinovih astronomskih predavanj je v mnenju za Tübingensko univerzo zavrnil Frischlinovo astronomijo, ki jo je Frischlin prav zavoljo te »košarice« moral pozneje istega leta objaviti v Frankfurtu. Svojega nekdanjega profesorja Frischlina je po astronomski in matematični plati nadvse slabo ocenil. Naštel je Frischlinove matematične napeke, citiral pa je celo staro zavezo v dokaz Frischlinovih zgrešenih opisov videza

¹²⁴ Maestlin, n.d., 1610, str. 371; Rex, n.d., 2002, str. 20–21, 27–28.

¹²⁵ Maestlin, n.d., 1610, str. 435, 480

¹²⁶ Michael Maestlin, Einführungsbuch, Heidelberg, 1582.

¹²⁷ C. Claviusova četrta izdaja, In sphaeram Joannis de Sacro-bosco commentarius, nunc tertio ab ipso auctore recognitus & plerisque in locis Locupletatis, Lugduni: Gabiana, 1602.

¹²⁸ Bauer, n.d., 1999, str. 328, 337–340, 356–358; Frischlin, n.d., 1586, str. 34, 47, 181.

¹²⁹ Weichenhan, n.d., 2004, str. 404–405.

¹³⁰ Jarell, n.d., 1972, str. 108, 179.

Sonca in Lune; predvsem pa mu je že iz študentskih klopi zameril zanemarjanje astrološkega raziskovanja gibanja planetov.¹³¹

Maestlinu ni bilo všeč Frischlinovo preobilje klasičnih citatov, odklanjanje (filipistične) astrologije, pomanjkljiva matematika in »pesniški« dvom o uporabnosti matematike v astronomiji, ki je pozneje zavedel še jezuita Cabea.¹³² Predvsem pa Maestlinu ni dišal Frischlinov sprejem gregorijanskega papeškega koledarja. Kopernikanec Maestlin je vzel v precep tudi Frischlinovo ostro kritiko Kopernika, ki mu je bila nedvomno trn v očeh. Skupaj z učencem Keplerjem je Maestlin v astrologiji videl »naravni« vir zaslužka poklicnih astronomov, ki si ga nikakor ni pustil vzeti.

9. Koledarska pravda med Kranjci

Frischlin seveda ni edini posegel med astrološke in koledarske zdrahe na Kranjskem. Pomembnega kranjskega astrologa Martina Pegiusa (* 1508/1528 Polhov Gradec; † 15. 8. 1593 Salzburg) so v letu gregorijanske reforme ob začetku Frischlinovega ljubljanskega rektorata vrgli v ječo; nikoli več ni stopil na prostost kljub prijatelju pravniku S. T. Eckeju von Repchawu, ki ga je prej priporočil bavarskemu vojvodi Ernestu, salzburškemu kanoniku in pozneje kölnskemu knezu-nadškofu. Malo po Pegiusovi smrti so objavili njegovo teorijo gibanja planetov;¹³³ razvil je astrološko tehniko podobno izvajanjem Tobiasa Beutela (1669) v Dresdnu na dvoru Johanna Georga II. (* 1613; † 1680) in Johanna Georga III. (* 1647; † 1691). Pegius je dobro povzel astrološke tehnike 16. stoletja, čeravno je za donosno pogačo prodajanja horoskopov med seboj tekmovalo več različno usmerjenih skupin. Uporabljal je primere hišnih tabel,¹³⁴ ki jih je bral Tycho priatelj Heinrich Rantzau in si navedke zapisal v dnevnik (1596) brez Pegiusovega imena.

¹³¹ Michael Maestlin, *Iudica de opere astronomico D. Frischlini*, Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Württembergischen Kanzlei, A 274 Bü 45 in Bü 46, 1586, fol 10r; Methuen, n.d., 1998, str. 129; Robert J.W. Evans, *Frischlin und der ostmitteleuropäische Stäthumanismus. Nicodemus Frischlin (1547–1590) Poetische und prosaische Praxis unter den Bedingungen des konfessionellen Zeitalters* (ur. Sabine Holtz, Dieter Mertens), Stuttgart: Frommann-Holzboog, 297–322, 1999, str. 319; Maestlin, pismo nadvojvodi Ludviku 27. 5. 1585, Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Württembergischen Kanzlei, A 274; Bauer, n.d., 1999, str. 329–331.

¹³² Strauss, n.d., 1856, str. 328, 333, 335; Maestlin, n.d., 1586, fol 30r; Craig Martin, *With Aristotelians Like These, Who Needs Anti-Aristotelians? Corpuscular Matter Theory in Niccolò Cabeo's Meteorology*. *Early Science and Medicine*, 2006, 11/2: 135–161, str. 144; Nicholas Jardine, *Scepticism in Renaissance Astronomy. Scepticism from the Renaissance to the Enlightenment* (ur. C. Smith, R. Popkin), Wiesbaden: Harrassowitz, 1987, 83–102, tu str. 95, 101.

¹³³ Jürgen G.H. Hoppmann (ur.), *Melanchthons Astrologie. Der Weg der Sternwissenschaft zur Zeit von Humanismus und Reformation*, Wittenberg: Drei Kastanien, 1997, str. 108; Martin Pegius, *Martinum Pegium. Der Rechten Doctorn unnd Saltzburgischen Rhat...Und sichtigen Lauffe der sieben Planeten*.

¹³⁴ Martin Pegius, *Geburtsstundenbuch darinnen eines jetlichen Menschens Natur und Eigenschafft, sampt allerley zufählen, auss den gewissen Leuffen deren Gestirn... mit geringer müh aussgerichtet, und derselb vor zufelligem Unfahl gewarnet...*, Basel: Henricpetri, 1570, listi Bv-Ev.

pravice do dohodkov od svojih lastnih astroloških napovedi.¹³⁷ Trithemius ni bil nič manj zagret;¹³⁸ kritiziral pa je zloglasnega heidelberškega »astrologa« Fausta, ki ga je tudi Melanchthon gotovo spoznal kot dvanajstletni študent heidelberške univerze.¹³⁹ Abdias Trev (* 1579; † 1669), profesor matematike in fizike v Altdorfu, je svojo astrologijo skušal znanstveno predstaviti; zdravnik Daniel Sennert pa si je po prevzemu katedre zaprtega Peucerja prizadeval za fizikalni opis mikrokozmosa.¹⁴⁰

Volf Engelbert je nabavil kar štiri Claviusove knjige, med njimi opis sončne ure *Fabrica*. Kupil je tudi Claviusove Nove koledarje z obrambo gregorijanske reforme pred Maestlinovimi kritikami (1588). Leta 1655 je Volfov knjižničar Schönleben vanje vpisal ekslibris: »S.R.J. comitis ab Auersperg Sup. Carnia Capitaiei Catal: Inscr: An. 1655«. Nalepko pod turjaškim grbom je zaznamoval: »IV. O. 19«, bržkone za oznako police v ljubljanski palači, kjer je shranil to v pergament vezano lepoticico za poltretje stoletje. Njen prejšnji lastnik, dr. Burchardt pl. Hitzing (Burkhard, † 1646), tajnik kranjskih deželnih stanov in nazadnje odvetnik ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, se je takole podpisal: »Burckardo Hitznigk Comiti palatinus &...«. Zapis kaže, da je bil nagrajeni palatinski grof, tako kot pred njim Frischlin in Frischlinov najboljši študent, prvi slovenski leksikograf Hieronymus Megiser.

Tajnik Burkhard je bil dne 7. 6. 1631 na deželnem zboru sprejet med kranjske deželne stanove za dolgoletno zvesto službo.¹⁴¹ Novopečeni plemič se je pred letom 1645 poročil z Marijo Magdaleno, hčerko Viljema pl. Raspa, do leta 1618 lastnika dela graščine Stara Loka. Ob smrti je bil Burkhard lastnik gospostev Begunje, Kernerjev turn pod cerkvijo sv. Petra v Ljubljani, Turn ob Ljubljani na poznejšem Kodeljevem in priženjenega Ostrega vrha pri Podgradu ob zasavskem Dolu. Burkhardov sin Ferdinand Ignac je dedoval očetove posesti,¹⁴² knjig pa se je raje znebil in jih prodal Volfu Engelbertu Turjaškemu.

Burkhard je svoje ekslibrise zapisoval pod naslove knjig, Schönleben pa jih črtal med urejevanjem Turjačanove knjižnice. Hitzing je bil verjetno prvi lastnik knjige, kar kaže, kako pozorno so Kranjci sledili »koledarskim zdraham«. Nekoč Volfova knjiga je danes shranjena v knjižnici Bizzell univerze v Oklahomi sredi nekdanjega Divjega zahoda, zaradi česar se je Volf Engelbert gotovo že nekajkrat obrnil v grobu.

¹³⁷ Brosseder, n.d., 2004, str. 300; Johannes Kepler, *De fundamentis astrologia certioribus*, 1601.

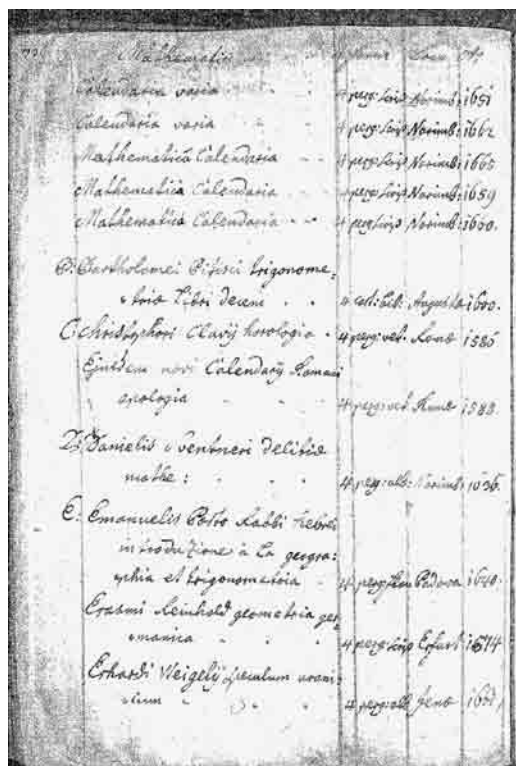
¹³⁸ Brosseder, n.d., 2004, str. 291; Johannes Trithemius, *Steganographia: hoc est, ars per occultam scripturam animi sui voluntatem absentibus aperiendi certa; Authore Reverendissimo & Clarissimo Viro Joanne Trithemio, Abbate Spanheimensi, & Magiae Naturalis Magistro perfectissimo. Darmstadii: Balthasar Aulaeandri, sumptibus Joannis Bernen, 1621.*

¹³⁹ Günther Mahal, *Kannte Melanchthon Faust? Anfragen an eine ungewisse Semantik. Melanchthons Astrologie.* (ur. Jürgen G.H. Hoppmann), Wittenberg: Drei Kastanien, 1997, 29–31, tu str. 29, 30; Melanchthonovo pismo Stibaru v Würzburg 13. 8. 1536; Gingerich, n.d., 1995, str. 175.

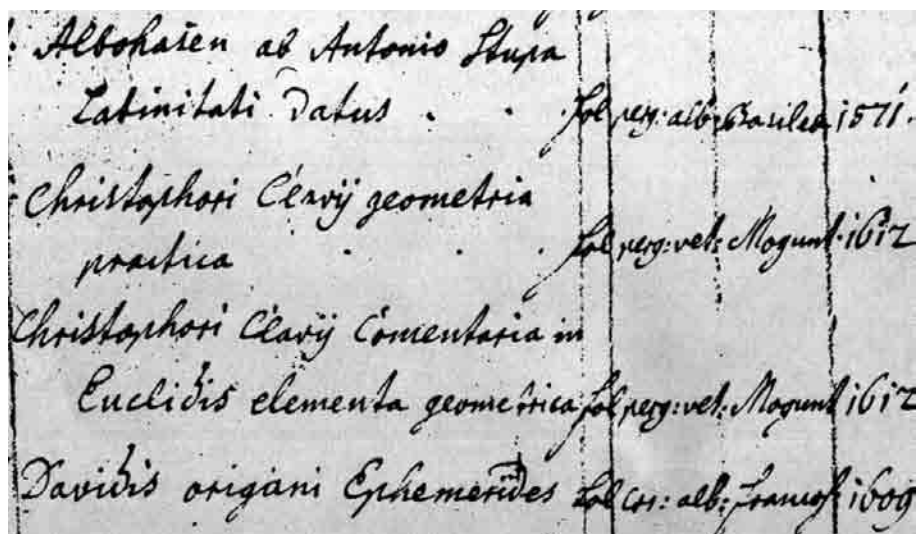
¹⁴⁰ Roebel, n.d. 2004, str. 71; Brosseder, n.d., 2004, str. 297–298.

¹⁴¹ *Ständiche Adelsmatrikel des Herzogtum Krain. ARS.*

¹⁴² Majda Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana: DZS, 1982, str. 336, 619.

Slika 4: Claviusova *Fabrica et usus instrumenti ad horologium* (1586 (sic!)) in *Novi koledarji* (1588) v ljubljanskem knjižnem katalogu deželnega glavarja Volfa Engelberta Turjaškega (Schönleben, n.d., 1668 (prepis leta 1762), str. 330).

Slika 5: Claviusovi *Geometria in Evklid* (1612) v Volfovi knjižnici (Schönleben, n.d., 1668 (prepis leta 1762), str. 325).

nova astronomija in Claviusovi koledarji sta spadali med slednje. Frischlinovo delo je kupil dne 1. 3. 1749, kot preberemo na notranji strani sprednje platnice. Prvotni lastnik je na notranjo plat zadnje platnice nalepil bradatega možaka s poučnimi tremi podpisanimi vrsticami, vendar njegovo ime danes ni razvidno.

10. Zaključek

Vihravi Frischlin je dodobra zaznamoval začetke ljubljanske pozno-renesančne astronomije. Ob Keplerju je bil najlepše astronomsko darilo, kar jih je Tübingenska univerza poslala v naše tedaj protestantske kraje skupaj s tisočeriimi drugimi šolniki, kot protiutež prizadevanjem habsburškega vladarja. Gotovo ne zaman, saj je pustil globoke sledove v razvoju znanosti na Slovenskem. Pri nas je sestavil prvo astronomsko delo svetovnega pomena in obenem prvi postavil tehtne domneve o podzemnih vodah Cerknškega jezera, še več pa je seveda postoril na literarnem in slovničnem polju.

SUMMARY

Gregorian Calendar Reform in the Era of Primož Trubar Stanislav Južnič

The reception of Gregorian Calendar Reform at Protestant Lands with Carniola included was not just scientific-technical question, because it had a deep political fundament. The Protestants already for several decades denied any authority to the Pope, who happened to be a submitter of the new reform proposal, which was in fact an order. Even more, the Protestants firmly believed, that none of the Pope's orders could be an acceptable one. Nobody denied the necessity of the calendar reform, because the old one was clearly in disaccord with years' seasons. The main question was, who had the authority to order the world wide reform, and there were also several different technical possibilities to achieve the same goal of the accurate calendar needed.

The fear of restitution of Pope's world wide authority was not the only dread of the Protestant leaders. Maestlin's antipathy of Pope and Clavius' reform proposition was connected with the Protestant astronomers' terror of Roman critique of astrology with Copernican innovations included. Considering the very poor possibilities for the professional astronomers' positions at courts and universities, the horoscopes gave everyday bread to many astrologers, among them Maestlin and his student Kepler.

The same goes for the standpoints of Ljubljana rector Frischlin with his sharp critique of Copernicus. Trubar's protégée, Frischlin, stated the most clearly among all contemporaries that the accurate calendar was the main astronomers' job. Having that in mind, the astrology and theories of the nature of cosmos were just rough guesses without any sharp foundation at the real nature of things. As Frischlin denied the relevancy of all forms of astrology, he considered the calendar reform as a good choice for the European communications and travel. Frischlin's opinion about Copernicus was much more complicated. Before he arrived to Ljubljana, Frischlin praised Copernicus very highly at his poems about Copernicus' picture at Strasbourg town tower clock (1575). After he left Ljubljana, Frischlin described the same Copernicus' theory as »imbecile« (1586).

The sharp contrasts and changes of Frischlin's opinions certainly had many things to do with his competition for the Tübingen University astronomy chair with his former student Mae-

stlin, who happened to become the most important Copernican of that era. Frischlin's change of mind didn't bring him any luck, and he did not get the chair. A year before his death he entered again through the main door of the world astronomy as the postman of the astronomical letters from the partly Copernican observatory of Kassel to the Tycho Brahe's Hven observatory. Did he become Copernican again?

Frischlin was certainly not the only one interested at calendar reform and astrology at Carniola of his time. Martin Pegius from Polhov Gradec happened to be the major innovator of the late Renaissance astrology. The opinions of several well to do Carniolans were mirrored at their libraries containing several important books about the calendar reform. Nobody really had any Maestlin's works, as he was »heretics« and some of his works were on papal index. But Carniolans had many books of Maestlin's student Kepler, even more works of Maestlin's chief antagonist Jesuit Clavius, and, last but not least, Carniolans still used Frischlin's astronomy a century and half after his death.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo »**Kronika**«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinsko pisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I.

Damir Globočnik
»Mej dva stola«¹
 Levstikov satirični list Pavliha

UDK 070.487(497.4)»18«

GLOBOČNIK Damir, dr., muzejski svetovalec za umetnostno zgodovino, Gorenjski muzej v Kranju, SI-4000 Kranj, Tomšičeva 44

»Mej dva stola« – Levstikov satirični list Pavliha

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (139), št. 1-2, str. 116–172, cit. 242

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: Fran Levstik, Pavliha, satirični časopis

Pavliha, ki ga je od aprila do julija 1870 na Dunaju izdajal Fran Levstik (1831–1887), velja za najznamenitejšega med slovenskimi satiričnimi listi. Prispevek na podlagi pisanja časnikov, Levstikove korespondence, zgodovinskih in literarnozgodovinskih študij razkriva politične razmere, v katerih je izhajal Pavliha, vzroke za prenehanje izhajanja, okoliščine izvolitve dr. Valentina Zarnika (1835–1888) v deželni zbor 1869 in 1870, mladoslovenska stališča do sloge, radikalnega političnega delovanja in kritičnosti do duhovščine ter vzroke za Levstikovo ravnanje.

Avtorski izvleček

UDC 070.487(497.4)»18«

GLOBOČNIK Damir, PhD, museum adviser, art historian, Gorenjski muzej v Kranju, SI-4000 Kranj, Tomšičeva 44

“You Can Keep Your Two Chairs!” Levstik’s Satirical Newspaper Pavliha

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (139), No. 1-2, pp. 116–172, 242 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: Fran Levstik, Pavliha, satirical newspaper

It may well be said that Pavliha, published between April and July 1870 by Fran Levstik (1831–1887), was the most remarkable Slovene satirical newspaper. The article is based primarily on articles in Slovene newspapers, Levstik’s correspondence, and studies from the field of history and literary history. It examines political circumstances during the period of Pavliha’s publication; causes for its termination; circumstances of Valentin Zarnik’s (1835–1888) election to the Provincial Assembly in 1869 and 1870; position of the liberal political option (mladoslovinci) on national concord, radical political activities, and critical views on the clergy; and Levstik’s motivation for his actions.

Author’s Abstract

¹ Fran Levstik, »Dr. Valentin Zarnik«, Pavliha, 1870/6.

Fran Levstik se je po rokopisnih listih *Brencelj* (1865) in *Dobrodejno olje* (1867) odločil izdati tiskan satirični list, s katerim bi pod pretvezo šaljivosti in humorja obravnaval politično dogajanje, vzgajal in usmerjal domačo javnost ter krepil njeno kritično zavest. Februarja 1870 je sprejel povabilo Josipa Stritarja, naj mu na Dunaju pomaga pri urejanju leposlovnega lista *Zvon*. Da bi poravnal dolgove in pridobil sredstva za satirični list, si je denar sposodil od prijateljev in sprejel manjše posojilo kranjskega deželnega predsednika Conrada pl. Eybesfelda.¹

Ob prvi napovedi Levstikovega lista konec leta 1869 ga je napadel urednik nemško pisanega časnika za slovenske zadeve Triglav Jakob Alešovec, ki je v začetku leta začel izdajati tiskan satirični list *Brencelj*. Kranjski prvaki so namreč pričakovali, da se jih bo Levstik polotil v satiričnem listu zaradi starih zamer in njihovega aktualnega delovanja. Triglav je objavil vest, da je Conrad ponudil Levstiku dobro plačano mesto urednika vladnega lista v slovenskem jeziku, Conradovo izjavo Levstiku o slovenskih politikih, in očitek, da bo Levstikov satirični list deležen denarne pomoči iz vladnega dispozičijskega fonda.

Mladoslovenski časnik *Slovenski narod* je poročal o pripravah na satirični list in Levstika branil pred Alešovčevimi napadi. Štajerski mladoslovenci so menili, da bo Levstikov list okrepljen časninarsko opozicijo proti osrednjeslovenskim prvakom.

Levstik je po Stritarjevem nasvetu izbral za satirični list naslov *Pavliha*. S Stritarjem sta se dogovorila, da bosta izdajala *Zvon* in *Pavliha* izmenoma na štirinajst dni, tako da bi vsak teden na Dunaju izšel »opozicijski« list.

Po letu 1848 se je na Dunaju oblikovala tradicija izhajanja satiričnih listov, ki so jih prebiral po vsej monarhiji. Liberalnejši tiskovni zakon in novele so v šestdesetih letih 19. stoletja omogočili izid kopice satiričnih listov. Med najbolj priljubljene dunajske »Witzblätterje« so leta 1870 sodili *Figaro* (1857–1919), *Kikeriki* (1861–1933) in *Der Floh* (1869–1881, 1883–1919).

Leta 1870 je prišlo do kratkega razcveta slovenske satirične periodike. Izhajali so namreč štiri slovenski satirični listi (*Brencelj* v Ljubljani, v Trstu *Juri s pušo* – od februarja 1869 do konca 1870, in *Petelinček* – od aprila 1870, samo tri številke, *Pavliha*), ki so se zgledovali po dunajskih in drugih satiričnih listih.

Prva številka *Pavlihe* je bila nared nekoliko kasneje kot je bilo načrtovano (datum izida: 30. april). Levstik je med razlogi za zamudo poleg klevetanja o vladni

podpori, navedel stavko dunajskih črkostavcev, ženitev karikaturista ter pripravo klišejev za karikature.²

Časopisno glavo Pavlihe krasi z velikimi, lepo oblikovanimi črkami izpisan naslov lista. Figura nasmejanega Pavlihe s klobukom na glavi in pipo v roki se nagiba skozi trebuh velike začetnice P. V predstavitvi naslovnega junaka bi lahko zasledili nekaj podzavestne simbolike: če je hotel izdati satiričen list, se je Levstik moral pred staroslovenskimi prvaki umakniti iz Ljubljane na Dunaj, toda s tem se mu je odprla možnost opazovati in komentirati domače dogodke z določene distance, iz drugega zornega kota oziroma okolja. Personifikacija satiričnega lista Pavliha morda zato gleda skozi zgornji del inicialke kot skozi nekakšno okno.

Levstik je na prvi strani Pavlihe objavil portretno karikaturu narodnega odpadnika, kranjskega deželnega in državnozborskega poslanca dr. Vincenca Ferrerija Kluna in list zapolnil z vrsto lastnih sestavkov. Avtor imenitnih celostranskih karikatur za naslovnice Pavlihe je bil Stritarjev znanec češki karikaturist Karel Václav Klíč (1841–1926), ki je bil v letih 1869 do 1871 risar in urednik satiričnega lista *Der Floh*.³ Stritar je prispeval uvodno pesem, za katero pa Anton Slodnjak meni, da jo je Levstik najbrž v celoti prepesnil.⁴

Pavliha naj bi se glede formata zgledoval po satiričnemu listu *Figaro*. Urejen je bil dokaj podobno kot *Der Floh*: na prvi strani je velika portretna karikatura, sledijo stalne satirične rubrike in drugi Levstikovi literarno dovršeni prispevki, ki povečini spadajo v zvrst politične satire. Izhajal je na štirih straneh, *Der Floh* pa je imel leta 1870 osem ali deset strani, na zadnjih so bili objavljeni oglasi, ki jih v Pavlihi ni. Naročnikov zanje Levstik ni mogel pridobiti, pogosti niso bili niti v tedanjih slovenskih časnikih in revijah.

Staroslovenski prvaki so v tujih, od leta 1869 pa tudi v dveh domačih humorističnih oziroma satiričnih listih lahko videli, kaj zmore satira in kako boleča lahko postane njena ost. Satirični listi so se v veliki meri posvečali politični satiri. Zato je dejstvo, da se je izdajanja politično-satiričnega lista polotil mož, ki je veljal za najbolj doslednega, ostrega in radikalnega kritika domačih slovstvenih, kulturnih in političnih razmer, med prvaki upravičeno vzbudilo zaskrbljenost.

Satirični listi so v monarhiji zastopali predvsem svobodomiselnost oziroma liberalna stališča (Alešovčev *Brenčelj* je bil v tem pogledu ena izmed izjem, tako kot *Triglav* je sledil pogledom zmernih in konservativnih, staroslovenskih *Bleiweisovih Novic*). Levstikov list je zato zbujal bojzani tudi v cerkvenih krogih. Časnik nemške ustavoverne stranke na Kranjskem *Laibacher Tagblatt* (1868–1880) je poročal o izjavi nekega pridigarja v ljubljanski stolnici: »*Selig sind die, die nicht lesen können*«, kar naj bi predstavljalo opozorilo zoper v pridigarjevem govoru

² Po: Fran Levstik, »Gospodom naročnikom«, Pavliha, 1870/1.

³ Več o karikaturah: D. Globočnik, »V pomoč si je pridobil Klíč, ki 'Floh' njegovo slavo priča / Karikature Karla Václava Klíča za Levstikovega Pavliho in njihov družbeno-zgodovinski okvir«, *Acta historiae artis Slovenica* 12 (2007), str. 197–216.

⁴ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, *Zbrano delo*, Tretja knjiga, *Satire II / Ježa na Parnas* (2. redakcija) / *Ljudski glas / Kraljedvorski rokopis / Dodatek*, Ljubljana 1953, str. 432.

omenjenega »žurnalističnega Mefista«, prav tako pa naj bi letelo na dvoje novih slovenskih listov, Levstikov satirični list in Stritarjev Zvon.⁵

Čprav je Laibacher Tagblatt 1. številka Pavlihe prepričala, da bo satirični list razkril marsikateri komični prizor veseloigre, ki jo na skrivaj uprizarjajo kranjski prvaki,⁶ je bil Pavliha zasnovan tako, da pri prvakih ne bi povzročil pretirane nejevolje. Naletel je na naklonjen sprejem, kar potrjujejo omembe v Jadranski Zarji, Slovenskem gospodarju, Slovenskem narodu in Zvonu.⁷

Mariborski poučen list za ljudstvo Slovenski gospodar (1867–1941) je poudaril: »Vse je tako izvrstno, da mora bralec vsakega stanu prav zadovoljen biti. List ni samo šaljev, temuč tudi prav podučiven. Drvorezi so tako dobri, da boljših noben drug šaljev list v Avstriji ne prinaša. Ker upamo, da bode tudi zanaprej prinašal prav izvrstne stvari, ga vsem rodoljubom prav vroče priporočamo.«⁸

Laibacher Tagblatt in Triglav sta se strinjala, da je oprema lista čedna. Urednika Triglava je znova izzvalo h kritičnemu pisanju predvsem dejstvo, da glavno temo Pavlihe predstavljajo prvaki. Kaj drugega tudi ni bilo pričakovati od Levstika, ki se je po gostilnah »krtačil«, da je sekira, ki bo spodnesla voditelje, je poudaril Jakob Alešovec. Kdor pozna Levstikove dopise v Slovenskem narodu, v Pavlihi ne bo našel nič novega, Laibacher Tagblatt pa bo z njegovimi težnjami zadovoljen. Če se Levstik brani očitka podpore iz dispozicijskega fonda, radi verjamemo, da podpore v današnjih razmerah ne prejema. Morda je usahnila celo podpora za Laibacher Tagblatt.⁹ Kljub temu so pri Triglavu želeli pojasnilo glede dejstva, da je bil Levstik pred odhodom na Dunaj pri deželnem predsedniku in je od njega dobil denar. Triglav je Levstiku zastavil naslednji vprašanji: 1. Kaj ima iskati »plodoviti« vodja opozicije pri deželnem predsedniku? 2. V kakšen namen je Levstik, ki narodnim voditeljem nenehno očita skrb za lastne potrebe, sprejel denar?¹⁰

Conradovo posojilo Levstiku je bilo ljubljanskim prvakom najbrž znano sredi aprila. Conrada je takoj po objavi domnevne izjave Levstiku – govoril naj bi o skrahiranih strankarskih voditeljih (nem. »abgewirtschaftete Parteiführer«) oziroma: (mlado)slovenski voditelji so dogospodarili – v Triglavu doletela staroslovenska interpelacija, ali se je res zvezal z mladostenci v škodo staroslovenca in plačal v ta namen kakšne subvencije, pri tem pa je bil posebej omenjen Levstik. Conrad je oboje zanikal, najbrž pa je omenil privatno posojilo Levstiku.¹¹ Levstik je menil, da je Conradu omenjeni vprašanji zastavil dr. Janez Bleiweis (1808–1881).¹²

⁵ Po: Jakob Alešovec, »Habt acht!«, Triglav, 1870/3.

⁶ Po: »Die soeben in Wien erschienene erste Nummer des slovenischen Witzblattes 'Pavliha' ...«, Laibacher Tagblatt, 1870/99.

⁷ Fran Levstik, »Oznaniilo«, Zvon, 1870/7, str. 112, Slovenski narod, 1870/40, in Jadranska zarja, 1870/8.

⁸ »Pavliha«, Slovenski gospodar, 1870/19.

⁹ Za časa vlad Potockeega (11. 4. 1870–5.2.1871) in Hohenwarta (5. 2. 1871–27. 10. 1871) so bili ustavoverci v opoziciji.

¹⁰ Po: Jakob Alešovec, »Das Witzblatt 'Pavliha'«, Triglav, 1870/35.

¹¹ Po: Levstikova pisma (uredil Avgust Pirjevec), Ljubljana 1931, str. 14.

¹² Po: Levstikovo pismo Conradu z dne 2. maja 1870, iz: Fran Levstik, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Pisma, Ljubljana 1980, str. 169.

Fran Levstik, okrog 1865, Kartografska in slikovna zbirka NUK.

Urednik Slovenskega naroda Anton Tomšič (1842–1871) je konec aprila sporočil Levstiku, da so prvaki obveščeni o Conradovem posojilu.¹³ Levstik ni želel javno govoriti o finančnih stiskah, zato Triglavu oziroma Alešovcu ni odgovoril. Ohranilo se je njegovo pojasnilo časnikarju Albinu Arku (1845–1893): »*Konradu sem novce poslal, ko sem imel prvih 25 fl. v roci, in nikakor nij zahteval niti on od mene, niti mu jaz nijsem obetal ali obétati hotel, da bode na moj list imelo to kaj vplíva. Za 25 fl. se vendar ne bodem prodajal, in Konrad se lahko sramuje, da je táko lapalíjo [op. zastarel izraz: malenkost, nepomembnost] tako raztrobil, in privatnej stvari dal javni značaj. To mu uže povrnem. Lepo te prosim, dobodi mi Konradovo fotografíjo, če kolikaj moreš, naj veljá, kar hoče [op. fotografíjo bi Klíč uporabil kot predlogo za karikaturó].*

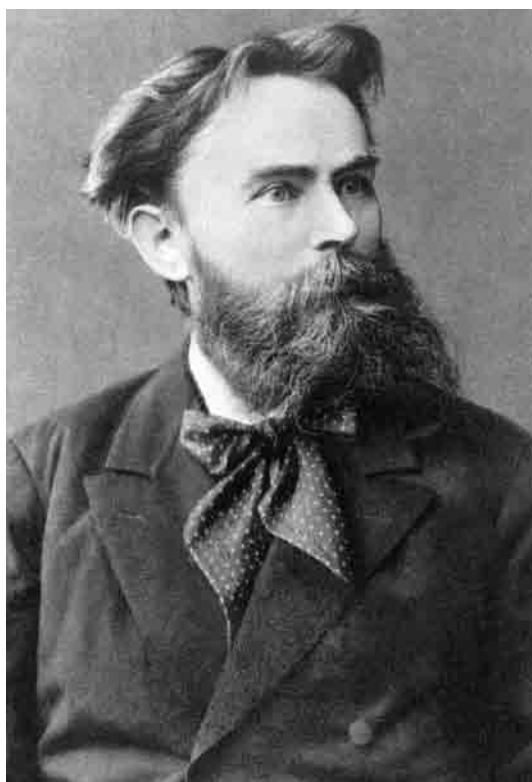
Prváki so si s tem podrli samí zadnji ozir, katerega bi jaz bil imel do njih.

O tej stvari se bode več govorilo po javnem poti.»¹⁴

2. maja se je Levstik obrnil na deželnega predsednika Conrada (posojenih 25 goldinarjev mu je s Stritarjevo pomočjo vrnil v prvem mesecu bivanja na Dunaju,

¹³ Tomšičevo pismo Levstiku z dne 23. oziroma 25. aprila, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 47.

¹⁴ Po: Levstikovo pismo Arku z dne 5. maja 1870, prav tam, str. 12–13.

Josip Stritar, Kartografska in slikovna zbirka NUK.

*»torej predno je 1. list 'Pavlihe' zagledal beli dan, dolgo poprej«).*¹⁵ Pojasnil je, da njihov pogovor ni razumel kot zaupne, zato je z vsebino seznanil prijatelje, ni pa mu znano, kdo je avtor dopisa v Slovenskem narodu. Od Conrada je pričakoval, da bo z izjavo v Triglavu potrdil, da ga ni nikoli prosil za podporo, da mu za satirični list ni bil obljubljen ali podeljen denar iz državnih sredstev, prejel je samo denar za poučevanje in neznatno kratkoročno posojilo. Poudaril je, da bo primoran objaviti obe pismi, ki jih je poslal Conradu (Conrad je odpisal enkrat), če mu ta do prihodnjega večera s kratkim brzogovornim odgovorom ne potrdi namere o izjavi v Triglavu. *»Moja čast pa je zdaj omadeževana in moj šaljivi list popolnoma onemogočen: zato se ne morem in tudi ne smem toliko premagati, 'da bi vso to nesrečno zadevo, kakor mi Vaše blagorodje svetuje, imel za končano in jo zavrnil v tisto nerodovitno območje opravljanja, ob katerem se vsakdo umaže, ki se le količkaj zmeni zanj.' V očeh svojega naroda se nočem zdeti bolji, kakor sem, pa tudi slabši ne.«*¹⁶

Conrad se je odločil za javno pojasnilo, ki je bilo 4. maja objavljeno v uradnem ljubljanskem listu Laibacher Zeitung (v rubriki »Lokales«). Deželni predsednik

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Po: Levstikovo pismo Conradu z dne 2. maja 1870, iz: Fran Levstik, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Ljubljana 1980, str. 168–170.

je dokaj medlo zanikal očitek vladne subvencije, omenil je tudi posojilo. Izjavo je ponatisnil Triglav, časopisna gonja se je morala končati.

Sumničenja o vladni podpori in podkupovanju časnikov so v tem času veljala za pogosto orožje v političnem boju. Slovenci so Laibacher Tagblatt od začetka njegovega izhajanja obtoževali prejemanja denarja iz vladnega dispozicijskega fonda za plačevanje uslužnih in kupljivih časnikarjev (nem. der Reptilienfonds: skrivni fond, fond za tajno razpolaganje). Deželna vlada do 1870 tovrstnih govoric ni zanikala. Zaradi javnega pojasnila deželnega predsednika, da vlada Levstikovega satiričnega lista denarno ne podpira, je tovrsten odgovor zahteval tudi ljubljanski nemški dnevnik.¹⁷ Odgovor vladnega lista, da Laibacher Tagblatt ne dobiva vladne podpore, ni zatrl slovenskih dvomov.

Novice so objavile govorico o posredovanju dvornega svetnika dr. Vincenca Ferrerija Kluna za Laibacher Tagblatt: tudi »ljubljski Tagblatt« naj bi se podobno kot drugi »Tagblatti« rodil pod Giskrovo nemško-liberalno vlado, stroški izdajanja Laibacher Tagblatta (tisk, kolek, poštnina, honorarji) naj bi bili namreč precej večji kot njegov letni dohodek, nikdar še ni bilo slišati, da bi ga vzdrževala »neslovenska« stranka (op. ustavoverna stranka, Verfassungstreue Partei: stranka na strani ustave oziroma februarkega patenta), iz več dežel pa so prispele govorice, da »Tagblatte« podpira dispozicijski fond. Zakaj torej bi bil ravno »ljubljski Tagblatt« nesrečna izjema, saj je njegov pokrovitelj »hofrath« Klun.¹⁸ Laibacher Tagblatt je domnevo Novic o vladni subvenciji in dispozicijski podpori ostro zanikal.¹⁹

Poleg avstrijskih državnikov in domačih narodnih in političnih odpadnikov si je Levstik v Pavlihi privoščil tudi prvake, katerim pa je istočasno ponujal premirje. Stritarjeva uvodna pesem je zgovorno obljubljala, da bo Pavliha bičal »nemškutarje in narodnjake, če bodo delali napake«, toda »če se moti morebiti, vesel se hoče pokoriti«. Starih sramot in napak sicer ne namerava pozabiti, če pa se bodo prvaki poboljšali, je Pavliha pripravljen vse oprostiti, je sporočala Levstikova pesem »Nova politična doba«, prav tako objavljena v 1. številki Pavlihe. V 2. številki je Levstik zaupal »svojim prijateljem«: »... a kadar napake prestanete plesti, / Pavliha začne se prijazno vam vesti.«²⁰ Vendar prvaki tovrstne napotke najbrž niso razumeli kot dobrohotne.

Najuglednejši domači kritik Stritar, ki je prvi dobil priložnost napisati mnenje o Pavlihi, je poudaril: »Njegov urednik nam je izrekel željó, naj ne hvalimo posebno njegovega lista, ali zato, ker mu je malo mari 'Zvonova' hvala, ali ker misli, da 'Pavliha' hvale ne potrebuje. /.../ To pa morebiti vendar smemo, namreč opomniti vse Slovence, zlasti naše bralce, naj ga pogledajo. Da se jim prikupi z besedami in podobami – to je njegova skerb; nam se zdi, da še tisti ne bodo mogli biti iz

¹⁷ Po: »'Pavliha' und die Regierung«, Laibacher Tagblatt, 1870/101.

¹⁸ Po: »Poberki iz časnikov«, Novice, 1870/19.

Klun je Laibacher Tagblattu priskrbel brezplačne korespondence tiskovnega urada (po: Avgust Pirjevec, »Klun, Vinko Fereri«, Slovenski biografski leksikon, III. zvezek, Ljubljana 1928, str. 468).

¹⁹ Po: »An den Herrn Redakteur der 'Novice'«, Laibacher Tagblatt, 1870/107.

²⁰ Fran Levstik, »Pavliha svojim prijateljem«, Pavliha, 1870/2.

serca hudi nanj, katerim pripoveduje v lice sicer prav neprijetne resnice, ker jim pripoveduje sè soljó in – z lepo mánero.«²¹

Vseeno se je Levstik polotil pravnika in državnozborskega poslanca Luka Svetca (1826–1921). Svetec se je za Levstikovo kritiko glasovanja v prid adresi ministrskega predsednika Beusta in decembrsko ustavo 1867 maščeval s spletkami pri odboru za pripravo slovensko-nemškega slovarja, ki je Levstika odslovil konec leta 1868, in lažjo, da bo Levstikov satirični list prejemal sredstva iz dispozicijskega fonda. Levstik je Svetcu namenil stalno rubriko z naslovom »Svetčeva omivalnica«. Z njo je parodiral članke, s katerimi je Svetec zagovarjal ravnanje slovenskih poslancev na Dunaju. Rubriko je spremljala podoba Svetca med pisanjem demantijev.

Podobna rubrika je bila namenjena »podprvaku«, ljubljanskemu odvetniškemu koncipientu dr. Josipu Poklukarju (1837–1891), ki je upodobljen na lestvi, po kateri se vzpenja na prvaško polico. Med stalne rubrike je sodil tudi »Gregor Potrebnik«. Levstik je v njej s krepkimi besedami »predstavnik ljudstva« šaljivo obravnaval aktualne dogodke.²² Prav tako je imel svojo rubriko Pavliha, ki se je zapletal v pogovore z visokimi državniki in politiki ali pripovedoval, kaj je doživel v Ljubljani in drugje.

Junake Potrebnikove, Svetčeve, Poklukarjeve in Pavlihove rubrike, naslovno vinjeto in druge satirične ilustracije je narisal Gustav Jaroslav Schulz (1846–1903),²³ inšpektor donavske paroplovne družbe, ki je sodeloval pri vrsti čeških in nemških listov.²⁴

Tudi satirična rubrika »V Šmidovej kavarni« se je lotila prvakov. Njeni protagonisti (Bleiweis, Souvan, Toman, Costa, Svetec in Poklukar) so sedeli okrog »prvaške mize« in pretresali razne narodne in politične zadeve. Šmidova kavarna je bila znana ljubljanska kavarna, v kateri so se zbirali staroslovenski veljaki.

Davorin Bole (1833–190?), študent zgodovinsko-filološke fakultete na Dunaju in občasni sobesednik pri Stritarjevem in Levstikovem gostilniškem omizju (do maja 1870, ko se je s Stritarjem razšel zaradi njegove kritike slovenskega Dramatičnega društva oziroma dramatičnega slovstva), je odgovornemu uredniku Novic Ivanu Murniku (1839–1913) poročal o časopisnem delovanju dunajskih Slovencev.

Kdor pritrjuje trditvi o Stritarjevi in Levstikovi podkupljenosti, da bi delovala proti slovenskim poslancem, jima dela krivico, omenja Bole v pismu Murniku na začetku aprila 1870. Stritar bi rad narod prerodil po zgledih ruske pariško-londonske revije Kolokol in njenega urednika Aleksandra Hercena, vendar bo dosegel samo nekaj več prepira. Hercen se je lotil dela z duševnimi močmi, ki jih je razvil med ruskim narodom, Stritar pa s tujim duševnim orožjem; velikanski ruski narod ima opraviti sam s seboj in gospodarjem v lastni hiši, slovenski narod pa imajo tuji

²¹ Josip Stritar, »Pavliha«, Zvon, 1870/9, str. 144.

²² Po: Velemir Gjurin, »Socialnozvrstna zaznamovanost besedil v Levstikovem Pavlihi«, Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (zbornik mednarodnega simpozija v Ljubljani 1981), Ljubljana 1982, str. 401.

²³ Glej tudi: D. Globočnik, »Novovaška dogodba na Štajerskem / Ilustracije Gustava Jaroslava Schulza v Pavlihi«, Zgodovina za vse 2007/1, str. 77–97.

²⁴ Po: Michal Navrátil, »Schulz Gustav Jaroslav«, Ottův slovník naučný / Illustrovaná encyklopædie obecných vědomostí, XXIII. del, Schlossar – Starowolski, Praga 1905, str. 66.

narodi vklenjenega v verigah. Hercen je svojo nalogo razumel, Stritar pa hoče narod pitati s pičo, ki jo je nasrebal iz nemških in francoskih naturalistov. *»Kolikor več članov našega naroda se bode teh idej poprijelo, toliko huje bode ginil naš narod za slovanstvo, dokler nazadnje kot narod ne zgine.«* Stritar naj bi se tresel od jeze, ko mu je Bole dokazoval, da Giskra ni liberalen mož: čeprav bi bil v drugih zadevah, do Slovanov zagotovo ni liberalen. Izjava, da Ključ noče hvaliti Giskre, naj bi Stritarja spravila v togoto. Stritar, Šuklje in drugi naj bi bili pripravljene za lečico nemškega liberalizma utopiti slovenski narod v nemškem morju. Giskra naj iztrebi vero in farje, pa bo smel zaradi Stritarja storiti z narodom kar hoče. *»Levstik je prišel na Dunaj s principi 'Slov. Naroda': 'Šibati premalo energične narodne može, dokler se ne dvignejo iz letargije, kakor nemškutarje.' Tukaj so ga bili pregovorili, vsaj kolikor sem posnel iz nekaterih pogovorov, šibati samo napake na narodni strani. Pa zdaj se je spet povrnil k prejšnjemu programu. Pripomogel je k temu veliko Ključ. In dokler bo Ključ sodelavec Pavlihov, bo menda Pavliha proti narodnim možem zmeren, in šibal bode nemškutarje, k večem bo Svetec nekoliko trpel. Kakor stvari zdaj stoje, menda 'Pavliha' ne bo napačen. Ključ je risar pri listu 'Floh', ki nikdar Slovanov ne šiba.«*²⁵

V nasprotni smeri, iz Ljubljane na Dunaj, je bilo istega dne odposlano (pri)poročilo kranjskega deželnega predsednika barona Conrada, ki omenja Zvon in Pavliho: *»Če se visoki vladi zdi, da bi s svoje strani podprla in dala gmotno podporo slovenskemu tisku, da bi imela pri tem korist za svoje lastne namene, si dovoljujem obrniti njeno pozornost zazdaj na časopisa Zvon in Pavliha, ki v najnovjšem času izhajata na Dunaju. Oba spadata po svojih izdajateljih pretežno k mladoslovenski stranki, v kolikor je mogoče smatrati, da že danes obstoja. Prvi časopis je leposloven in tukaj na Kranjskem med mladino zelo razširjen, drugi, satirične vsebine, bo, kot poznam osebne razmere njegovega urednika, usmerjen predvsem proti klerikalnim skrajnejšem slovenskih prvakov.«*²⁶

Vasilij Melik poudarja, da je bil vladi vsak spor v slovenskem taboru dobrodošel, v tem smislu je razumeti tudi Conradovo priporočilo, ki morda priča, da je nameraval Pavlihi in Zvonu priskrbeti finančno podporo.²⁷ Dunajski vladi bi namreč koristilo, če bi ta lista nadalje krepila slovensko neslogo.

»Zloga povrni se blaga«

Zadostno število naročnikov, prodaja in ugodna recepcija lista so govorili v prid uspešnosti Levstikovega časopisnega projekta. Pavliha se bo lahko obdržal.

²⁵ Boletovo pismo Murniku z dne 8. aprila 1870, po: Fran Levstik, Zbrano delo, Druga knjiga, Lirika / epika / pesmi za mladino / prigodnice / satire / dodatki, Ljubljana 1952, str. 316–317.

²⁶ Po: Vasilij Melik, »Levstikovo mesto v slovenskem političnem življenju«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1982, str. 35–36, tam po: Avguštin Malle, Die slowenische Presse in Kärnten 1848–1900, Celovec 1979, str. 176.

²⁷ Po: Vasilij Melik, prav tam, str. 35 in 176.

Vendar aktualno politično dogajanje ni bilo naklonjeno satiričnemu listu, ki naj bi bil po Levstikovi zamisli neodvisno glasilo protinjemškutarske in narodne, načelne in radikalne politike: »Pavliha' bode v politiki brez ozira na desno ali na levo pravi Slovan, kakor se umeje samo ob sebi, in poleg tega oster zabavljivec na polji slovstva in okusa sploh tudi v javnem narodnem življenji. Ker je pri nas v teh krogih neumnega, smešnega in napačnega, nič se ne bode njegovemu biču zdelo sveto, bodi si osoba ali stvar. Napake je nejprvo treba spoznati, še le potem se dadé poboljšati.«²⁸

Glasovanje slovenskih državnozbornih poslancev za dualistično adresno junija 1867 in novo besedilo temeljnega zakona o državnem zastopu oktobra istega leta je razcepilo slovensko politično javnost. Večina je menila, da bi morali poslanci delovati v duhu slovanske solidarnosti in (namesto Poljakov) posnemati Čehe, ki se od leta 1863 niso udeleževali zasedanj državnega zbora.

Kljub protestom dela domače javnosti so slovenski poslanci sedeli v državnem zboru. Njihovo ravnanje so branile Novice. Očitkov Slovenskega naroda so bili deležni zlasti kranjski poslanci, saj naj bi se po njihovih dejanjih ravnali tudi štajerski in goriški poslanci. Slovenski narod je državnozbornim poslancem svetoval, naj tako kot Poljaki zberejo pogum in pripravijo resolucijo za Zedinjeno Slovenijo, ki resda ne bo potrjena, zato naj se zgledujejo po Čehih in Tirolcih ter demonstrativno zapustijo državni zbor. »V tem znamenju leži – narodna sloga!«²⁹ »Vse drugo ni piškavega oreha vredno, in nima narodne, ampak k večemu kako osebno korist za nagib in cilj.«³⁰

Februarja 1870 so slovenski poslanci z bukovinskimi (romunskimi) poslanci pripravili predlog o razširjenju deželne avtonomije, ki jo je zahtevala poljska resolucija, na vsa v državnem zboru zastopana kraljestva in dežele glede na njihove potrebe.³¹ Pojavila se je govornica, da slovenski poslanci zapustijo državni zbor, če predlog ne bo sprejet in predan resolucijskemu odboru.³²

Predlog, ki ga je v državnem zboru predstavil romunski poslanec baron Petrino, je komajda dobil potrebnih 20 glasov podpore. Proti so bili tudi preračunljivi Poljaki. Za izstop poslancev naj bi se najbolj zavzemal dr. Lovro Toman (1827–1870).³³ Luka Svetec naj bi v klubu federalistov govoril proti izstopu, večina kluba pa je bila za izstop. Slovenski poslanci, primorski Italijani in Petrino so se za izstop odločili, »ker se je zavrzel nasvet zaradi razširjenja avtonomije, ker se žalijo pravice deželnih zborov in ker se je predložila posilna volilna postava.«³⁴

Pomemben razlog za odločitev slovenskih in poljskih poslancev je bilo nasprotovanje direktnim volitvam (če deželni zbori ne bi hoteli voliti poslancev v državni zbor, naj bi bili ti izvoljeni neposredno), ki naj bi krepile centralizem,

²⁸ Fran Levstik, »Oznanilo«, Slovenski narod, 1870/40.

²⁹ Po: »Slovinci in državni zbor«, Slovenski narod, 1870/14.

³⁰ »Slovinci in državni zbor«, Slovenski narod, 1870/18.

³¹ Po: »Politični razgled«, Slovenski narod, 1870/18.

³² Po: »Slovenskim 'državnim' poslancem«, Slovenski narod, 1870/28.

³³ Po: »Slovenskemu narodu v preudarek«, Slovenski narod, 1870/31.

³⁴ Po: »Eno dejanje«, Slovenski narod, 1870/39.

uničevale deželno avtonomijo oziroma posegale v kompetence deželnih zborov. Slovenci so bili proti odpravi indirektnih volitev, čeprav bi jim volilna reforma koristila. Kranjski deželni zbor je na 12. seji leta 1869 direktne volitve odklonil. Z živahnim odobravanjem so bile sprejete Tomanove besede: *»Direktne volitve so zoper ustavo deželno, in deželni poslanec vsak bi moral živ protest zoper nje izreči, in ko bo državni zbor tudi sklenil, da se voli direktno v državni zbor, bi vsak poslanec v državnem zboru moral tisti trenutek se odpovedati zboru, v katerem bi se smrt kranjskega deželnega zbora sklenila.«*³⁵ Tudi Svetec je februarja 1870 v adresni razpravi v državnem zboru nasprotoval neposrednim volitvam.

31. marca 1870 (dva meseca za tirolskimi poslanci in istočasno s poljskimi poslanci, romunskim poslancem in primorskimi Italijani) so slovenski poslanci zapustili državni zbor (pred izstopom so predsedništvu poslanske zbornice izročili deklaracijo). Nemška unitaristična liberalna vlada je odstopila.

Na dejanje poslancev je v večji meri kot pritisk domače javnosti in znotraj nje na prvem mestu mladoslovenske opozicije vplivalo zaostrovanje boja med federalistično manjšino in centralistično večino v državnem zboru. Kljub temu je izstop poslancev naletel na veliko navdušenje. Novice so v pozdrav kranjskim poslancem (Tomanu, Svetcu, Barbotu in Pintarju) zapisale: *»Zato Vam vrnivšim se iz Beča radostni kličemo: dobro došli! slava! Storili ste, kar je domovina od Vas pričakovala: borili ste se junaško za blagor njen in pravice njene; spričali ste zopet nepremakljivo lojalnost slovensko do prestola Njegovega Veličanstva in do Avstrije, kajti edino le to Vas je v mršavih situacijah držalo v zbornici dunajski do tega momenta, ko to, kar je dosihmal razumnost politična bila, bilo bi posihmal samomorstvo.«*³⁶

Spora glede ravnanja državnih poslancev je bilo konec, možno bo politično soglasje, nastopila bo »narodna sloga« – eden tedanjih slovenskih političnih idealov.³⁷ *»Sloga pa mora biti zastava, pod katero naj se zbirajo vsi pravi brambovci narodnih pravic, katerim je nesloga pogin,«* je na drugem občnem zboru Društva za brambo narodnih pravic (društvo Slovenija) leta 1868 poudaril dr. Janez Bleiweis.³⁸

»Kaj se je koli godilo / V belej Ljubljani kedaj, / Kar je na Dunaji bilo, / Bodi pozabljeno zdaj! // Zloga povrni se blaga / V prsi razdražene spét, / Rázkol naj prejšnji omaga, / Ki je mej brati bil vnét! /.../ Zlôgo nebó nam povrni, / Sladki mej brate daj mir, / Ki jih v nezgodi je črni, / Dòmač razganjal prepír!« je sarkastično zapisal Levstik v pesmi »Nova politična doba« v 1. številki Pavlihe. Sledili so verzi: *»Vendar je drugo vprašanje / Ali pozábiti res / Módro je zmote nekdanje / Módro nekdanjo vso zmés? /.../ Tórej nikdár ne zabímo / Starih sramót in napák; / Vendar mu vse oprostímo, / Če se poboljša prvák!«*³⁹

³⁵ Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1870/14.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Po: Vasilij Melik, »Levstikovo mesto v slovenskem političnem življenju«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1982, str. 36.

³⁸ Po: »Društvo za brambo narodnih pravic ...«, Novice, 1868/46.

³⁹ Fran Levstik, »Nova politična doba«, Pavliha, 1870/1.

Slovenci bodo lahko složno in enotno nastopali na volitvah, ki so bile zaradi padca nemško-liberalne vlade pred vrati. 22. maja 1870 je cesarjev patent razpustil državni zbor in deželne zборе razen češkega ter zaukazal nove volitve. Za kranjski deželni zbor so bile za kmečke občine razpisane 27. junija, za mesta, trge ter Trgovsko in obrtno zbornico 28. junija, za veleposestvo 1. julija.

V uvodniku Slovenskega naroda »Narodne ali politične stranke?« je urednik Anton Tomšič zapisal: Nemci brez izjeme in ne glede na politično mišljenje pozivajo k slogi in protislovanski zvezi, Slovenci se moramo začeti učiti pri svojih nasprotnikih in jih posnemati, kakor Nemci poudarjajo svoje narodno stališče, tako moramo Slovenci poudarjati slovensko narodno stališče, »in na tem stališči se moramo najti vsi: duhovniki in neduhovniki, izobraženi in priprosti kmet«, brez razločevanja na klerikalce in liberalce. Tomšič se je opredelil za narodno enotnost: »Klerikalci in neklerikalci bodo imeli dokazati, ali so Slovenci, ali niso, in to bodo dokazali, ako složno in v porazumljenji ravnajo. Kjer moremo pri volitvah zmagati z duhovnikom, zmagajmo z duhovnikom, kjer s svetovnjakom, zmagajmo s svetovnjakom: delajmo vsi kakor en mož, delajmo vsi za narod. Pa začnimo delati. Vsak okraj naj se hitro dogovori o prihodnjem kandidatu. Centralizirati se take stvari ne dadé: bodimo centralizirani samo v misli: zmagati moramo, da pa zmagamo, treba je delati, složno delati, z vsemi močmi delati.« Vzor naj bodo Nemci, ki iščejo zaveznike celo med Slovani, in češka Politika, ki poziva k skupnemu delovanju celotne opozicije.⁴⁰

Za uresničitev narodne sloge so se morali čim prej zblížati, poenotiti stališča in najti skupen jezik vsi slovensko zavedni možje (v prvi vrsti staroslovenski prvaki na Kranjskem in mladoslovenci). Zato »v sedanjih pomirljivih časih«⁴¹ (tako je Levstika aprila poskušal usmerjati Slovenski narod) ni bil več zaželen dosleden političen boj, v katerem je izstopal Levstik. Eden vodilnih mladoslovenskih politikov dr. Valentin Zarnik (1837–1888) je v pismu Levstiku decembra 1869 poudaril: »V humor. listu bi me veselilo, ako bi 3/4 svojega dovtipa na nemškutarje i.t.d. izlijal, 1/4 pa le na prvake. Na ta način se bo bolj po Kranjskem razširjal. V klerikalnih stvarih mora čisto indiferenten biti!«⁴² Tudi dr. Josip Vošnjak (1834–1911), dopisnik in solastnik Slovenskega naroda, je 21. maja pisal Levstiku: »Ker smo se zdaj s starimi poravnali, bi menda bilo dobro, ko bi tudi Pavliha jih bolj v miru pustil ...«⁴³

Levstik je odklonil predlog, naj 1. številko satiričnega lista priloži Slovenskemu narodu. Najbrž je želel ostati neodvisen tudi od mladoslovenskih somišljenikov, ki so v zameno za javno podporo tiho pričakovali prizanesljivost za njihove napake.⁴⁴

⁴⁰ Po: »Narodne ali politične stranke?«, Slovenski narod, 1870/45.

⁴¹ Slovenski narod, 1870/45, po: Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 7.

⁴² Zarnikovo pismo Levstiku, po: Janez Logar, »Levstik v boju s prvaki / Pavliha«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, str. 250.

⁴³ Vošnjakovo pismo Levstiku z dne 21. maja 1870, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 336.

⁴⁴ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Deseta knjiga, Politični spisi III / Jezikoslovni spisi in odlomki / Avtobiografski zapisi in spisi, Ljubljana 1978, str. 458.

Tomšič je po Levstikovi zavrnitvi predloga 23. aprila 1870 previdno pisal Levstiku: *»Skoraj mislim, da imaš druge razloge, vsled katerih nočeš svojega lista 'Narodu' priložiti. Če misliš 'Narod' zgrabiti, lahko bi bil počakal do druge številke, tako da bi bilo mogoče prvo brez ovir priložiti. Potem pa 'grabi', kolikor hočeš ... saj ga vse grabi ... še nekoliko drzljajev in spravili ga bodete ... tja, kjer počiva 'Naprej', 'Slovenec' itd. itd.«⁴⁵*

Slovenski narod, ki je izhajal trikrat na teden, je izid 1. številke Pavlihe napovedal 3. maja 1870. Čeprav je Tomšič v pismu Josipu Jurčiču (1844–1881) pohvalil 2. številko Pavlihe (datum izida: 13. maj), češ da je Pavliha *»dovršen«* in da se je ves dan smejal, ko ga je prebral, ta v Slovenskem narodu ni bila omenjena.⁴⁶

Tudi novice iz Ljubljane so bile skope. *»Od žive duše nijsem iz Ljubljane besedice zvedel, kako so sprejéli in sodili 2. list 'Pavlihe',«* je Levstik 20. maja pisal Arku. *»Ti si ne moreš ali nečeš misliti, kako se mi to čudno zdí, da od vseh strani vse molčí.«⁴⁷ – »Dragi prijatelj! Piši mi prihodnjič bolj na tánko o očinku 'Pavlihe'. Povédi, kaj je rekel ta in tam. Posebno mi poróči, ali so bili naročniki jezni, da se je poprej prodajal nego njim poslal, ino ali nij po 14 kr. predrag? Vse to mi naglo odgovóri (z obrátno pošto), ker moram vedeti za prihodnji list.«⁴⁸*

Pavliha se je pojavil v napetem političnem vzdušju. Pred njegovim izidom je padla Giskrova nemško-liberalna vlada, ki jo je nadomestila fevdalno-birokratska vlada pod vodstvom poljskega fevdalca Alfreda Potockega. Slovenci so od nove vlade pričakovali naklonjenost do njihovih teženj po povečanju narodnih in političnih pravic. Potockovo ministrstvo *»spravedljivosti in sporazumljenja«* jih je kmalu razočaralo. Vlada je kranjskemu deželnemu zboru zavrnila potrditev postav o enakopravnosti slovenščine v uradih in slovenskem pouku v začetnih ali kmečkih šolah v krajih, kjer prebivajo samo Slovenci.⁴⁹

Slovenci so nadaljevali s prirejanjem taborov, na njih predstavljali politične, kulturne in gospodarske zahteve, razmišljali o bližajočih volitvah in poskušali strniti svoje vrste ... Med pripravami 2. številke Pavlihe je prišlo do prvega zblizanja med kranjskimi prvaki in štajerskim krilom mladoslovenskih voditeljev.

Slovenski narod je objavo telegramskega obvestila o odhodu slovenskih poslancev iz dunajskega parlamenta pospremil s pohvalo neformalnega voditelja kranjskih poslancev dr. Tomana, ki naj bi v poslanskem klubu najbolj odločno utemeljeval potrebo po izstopu. Dejanje poslancev naj bi bilo uvod v novo dobo, *»dobo sprave in splošne svobode«*, predstavljalo naj bi pot do ponovne narodne sloge, ki so jo pogrešali zadnja leta. Minila je nevarnost ločitve naroda v nasprotna

⁴⁵ Tomšičevo pismo Levstiku z dne 25. aprila 1870, po: Dušan Kermavner, *Politično-zgodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 565.*

⁴⁶ Po: Levstikovo pismo Stritarju z dne 18. maja 1870, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 299.

⁴⁷ Levstikovo pismo Albinu Arku z dne 20. maja 1870, po: Fran Levstik, *Zbrano delo, Enajsta knjiga, Pisma, Ljubljana 1980, str. 174–175.*

⁴⁸ Levstikovo pismo Albinu Arku z dne 22. maja 1870, prav tam, str. 175.

⁴⁹ Po: *»Pozor Slovenci!«, Slovenski narod, 1870/63.*

Dr. Lovro Toman, iz knjige: Dr. Lovro Toman, Ljubljana 1876.

tabora. Slovenskemu narodu se je zato odvalil kamen od srca, saj je dve leti imel žalostno dolžnost, pisati zoper politično vedenje zaslužnih mož, kakršen je dr. Toman. Nikoli pa mu ni nasprotoval iz nespoštovanja, ampak samo zato, ker je bila po prepričanju Slovenskega naroda in njegovih političnih prijateljev Tomanova politika neplodna. Dolžnost, ki je včasih povzročala trpljenje, je Slovenski narod izpolnjeval po svoji vesti in prepričanju, zato mu ni mogoče očitati hinavščine, če slovenskim poslancem zakliče: *»Bodite nam pozdravljeni na domači zemlji!«* – *»Sloga se v naše kroge vrne, kader neha posameznih trma biti veljavna. Piše se nam, da se je v tej zadevi posebno taktno in energično obnašal poslanec dr. Toman. Naj nadaljuje.«*⁵⁰

12. aprila 1870 (na dan nastopa nove vlade pod vodstvom grofa Potockega) je bil dr. Toman na avdienci pri cesarju. Cesarju se je poklonil v imenu slovenskih poslancev, ki so zapustili državni zbor.⁵¹ Razložil mu je položaj in politiko Slovencev, njihove pravične želje in prizadevanja, zlasti glede jezikovne enakopravnosti v šolah in uradih, ter slovensko ljudstvo priporočal cesarjevi milosti. Cesar je poslancu Tomanu prijazno prisluhnil in ga odpravil z zagotovitvijo, da je njegova

⁵⁰ Po: *»Eno dejanje«, Slovenski narod, 1870/39.*

⁵¹ Po: *»Iz Ljubljane«, Novice, 1870/15.*

volja, »naj se za splošno spravo med narodi začne delati i naj se ta sprava popolnoma vresniči«. V Ljubljani so državne poslance veselo sprejeli, Tomana so hoteli počastiti z baklado.⁵²

Kranjski prvaki so konec aprila znova poslali Tomana na Dunaj na pogovore z novimi ministri ter češkimi in moravskimi prvaki.⁵³ Toman se je v Ljubljano vrnil 30. aprila (tega dne je izšel Pavliha). Prvaki so 8. maja sklicali skupni posvet s Slovenci iz drugih dežel, o katerem so Novice objavile kratko poročilo (15. maja je o njem poročala tudi Jadranska Zarja). Prvaki so se v Ljubljani sestali s predstavniki iz Goriške, Istre in Trsta, da bi se pogovorili, kako naj v »velevažnem času« delujejo na političnem polju. Štajerski narodnjaki se sestanka niso udeležili (čeprav je dr. Josip Vošnjak vedel zanj).⁵⁴ Novice pišejo, da so iz Štajerske in Koroške prispela pismena mnenja. »Razprave so bile jako živahne in jako temeljite; razmere primorskih Slovencev, bivajočih v Istri, na Goriškem, Trstu in okolici tržaški, bile so tako obširno razjasnjene, da še nikoli tako. Konec teh razprav je bilo popolno soglasje vseh pričujočih o vsem.«⁵⁵

Uvodničar Slovenskega naroda (najbrž urednik Tomšič) je poudaril, da so v Ljubljani morda res kaj pametnega in koristnega sklenili, a zakaj se ljubljanski sklepi skrivajo celo pred nenavzočimi poslanci in rodoljubi, npr. pred voditeljem goriških mladoslovencev dr. Karlom Lavričem? Skrivanje ne zbuja zaupanja, narod ima pravico poznati načrte svojih mandatarjev, saj ni samo zato, da voli poslance. Uredništvo Slovenskega naroda si želi prenehanja ali po možnosti konca domačega prepira. Vendar ne more delovati v skladu z ljubljanskimi sklepi, saj jih ne pozna. Do Maribora bodo morda prispela popačena, nepopolna ali neresnična poročila. Ker pa bo Slovenski narod moral pisati o ljubljanskem posvetovanju, bo morda zopet zanetil domači prepir. Pisec je terjal, naj v prid sloge o sklepih obvestijo Slovenski narod. »Ako za zdaj niso za razglašanje, bomo vedeli molčati – ako se to ne zgodi, zavračamo vso odgovornost od sebe, ko bi se res unel kak domač boj. Mi smo s tem 'iskali sprave'. Na drugih je zdaj, da se pusté najti!«⁵⁶

Mladoslovinci so si politični kapital pridobili v letu 1867 z nasprotovanjem oportunistični politiki slovenskih državnozbornih poslancev, ki je močno omajala avtoriteto staroslovencev, in z vodilno vlogo pri taborskem gibanju, ki so ga sprožili v imenu celotne narodne stranke. Mladoslovenska politika je temeljila na političnem radikalizmu, ki je povezoval narodnostno načelo (zahtevo po Združeni Sloveniji) s federalističnimi prizadevanji Čehov in avstrijskih fevdalcev. Staroslovenski prvaki in državnozborni poslanci so se lahko brez težav pridružili mladoslovenski politiki, s čimer je bila mladoslovenska ofenziva proti staroslovincem zaustavljena. Mladoslovinci bi lahko zaostrovali nasprotovanja do konservativnega prvaštva,

⁵² Po: »Dr. Toman pri cesarju«, Jadranska zarja, 1870/8.

⁵³ Po: »Novičar iz domačih in ptujih dežel / Iz Dunaja«, Novice, 1870/18.

⁵⁴ Po: Dušan Kermavner, Političnozgodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 567–568.

⁵⁵ Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1870/19.

⁵⁶ Po: »V porazumljenje«, Slovenski narod, 1870/57.

a so se raje odločili za prilagajanje staroslovenskemu vodstvu. Tej politiki je nasprotoval »radikalec« Levstik.⁵⁷

Levstik se s spravljivim pisanjem Slovenskega naroda ni strinjal. Odklanjal je mladoslovensko taktiziranje, popuščanje prvakom in zato tudi načrtovano narodno »liberalno-konservativno« slogo. V pismu dr. Josipu Vošnjaku je poudaril, da spravi posebno ne zaupa, ker so mu »*prvaki znani od nog do glave*«. ⁵⁸ Prepričan je bil, da so razmere dozorele za načelno ločitev duhov oziroma politično diferenciacijo med mladoslovenski in staroslovenski, za katero bi lahko dejali, da je bila leta 1870 dejansko v zraku.⁵⁹

Levstik je za temeljno vsebinsko smernico Pavlihe izbral boj z nemškutarji, Nemci in prvaki. Ker so se po njegovem mnenju pred slednjimi začeli poniževati mladoslovenski, je Pavliha začel kritično pisati tudi o mladoslovenskih. Kot da bi se začela izpolnjevati skrivnostna Levstikova napoved iz zavrnitve Alešovčevih očitkov (»*Blisku' bodo vse druge namére*«).⁶⁰

Levstik je v 2. številki Pavlihe objavil epigram: »*Če kdo 'Pavliho' je naročil, / naj se zato ne veseli, / da njega, kadar kaj greši, / 'Pavliha' bi od drugih ločil.*«⁶¹ Tomšiču in Zarniku (oba sta z naročilom želela podpreti Pavliho)⁶² »v razum« namenjeni epigram je sporočal, da ne misli biti bolj prizanesljiv do njunih napak.⁶³

Za dobo volitev sklenjeno spravo in mladoslovence je Levstik osmešil v satirični pesmi »Na kolodvoru« (Pavliha, 3. št., datum izida: 31. maj). Pesem se nanaša na Tomanov sestaneček z mariborskim mladoslovenski 13. aprila. Mladoslovenski so bili o Tomanovem prihodu obveščeni z brzojavnim sporočilom. Med tistimi, ki so na mariborskem kolodvoru pričakali Tomana, sta bila tudi Tomšič in Zarnik.⁶⁴ Tomšič naj bi celo poskrbel, da so »narodovci« pričakali Tomana ob prihodu v Ljubljano.⁶⁵

Levstik omenja, da so mladoslovenski moledovali pred »grešnikom« Tomanom, ki naj bi na mariborskem kolodvoru »z *vóza gledáje odpustke delil*«, sprejemali pa so jih narodni Štajerci, vrli možje, ki »v *skok so pritekli*«. – »*Kaj so možáki mu rekli, Krščena duša ne vé.*« Med postankom na mariborskem kolodvoru naj bi se

⁵⁷ Po: Dušan Kermavner, Političnozgodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 564.

⁵⁸ Po: Levstikovo pismo Vošnjaku z dne 23. maja 1870, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 336.

⁵⁹ Po: Ivan Prijatelj, Mladoslovenski, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 295.

⁶⁰ Po: Fran Levstik, »Iz Ljubljane, 19. decembra (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1869/149. Levstik je konec leta 1869 razmišljal, da bi dal satiričnemu listu naslov *Blisk*.

⁶¹ Fran Levstik, »V razum«, Pavliha, 1870/2.

⁶² Zarnikovo pismo Levstiku, po: Janez Logar, »Levstik v boju s prvaki / Pavliha«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, str. 255.

⁶³ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Tretja knjiga, Ljubljana 1953, str. 299.

⁶⁴ Po: Josip Vošnjak, »Dr. L. Toman«, Spomini, Ljubljana 1982, str. 351.

⁶⁵ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Tretja knjiga, Ljubljana 1953, str. 296.

Toman dal »omečiti je v mir«, a po končanih volitvah, tako je menil Levstik, se vrne »v Kostovih britvah Toman-Svetčev prepir!«⁶⁶

Toman se je maja 1870 na poti z Dunaja v Ljubljano znova ustavil v Mariboru. Na mariborski železniški postaji naj bi se »slučajno sešel« z nekaterimi mladoslovinci. Štajerski voditelji so ga pregovorili, da se nekoliko pomudi pri njih. Toman jim je razložil sklepe nedavnega ljubljanskega posvetovanja. Kot je zapisal Tomšič v Slovenskem narodu (članek je nastal na Tomanovo prošnjo),⁶⁷ naj bi bili pravzaprav vse »edini in enih misli o sredstvih in potih, katera moramo rabiti v praktični politiki, edini in složni tudi o končnih ciljih«. Sklepe slovenskih rodoljubov v Ljubljani bi lahko »z najboljšo vestjo« podpisal vsak rodoljuben Slovenec. Tomšič je uvodnik »Sloga« sklenil z naslednjimi besedami: »V zadnjem listu smo izrekli željo: Mi iščemo slogo, pustite se najti! Denes imamo najbolje upanje, da se najdemo vsi!«⁶⁸

Toman, ki je po uspešnih dogovorih z mariborskimi narodnjaki poslal v Ljubljano vesel telegram,⁶⁹ naj bi Tomšiču v Mariboru priznal, »da je škoda bila, ko porazum za to ceno ni prej došel«. S sporazumom naj bi bila mišljena sloga pod federalističnim praporom.⁷⁰

Vsi slovenski rodoljubi so spoznali, da se morajo sporazumeti, zediniti o končnem cilju, je Slovenski narod poudarjal v uvodniku z dne 21. maja. Uspeha naj bi se Slovenci nadejali samo v primeru, če bodo »složni in zedinjeni kakor en sam mož« predložili vladi svoje želje in zahteve. Pismena in zlasti osebno izrečena mnenja so uredništvo privedla do ugotovitve, da se je »sloga med strankami brez rekriminacij [op. nasprotna obdolžitev ali obtožba], brez mejusobnega poniževanja, brez preklicavanja in priseganja naredila kakor sama ob sebi«. Dogovori s štajerskimi voditelji in Tomanom, ki jih je seznanil z ljubljanskimi sklepi, ter vesti s Primorske so Slovenski narod prepričali, da ne bo potrebno opustiti nobene točke (mladoslovenskega) političnega programa, mogoče bo složno delovanje z voditelji vseh slovenskih dežel, »ki hočejo biti med seboj drug drugemu podpornik, drug drugemu branitelj in prijatelj«. »S tem je postal ne le naš položaj, postala je vsa pozicija Slovencev proti vladi in državi drugačna: enotna, celotna, torej mogočna, da se ne bode dala meni nič tebi nič prezirati; postala torej mnogo ugodnejša tudi pozicija tistih mož, ki bodo morebiti imeli vladi poročati slovenske tirjatve, pogajati se z njo.«⁷¹

Levstikova samozavestna, v satiro preoblečena kritika pri mariborskih mladoslovincih ni naletela na odobravanje. Med Levstikovimi prijatelji v Mariboru naj bi edino Josip Jurčič ostal zagovornik Pavlihe.⁷² Jurčič je bil Tomšičeva desna roka

⁶⁶ Po: Fran Levstik, »Na kolodvoru«, Pavliha, 1870/3.

⁶⁷ Tomanovo pismo Jurčiču, po: Štefan Barbarič, »Levstik in Jurčič«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1982, str. 138.

⁶⁸ Po: Anton Tomšič, »Sloga«, Slovenski narod, 1870/58.

⁶⁹ Tomanovo pismo Jurčiču, po: Štefan Barbarič, »Levstik in Jurčič«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1982, str. 138.

⁷⁰ Po: »J-č.« (Josip Jurčič), »Anton Tomšič«, Slovenski narod, 1871/63.

⁷¹ Po: »Sprava in Slovenci«, Slovenski narod, 1870/59.

⁷² Po: Janez Logar, »Pavliha / Levstik v boju s prvaki«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, str. 257.

Josip Jurčič, Kartografska in slikovna zbirka NUK.

pri urejanju Slovenskega naroda. Zaradi težkih razmer, v katerih je bil Slovenski narod (nizko število naročnikov, nezadovoljstvo ljubljanskih prvakov s Tomšičem in Jurčičem), se v Mariboru ni dobro počutil. Sredi aprila 1870 se je vrnil na Dunaj, kjer je želel dokončati študij slavistike in klasične filologije in upal, da bo dobil službo pri dunajskem federalističnem konservativnem dnevniku Vaterland. Ostal je v stikih s Tomšičem in mu pošiljal podlistke in politične članke, s krajšimi leposlovnimi prispevki je pomagal Stritarjevemu Zvonu.⁷³

12. junija 1870 se je Jurčič vrnil v Maribor. Tomšiču je umrla mati in je najbrž prosil Jurčiča, naj ga nadomešča v uredništvu. Vendar Tomšič ni odšel domov, ker je pogreb zamudil. Jurčič in Tomšič sta bila istega dne povabljena na kosilo k mariborskemu odvetniku dr. Ferdinandu Dominkušu (1829–1901),⁷⁴ soustanovitelju mariborske čitalnice, Slovenske matice, Narodne tiskarne in solastniku Slovenskega naroda. Tomšič je bil od leta 1867 koncipient v Dominkušovi pisarni.

Jurčič je istega dne pisal Levstiku o vsem, kar je izvedel pri Dominkušu. Iz Jurčičevega pisma je mogoče razbrati, da ga je Levstik prosil predvsem za novice o Zarnikovi kandidaturi in sprejemu Pavlihe v Mariboru: »S 'Pavliho' so bili zadovoljni. Ali zadnji list (3. št.) moram povsod zagovarjati. Vse je čez-te. **Zdaj ne! pravijo, zdaj smo Slovenci vsi, kakoršni koli. Imena bom pozneje imenoval. Če nočeš vseh naročnikov izgubiti razen neveljavnih, pusti narodnjake **popolnoma** v prihodnjem listu. Tudi Poklukarja. Stvar narodna je **povsod** v nevarnosti in kakor**

⁷³ Po: Janez Logar, opombe k: Josip Jurčič, Zbrano delo. Deseta knjiga, Literarni članki / Podlistki / Ocene / Politični članki 1. del / dodatek, Ljubljana 1982, str. 475.

⁷⁴ Po: Janez Logar, opombe k: Josip Jurčič, Zbrano delo. Enajsta knjiga, Politični članki 2. del / Pisma / Dodatek, Ljubljana 1984, str. 383.

Št. 3.

Na Dunaji 31. maja 1870.

Leto I.

PAVLIHA

Zabavljivo-šaljiv list.

Baron Levin Rauch.

Iskajta po draknat na misre za idaj, kater kade prine, in vaji da kova arguta 2 glé, da kova drcembra kosa 2 glé. Povezani listi so prodajajo po 14 Sr v Ljubljani pri tiskalnici pred franciskanskim mestom št. 10. Klicovca na starem tigu, s v Trzin v Dijaškem tiskarstvu vrti J. G. C. C. C.

Karel Klíč, ban Levin Rauch, Pavliha, 1870, št. 3.

pravijo, delajo in agitirajo povsod kakor še nikoli. 'Pavliha' bi zdaj Zarniku nič ne koristil. 'Narod' bo z lepo storil kar je moči. Bo vse dobro. – Sicer se boš čudil, ko Ti bom povedal, **kteri** ljudje so zadnjega 'Pavliho' raztrgali'. Tak je svet! Mlad in nedolžno neumen in **naroden** samo! /.../

To kar ti zdaj povem je pa sub rosa [op. lat. »pod rožo« – na tihem, molče] **Zarniku** nasproti: -

Veš kdo in kaj je krivo, da lj. narodnjaki? niso kandidirali Zarnika? – Konradov babji jezik. Konrad je razčeval, **kaj in kako** je Z. o narodni stranki **sploh** njemu govoril. To imajo v Ljubljani za rezervo (po moji misli), in bodo s tem Z. podirali. Z. tega ne vé, in ne zve, dokler ni avtentično! Toraj tebi sub rosa, kakor je meni bilo. – Da bi bili Štajerci Z. prodali, na tem Tvojem sumu ni nič. Zato sem porok, kakor vidim in slišim. Toman ni 'odpustkov delil', temuč bolj prosil: Na pesem 'v Mariboru na kolodvoru' so vsi Štajerci strašno hudi.«⁷⁵

Levstik je začel mešati politične štrene mariborskim zaveznikom, ki so od Pavlihe pričakovali delovanje v prid narodne sloge. Uredništvo Slovenskega naroda

⁷⁵ Jurčičevo pismo Levstiku z dne 12. junija 1870, po: Josip Jurčič, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Ljubljana 1984, str. 239–240.

je k drobnim notici o uspehu Kličeve karikature hrvaškega bana Levina Raucha na Hrvaškem pripomnilo, da je bilo slišati mnogo bridkih pritožb, da Pavliha »*ravno zdaj samo po domačinih udriha*«. ⁷⁶

Na priporočilo uredništva Slovenskega naroda oziroma Tomšiča, naj Pavliha o domačih razmerah molči, je Levstik v 4. številki Pavlihe (20. junij), ki je izšla teden dni pred volitvami, odgovoril s satiro »Molčimo!«. Molčati je potrebno o dogodkih na taboru v Cerknici, ker je tako ukazal »podravske prijatelj« (spravljivi Tomšič), molčati je potrebno o vsem, kar se godi po deželi Kranjski, »*ker k zmagi najprvo potreba je zloge*«; »Molčimo!«, čeprav »*naj v prsih nam bridko srcé krvavi*«. – »*Če stáro ošabnost in puhli ves red / Z molčanjem pohlevnim uredimo spet, / Pôtlej kričimo!*« ⁷⁷

Iz »zapovedi« molčanja (komentarja o pisanju Triglava, s katerim se je Slovenski narod pravzaprav znova postavil v bran Levstika: »... *če molčimo, molčimo zato, ker nam je za slogo – pa za slogo brez ljubljanskega absolutizma*«) ⁷⁸ se je Levstik ponorčeval tudi tako, da je nekaj rubrik zapolnil s samimi pomišljaji, kar je pojasnil na naslednji način: »*Ves list je bil uže postavljen; samo natisnjen še ne, ter 'Pavliha' je v božjem strahu mirno počival. Polunoči pred njegovo posteljo stopi dolga, v belo ruto zavita podoba, ter ga strastno ostro ogovori: 'Pavliha! Pavliha!' On se predrami in oglási: 'govôri, kdor koli si! Pavliha, tvoj hlapec posluša!' Prikazen reče: 'gorje ti na tem in ónem svetu, ako prineseš, kar si napisal zopet zabavljivega na slovenske možé, kajti znanega imena zdaj celó rabiti nij svobodno. Vstani in izbriši vsako vrstíco, ako nečeš v nesrečo pokopati vse domovine!' Pavliha ustrašen pogleda, kdo z njim govóri, in vidi, da se iz ruhe izvije dolg, mlad mož, velícih rjavokodrastih lás, ter pleteno šibo je za hrbtom srdito a nalašč tako držal, da se je vendar nekoliko videla. Ker Pavliha nikakor noče domovine pokopavati v nesrečo, snél je iz lista vse, kar je bilo zabavljivega in obljubil, da bode v prihodnem listu same slavodatke [op. slavospeve, himne, besedo je ustvaril J. V. Koseski] prepeval.*« ⁷⁹

Prikazen naj bi bil Slovenski narod v podobi urednika Tomšiča, ki je Levstika v zasebnih pismih poskušal usmerjati k preudarnemu pisanju oziroma blagemu prijemanju staroslovenskih rodoljubov, kar pa je bilo za Levstika najbrž enakovredno samocenzuri ter odpovedi uredniške avtonomije in kritične svobode.

Tomšič je dva dni po izidu 4. številke poslal Levstiku ogorčeno pismo: »*Dragi prijatelj!*

Zdi se mi, da se hočeš pečati z mojo osebo. Vsakdo, kakor mu drago! Ker sem do zdaj kot prijatelj po svojih slabih močeh podpiral Tvoje edino, izveličavno edinorešnično popolnoma nezmotljivo početje, prisiljen sem iz doslednosti podpirati Te tudi v prihodnje. /.../

Sovražnikov imam mnogo; od njih znaš izvedeti vse moje slabosti, saj veš, da sovražnik kaj takega rad pove, in čim glasneje pové Tem lažje mu je pri srcu.

⁷⁶ »Pavliha«, Slovenski narod, 1870/66.

⁷⁷ Po: Fran Levstik, »Molčimo!«, Pavliha, 1870/4.

⁷⁸ »Triglav« je prinesel nek napad na 'Slov. Narod'«, Slovenski narod, 1870/27.

⁷⁹ Fran Levstik, »Pavliha je slavnim čitateljem dolžan povedati ...«, Pavliha, 1870/4.

Anton Tomšič, Kartografska in slikovna zbirka NUK.

Morbiti ti pa ne bode treba še posebej naštevati teh ljudi, morebiti si zadnje čase enega takih videl v svojem zrcalu v Johanisgasse [op. naslov uredništva Stritarjevega Zvona je bil Johannesgasse št. 6].

Želim Ti, da bi pogumno začeto stvar ravno tako srečno dokončal, potem se bodeš na rešeni domovini i zlato okovan bliščal kot zadnji slovenski Mohikanec. Fiat Pavliha, pereat mundus!»⁸⁰

Levstik naj bi v neohranjenem odgovoru Tomšiču zatrdil, da je bilo vse skupaj zgolj »šala«. »Novo je samo to, da je zaradi zadnjega 'Pavlihe' Tomšič grozno hud na-me; pisal mi je zelo srdit list, kateremu sem precej odgovoril, a pomirilno,« je Levstik omenil Stritarju.⁸¹

Tomšič je odpisal in opozoril Levstika, da bo z nadaljnjim napadanjem mladoslovencev izgubil naročnike. »Dragi prijatelj! Razkačen, misliš, da sem bil. Motiš se. Bil sem globoko razžaljen, globoko žaljen. Čutila hodijo svoja pota. Je tudi to premagano. Če bi imel denes odgovarjati 'Pavlihi' molčal bi. /.../

Stvar ti imenuješ 'šalo' in list 'humorističen'. Jaz sem družega mnenja. Marsikater kamen si si s 'Pavlihom' odkrušil od Tvojega razkačenega srca; tako si sebi

⁸⁰ Zapuščina Frana Levstika, Ms. 491, ovoj 30, Rokopisna zbirka v NUK v Ljubljani.

Fiat Pavliha, pereat mundus!, lat. »zgori se Pavliha, četudi propade svet«, po domnevnem izreku cesarja Ferdinanda I. *fiat iustitia, pereat mundus*: zgori se pravica, četudi propade svet.

⁸¹ Levstikovo pismo Stritarju z dne 24. junija 1870, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 302.

srce olajšal, in sebi kratek čas delal. Sam si se pa morebiti veselo smejal in roke mencial in svoj 'opus' si imenoval 'šaljiv', 'humorističen'. Ljudje, ki niso stali na tvojem stališču, imenovali so stvar drugače. Jaz sam pravim, da je Tvoj list zdaj najbolj resen, po zadržaji in obliki. Mnogo satire, malo ali nič humora! Tako ne sodim jaz sam. Tudi Ti tega ne očitam; opominjam samo, da je za mladino prenihilističen, da nemogoče dela vsako navdušenje, da odvrta od resnega prizadevanja. Za me je končno to brez vpliva, mene ne bodeš pohujšal. Ali vprašal bi te samo eno: Kje bodeš v prihodnje jemal ljudi, ki bi bili po Tvoji volji? /.../

Čul sem mnogo glasov, mnogo nezadovoljnih, celo jeznih. Obsojali in obsodili so 'Pavliho', zadnje napade na mene so Ti celo v greh šteli. Jaz Ti ne bom ponavljal, kar sem slišal od odličnih in pametnih rodoljubov, samo toliko Ti smem reči, da naši štirski krogi ne bodo dolgo tisti krogi, – sem ter tje že zdaj niso več – kjer se Tvoj list 'rad bere'. Po tem je soditi moj dotični stavek. Ti si ga hudobno zasukal – za mene nauk, da Te naj več ne opominjam na to, kar je, ampak Ti pustim mirno hoditi svojim putem. V javnosti Te podpirati ne morem, ovire Ti ne bom delal nobene. /.../

Ne da bi bil jaz toliko aboten, da bi mislil, da 'Pavlihi' škodujejo kaj napadi name, a po mojih izkušnjah list zgublja prijatelje. Jaz bi to jako obžaloval, pomagaš lahko tudi brez 'šaljive' – božje volje; a pomagati moraš, dokler je še čas.

Za drugo tudi jaz mislim, da najini javni posel ni treba, da bi kalil najino osebno prijateljstvo. Pozdravljam Te torej po stari šegi kot Tvoj stari prijatelj Tomšič.»⁸²

V pismu, ki ga je 11. aprila poslal stavcu Martinu Jelovšku (1832–1906) v Maribor, se Levstik pritožuje zaradi Tomšičeve ošabnosti in škrtosti, saj mu ni izplačal dogovorjenega honorarja za prispevke. Motila ga je tudi »popovska« opredelitev Slovenskega naroda.⁸³

Iz korespondence je mogoče zaslutiti napredujoče razhajanje med Levstikom in Tomšičem. Mladoslovenci so s pomočjo pozivanja k slogi želeli prispevati k izvolitvi narodnih kandidatov in mdr. ohraniti Zarnikov poslanski mandat na Kranjskem. Levstik pa je najbrž menil, da so mariborski mladoslovenci pripravljani prodati Zarnika v prid narodni slogi.⁸⁴ Verjel je, da je Zarnik po zaslugi doslednega političnega programa in prizadevanj za Zedinjeno Slovenijo primeren za narodnega voditelja. Nameraval mu je pomagati pri kandidaturi, pa čeprav bi bilo potrebno v Pavlihi kritizirati premalo odločne narodnjake (mišljeni so tudi štajerski mladoslovenci), dokler se ne predramijo iz globokega spanja.⁸⁵

⁸² Tomšičevo pismo Levstiku z dne 27. junija 1870, prav tam, str. 342–343.

⁸³ Po: Anton Ocvirk, »Levstikov duševni obraz«, Literarna umetnina med zgodovino in teorijo, I. del, Ljubljana 1978, str. 67.

Pop: duhovnik, slabšalen izraz za duhovnika.

⁸⁴ Jurčičevo pismo Levstiku z dne 12. junija 1870, po: Josip Jurčič, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Ljubljana 1984, str. 240.

⁸⁵ Po: Pismo Davorina Boleta Ivanu Murniku z dne 8. aprila 1870, po: Fran Levstik, Zbrano delo, Druha knjiga, Ljubljana 1952, str. 316–317.

V »Listnici« Pavlihe⁸⁶ je Levstik odgovoril na pisanje nekega bralca, da bi se delovanju radovljiškega okrajnega glavarja Wurzbacha v okolici Radovljice, na Bledu, Koroški Beli, v Dovjem in Kranjski Gori zoper poslanca Lovra Pintarja lahko zoperstavil samo Toman, tega pa so za poslanca po nepotrebnem priporočili tam, kjer je bil prej izvoljen Zarnik; morebiti bi bilo dobro, da se to razgasi v Slovenskem narodu. *»Tukaj je težko svetovati. 'Slov. Narod' je ljubljanskim bogovom dal oblast, da 'zaradi zloge' delajo, kar koli hoté, in če dr. Zarnika odrinejo, potlej bodo z veseljem do kolcolca bogá hvalili, ako s tem početjem tudi trijem nemškutarjem vrata odpró v deželni zbor. Grozno žalostno je, kar se zdaj godí po našej domovini.«*⁸⁷

»Narodno-klerikalen program«

Mladoslovinci so imeli težave že s prvo Zarnikovo izvolitvijo v kranjski deželni zbor leta 1869. Da bi si Zarnik lahko priboril poslanski mandat v Trebnjem, ni zadostovala njegova priljubljenost med ljudstvom. Zarnik je poleg duhovnika Božidarja Raiča veljal za najboljšega govornika na taborih, v Novicah so ga imenovali »oče taborov slovenskih«.

Volilci (*»volilni možje«*) so bili dokaj dovtetni za napotke prvakov, pogosto so se podredili skupni volilni disciplini. Prvaki so poleg Novic obvladovali avgusta 1868 ustanovljeno narodno-politično Društvo za brambo narodnih pravic (kmalu se je preimenovalo v »Slovenijo«, predsednik je bil Bleiweis, tajnik Murnik), ki je imelo v programu poleg dogovarjanja o načelnih političnih, socialnih, narodno-gospodarskih in dnevnih vprašanih ter dogodkih, sklicevanja narodnih shodov (taborov), izdajanja tipkopisov ter sestavljanja in izročanja prošenj, adres, spomenic in sklepov tudi *»nasvetovanje in podpiranje značajnih kandidatov za razne zastope, ter vedno občenje z izvoljenimi«*.⁸⁸ Odbor »Slovenije« se je sestajal na sejah, da *»prevdarja glase in nasvete, ki mu dohajajo iz dežele in odkritosrčno se pomenkva o možeh, ki naj se volijo za poslance«*.⁸⁹ Priporočilo »Slovenije« je imelo odločilen vpliv na slovensko opredeljene volivce.

V letu 1869 je bilo 56 sej. Leta 1870 je imela »Slovenija« 700 članov. Na občnem zboru na začetku leta so bili v odbor »Slovenije« izvoljeni: dr. J. Bleiweis, dr. E. H. Costa, dr. J. Ahačič, P. Kozler, I. Murnik, M. Pakiž, dr. J. Poklukar, A. Perme, dr. R. Razlag in F. Souvan st.

Prvaki Zarnika niso želeli predlagati namesto umrlega poslanca Santa Trea. Zarnikovo kandidaturo so imeli za predrznost, vendar so morali popustiti, saj so bili volivci Zarniku naklonjeni, kar ni veljalo za dr. Josipa Poklukarja, morebitnega

⁸⁶ »Listnica« (listnica uredništva) je bila rubrika Pavlihe, v kateri je Levstik odgovarjal na pisma sodelavcev.

⁸⁷ Fran Levstik, »Listnica«, Pavliha, 1870/4.

⁸⁸ Po: »Pravila društva za brambo narodnih pravic v Ljubljani«, Slovenski narod, 1858/58.

⁸⁹ »Iz Ljubljane«, Novice, 1870/24.

Dr. Janez Bleiweis, Novice, 1893.

kandidata društva »Slovenija«.⁹⁰ Pri nasprotovanju Zarnikovi kandidaturi naj bi izstopal Bleiweis. V Zarniku naj bi zaslutil moža, »ki bo kalil tišino in povzročil nesoglasje v vrstah slovenskih poslancev kranjskega deželnega zbora«. »Slovenija« je zato sklenila povprašati zaupne može volilnih okrajev, koga nameravajo voliti. Bleiweis naj bi jim Zarnika očrnil kot nevarnega prihodnja Dežmana ali Kluna⁹¹ (najbolj znana narodna odpadnika). Pisma so svarila trebanjske volivce pred Zarnikom, ki da je egoist in nasprotnik duhovščine.⁹² Pismo, ki ga je društvo »Slovenija« poslalo dolenskim poverjenikom, je omenjalo, da so Bleiweis in dunajski slovenski poslanci zoper Zarnikovo izvolitev, njegovi kandidaturi naj bi odločno nasprotovala Toman in Svetec.⁹³

Zarnik je v polemiki z Bleiweisom leta 1873 zatrdil, da je dobil v roke dvoje pisem: litijским rodoljubom naj bi se Bleiweis med drugim na vse pretege pridušal, naj Zarnika, »tacega za 'Dežmovanje' pripravljenega peklenščeka«, pustijo na miru. Bleiweis naj bi Litijčane napol pridobil na svojo stran, a se je tem vendarle precej čudno zdelo, da naj bi se Zarnik na taborih z zavzemanjem za Zedinjeno Slovenijo pripravljal za »dežmanovanje«, zato so poiskali nasvet pri Hočevarju in Kapusu v Celju.⁹⁴

Za Zarnika so bili tudi Trebenjčani. Ko so prvaki spoznali, da bo Zarnik

⁹⁰ Po: »Iz Ljubljane 28. apr. (Izv. dopis)«, Slovenski narod, 1869/52.

⁹¹ Po: Miroslav Gorše, Doktor Valentin Zarnik / narodni buditelj, pisatelj in politik, Slovenska matica v Ljubljani 1940, str. 106–107.

⁹² Po: »Iz Ljubljane 5. maja«, Slovenski narod, 1869/54.

⁹³ Po: »Iz Zagreba 9. maja«, Slovenski narod, 1869/55.

⁹⁴ Po: Valentin Zarnik, »Poslano«, Slovenski narod, 1873/220.

morda izvoljen, je Bleiweis od njega zahteval »*klerikalni program*« (izjavo, da ni proti duhovščini), »*kar se nij nikdar niti poprej niti pozneje zgodilo pri naj bolj obskurni osebnosti, katera se je za deželni zbor kandidirala*«. Bleiweis naj bi postavil zahtevo, ker mu je bilo iz zasebnih pogovorov z Zarnikom znano njegovo liberalno prepričanje. Zarnik se je izgovarjal na članek »*Naša duhovščina in sedanje volitve*« (Novice, 1867, št. 11). Bleiweis naj bi odgovoril, da bi tak članek lahko napisal vsak liberalec Mazzinijevega kova (op. Giuseppe Mazzini (1805–1872), italijanski revolucionar in patriot, ustanovitelj Mlade Italije). Zarnik se je – tako je poudarjal leta 1873 v javnem pismu Bleiweisu – po posvetovanju s prijatelji, ki so spregledali Bleiweisov »*manever*«, odločil pripraviti korekten, »*narodno-klerikalen program*«, ne iz političnega oportunitizma, temveč zato, ker narodno-liberalna stranka še ni bila organizirana.⁹⁵

1. maja 1869 je v Ljutomeru spisal program in ga 13. maja (tik pred taborom v Vižmarjih, Zarnik je bil poleg Bleiweisa, Coste, Razlaga, Nollija, Tomana in Vošnjaka govornik na taboru) objavil v Slovenskem narodu. V prvi točki je obljubil, da se bo potegoval za Zedinjeno Slovenijo. V drugi točki se je opredelil za federativno ureditev Avstrije. V tretji točki je poudaril, da je v verskih in šolskih zadevah najbolj koristna in učinkovita politika narodne večine kranjskega deželnega zbora, v primeru izvolitve o omenjenih zadevah ne bo glasoval drugače in da se mu zlasti škodljivo in pogubno za slovenski narod zdi delovanje za ločitev šolstva od cerkve. Četrta točka je govorila o prizadevanjih za uveljavitev slovenščine v javnem življenju, uradih in šolah. Zarnikov program je vseboval tudi predlog za zamenjavo treh volilnih razredov z enim samim, v katerem bi bil nižji cenzus, in odvzem volilne pravice uradnikom (ti naj bi bili preveč odvisni od volje vlade), prav tako častnikom in upokojencem, v državni zbor pa naj bi poslali samo delegacijo deželnega zbora Zedinjene Slovenije, če bi jo nekoč uspeli doseči po zakoniti poti.⁹⁶ Društvo »Slovenija« je Zarnika priporočilo volivcem.⁹⁷

Na dan volitev 24. maja je Zarnik v Trebnjem nastopil pred volivci in jim v prepričljivem govoru predstavil troje najpomembnejših lastnosti dobrega poslanca, ki mora biti neodvisen, izobražen in večč govorništva. »*Ako si na dalje ogledamo dolžnosti poslančeve, ktere ga vežejo, moram reči, da se delijo v 2 vrsti: 1) napram celemu narodu in 2) napram volilcem dotičnih okrajev, kteri ga v zbor pošljejo. – Kar se tiče slovenskega poslanca dolžnosti napram slovenskemu narodu, moram naravnost izreči, da mu je prva dolžnost in prva naloga potezati se za zedinjeno Slovenijo, to je: da se mi Kranjci, Štajerci, Korošci in Primorci v eno administrativno telo, po domače rečeno, v eno deželo združimo.*«⁹⁸ Volivcem, ki naj bi ta del Zarnikovega govora pospremili z vzkliki »Živio!«, je podrobno predstavil finančne

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ Po: »Volilci Trebanskega, Zatičinskega, Žužemberškega, Mokronoškega, Litijskega in Boštjanskega okraja!«, Slovenski narod, 1869/56.

⁹⁷ Po: »Volilci Trebanskega, Zatičinskega, Žužemberškega, Mokronoškega, Litijskega in Boštjanskega okraja!«, Novice, 1869/19.

⁹⁸ Po: »Iz Trebanjskega okraja 2. julija (Izv. dop.) / Govor dr. V. Zarnika pred volitvijo 24. maja l. l.«, Slovenski narod, 1869/78.

in davčne prednosti bodoče Zedinjene Slovenije.⁹⁹ Zarnikovo zagotovilo, da se bo potegoval za pravice katoliške cerkve, naj bi prisotni sprejeli s soglasnimi vzkliki »da! da!«. Zarnik: *»Hvala vam lepa za tako soglasni in odločni odgovor! To mi bode, ako me za svojega poslanca izvolite, ravnalo in vodilo v verskih zadevah, ako kterikrat v razpravo pridejo, kajti po mojem mnenji mora biti poslanec, kar sem že poprej rekel več ali manj zastopnik želj, misel in namerov svojih volilcev.«*¹⁰⁰

Zarnik je bil 24. maja izvoljen z veliko večino: od 99 je prejel kar 92 glasov, saj ni imel protikandidata iz (staro)slovenskih vrst. *»Ta volitev je spet častno znamenje politične discipline volilcev.«*¹⁰¹ Zarniku je poleg priporočila »Slovenije« koristila tudi priljubljenost med volilci. Ko je deželni predsednik Conrad uvidel, da nima možnosti za zmago, se je odpovedal kandidaturi.¹⁰² Novi ljubljanski župan dr. Josip Suppan je prejel samo sedem glasov, čeprav naj bi novomeški odvetnik dr. Škedl ves teden hodil od volivca do volivca in obljubljal, da se bo dr. Suppan potegoval za pravice katoliške cerkve.¹⁰³

»Trebajska dogodba«¹⁰⁴

Leta 1870 si je Zarnik želel ponovno zagotoviti deželnozborski mandat v Trebnjem, ki je veljal za največji volilni okraj v deželi Kranjski, saj so v njem volili kar tri poslance. Izguba poslanskega sedeža bi zanj namreč pomenila politično smrt. Zarnikov mandat je bil prvi mandat, ki so si ga uspeli priboriti mladoslovenci. Zarnikov življenjepisec Miroslav Gorše poudarja, da je pojav mladoslovenca Zarnika sredi konservativnih narodnih poslancev v kranjskem deželnem zboru predstavljal mejnik, *»pričetek borbe starih gesel z duhom novega časa, hrepenečega po napredku.«*¹⁰⁵ Zato so bili mladoslovenski možje okrog Slovenskega naroda trdno odločeni, da svojemu predstavniku v kranjskem deželnem zboru pomagajo do ponovnega uspeha na volitvah.

Zakulisni spor glede slovenske kandidature na volitvah v Trebnjem junija 1870 ni bil edini predvolilni spopad na narodni strani, vendar mu je Slovenski narod posvečal največ pozornosti. Vesti o Zarnikovi kandidaturi so si junija sledile v vsaki številki.

Na začetku junija je ljubljanski dopisnik sporočil, da *»ljubljski kolovodje«* Zarnika ne nameravajo uvrstiti med kandidate. Slovenski narod je poudaril, da so

⁹⁹ Po: »Iz Trebanskega okraja 3. julija (Dalje) / Govor dr. V. Zarnika pred volitvijo 24. maja l. l.«, Slovenski narod, 1869/79.

¹⁰⁰ Po: »Iz Trebanskega okraja 3. julija (Konec) / Govor dr. V. Zarnika pred volitvijo 24. maja l. l.«, Slovenski narod, 1869/81.

¹⁰¹ Po: »Vkljub slabemu vremenu ...«, Novice, 1869/21.

¹⁰² Po: »K volitvi deželnega poslanca v Trebnem 24. dne t. m.«, Novice, 1869/20, in »Pismo deželnega predsednika Konrada pl. Eybisfelda«, Slovenski narod, 1869/59.

¹⁰³ Po: »Iz Ljubljane, 1. junija (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1869/65.

¹⁰⁴ Fran Levstik, »Pavlihi 'Slovenski Narod' očita ...«, Pavliha 1870/7.

¹⁰⁵ Miroslav Gorše, »Poslanec kranjskega deželnega zbor«, Doktor Valentin Zarnik, Ljubljana 1940, str. 103.

mladoslovinci po daljšem razgovoru s Tomanom pristopili k ljubljanskim sklepom. Zato je neverjetno, da bi bil kdo izmed ljubljanskih gospodov »nepolitičen in breztakten« in bi v pomembnem trenutku za narodno prihodnost, »ko bi se morali vsi politični faktorji cele Slovenije v eno veliko akcijo združiti«, »iz malenkostne žeje po osebnem maščevanju« deloval proti Zarnikovi kandidaturi. »Mi slogo jako resno vzamemo, ter vsled tega tudi od ljubljanskih gospodov pričakujemo, da ne bode sloga pri njih samo siva teorija ostala. – Videant consules, ne -«¹⁰⁶

V naslednji številki je Slovenski narod objavil telegram z dne 8. junija s seznamom kandidatov, ki jih je v kmečkih volilnih okrajih na Kranjskem priporočala narodna stranka. Zarnika med njimi ni bilo.¹⁰⁷ Dopis iz Ljubljane z dne 6. junija v isti številki je sporočal, da vest o prvaškem odklanjanju Zarnikove kandidature ni resnična, kajti »Slovenija« namerava kandidirati vse poslance, vendar si deželni poslanec, župnik iz Vač Miha Tavčar močno prizadeva spraviti Zarnika iz kranjskega deželnega zbora.¹⁰⁸ Laibacher Tagblatt je poročal, da so proti Zarnikovi kandidaturi poleg prvakov tudi duhovniki, zlasti Anton Lesar. Zarnika naj bi kljub Bleiweisovemu in Costinemu nasprotovanju postavila za kandidata Trgovska in obrtna zbornica, drugi kandidat zbornice pa je njen predsednik ljubljanski rokavičar Janez Horak.¹⁰⁹

Dopis iz Trebnjega, ki naj bi ga 9. junija napisalo več volivcev, je izražal osuplost in jezo nad pozivom odbora društva »Slovenija«, ki med kandidate ni uvrstilo »ljubljenega in mnogocenjenega prejšnjega poslanca« Zarnika. Ne glede na priporočilo »Slovenije«, naj volijo graščaka v Rakovniku grofa Barba in župnika Miha Tavčarja,¹¹⁰ so volivci zatrjevali, da bodo znova za Zarnika. »Ako se bodo zavoljo tega glasovi tako razcepili, da pride v deželni zbor Vam in nam neljub izdajalec domovine, krivda na Vas same spada. Če že morata grof Barbo in župnik g. Tavčar pri nas voljena biti, zakaj bi dr. Tomana tje ne postavili za kandidata, kjer je lansko leto bil? Dr. Zarnika pa nam pustite.«¹¹¹

Avtor ljubljanskega dopisa z dne 9. junija 1870 sicer ni imel v mislih kritike delovanja razširjenega odbora društva »Slovenije«, ki je pravkar razpravljal o narodnih kandidatih, želel pa je odgovoriti na ugovore nekaterih članov zoper Zarnika, ki so »jako razni, jako mnogobrojni in ne jako modri.« Ljubljanski kolovodje so lansko leto dr. Zarnika vzeli medse, ker so mislili, »da se bode pozneje tudi on tiho vstopil za njih skrivne kolice«. Ker tega ni storil, se ga branijo z vsemi štirimi. »On je liberalec (oh, kako smešno!) pravi prvi; on je nasprotnik

¹⁰⁶ »Razne stvari«, Slovenski narod, 1870/65.

Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat., lat. »naj konzula pazita, da država ne bo trpela škode«, formula, s katero je rimski senat v nevarnih časih dajal konzulom diktatorsko oblast, fig. naj poklicani pazijo, da ne bo trpela javna blaginja (po: France Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1968, str. 755).

¹⁰⁷ Po: »Izviren telegram 'Slovenskemu Narodu'«, Slovenski narod, 1870/66.

¹⁰⁸ »Iz Ljubljane. 6. rožnika (Izv. dopis)«, Slovenski narod, 1870/66.

¹⁰⁹ Po: »Lokal- und Provinzial-Angelegenheiten«, Laibacher Tagblatt, 1870/131.

¹¹⁰ Po: »Odbor društva 'Slovenije' priporoča za deželni zbor te-le poslance ...«, Novice, 1870/25.

¹¹¹ »Iz Trebnjega. 9. junija (Izv. dopis)«, Slovenski narod, 1870/67.

duhovščini, modruje zopet drugi; lansko leto se je obnašal brez taktno, da je izdal tajne govore narodnega kluba, trdi tretji itd. itd. Vprašamo le: ali je v lanski dež. zbornici dr. Zarnik le eno besedico spregovoril zoper duhovščino ali zakone kat. cerkve? ali se je le katerikrat zgodilo, da bi ne bil glasoval z narodno večino?» Med Zarnikovimi prijatelji v mestih in trgih je mnogo najbolj izobraženih rodoljubov, ki bodo volili narodnega kandidata, vendar ne bodo prizadevno in goreče delali za tiste, ki izpodrivajo njihovega narodnega prijatelja. Zlasti v Ljubljani bodo volitve zelo dvomljive, saj večina posestnikov šentjakobskega trga grozi z volilno abstinenco, če na seznamu kandidatov ne bo Zarnika ali pa ga postavijo v volilni okraj, kjer je vnaprej jasno, da propade. – »Sicer bomo pa, ako bo trebalo, o teh debatah prihodnjič govorili obširneje; kako n. pr. so se klicali župani iz dežele v konferencije in kako se jim je črnil dr. Zarnik ter se jim zatrjevalo, da naj ga vsaj nikjer ne tirajo za kandidata; – torej vederemo!«¹¹²

Kljub podrobnemu poročanju in komentiranju priprav na volitve v trebanjskem okraju je bilo v Slovenskem narodu mogoče prebrati, da njegovo uredništvo zaenkrat ne namerava izraziti svojega mnenja, ker ne želi še bolj kaliti domačih zadev, toda koliko časa bo zaradi ljubljanskega ravnanja mogoče molčati.¹¹³

Na taboru v Cerknici 12. junija (dva tedna pred volitvami) je okrog 8.000 udeležencev najbolj navdušeno sprejelo Zarnikov govor o Zedinjeni Sloveniji.¹¹⁴ Slovenski narod je poudaril, da je ljudstvo najbrž zahtevalo Zarnika za predsednika tabora, ker ga ljubljanski kolovodje še niso kandidirali za deželnega poslanca – »a zdaj je narod le malo zamrmral, drugič pa bo brezobzirno pokazal, da se drži političnih principov ne oseb«.¹¹⁵

Na banketu po taboru (taborskem kosilu) si je Zarnik privoščil precejšen politični spodrseljaj. Sodeč po pisanju Novic naj bi v napitnici med drugim izjavil: »Duhovniki v politiki ne bodo komandirali!«¹¹⁶

Slovenski narod je s pomočjo besed očitvidca iz Ljubljane zanikal omenjeno Zarnikovo izjavo oziroma verodostojnost Noviškega »psevdo-dopisa s Cirknice« in namigoval, da ga je sestavil dr. Bleiweis: »Jaz sem imel cel tist večer čast sedeti v Tine-tovi Zarnik-ovi (jej! jej!) družini in nikdar nisem čul tistih zabavljivih napitnic na slov. duhovščino, kakor mu jih podtika v Ljubljani fabricirana psevdokorespondenca. Ko bi bil dopis s pratkarskim znamenjem na čelu res z Notranjskega, rekli bi, da je bil pisatelj takrat 'in dulci júbilo.'«¹¹⁷

Zarnikovo izjavo podrobneje navaja spodnještajerski nemški časnik Marburger Zeitung (1862–1945). Zarnik naj bi po cerkniškem taboru prvič pokazal srčnost in moško korajžo ter se odrekel klerikalcem, ki so mu nasprotovali pri izboru za

¹¹² »Iz Ljubljane. 9. junija (izv. dopis)«, prav tam. vederemo: italij. bomo videli.

¹¹³ Po: »Kranjski kandidati«, Slovenski narod, 1870/68.

¹¹⁴ Po: »Razne stvari / Tabor v Cirknici«, Slovenski narod, 1870/69.

¹¹⁵ Po: »Iz Ljubljane 14. junija (Izv. dopis)«, Slovenski narod, 1870/71.

¹¹⁶ »Iz Notranjskega 13. junija«, Novice, 1870/25.

¹¹⁷ »Iz Ljubljane, 25. junija (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1870/74.

in dulci iúbilo: lat. »v sladkem veselju«, začetne besede srednjeveške latinsko-nemške pesmi.

predsednika tabora. Dejal naj bi: *»Moja zdravica je bila doslej v slovenskih vrstah preganjana. Danes, ko so evropske narodnosti častijo napredek in svobodo, se temu početu ne smemo odtujiti tudi Slovenci. Cenim, tako kot vsak izmed vas, našo duhovščino, toda, dragi rojaki, tako ni mogoče nadaljevati, duhovščina nas Slovencev ne bo več komandirala.«* Po teh besedah, ki so naletele na viharno odobravanje, je Zarnik nadaljeval: *»Zato naj nazdravim pravi narodni svobodi! Le naprej po tej poti, pa bo govora o napredni, antiklerikalni stranki.«*¹¹⁸

Zarnik se je leta 1867 zavzel za aktivno sodelovanje duhovščine v politiki: udeležba na volitvah je državljanska dolžnost, za duhovnike tudi sveta dolžnost, prav tako naj bi jim bilo dovoljeno agitiranje.¹¹⁹ Zavrnil je nemške liberalne časnike in pohvalno pisal o domači duhovščini, ki je veliko prispevala k prepričljivi slovenski zmagi na deželnozborskih volitvah v začetku leta. *»Jaz pa rečem: blagor narodu, kjer duhovščina tako nerazrušljivo s svojim narodom stoji kakor egiptovske piramide, kjer se vedno tako apostelski za najsvetejše pravice svojega naroda poteguje, kakor pri nas. Naj se zgodi z našim narodom, kar si bodi; ali to vaše držanje, čestiti duhovniki, posebno vi kaplanje na deželi, na veke ostane z zlatolesketočimi črkami v našo povestnico vsekano.«*¹²⁰

Izjava v Cerknici je bila v nasprotju z Zarnikovimi članki iz leta 1867, pismom Levstiku glede političnega tednika Naprej leta 1862 (sam je sicer proti duhovščini, vendar je prvi in najpomembnejši steber narodnosti, zato jo je treba vsaj še deset let pustiti pri miru)¹²¹ in nedavnim nasvetom, naj bo Levstikov satiričen list neopredeljen v cerkvenih zadevah.¹²² Kritičnost do duhovščine ja bila lastna tako Levstiku kot Zarniku. Cerkniško izjavo bi lahko imeli za odraz Zarnikovega kritičnega odnosa do duhovščine, predvsem do njenega poseganja v politiko, boja proti liberalizmu in krepitve klerikalizma kot odgovora na liberalno naperjenost proti konkordatu.

Mladoslovinci so bili pri vprašanju o konkordatu med monarhijo in Svetim sedežem postavljeni v protisloven položaj. Mnogi med njimi so poleg narodne in politične svobode zasebno zagovarjali versko svobodo, vendar so v javnosti poskušali zavzeti nevtralnno stališče. Nemški liberalci so 1867 začeli z ostrim bojem za revizijo konkordata. Tudi liberalno nemško meščanstvo v slovenskih deželah je bilo pretežno protikonkordatno usmerjeno, medtem ko so med Slovenci prevladovali zagovorniki konkordata, zato je slovenski tabor na splošno veljal za klerikalnega. Mladoslovenski časnik je domači očitek, da se včasih preveč približuje *»nevarnemu liberalizmu«*, in nasprotni očitek nemškega tabora, da se ni odcepil od *»črnuhov«*, poskusil zavrniti z naslednjimi besedami: *»Mi ne tajimo, da bi radi hodili v lepi složnosti z duhovništvom, ktero čislamo kot izvrsten steber*

¹¹⁸ »Dr. Zarnik hat auf dem Tabor in Zirknitz ...«, Marburger Zeitung, 1870/72.

¹¹⁹ Po: Valentin Zarnik, »Naša duhovščina in sedanje volitve«, Novice, 1867/11.

¹²⁰ Valentin Zarnik, »21., 26. in 30. januar«, Novice, 1867/6.

¹²¹ Po: France Koblar & Vasilij Melik, »Zarnik Valentin«, Slovenski biografski leksikon, XIV. zvezek, Ljubljana 1986, str. 767.

¹²² Zarnikovo pismo Levstiku, po: Janez Logar, »Levstik v boju s prvaki / Pavliha«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933.

naše narodnosti, ali zopet mu svetujemo, naj ono ne išče nikjer druge zvez, nego v narodu, ktereга podučuje in z vzvišenim svojim poslanstvom posvečuje. Mi nismo in ne bomo podkopavali večnih resnic, niti se uprli napravam in obredom cerkve, ktere udje so naši rojaki, ako pa ne polemiziramo zoper napake cerkvenih nasprotnikov, držimo se samo svojega načela, po katerem nismo ustanavljali cerkveno-političnega časnika. Če je duhovništvu tacega treba, našlo bode gotovo dovolj dušnega in materijalnega zaklada v svojih krogih. Kako bi se tudi mi mogli postaviti za odvetnika duhovskih koristi, saj kakor skušnja uči, sami niso še našli kompasa v novem ustroju držav.»¹²³

Po slovenski volilni zmagi januarja 1867 je klerikalni del narodnega gibanja spoznal pomen, ki ga je pri volitvah imela duhovščina. Uspehi katoliškega gibanja v nemških deželah so liberalce postavili v defenzivo. Soočili so se z zahtevo po vedno bolj neizprosnih aktivni obrambi cerkvenih interesov. V letih 1870 in 1871 je naraščal njihov odpor, ki so ga sprva skrivali in tajili. Konec leta 1871 se začenja ločitev, vedno manj je skupnega dela in nastopov.¹²⁴

Zarnikove radikalne besede po taboru v Cerknici so izrabile Novice: *»Gospod dohtar Tine je mej drugim jasno rekel, da z duhovščino v političnih zborih on ni zadovoljen; potem je naše slovenske prvake dobro obiral, sebe pa hvalil, kar se je dalo, reki, da njemu so ljubši 'Dežmanovci' nego tako prvaštvo kot je sedanje slovensko, in da od danes (12. junija 1870.) naprej on ni več tisti, ki je doslej bil, nego je popolen 'liberalec'. V naša srca je mladi g. dohtar dosti dvombe vtisnil s tem, da se je po takem skoro da Dežmanovemu in Kljunovemu 'liberalizmu' v naročje vrgel.»¹²⁵*

»Za poslanca ni sposoben, / Kdor malik je nove ère, / Ki umé ko zajc' na boben / O stvareh svetle vere,« je bralce Novic poučeval rodoljubni in nabožni pesnik, župnik v Ločah pri Poljčanah Jožef Virk (1810–1880), zato: *»Izvolite može blage, / Svitle zvezde domovine, / Stebre zlate, rôdu drage, / Žive vere, cerkve sine! / Taki bojo trdno stali, / E za vas potegovali, / In gremeli sred viharja: / Vse za vero, dom, cesarja!«¹²⁶*

»Za deželnega poslanca si ne izbirajte nikogar, ktereга ne poznate po skušnji in po delih, da ima srce za narod, za njegove dušne in telesne potrebe, za deželne in narodne pravice; da hoče Avstrijo vsem enakopravno, in ki tudi pravic katoliške cerkve ne dá teptati in zasmehovati,« je narodnim volivcem naročala »Slovenija«. ¹²⁷

Kandidati »Slovenije« v trebanjskem okraju so bili trije. V primeru Zarnikove samostojne kandidature bi bil najbolj nevaren tekmeec znameniti domoljubni govornik, »ljubljenec slovenskega naroda« dr. Toman, ki se je zaradi zdravstvenih težav moral odpovedati kandidaturi.¹²⁸ Ostala sta dva uradna slovenska kandidata:

¹²³ »Novoletni list do razkosanih Slovencev«, Slovenski narod, 1870/1.

¹²⁴ Po: Vasilij Melik, »Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov«, Bašev zbornik / Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta 1969, str. 524.

¹²⁵ »Iz Notranjskega 13. junija«, Novice, 1870/25.

¹²⁶ Jožef Virk, »Volilcem o novih volitvah«, Novice, 1870/24.

¹²⁷ »Predragi rojaki!«, Novice, 1870/23.

¹²⁸ Po: »Dr. Toman ...«, Novice, 1870/28.

grof Barbo in župnik Tavčar.

Ljubljanski dopisnik Slovenskega naroda je vodstvu »Slovenije« očital, da ni sklicalo občnega zbora. Odbor »Slovenije« se je sicer okreplil, vendar se člani niso sestali. Če bi prisluhnili glasovom, katerim so bila to pot zaprta vrata, nikdar ne bi odstranili Zarnika, ki ga nekateri ljubljanski prvaki črtijo iz osebnih razlogov. Dopisnik omenja govorico, da naj bi po končanih volitvah več članov zapustilo »Slovenijo«. »*Nar bolj žalostno pri nas pa je, da so prve agitacije veljale le zoper Zarnika, potem še le zoper renegate.*«¹²⁹

Na seji odbora je bilo postavljeno vprašanje, zakaj »Slovenija« ne kandidira dosedanjega poslanca Zarnika. – »*Odgovor na taka vprašanja je na kratko rečen ta, da po vsem dr. Zarnikovem vedenju je že zdavnej očitno, da program njegov se ne strinja s programom národne večine deželnega zbora kranjskega, in ker sloga med narodnimi zastopniki je prvi pogoj vspešnega delovanja.*« Zato odbor »Slovenije« Zarnika skoraj soglasno ni priporočil za kandidata.¹³⁰

Odbor je sklenil povprašati volivce šestih okrajev, koga želijo imeti za poslanca. Dvanajst pisem je sporočalo, da je največ glasov namesto Tomana prejel žužemberški župan in deželni poslanec Janez Vehovec.¹³¹ Slovenski narod je k pisanju katoliškega cerkvenega lista Zgodnja Danica o Vehovčevi kandidaturi pristavil, da je Vehovec pred volitvami v večji družbi izjavil: »*Kader sem pijan, sem Slovenec, kader sem pa trezen, sem pa nemškutar!*« Zato so vsi narodni volivci, tudi duhovniki, sklenili, da ne bodo zanj, »*na noben način, ne, ako bi ga sam sv. oče priporočali*«. Vehovec je sicer častivreden mož, vendar o njegovi šibki narodni zavednosti priča dejstvo, da ni naročen na noben slovenski časnik.¹³²

Dopisnik Slovenskega naroda je menil, da volivci prav tako ne marajo poslanca, »*ki so slovensko pozabili*«, kar naj bi veljalo za »tihega kandidata« inženirja Frana Potočnika ali pa takšnih, ki v deželnem zboru radi molčijo.¹³³

Odbor se še vedno ni odločil za tretjega kandidata. Sprejet je bil predlog litijskega župana Alojzija Koblerja, naj gresta v Trebnje odbornika »Slovenije« kot njena pooblaščenca in posredovalca, »*nadjaje se popolnoma, da se po prijaznem porazumljenji srečno izvrši volitev*«. ¹³⁴ Kobler je poleg Potočnika in Vehovca veljal za morebitnega tretjega kandidata – »*Kobler in Vehovec, dva kandidata, / v Trebnem sta Zarniku bila na glavi, / in če oba ga na tla ne spehata, / stal je za njima Potočnik v pripravi*«, je v Pavlihi zapisal Levstik.¹³⁵

Zarnik se je medtem odločil za samostojno kandidaturo. 21. junija je v Slovenskem narodu objavil oklic volivcem trebanjskega okraja, ki ga je napisal pet dni prej v Mariboru. Omenil je, da so mu imenitni možje pisno ali ustno sporočili željo

¹²⁹ Po: »Iz Ljubljane, 25. junija (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1870/74.

¹³⁰ Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1870/24.

¹³¹ Po: »V Trebnji ...«, Zgodnja Danica, 1870/26.

¹³² Po: »'Zgodnja Danica' piše v svojem 25. listu ...«, Slovenski narod, 1870/83.

¹³³ Po: »Iz Dolenjskega 2. julija (Izv. dopis)«, Slovenski narod, 1870/77.

Višji stavbni svetnik Fran Potočnik (1811–1892), publicist in železniški projektant, v mladosti Prešernov znanec in občudovalec, kasneje tudi deželnozbornski poslanec.

¹³⁴ Po: »Iz seje odborove društva 'Slovenije'«, Novice, 1870/25.

¹³⁵ Fran Levstik, »Pesem o kožuhu«, Pavliha, 1870/5.

Dr. Josip Poklukar, Kartografska in slikovna zbirka NUK.

večine volivcev, naj jih znova zastopa v deželnem zboru, in obljubil, da jih bo obiskal ter na vprašanja o preteklem ali bodočem delovanju podal odločne odgovore. »*Ako torej nekteri česti vredni gospodje rekó, da se moj program ne strinja s programom narodne večine, moj program, kateri mi je vodilo bil v zadnjem deželnem zboru in kterega sem na taborih pred tisoči in tisoči Slovencev razkladal in so ga tisoči in tisoči z navdušenjem potrdili: mogoče je edino, da imajo oni gospodje svoj program. Jaz kandidiram pri Vas na podlagi tega, kterega ste Vi, čestiti možje volilci, lani z mojo volitvijo potrdili. Ako me izvolite, obetam Vam ravnati se po njem kot poštenjak, Slovenec in Slovan vselej in povsod, pred očmi imajoč vedno blagor in lepšo prihodnost našega ubozega naroda in mile slovenske domovine.*«¹³⁶

Zarnik je imel precejšnje možnosti za zmago. Dobil bi največ glasov, vendar ti ne bi zadostovali za izvolitev. Na ožjih volitvah bi se moral pomeriti s staroslovenskim kandidatom. Kot je poudarjal dolenjski dopisnik Slovenskega naroda, je bila agitacija za in proti Zarniku živahna in huda. Zanj so bili vsi mlajši zavedni Slovenci in tudi duhovniki, starejši duhovniki in narodnjaki pa so mu odločno nasprotovali. Slednji so imeli v rokah pisma, ki bi v primeru, da so resnična, odvrnila vsakogar, vendar pismom Zarnikovi privrženci niso verjeli.¹³⁷

¹³⁶ Po: Valentin Zarnik, »Volilci Trebanskega, Zatiškega, Žužemberškega, Litijskega, Boštanjkega in Mokronoškega okraja!«, Slovenski narod, 1870/71.

¹³⁷ Po: »Iz Dolenjskega 2. julija (Izv. dopis)«, Slovenski narod, 1870/77.

Dr. Radoslav Razlag (foto Jožef Zalar, Alfonz Knesevič), Kartografska in slikovna zbirka NUK.

Da bi si pridobil (staro)slovenske volivce, ki drugače ne bi glasovali zanj, se je Zarnik tik pred volitvami na sestanku pri dekanu in nabožnemu pisatelju Jožefu Rozmanu (1801–1871) v Trebnjem začel pogajati z odposlancema »Slovenije«, dr. Josipom Poklukarjem in dr. Radoslavom Razlagom (1826–1880), ki sta prišla z namenom, »da zedineta volilce glede tretjega poslanca«. ¹³⁸ S pravnikom dr. Razlagom, kandidatom »Slovenije« v okraju Kranj, Tržič in Škofja Loka, je bil Zarnik dobro znan, saj je bil od oktobra 1869 do začetka naslednjega leta Razlagov odvetniški koncipient v Brežicah. Razlag je predsedoval prvemu slovenskemu taboru v Ljutomeru, prav tako kot Zarnik (tedaj je bil odvetniški koncipient v Ljutomeru in tajnik tamkajšnje čitalnice) je veljal za enega osrednjih taborskih govornikov. Levstik je proti Razlagovi in Majarjevi novoilirščini naperil puščico »En jezik« (Pesmi, 1854).

Kot so zapisale Novice, je dr. Poklukar po uspešnih pogajanjih »za dr. Zarnika po odločni njegovi želji prvi pred volilci besedo poprijel«. Razlag in Poklukar naj bi imela neprijetno nalogo, ki je odbor »Slovenij« po pismeni poti ni mogel dovršiti, »ker zagovorniki in protivniki dr. Zarnika so si ostro stali nasproti«. Svoje poslanstvo sta častno rešila, »na hvalo vseh rodoljubov, katerim sloga ni prazna beseda.« ¹³⁹

Slovenski narod se je trudil nekoliko zmanjšati vpliv odposlancev »Slovenije«, kajti Zarnik ni mogel biti izvoljen na predlog Poklukarja, ki je menda pošten

¹³⁸ Po: »Iz Ljubljane, 25. junija (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1870/74.

¹³⁹ Po: Novice, 1870/28, in »Razne stvari / V 'Novicah'«, Slovenski narod, 1870/79.

narodnjak, saj si je kot slovenski literat, poslanec, »če hočete kot slovensk agitator«, pridobil dovolj zaslug in ne potrebuje protekcije Poklukarja, odvetniškega koncipienta iz Ljubljane, ki ga je »na milost 'Slovenije' ljubljanska okolica volila za poslanca«. Edina Poklukarjeva zasluga v Zarnikovem volilnem okraju naj bi bila v tem, da je tam njegov stric župnik, sam pa je v Trebnjem ravno tako »obskuren« kakor drugod.¹⁴⁰

Na omenjenem sestanku tik pred volitvami naj bi grof Barbo Zarniku po njegovem nagovoru volivcev strogo postavil vprašanje, kaj misli o veri. Zarnik je odgovoril, da je pri deželnozborskih volitvah vera zadnja točka, ki jo je potrebno pritegniti v premislek. Grof Barbo naj bi zavpil, da je vera prva, na tokratnih volitvah gre predvsem za vero.¹⁴¹

Zarnik je v polemiki z Bleiweisom tri leta pozneje svojo odločitev pojasnil na naslednji način: okrog 30 župnikov in kaplanov, zbranih pri dekanu v Trebnjem, je menilo, da jim ni znano, da bi se kadarkoli pregrešil zoper program, a ker ga je Bleiweis tolikokrat osumil in očrnil, naj s podpisom ponovno potrdi svoj stari program, kar ne bo težko storiti, saj ga je razglasil z oklicem v Slovenskem narodu. »Podpisal sem 'bona fide' [lat. v dobri veri, z dobrim namenom] v drugo svoj program od 1869. leta ne vpričo dveh, temuč vpričo več kot 30 svedokov. Zadostil sem pa tej želji nekaterih volilcev zaradi tega, ker bi mi lahko očitali, ako bi se bil branil, da jaz v svojem oklicu v 'Sl. Narodu' od 21. junija lažem, kajti bil sem še takrat tega političnega prepričanja, da je na korist naše narodnosti najboljše, da delamo iz oportunitete še s klerikalci v zajedno.«¹⁴²

Za staroslovensko podporo naj bi Zarnik plačal visoko ceno. Prvacom je moral tako rekoč predložiti lojalen politični program oziroma obljubiti, da bo »bo složno z narodno večino deželnega zbora hodil«,¹⁴³ deloval sporazumno z drugimi narodnimi poslanci, po potrebi skupaj z njimi zapustil deželni zbor ter celo izstopil iz zbora, če narodna večina ne bo zadovoljna z njegovim delovanjem.¹⁴⁴ Po sprejetem Zarnikovem zagotovitvi so bili na Razlagov in Poklukarjev predlog za Zarnika tudi tisti, »ki ga sicer nikakor ne bi bili volili«. »In tako je vsega razpora konec: dobro!«¹⁴⁵

Tovrstna jamstva niso bila neobičajna. Vendar prvaki podobnih zagotovil oziroma lojalnega programa kot od Zarnika niso zahtevali od dr. Etbina Henrika Coste, »o katerem takrat nij bilo trdno, ali ostane zvest narodu ali ne«, prav tako ne od c. kr. uradnikov Ravnikarja in Koširja ali dr. Poklukarja, ki naj bi bil brez političnih in slovstvenih zaslug. Jamstvo naj bi pričakovali samo od dr. Kluna.¹⁴⁶

V prepričanju, da namen posvečuje sredstva, je bil Zarnik v zameno za mladoslovenski mandat (ki bi mu omogočil nadaljevanje radikalne politike v prid

¹⁴⁰ Po: »Smešni ne bodite«, Slovenski narod, 1870/76.

¹⁴¹ Po: »Nachträgliches zu Landtagswahlen in Krain«, Laibacher Tagblatt, 1870/147.

¹⁴² Valentin Zarnik, »Poslano«, Slovenski narod, 1873/220.

¹⁴³ Po: »Po volitvah«, Novice, 1870/27.

¹⁴⁴ Po: Fran Levstik, »Pavlihi 'Slovenski Narod' očita ...«, Pavliha 1870/7.

¹⁴⁵ Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1870/26.

¹⁴⁶ Po: Fran Levstik, »Pavlihi 'Slovenski Narod' očita ...«, Pavliha 1870/7.

Zedinjene Slovenije) pripravljen obljubiti, da bo sledil željam prvaške večine in s tem sprejeti prvaško politično pokroviteljstvo.

Zarnikovo ravnanje med slovenskimi liberalci ni bilo izjemno, podobno so popuščali in se prilagajali domala vsi, če ni bilo drugih možnosti.¹⁴⁷ Zato je Zarnikova taktična poteza naletela na odpor le pri redkih radikalnih liberalcih. Med njimi je bil tudi načelni Levstik, »*junak svoje ideje, nasprotnik laži in obtoževalec krivic, neizprosen sodnik vsakomur*«,¹⁴⁸ ki je v svoji časnikarski karieri napadal nemškutarje, kranjske Nemce, vlado, nemške liberalce in uradnike, jezikoslovce, prvake in podprvake, nemški politični časopis za slovenske interese, politiko državnih poslancev ..., ni poznal politične potrpežljivosti in mlačnosti, prenašal takšnega ali drugačnega materialnega ali moralnega okoriščenja ter je nenazadnje želel igrati vlogo arbitra in voditelja mlajših rodov.

Zarnik je prejel 119 glasov, za njim nista veliko zaostajala uradna kandidata slovenske stranke, grof Barbo s 103 glasovi in župnik Tavčar s 101 glasom. Nemški kandidati so zbrali malo glasov: Langer in dr. Skedl sta prejela po en glas, Böhm pa 30 glasov.¹⁴⁹

Kot piše udeleženec volitev (v Novicah se je predstavil kot dopisnik »iz gornjega Krasa«), naj bi Zarnik po uspešnem zaključku trebanjskih volitev znova izrazil nezadovoljstvo nad duhovščino: »*Zvečer zbrali so se nekateri narodnjaki pri g. Rozmanu; med njimi je bil tudi Tine, ali tudi zdaj lotila se ga je stara tuga in boleost ter zdihnil je iz globočine svojega ranjenega srca: 'ah prokleti farji! Dragi možje, mi moramo z vsemi močmi delati med narodom, da farji pri njem zgube ves upljiv.' Navzoči možje pobesili so glave, ko so zaslišali take kosmate iz ust Tinetovih, posebno onim se je brala nezadovoljnost, kateri so pred nekoliko dnevi agitovali za narodnega poslanca, ki je bil le s pomočjo duhovstva izvoljen.*«¹⁵⁰

»Duabus sedere sellis«¹⁵¹

Ob pripravah na 5. številko Pavlihe (izšla je z datumom 30. junij) Levstik ni vedel, kaj se je 27. junija dogajalo na volitvah v Trebnjem, zato je s »Pesmijo o kožuhu« pozdravil Zarnikov volilni uspeh kot mladoslovensko zmago. Zarnika je primerjal z ušjo, skrito v prvaškem kožuhu.¹⁵² Pesem je začel z »Bleiweisovim«

¹⁴⁷ Po: Vasilij Melik, »Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov«, Bašev zbornik / Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta 1969, str. 518.

¹⁴⁸ Anton Ocvirk, »Uvod«, Levstikov duševni obraz, Literarna zgodovina med zgodovino in teorijo, Prvi del, Ljubljana 1978, str. 13.

¹⁴⁹ Po: »Iz Ljubljane«, Novice, 1870/26.

¹⁵⁰ Po: »Iz gornjega Krasa 26. jan.«, Slovenec, 1874/14.

¹⁵¹ Lat.: Sedeti na dveh stolih (Makrobij).

Atqui soles duabus sellis sedere., lat.: »In vendar si navajen sedeti na dveh stolih« – tako je rekel Laberij Ciceronu (po: Stanko Banič in sodelavci, Latinski pregovori, izreki in izrazi, Ljubljana 1996, str. 50).

¹⁵² Levstik je prvič primerjal Zarnika z »ušjo v kožuhu« (nem. Laus in Pelze) v članku »Res stavimo 'Zedinjeno Slovenijo' da Bog pomagaj!« (Slovenski narod, 1869, št. 136). Tako

Karel Klíč, ban Levin Rauch, Pavliha, 1870, št. 3.

razmišljanjem: »Mi smo se vpirali, kar smo mogli, / da ne izvolil bi v Trebnjem se Zarnik, / javno črnili ga ino za ogli, / da je posebno duhovstvu nevarnik; / da iz njegovih se bati je strun, / ker bi edino rad služil trebuhu, / pesmice, kakršno poje nam Klun – / uš nam je vendar ostala v kožuhu!«¹⁵³

»Opomin« matere Slovenije Zarniku (t. j. Zedinjene Slovenije, ne Društva za brambo narodnih pravic) je Levstik pripravil z oziroma na pisanje Slovenskega naroda (1870, št. 71), da je Zarnik na cerkniškem taboru morda prizadel ljubljanske »kolovodje«, vendar slovenskega naroda do sedaj ni razžalil. »Ljubi moj sin! Če te je razžalilo prvaštvo, ne pozabi, da te nijsem razžalila niti jaz niti moj narod, kateri ti je pokazal svojo ljubezen s tem, ker te je tako sijajno izvolil za svojega zastopnika, če tudi so mu od vseh stranij grozovito branili. Pómni še to, da vsaka stvar na svetu mine. Tako nosijo tudi zdanji ljubljanski prvaki zažgano znamenje minljivosti, kakor cesarski konj na stegni.«¹⁵⁴

»Pavliha« je hkrati poudarjal, da ne ve, ali naj se ob Zarnikovi izvolitvi smeje ali joče: »Srbske pripovedke govore o starcu, kateremu se je levo oko smijalo, desno jokalo. Enako se 'Pavlihi' eno oko smeje zaradi narodne in Zarnikove zmage pri volitvah, drugo se mu baš zaradi tega solzí.«¹⁵⁵

Drugače je bila ubrana 6. številka, ki je izšla z datumom 22. julij (tri tedne po 5. št.) – Pavliha naj bi predvidoma izhajal dvakrat mesečno: na osmi in štiriindvajseti dan v mesecu oziroma ko bi bila posamezna številke nared.¹⁵⁶ Do Levstika so medtem

je najbrž Bleiweis ustno označeval Zarnika oziroma njegovo delovanje v kranjskem deželnem zboru (po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga, Politični spisi II, Ljubljana 1962, str. 520).

¹⁵³ Fran Levstik, »Pesem o kožuhu«, Pavliha, 1870/5.

¹⁵⁴ Fran Levstik, »Slovenija dr. Zarniku«, Pavliha, 1870/5.

¹⁵⁵ Fran Levstik, »Pavliha o volitvah«, Pavliha, 1870/5.

¹⁵⁶ Po: Fran Levstik, »Oznanilo«, Slovenski narod, 1870/48.

prispele sveže novice o dogodkih v Trebnjem (pisanje časnikov, pisma prijateljev), ki so omajale njegovo zaupanje v Zarnikovo načelnost in radikalnost.

Levstik je nastopil proti prijatelju Zarniku, ki je v 4. številki Pavlihe (z Levstikovimi besedami) grozil Bleiweisu, Costi, Svetcu in Poklukarju: *»Vaša je moč in oblast. Delajte, kakor hočete, samo toliko pazite, da bi tega Vašega početja Vam še ne bilo kdaj bridko žal.«*¹⁵⁷ V »Konradovem samogovoru« v 6. številki je razglasil Zarnika za »zvezanega« (nesamostojno odločujočega) poslanca. V »Listnici« je gospodu J. Z. iz Ljubljane (najbrž Zarnikovemu očetu Juriju Zarniku, +1872) pojasnil, zakaj se je odločil za tak korak: potrebno je delovati, *»kakor hoče pravica, a ne, kakor ukazuje osebno prijateljstvo«*.¹⁵⁸

Bralci so v 2. številki Pavlihe lahko prebrali tudi naslednjo Levstikovo misel: *»'Pavliha' se bori za stvar; ne zoper osebe, katere maha smo zaradi stvari.«*¹⁵⁹

Za naslovnico 6. številke je bila predvidena karikatura ljubljanskega trgovca Franca Ksaverja Souvana st.¹⁶⁰ Pred idejo o Souvanovi karikaturi je Levstik razmišljal o karikaturi dr. Lovra Tomana.

Na naslovnici 6. številke Pavlihe se je znašel karikirani Zarnik, ki pa ni bil predstavljen v vlogi *»zmagovalca nad staro gardo«*, kot naj bi Levstik prvotno načrtoval.¹⁶¹ Sporočilo Klíčeve karikature je bilo jasno: mrki Zarnik sedi na tleh med mladoslovenskim in staroslovenskim stolom, hotel je sedeti na obeh stoli, vendar je dobesedno telebnil na tla med njima, ostal je sam, brez uglednega političnega položaja na mlado- ali staroslovenski strani.

Zarnik je bil podobno kot pri vseh Klíčevih naslovnih karikaturah karikiran na način tedaj priljubljenih *»glavonožcev«*. V karikaturni zvrsti, ki se je uveljavila v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja v Franciji (npr. Benjamin Roubaud, André Gill), so bili karikiranci prikazani z veliko glavo in malim telesom, nesorazmerje telesnih delov je krepilo satirični učinek karikatur.

V komentarju karikature, ki ni pisan v prvi osebi kot pri prvih petih karikaturah, je *»feljtonist«* Gregor Potrebnik, ki naj bi se skupaj s *»Kurjim strahom«* in *»Žukovim Matijčkom«* udeležil volitev v Trebnjem, namigoval, da je *»Uzarnik«* (Zarnik) zaradi poslanskega mandata kapituliral pred *»Klajbosom«* (Bleiweisom), *»Rezglasom«* (Razlagom), *»Košto«* (Costo) in drugimi prvaki.

»Srdito smo si nasproti stali, in vsi smo pisano gledali. Našo vojsko je vodil sam dr. Uzarnik, ki se ne ustraši nobenega, če nej močnejši od njega; za njim smo bili pa mi trije, ki vsacega zapodimo, kdor pred nami teče. /.../

Jest sem rekel: 'Matijček Žukov! dušo bo treba bogu priporočit', lej; pobiti bomo. Uzarnik ti je začel plahô gledat!' Žukov Matijček je odgovoril: 'kaj bomo trepetali, če se mislimo udarit'? Kdor prej, ta prej! Še v hujših tepežih sem bil, in vendar še zdaj travo tlačim, hvala bogú. Pritisnimo nu! Morda pa vendar pojde.' /.../

¹⁵⁷ Fran Levstik, »V Šmidovej kavarni«, Pavliha, 1870/4.

¹⁵⁸ Po: Fran Levstik, »Listnica«, Pavliha, 1870/6.

¹⁵⁹ Fran Levstik, »Listnica«, Pavliha, 1870/2.

¹⁶⁰ Levstik je 1865 organiziral odpor zoper previsoko stanarino, ki jo je Ljubljanska čitalnica morala plačevati za prostore v Souvanovi hiši. Souvan, ki je bil prvak in Bleiweisov svak, naj bi se najbolj ogreval za Svetčevo laž o podpori Pavlihe iz dispozicijskega fonda.

¹⁶¹ Po: Fran Levstik, »Pavlihi 'Slovenski Narod' očita ...«, Pavliha 1870/7.

Ko dr. Rêzglas to vidi, brž se domisli, kaj ga je v Jibljani Klajbos naučil, in vrhu palice natakne belo ruto, kakor de nehajmo otépat', ker bi rad nekaj po-sebnega povédal. Takrat so pa dohtarja Uzarnika prevárilili, da nam je z roko dal povelje in vsi smo odstopili od boja.

Vojska je stala, Rêzglas je tekel, in hitro je bil pri nas, ker ima dolge nogé, kakor pajek, pa je Uzarniku pomólil z eno roko veliko písmo, z drugo roko pa maj'hno písmo, da bi podpisal; notri je pa takisto govóril, da more préceje béžat' iz deželnega zbora, če mu ukažejo Klajbos, Košta in Svêtec. – Jest sem se praskal za desnim ušesom, dr. Uzarnik pa za levim; jest od jeze, on pa menda od straha, in potler je rekel: 'boljši je drži ga, kakor lôvi ga. Dajte pero in tinto!'

Uzarnik je podpisal, Preklikar in Rêzglas pa naglo zasukneta vso svojo vojskó na našo stran, ančëš de so nam oni podporo dali. Jest pa dobro vém, kakó je bilo, Kurji strah tudi in Žukov Matijček. Kakó ne bi? Saj smo vse videli. – Kakor se je to zgodilo, pa je zmagovalec Uzarnik zmagan počénil mej dva stola, katera smo mu pripravili enega mí, enega njegovi jibljanski prijatelji, da bi sedél na tem ali ónem; on pa je tël na obéjeh sedet', in zdaj nejma nobenega pod sebój.»¹⁶²

Morda je Levstikovo zamisel za Zarnikovo karikaturu pobudil pripetljaj v dunajski prijateljski družbi. Dr. Pavel Turner (1842–1924), ki se je družil z Jurčičem, Stritarjem, Levcem, Levstikom in drugimi dunajskimi Slovenci, namreč piše: »Jaz sem sedel poleg Stritarja. V tesnobi se je ta malo vstal; med tem pa je slučajno mu nekdo odmaknil stol. Nevede, da nima stola, se je Stritar hotel sopet vvesti – in vsedel se je med dvema stoloma na – tla. Vendar zavolj te nezgode nič ni bil hud, temoč je mirno rekel: 'E to je slab omen za izdavanje mojih izbranih spisov.'«¹⁶³

Po mnenju Antona Slodnjaka je Levstik reagiral preostro in preburno, ker je pozabil, da so prvaki kljub opreznemu kritiziranju prvaškega kroga v Slovenskem narodu in Zarnikovi govorniški spretnosti na taborih bolj ali manj gospodovali nad razpoloženjem podeželskih volivcev, zato je bila Zarnikova popustljivost potrebna, če je hotel rešiti mandat in zagotoviti vsaj nekoliko radikalne opozicije v kranjski deželnozborski večini.¹⁶⁴

Vasilij Melik poudarja, da slovenski liberalci niso paktirali z duhovščino, ker bi bili premalo pogumni ali dosledni, ampak predvsem zato, ker so se upravičeno počutili premalo močne. Pobudo in organizacijo taborov so lahko uspešno izvedli samo ob pomoči narodno zavedne duhovščine, ne pa proti njej. Junijske volitve 1870 so pokazale, da so bili samostojni volilni nastopi zelo tvegani. »Zarnikov strah pred prvaki torej lahko razumemo, četudi ni treba, da ga priznamo za upravičenega.«¹⁶⁵

¹⁶² Fran Levstik, »Dr. Valentin Zarnik«, Pavliha, 1870/6.

¹⁶³ Po: Mateja Matjašič Friš, objava spominov Pavla Turnerja, »Spomini iz mojega življenja«, Turnerjev zbornik, Studia Historica Slovenica / Časopis za humanistične in družboslovne študije 1, Maribor 2001, str. 216–217.

omen: lat. predznak, napoved.

¹⁶⁴ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Deseta knjiga, Ljubljana 1978, str. 487.

¹⁶⁵ Po: Vasilij Melik, »Levstikovo mesto v slovenskem političnem življenju«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1982, str. 36.

Odločitev, da se poloti Zarnika in mariborskih mladoslovencev, so narekovali Levstikov čut za odgovornost pred samim seboj, načeli in vzvišenimi idejami, doslednost, neupogljivost, samozavest, svojepravost, trmoglavost, avtoritativnost oziroma značajska težnja, da nastopa kot vrhovna avtoriteta, nenazadnje tudi pre-nagljenost, vihravost in eruptiven temperament. »Moja nagla kri ti je znana« je Levstik 20. februarja 1870 omenil Stritarju.¹⁶⁶

Fran Levec (1846–1916) se je spominjal: »Levstik je bil plemenite duše, otročje-blagega srca, radodarnih rók, z ubožcem bi bil delil zadnji krajcar, za iskrenega prijatelja bi dal svojo dušo, a bil je koleričnega temperamenta, in kri mu je hitro vzkipela. Kar je spoznal za pravo in resnično, to je branil z ognjevito zgovornostjo; nazore in svoje prepričanje je zagovarjal odločno, brezozirno; vsakemu je povedal na vsa usta v obraz, kar je mislil; kadar se je boril, zgrabil je za najostrejše orožje.«¹⁶⁷

Anton Ocvirk ugotavlja, da mnogi nesporednosti, nesreče in zapleti, ki so doleteli Levstika, izvirajo iz njegovega značaja, iz njegove psihofizične zgradbe, iz kopice telesnih in duševnih motenj. Med značajskimi potezami izstopajo: »premočrtost, slepa zaverovanost v idejo, od katere ne odstopi za nobeno ceno, ali da bi o njej podvomil, saj bi se mu drugače zamajala tla pod nogami, tudi neustavljiva zagnanost v cilj, ki usmerja in privlačuje k sebi vse njegovo prizadevanje, in še dosledno vztrajanje pri sklepih, ki mu pomenijo etično dolžnost, da jih uresniči, zato jih nikoli ne prekliče«. Od tod izvira Levstikovo prepričanje, da so le njegove odločitve pravilne in edine mogoče, s katerim so povezani zaupanje vase, nenavadno občutljiva samozavest, kar trmoglavost, ki ne prizna pomislekov ali nasprotovanja, »ko pa izvira vse iz njegove avtoritativnosti, njo pa spremljajo občutki večvrednosti in nezmotljivosti, saj poznajo svojo ceno in pomen.«¹⁶⁸

Ocvirk poudarja, da je Levstikov značaj postopoma okrneval in dobival vedno bolj bolesterne poteze. Leta 1870 so se temeljne poteze Levstikovega značaja kazale v blagi, zmerni obliki, krčevit bolesterno pretiran videz so dobile šele po Levstikovi vrnitvi v Ljubljano.¹⁶⁹

Lev Milčinski v poskusu psihopatološke diagnostične opredelitve Levstika navaja, da je bil Levstik (po merilih neoanalitske osebnostne teorije Haralda Schultz-Henckea) anankastično-obsesivno strukturirana osebnost z nadkompenzirano agresivnostno zavrtostjo kot dominantno potezo; malo pomembno je vplivala na njegovo osebnostno strukturo tudi retentivna zavrtost.¹⁷⁰ Milčinski poudarja, da je bila dinamična sila Levstikove dejavnosti nasploh in posebej kritike ter satire težnja agresivnosti ali težnja po uveljavljanju (mišljena je življenjsko nujna težnja, njen

¹⁶⁶ Po: Anton Ocvirk, »Osebnost«, Levstikov duševni obraz, Literarna zgodovina med zgodovino in teorijo, Prvi del, Ljubljana 1978, str. 29.

¹⁶⁷ Fran Levec, »Fran Levstik« (Levčevo predavanje v Ljubljanski čitalnici 1888, prirejeno v korist Levstikovemu spomeniku), Ljubljanski zvon, 1891, str. 9–10.

¹⁶⁸ Po: Anton Ocvirk, »Osebnost«, Levstikov duševni obraz, Literarna zgodovina med zgodovino in teorijo, Prvi del, Ljubljana 1978, str. 23–24.

¹⁶⁹ Po: Anton Ocvirk, »Uvod«, prav tam, str. 91.

¹⁷⁰ Po: Lev Milčinski, »Poskus psihopatografije Frana Levstika«, Fran Levstik, Zbrano delo, Deseta knjiga, Ljubljana 1978, str. 550.

naziv Schultz-Hencke izvaja iz latinskega *adgredi*: nečesa se lotiti). Od obdobja, ko je izdal prvo pesniško zbirko, prek let največje kreativnosti do drugega dunajskega obdobja s Pavliho se ton Levstikove »agresivnosti« premika od »aktivno spontane« oblike prek »relativno defenzivne« k »aktivno destruktivni« agresivnosti, s katero si prisluži očitke, da je trmast, uporen, brezobziren, krut, nerazsoden, morebiti celo »blazen« in, kar je še huje, narodni izdajalec. Levstikova kritika in satira delujeta paradokсно, celo mimo svojega namena in v škodo avtorju, »on pa kot da je obseden od tega vzorca uravnavanja medosebnih odnosov in se od njega ne more odtrgati, ker čuti, da mu ta mehanizem poganja življenje.«¹⁷¹

Pavliha velja za enega najboljših satiričnih dosežkov klasičnega časa, kljub temu da se je prevečkrat oglašala Levstikova maščevalnost in zavirala razcvet pravega humorja, ki je nujen za učinkovito satiro; »namesto superiorne posmeovalne distance je prispevke obladoval na daleč viden bes«, poudarja Matjaž Kmecl.¹⁷²

Kmecl (na podlagi posvetovanja z zdravnico Živo Kuntarič) ugotavlja, da je na Levstikov značaj najbrž vplival tudi organski defekt – avtoimuno ledvično obolenje (*glomerulonephritis haematogenis diffusa*), ki naj bi se začelo pred afero s Pavliho. Levstikovo postopno spreminjanje v zadirčneža, neuravnovešenca, nesrečnika in čudaka je morda imelo osnovo v domala neizbežni organski okvari. »Njegov prirojeni temperament, osebna in nacionalna usoda so bili ob tem prvine, ki se same od sebe najbrž ne bi nikdar zaostri v tiste vrste spor razuma in čustva, kakršen naj bi začel in končal dramo Levstikovega življenja!«¹⁷³

»... zatirali so ga najbolj neprestani od mnogij strani, celo od nazvanih prijateljev dohajajoči glasi ...«¹⁷⁴

Zarnika je karikatura spravila v nejevoljo in bes, ob pogledu nanjo naj bi baje celo zajokal.¹⁷⁵ Spomin na Zarnikovo reakcijo na karikaturu dolgujemo dr. Josipu Vošnjaku: »Ko pa je l. 1870 v Levstikovem Pavlihu genialno pero Kličevo naslikalo njegovo podobo – Levstiku se namreč takrat ni zdel dovolj radikalen – bil je preveč karikiran in Zarnik je, zagledavši to karikaturu, bil silno razjarjen in je vzkliknil: 'Tako grd pa vendar le nisem!'«¹⁷⁶

Če torej dobesedno verjamemo Vošnjaku, ki je spomine pisal desetletja po dogodku, naj bi Zarnika razjezilo predvsem dejstvo, da je bila karikirana podoba mnogo grša od originala, ne pa javno osmešenje njegovega političnega taktiziranja in pragmatizma.

Opisi sodobnikov in fotografski portreti sicer pričajo, da se Zarnik ni uvrščal med lepote svojega časa. Na poti na tabor v Ljutomeru, na katerem je Vošnjak

¹⁷¹ Po: Lev Milčinski, prav tam, str. 539–540.

¹⁷² Matjaž Kmecl, »Boji in porazi«, Fran Levstik, Ljubljana 1981, str. 148.

¹⁷³ Po: Matjaž Kmecl, »Levstikova smrt«, prav tam, str. 8–9.

¹⁷⁴ Fran Levstik, »Gospodom naročnikom 'Pavlihe'«, Zvon, Dunaj, 1870/17, str. 270

¹⁷⁵ Po: Levstikovo pismo Žvanutu z dne 9. decembra 1870, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 340–341.

¹⁷⁶ Josip Vošnjak, Spomini, Drugi zvezek, Ljubljana 1906, str. 57.

Dr. Valentin Zarnik (foto Ernest Pogorelc), Kartografska in slikovna zbirka NUK.

prvič srečal Zarnika, ga je Jurčič opozoril: »Moške lepote ne pričakuj!« – »Bil je bolj majhne rasti, kratkih nog, za mladega človeka nenavadno trebušast. Glava je bila okrogla, lasje bolj redki, lice razorano po osepnicah, ki so tudi nos mu potlačile in raztegnile. Usta široka, podbradek z redko brado širok, brki redki, rjave oči majhne, globoko ležeče – takšen je bil pred menoj Balant, kakor smo ga v ožjem krogu prijateljsko imenovali.«¹⁷⁷

Karel Klíč je karikature risal po fotografskih predlogah. Portretna podobnost izvrstno narisane karikature, ki je kljub deformacijam oblike in velikosti telesa ohranila realističen podton, je bila torej velika. Zarnika je najbrž moral razjeziti predvsem kontekst, v katerem ga je Pavliha »tako idealno karikiriral – pardon – naslikal«. ¹⁷⁸ Sporna sta bila stola, katerih pomen se je dalo razbrati iz Levstikovega komentarja, ki je podkrepil karikaturu. Nič manj dejstvo, da se je v Pavlihi sploh pojavila Zarnikova karikatura. Klíčeve karikature v prvih petih številkah so namreč prikazovale sovražnike slovenskih in hrvaških narodnih interesov. Levstik je Zarnika s pomočjo karikature pravzaprav uvrstil v nekakšno »galerijo karikirancev«,

¹⁷⁷ Josip Vošnjak, prav tam, str. 57.

¹⁷⁸ Po: Janko Kersnik, »Vieux saxe«, Ljubljanski list, 1884/3, po: Zbrano delo, Peta knjiga, Podlistki / Članki / Ocene / Dodatek, Ljubljana 1952, str. 447.

Dr. Valentin Zarnik, *Kartografska in slikovna zbirka NUK.*

v kateri so prevladovali narodni odpadniki (odpadli poslanec dr. Vincenc Ferreri Klun, nemškutarski predsednik novomeškega sodišča Anton Gertscher in kustos deželnega muzeja in voditelj ljubljanskih liberalnih Nemcev Karel Deschman, hrvaški madžaronski ban Levin Rauch, nemško-liberalni slovenski nasprotnik na Spodnjem Štajerskem Friderik Brandstätter).

Levstik je sicer namignil Zarniku, da bo morda tudi njega in Tomšiča predstavil v Pavlihi. Ker je Zarnik pričakoval, da bo Levstik pripravil nekaj podobnega reprezentančnemu in idealiziranemu portretu ter mu z naštevanjem njegovih zaslug pomagal pri političnem boju, je privolil za oba: »Mene ne smeš na nobeni način prinesiti v 'Pavlihi', dokler sem v Mariboru bivajoč, dovolim pa, da me precej v začetku dež. zbora prineseš (ako bom jaz v Ljubljani kot poslanec).« Prav tako se tudi Tomšič kljub prepovedi ne bi preveč jezil, če bi ga »Ti idealiziranega z lepim životopisom v 'Pavlihi' slovenskemu svetu prezentiral.«¹⁷⁹

Tomšič je 27. junija (na dan volitev v Trebnjem) sporočil Levstiku, da v Pavlihi ne potrebuje privilegijev; dokler namerava Pavliho voditi po sedanjih načelih, mu je celo ljubše, če ga raztrga kot pohvali.¹⁸⁰

Zarnik je po zaslugi humorističnih podlistkov iz dunajskega parlamentarnega in študentskega življenja, potopisov v Novicah in satire Don Quixotte della Blatna

¹⁷⁹ Po: Janez Logar, »Levstik v boju s prvaki / Pavliha«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, str. 255.

¹⁸⁰ Tomšičevo pismo Levstiku z dne 27. junija 1870, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 343.

vas (Zagreb, 1862) veljal za prvega slovenskega humorističnega pisatelja.¹⁸¹ V podlistku »Obraz državnega zbora« (Novice, 1862), ki so ga ponatisnili dunajska Neue Freie Presse (zaradi Zarnikovega podlistka je bila v treh urah razprodana), češki Narodní listy, Pozor, Czas (Krakov), Przeglad in Glos v Lvovu, madžarski Pesti Naplo, Narodne novine v Zagrebu, dunajski Vaterland idr., je hudomušno »*orisa karikature*« poslancev prvega avstrijskega državnega zbora, »*pri čemer njegovemu satiričnemu očesu ni ušla nobena beseda, kretnja ali hiba*«. ¹⁸²

Vendar Zarnik, »*humorist že po svoji naravi*«, ki pa je bil obdarjen z »*dovzetnim, vnetljivim*« značajem, »*grobostjo, samohvalo, častihlepnostjo in prenagljenostjo*«, ¹⁸³ satirične kritike na svoj račun ni prenesel. Zaradi karikature v Pavlihi, ki ga je prikazala v »*smešni in kritični situaciji*«, ¹⁸⁴ in Levstikovega komentarja je besnel. Menil je, da sta karikatura in Levstikovo pisanje prizadela njegov javni ugled in čast. Za čast je bilo Zarniku več kot do življenja, vsaj tako je 29. aprila 1870 (zaradi Alešovčeve trditve o njegovi morebitni podkupljivosti) pisal Conradu. ¹⁸⁵

Zarnik je izkoristil vpliv, ki ga je imel pri Slovenskem narodu. Leta 1868 se je udeležil posvetovanja v Celju, na katerem so štajerski rodoljubi ustanovili Slovenski narod. Zlasti od leta 1869, ko je v Mariboru spoznal Jurčiča, je »*ostal v vseh slučajih zvestoudan temu listu*« in Narodni tiskarni. ¹⁸⁶ V Slovenskem narodu je objavljala politične članke. Pismo, ki ga je Fran Levec pisal nevesti Jerici, potrjuje, da je bil Zarnik med glavnimi oporniki Slovenskega naroda: »*Vrednik mu bo jurist Tomšič, prvi pomočnik pa Dr. Zarnik, besednik bo prevzel menda Jurčič*«. ¹⁸⁷

Najboljši primer za utrjevanje medsebojne kohezije, tkanje koristnih prijateljskih vezi in oblikovanje zavezništev so bili redni osebni stiki. Z mariborskimi mladoslovenci se je Zarnik sestajal v Dominkuševi in Sernečevi hiši, v uredništvu Slovenskega naroda in Ronacherjevi gostilni (Hotel Nadvojvoda Janez v Gosposki ulici). Ivan Železnikar (1839–1892) piše, da je Zarnik pri slovenskem omizju v Ronacherjevi gostilni s Tomšičem, Jurčičem, dr. Ipavcem, dr. Kocelijem in drugimi mariborskimi narodnjaki, rodoljubi z dežele in tudi odličnimi narodnimi nasprotniki razpravljala o raznih narodnih vprašanjih. ¹⁸⁸

Levstik se je znašel ujet v mreži medsebojnih odnosov, osebne naklonjenosti in nasprotovanj, ki se je spletla med mladoslovenci. Z mariborskimi mladoslovenci, mednje je od konca januarja 1870 spadal Zarnik, se je lahko srečeval zgolj priložnostno, zato mu razmerja med njimi niso bila do konca znana.

Slovenski narod je sicer Levstiku dolgoval programsko usmeritev. Njegov program je po Levstikovem osnutku pripravil mariborski odvetnik dr. Janko Serbec,

¹⁸¹ Po: Fran Levec, »Dr. Valentin Zarnik+«, Ljubljanski zvon, 1888, str. 308.

¹⁸² Po: Miroslav Gorše, »Zarnikovi spisi«, Doktor Valentin Zarnik, Ljubljana 1940, str. 36.

¹⁸³ Po: Miroslav Gorše, »Življenjepis«, prav tam, str. 13, 35 in 133.

¹⁸⁴ Po: »Dr. Zarniku v poduk!«, Novice, 1873/40.

¹⁸⁵ Po: Valentin Zarnik, »Poslano. Naše koketiranje z vlado«, Slovenski narod, 1870/52.

¹⁸⁶ Po: Fran Levec, »Dr. Valentin Zarnik+«, Ljubljanski zvon, 1888, str. 308.

¹⁸⁷ Po: Ivan Prijatelj, »Vloga 'omladine' v prvem obdobju 'mladoslovenskega' pokreta«, Ljubljanski zvon, 1924/6, str. 343.

¹⁸⁸ Po: Ivan Železnikar, »Dr. Valentin Zarnik«, Dr. Valentin Zarnikovih Zbranih spisov I. zvezek / Pripovedni spisi, Ljubljana 1888, str. XX.

končno obliko pa mu je dal urednik Tomšič. Levstik je bil ljubljanski dopisnik Slovenskega naroda.

Korespondenčni stiki niso zadoščali za vpliv na urednika Tomšiča, ki je Levstika pred objavo Zarnikove karikature obvestil o nestrinjanju štajerskih rodoljubov z usmeritvijo Pavlihe in mu svetoval, naj podpira staroslovenske kandidate, saj bi v nasprotnem primeru deželni zbor dobil nemško večino, ter izrazil prepričanje, da se bodo mlado- in staroslovenski kmalu spet sprli.¹⁸⁹ Čeprav je Levstik nedavno v Slovenskem narodu lahko prebral, da je uredništvo »čisto neodvisno in brez vsake ože zveze« z Zarnikom in da Slovenski narod ne sledi tako njegovemu zapovedovanju kot ukazom Novic glede poročanja o raznih dogodkih,¹⁹⁰ se je mariborski časnik odločno postavil v bran Zarnika.

Slovenski narod, ki je v 85. številki objavil predlog dopisnika iz Zagreba, naj Pavliha objavi karikaturu bodočega zagrebškega nadškofa Mihaeljevića, je v naslednji številki (izšla je štiri dni po 6. št. Pavlihe) javno obsodil Levstikov satirični list: *»Trojni so razlogi, zaradi katerih moramo denes spregovoriti nekoliko besedic o listu, ki pod imenom 'Pavliha' in pod krinko 'šaljivega' lista izhaja na Dunaji. Mi smo 'Pavliho' priporočali, predno je začel izhajati. Storil smo to, dasiravno smo dobro vedeli, da nam je to delalo nove sovražnike v narodnih krogih, ker smo pričakovali da bode g. lastnik stojé nad strankami pozabil. Svet zdaj misli, da smo solidarni s 'Pavlihom'. Očitno tú izrekamo, da nimamo s 'Pavlihom' niti osebne, niti stvarne solidarnosti. 'Pavlihi' samemu, ki nam je očital, da smo za hrbtom kazali mu nekđaj šibo, ko smo ga prijateljsko svarili, mora biti to po volji, 'Pavlihi' je za solidarnost manj nego nam, ki bi negledé na vse drugo nikdar ne mogli simpatizirati z listom, ki je včeraj – ne politikarja – ampak človeka Tomana na smrtni postelji zgrabil in konkuriral z mrzlico in kostenim možem, in ki denes v posmeh stavlja dra. Zarnika, od čegar volitve je včeraj odvisno delal usodo našega naroda. Mi vemo ceniti osodo nesrečnega vrednika, ki ima prazno roko in prazen list pred seboj in se zastonj ozira po novi ali ideji nasploh. Ali s tem plaščem se ne dadé pokriti direktne infamije, ktere vrednik napiše ali narisati dá v zadregi. – Lastniki našega lista nam dajó navadno vso svobodo pri rojevanji našega lista: v zadevah 'Pavlihe' so nam naravnost naložili dolžnost, da nasproti stopimo početju, ktero pospešuje v prvi vrsti namene naših nasprotnikov. Trebalo je samo videti vesele nemškutarske obraze, ko so v roke dobili zadnji list 'Pavliha', da je vredništvo brez zatajevanja samega sebe zadostilo želji lastnikov. – Napósled moramo gáz pustiti tudi javnemu mnenju: in v tej zadevi vlada en sam glas, glas nevolje. Če so naši narodnjaki že poprej z glavami odmajevali, so zdaj 'Pavliho' naravnost imenovali slovenskega 'Zvekana', ki kakor stekel pes popade vsacega, kogar sreča na ulicah; poznamo čitalnice, ki bodo in optima forma [lat. v najboljši obliki, kakor se spodobí] sklenile, da se 'Pavl.' ne prejema več v prihodnje, ker si nihče več ni svest, da bi mu jutri 'Pavl.' ne pogazil poštenega imena in osebne časti. Kakor na svetu sploh, tako je marsikaj pomanjkljivega v našem narodu, zato pa ne bomo s kanoni*

¹⁸⁹ Tomšičevo pismo Levstiku z dne 27. junija 1870, Levstikova pisma, Ljubljana 1931, str. 342–343.

¹⁹⁰ Po: »Razne stvari«, Slovenski narod, 1870/79.

streljali po lastnih ljudeh, dokler se imamo braniti pred sovražnim napadom in dokler smo – narodnjaki – Mi tem trem razlogom ne bomo pristajali nobenega sveta. Ako zajema 'Pavliha' iz narodnega mnenja, potem bode imel tega dovolj, ako zajema drugod, potem je vsaka beseda zgubljena. Le eno še. Ako 'Pavliha' v narodnih krogih propade, bomo to obžalovali zaradi njegove oblike, kakoršne tako lepe ne bode tako lahko imel kter drug slovensk list, a 'Pavliha' se ne bode smel imenovati narodnega mučenika, kajti premišljeno ali nepremišljeno storil je vse, da je od sebe pahnil zadnjega svojega – prijatelja! Da se resen list v stvarno obravnavanje 'Pavl.' nazorov ne bodo spuščal, umeva se samo po sebi.«¹⁹¹

Tomšiča so lastniki Slovenskega naroda in Zarnik dobesedno prisilili, da je nastopil proti Levstikovem Pavlihi. V pismu Jurčiču z dne 26. julija 1870 mdr. omenja: »1. On [op. Zarnik] daje Levstiku poročati: 'Ti si imenoval Grmovnika literaričnega 'gaunerja', jaz pa Tebe [op. Levstika] imenujem literaričnega 'buschklepperja' [op. razbojnika].

2. Lastniki so mi striktno naložili, da moram 'Pavl.' desavourirati. To sem moral storiti, ali pa iti zaradi Levstikove neumnosti.

3. Naše občinstvo razdvojeno. Rudež, Trdina etc. imenujejo Levstika izdajalca. Našim ljudem zastoj izgovarjaš, da ne bi Levstik jedel iz dispozicijskih jasli. ---

5. Jaz pravim, da je samostojno publicistično pero Levstikovo nesreča za narod. Levstik morebiti ni lump ali takta in narodnosti naj se gre učiti k – Alešovcu. ---

Jaz sem se dolgo branil, da ne prinesem nič o 'Pavlihi', moral sem se vdati enoglasni tirjati in sodbi. ---

Prosim Te ne občuj z Levstikom, ki ga imajo za kupljenega izdajalca in tudi Tebe bode L. v ta grdi glas spravil – beži pred njim. ---«¹⁹²

Na Tomšičeve nasvete Levstiku in javno svarilo Slovenskega naroda, ki je sledilo, je vplivala tudi Tomšičeva težnja po spravljenosti. Slovenski narod je v letu 1870 doživljal težko finančno krizo. Tomšič se je zavedal, da bo po izčrpanju ustanovnega kapitala njegovo izhajanje zagotovil samo z večjim številom naročnikov, kar pa naj ne bi bilo mogoče doseči drugače kot s prilagajanjem prvakom.¹⁹³

Slovenski narod je tako rekoč ponovno priklical protislovno natolcevanje o podpori iz dispozicijskega fonda. Levstikov list je primerjal s hrvaškim humoristično-satiričnim listom Zvekan, ki so ga leta 1867 v Zagrebu izdajali starčevičevci.

Glede na takratno mnenje naj bi bil Zvekan naklonjen madžaronskemu režimu bana Raucha, saj je napadal voditelje hrvaške Narodne stranke. Madžaroni so Zvekan podpirali, čeprav med njimi in starčevičevci ni bilo političnih povezav.¹⁹⁴ Ko je urednik Marko Manasteriotti na začetku leta 1867 začel izdajati Zvekan, mu

¹⁹¹ Anton Tomšič, »Pavliha«, Slovenski narod, 1870/86.

¹⁹² Tomšičevo pismo Jurčiču z dne 26. julija 1870, po: Anton Slodnjak, »Ali je Tugomer res Jurčičev? / Iz gradiva za IV. zvezek zbranega dela Frana Levstika«, Življenje in svet, 1931/10, str. 346–347.

¹⁹³ Po: Dušan Kermavner, Političnogodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 564.

¹⁹⁴ Po: Dušan Kermavner, Političnogodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Mladoslavenci, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 533.

je denarno pomagal bodoči ban baron Rauch.¹⁹⁵ Rauchu so Zvekanovi napadi na Narodno stranko ustrezali, zato je bil do lista toleranten. Uspelo mu je celo pridobiti Manasteriottija za odgovornega urednika Hrvatskih novin, glasila madžaronske narodnoustavne stranke. Nekaj karikatur v Zvekanu naj bi narisal urednik Manasteriotti po zamislih vodje Stranke prava in glavnega urednika satiričnega lista Anteja Starčevića.

Primerjava Pavlihe z Zvekanom bi bila bolj kot glede programske usmeritve upravičena zaradi namena oziroma vzroka nastanka. V obeh primerih gre namreč za satirična lista z izrazitimi političnimi tendencami. Zvekan je bil predvsem strankarski list – list bodoče Stranke prava in s tem celo prvo pravaško glasilo nasploh. Tudi Levstik je s pomočjo Pavlihe skušal uveljaviti svoje politične nazore.

Ker Starčević ni mogel dobiti soglasja za izdajanje glasila, je politične poglede predstavil v Zvekanu, občasniku Hervat (1868–1869), seriji zvezkov Hrvatska (1869–1870) in istoimenskem tedniku (1871). Josip Horvat je v zgodovinskem pregledu hrvaškega novinarstva označil Zvekan za edinstven primer začetka političnega gibanja s satiričnim listom. V Zvekanu naj bi bilo v resnici malo humorja. Prevladovala so satirične glose, ki so neusmiljeno letele na osebe in politične programe, ter filozofsko-zgodovinske in politične razprave.¹⁹⁶

Tarča Zvekana je postal tudi urednik Slovenskega naroda Tomšič.¹⁹⁷ Da je Levstik nemara dobro poznal hrvaški satirični list, priča podobnost podlistka »V Šmidovej kavarni« z Zvekanovima kavarna »Kod Igorova nosa« in pivnica »Kod Filaretove brade«, v kateri so se odvijali namišljeni sestanki hrvaških prvakov.

Obtožbe na Levstikov račun so bile absurdne. Levstik je »V Šmidovej kavarni« z besedami, položenimi v usta enega najhujših sovražnikov med prvaki dr. Etbina Henrika Coste, pojasnil bistvo Svetčevega oziroma prvaškega očitka: »*To je krepek pripomoček, četudi lažniv.*«¹⁹⁸ Očitek o podpori, ki naj bi jo prejel Pavliha iz dispozicijskega fonda, je bil sicer učinkovit, vendar lažen.

Mladoslovensko paktiranje s staroslovinci je razočaralo kranjske ustavo-verce, ki so celo namigovali, da se jim Zarnik nemara pridruži, kar je ta odločno zanimal.¹⁹⁹ Če so se še nedavno morda zanašali na sorodno liberalno prepričanje in celo razmišljali o sodelovanju in političnih povezavah, ko bi mladoslovinci namesto naroda na prvo mesto postavili svobodo (t. j. liberalen političen program), je Laibacher Tagblatt začel pisati o mladoslovincih kot o »*blodni luči*« v kranjski »*politični omračenosti*«, kljub vročekrvnosti in neuresničljivosti mladoslovenske politike so jih nekoč pozdravili z veseljem v prepričanju, da bo mala lučka postala svetel plamen, še zlasti ko so »*voditelji ljudskega poneumljanja*« sami predlagali vodjo slovenskega svobodnjaškega stremljenja za deželnega poslanca. Koncesi-

¹⁹⁵ Po: Mirjana Gross & Agneza Szabo, »Nacionalne ideologije i jugoslavensko pitanje u politici i kulturi«, Prema hrvatskome građanskom društvu / društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šestdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća, Zagreb 1992, str. 259.

¹⁹⁶ Po: Josip Horvat, »Stranačko novinstvo (1860–1903)«, Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939, Zagreb 2003 (prirejena izdaja iz 1962), str. 199 in 201.

¹⁹⁷ »Rauchova poezija«, Slovenski narod, 1870/130.

¹⁹⁸ Fran Levstik, »V Šmidovej kavarni«, Pavliha, 1870/1.

¹⁹⁹ Po: Valentin Zarnik, »Poslano«, Slovenski narod, 1870/78.

ja naj bi bila dokaz, da prvaki nameravajo mladoslovenec prepustiti vsaj eno predstavniško mesto. Mladoslovenska »blodna luč« se je po deželnozborskih volitvah razblinila v prazen nič. »Nobenih mladoslovencev ni!« Posamezni mladi ljudje obžalujejo, da slovenski narod držijo farji na povodcu, tisti, v katere so polagali največje upe, pa so se izkazali za navadne sluge duhovščine. Tudi mladoslovenski časnik Slovenski narod je slepilo v rokah klera. »Želeli so nas slepiti, da je Zarnik ljubljeneč ljudestva, da je olje v kolesju slovenskega državnega voza, ki zastaja – to je bila ponovna prevara.«²⁰⁰

Zaradi neizprosne in netaktne satirične kritike in Zarnikove karikature je Levstik izgubil podporo vodstva štajerskih mladoslovencev in Slovenskega naroda. Tako kot naj bi bila složna slovenska narodna stranka, so tudi mladoslovenski želeli navzven nastopati enotno. Podtaknjenemu priročnemu staroslovenskemu očitku, da je Levstika podkupila vlada, da je skratka izdajalec svojega naroda,²⁰¹ so se pridružili glasovi nezadovoljstva v mladoslovenskem političnem glasilu, zato so mu nasedli vsi. Levstik naj bi postal vladni agent, »vladni podkupljenec«²⁰² – le tako si je bilo mogoče razlagati njegovo neselektivno popadljivost v Pavlihi. Dotedanje mladoslovensko navdušenje nad Levstikovim satiričnim listom je nadomestilo omalovaževanje. Pavliha je čez noč prišel na slab glas.

Slovenski narod je med bralci užival neomajno zaupanje. Na komersu v čitalnični restavraciji po študentovskem shodu septembra 1869 v Ljubljani, ki mu je predsedoval Zarnik, so namenili napitnice napredni duhovščini na Štajerskem, Dominkušu, Levstiku, Stritarju in Jurčiču, Husu in Strossmajerju, predvsem pa so poudarjali, »da nam je 'Slov. Narod' v vseh ozirih naš organ, on nas zastopa, za njim stojimo mi vsi in za idejo, katero zastopa 'Slov. Narod' borili se bomo vsi, na vso moč in vselej!«²⁰³

Le redki so odobraval Levstikovo kritiziranje Zarnika. Sodelavec Pavlihe, študent klasične filologije in slavistike na dunajski univerzi Štefan Širok (1849–1890) je avgusta 1870 pisal Levstiku: »Vi morate biti pač nevoljni, odkar je 'Sl. Narod' Vaš sovražnik. Nekoliko Vam bo gotovo to škodovalo, na drugi strani pa koristilo.«²⁰⁴

Poskus diskreditiranja Levstika in bojkotiranja Pavlihe je uspel. Mladoslovenski so se čez noč odrekli neformalnemu duhovnemu vodniku in vzorniku, naročniki so začeli množično vračati satirični list in odpovedovati naročnino. Levstikov namen, da bi s Pavlihom spodbudil radikalno opozicijo znotraj mladoslovenskega tabora in spametoval mladoslovenskega prvaka Zarnika,²⁰⁵ se je izjalovil.

²⁰⁰ Po: »Politische Irrlichter«, Laibacher Tagblatt, 1870/134.

Levstik je naslov rokopisnega lista Dobrodejno olje izbral po prisposobi, ki jo je oktobra 1869 uporabil v zaupnici Zarniku zaradi njegovih prizadevanj za Zedinjeno Slovenijo.

²⁰¹ Fran Levstik, »Gospodom naročnikom 'Pavlihe'«, Zvon, Dunaj, 1870/17, str. 270–272.

²⁰² Po: Fran Levstik, »Gospodom naročnikom 'Pavlihe'«, Zvon, Dunaj, 1870/17, str. 270.

²⁰³ Po: »Študentovski shod. Iz Ljubljane 5. sept. (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1869/105.

²⁰⁴ Širokovo pismo Levstiku z dne 11. avgusta 1870, po: Branko Marušič, »Iz korespondence Štefana Široka«, Primorski čas pretekli / Prispevki za zgodovino Primorske, Koper 1985, str. 352.

²⁰⁵ Po: Dušan Kermavner, Političnozgodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 566.

Akademsko društvo Slovenija je 23. junija 1870 z brzobjavko pozdravilo slovenske štajerske poslance kot prvoboritelje za Zedinjeno Slovenijo, nasprotno pa poslancu dr. Zarniku dva tedna pozneje večina dunajskih študentov ni hotela dati zaupnice, ker je bil v zadnjem času »premalo liberalen«. ²⁰⁶ »Dunajski slovenski mladeniči« so kmalu zatem zapustili Levstika, ki je moral spoznati, da se politično razpoloženje hitro spreminja.

Nekdanja prijateljstva so se razblinila, nekako tako kot je z besedami junaka drame Doktor Dragan (1895) ministra grofa Beringa (v njem je moč videti Beusta) zapisal Josip Vošnjak: »Politika ne pozna doslednosti. Kar se danes puli med seboj v divjem sovraštvu, objema se jutri v gorki ljubezni. Današnji prijatelji so si jutri najhujši sovražniki.« ²⁰⁷

Nekateri nekdanji Levstikovi prijatelji naj bi znance svarili, naj se ne družijo z urednikom Pavlihe. Ogorčeni Zarnik in Tomšič, ki na začetku leta 1869 kljub grožnji težke kazni ni hotel izdati Levstika kot pisca članka »Tujčeva peta«, za kar je bil obtožen zaradi tiskovnega delikta zanemarjenja dolžnostne paznosti, ²⁰⁸ naj bi celo čitalnicam pošiljala tiskane pozive, naj odpovejo Pavliho. ²⁰⁹

Levstik je pisal tržaškemu trgovcu in rodoljubu Matiji Žvanutu (+1881), sodelavcu tržaškega Jurija s pušo in Pavlihovemu poverjeniku v Trstu: »Nekaj zelo resnega bi Te rad vprašal. Ali je tržaška čitalnica iz Maribora od Tomšiča in Zarnika dobila kaj natisnjenega, naj se dalje ne naroča na 'Pavliho'? To sem na Dunaju zvedel baš na Preširnovi svečanosti dan od necega človeka, ki je moj znanec, in je bil v Mariboru takrat, ko je 'Narod' najhuje divjal ná-me. To mi je tako hudo delalo, da uže teden dnij nobeno noč nijsem zaspal! Tomšič, moj nekdanji prijatelj, kateremu sem toliko pisal za 'Narod', in kateri me pozná, ako hoče, kakor me Ti poznaš, bil me je zgrabil prvi ter edini izmej vseh slovenskih novín. A bodi si to, ker je bilo javno, mit 'offenem Visier' [op. z odprtim vizirjem, t. j. odkrito, Levstik je polemični zapis »O šentpeterskeji zaupnici g. dr. Zarniku« podpisal kot »Der mann mit geschlossenem visir«, Slovenski narod, 1869, št. 132 in 133], kakor se govori, nego če je delal res tudi zavratno, to je žalostno! Da je bil dr. Zarnik zelo razkačen, to rad verujem, in vedel je tudi zakaj ter v skrivnem kotu svojega srca čutil, da je zaslužil. Pripoveduje se, da je plakal, ko je videl karikaturu svoje podobe. Njemu torej vse in rad oproščam. Drugače je s Tomšičem! Ko so me novine poslednjič najhuje trgale in dunajski slovenski mladeniči me srečevali, gledáje v tla – toliko, da nijso pred menoj pljevali – takrat jaz nijsem imel ob čem živeti. Sapienti sat!« ²¹⁰

²⁰⁶ Po: Janko Vencajz, Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva 'Slovenija' na Dunaji, Ljubljana 1894, str. 54–55.

²⁰⁷ Josip Vošnjak, Doktor Dragan, Ljubljana 1996, str. 32.

²⁰⁸ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga, Ljubljana 1962, str. 469–480.

²⁰⁹ Po: Janez Logar, »Pavliha / Levstik v boju s prvaki«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, str. 260.

²¹⁰ Levstikovo pismo Matiji Žvanutu z dne 9. decembra 1870, po: Fran Levstik, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Pisma, Ljubljana 1980, str. 181–182.

Sapienti sat!, lat. »za pametnega je dovolj«.

Levstik je bolj kot Zarniku zameril Tomšiču, ki je bil pri ponesrečenem poskusu preusmeritve mladoslovenske politike ključna oseba. Javno grajo Pavlihe so resda naročili lastniki Slovenskega naroda, vendar jo je Tomšič izrekel tudi iz lastnega nagiba. Levstik je sicer preslišal Tomšičeva in Jurčičeva opozorila. Prepričan je bil, da ne tvega javnega mladoslovenskega nasprotovanja in ga bo Slovenski narod branil pred morebitnim, četudi najširšim nerazumevanjem v mladoslovenskih vrstah.²¹¹ V odločilnem trenutku je idealistično pričakoval podporo Slovenskega naroda. Z njo bi dobil oporo za opozicijo proti oportunističnemu Zarnikovemu ravnanju, kar bi streznilo mladoslovence, da ne bi več bili pripravljene popuščati prvakom. V zmotno prepričanje ga je najbrž zavedlo Tomšičevo v pismih izraženo nasprotovanje prvakom in zagotavljanje, da se Slovenski narod ne namerava podrediti prvaški politiki.

Iz korespondence med Levstikom in Tomšičem z začetka leta 1869 lahko razberemo, da je bil slednji precej nezadovoljen z Zarnikom. Tomšič je marca 1868 pisal Jurčiču: »Mož je šobo obesil, da ga niso vzeli v Maribor.«²¹² Jurčič, ki je bil v skrbeh zaradi morebitne negativne Zarnikove kritike Mladike (1868, urednika in založnika Jurčič in Stritar), pa je oktobra 1868 sporočil Levstiku: »Naj Ti še povem, da sem si v dr. Zarniku najhujšega sovražnika naredil po svoji neumnosti. govoril sem namreč Tebi in še dvema družima človekoma, da se mi Zarnik, ki je v 'Novicah' tako za 'farje' pisal, drugé v družbi pa drugači govoril zdi sumljiv, kot človek, ki mu ima Slovenija pomoči da visoko pripleza, n. pr. vsaj do poslanstva.«²¹³ Jurčič je menil, da Zarnikova negativna sodba o Mladiki izvira iz sovraštva do njega in Stritarja.²¹⁴

Ob polemiki zaradi šentpeterske zaupnice Zarniku med Slovenskim narodom in Novicami je Tomšič pisal Levstiku: »Zarnika nikar ne razvadite s preveliko hvalo, on itak nekoliko inklinira k slavohlepju. Ne 'frdirbajmo' ga sami. Jaz za svojo osebo mu sicer delam 'korajžo', ali ne zatajim mu nikdar nobene. Delaj tako tudi ti. Tvoja beseda pri njem mnogo izda, sama na sebi, meni sicer ne zaupa toliko, a boji se, da bi mu kje ktere javno ne zasolil. Prazen strah. Samo hvaliti ga jaz ne mislim, hvala korumpira! Kakor iz ljubljanskih časnikov vidim, je Zarnik po Ljubljani trosil vero, kakor da bi on ves 'Narod' pisal. To je škandal!! *Leben & leben lassen!*«

Tomšič je ndr. potožil Levstiku, da je govorjenje o mladoslovenski stranki velika iluzija, kajti stranka na obstaja, na Slovenskem sploh ni nobene stranke ali povezanosti, »ampak pri najboljih ljudeh nekoliko meglenih želj, pri drugih pa lumparija ali apatija!« Levstiku je sporočil, da bi ga na Notranjskem želeli za kandidata na prihodnjih volitvah. »Pobiraj niti in ne pehaj zaupanja od sebe! Sploh bomo morali pri prihodnjih volitvah postaviti svoje kandidate in če pri tem tudi zgubimo narodno večino. Bolje je, da nas tepe tujec ali potujčenec, kakor da

²¹¹ Po: Dušan Kermavner, Političnozgodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 565–566.

²¹² Po: Jaroslav Dolar, »Anton Tomšič v Mariboru«, Kronika slovenskih mest, 1936, str. 39.

²¹³ Po: Josip Jurčič, Zbrano delo. Enajsta knjiga, Ljubljana 1984, str. 237.

²¹⁴ Jurčičevo pismo Levstiku iz decembra 1868 (po: Avgust Žigon, »Prispevek k petdesetletnici«, Ljubljanski zvon, 1919, str. 719).

*bi domači lumpje molzli izstradano narodno kravo. Če mene postaviš pred alternativo: voli Dežmana ali Svetca, volil bom brez pomisleka Dežmana ... Enako sem pisal tudi Zarniku.*²¹⁵

Kakor je razbrati iz Tomšičevih pisem Jurčiču, je Tomšič v skrbeh za Slovenski narod in lasten uredniški položaj brez omahovanja »prelomil palico nad Pavliho in nad Levstikom«. »Nehal je biti 'radikalec', ko je dozorel v meščanskega politika.«²¹⁶

»Tomšič je bil blagega srca, energičen, pogumen in duhovit,« je menil Josip Serbec (1844–1925). »Združena je bila v njem duhovitost, delavnost, dobrosrčnost, zdrav humor in neskončna ljubezen do naroda.«²¹⁷ Tudi Vošnjak poudarja veliko Tomšičevo rahločutnost: če je slišal grajo o Slovenskem narodu, je hotel takoj vse pustiti, urejanja Slovenskega naroda se je polotil z navdušenjem in idealizmom, naročnike in bralce je želel pridobiti z mirno, prepričevalno besedo. »V polemiko se je spuščal le, če je k temu bil prisiljen, in se je tudi v polemiki izogibal vsakega osebnega napadanja in preprostega psovanja, kakršno se je pozneje sploh vgnezdilo v časnike.«²¹⁸

Jurčič piše, da je bil Tomšič »z neko literarno-očetovsko ljubeznijo navezan« na Slovenski narod. Ko je po dolgem premisleku odvetniško pero zamenjal za publicistično, se je časnikarskega dela lotil z ognjeno odločnostjo; »za stvar vnet, ni prizanašal nikomur.«²¹⁹

»Zato je umolknil tudi 'Pavliha', ker legati neče, a resnice govoriti ne sme ...«

Levstik je pohitel s pripravo 7. številke, ki je izšla z datumom 31. julij (9 dni po 6. št.) z aktualno Klíčevo karikaturu najhujšega zunanjega sovražnika monarhije, pruskega ministrskega predsednika Bismarcka, ki je Prusijo povedel v vojno s Francijo. Levstiku ni zmanjkalo fotografskih predlog za karikature domačih politikov. S karikaturu tujega državnika na naslovnici je najbrž želel dokazati za upravičeno kritiko nezreli slovenski javnosti, da tudi največjim političnim osebnostim ni potrebno prizanašati, če delajo napake. »Tudi naši voditelji se mnogo ne razlikujejo od prostega naroda; torej bi jih zastonj opominjali, da satirični listi drugih jezikov prinašajo samo obraze visocih glav na pr. Napoleona, Bismarcka, Viktorja Emanuvela, Beusta itd., kateri so morebiti še malo večji od dr. Zarnika; a vendar njihove slave nič ne manjša to mušje zbadanje begočih novin, katere so denes v rokah, jutri bog védi kje.«²²⁰

²¹⁵ Po: Janez Logar, »Levstik v boju s prvaki«, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, str. 225.

²¹⁶ Po: Dušan Kermavner, Političnozgodovinske opombe k: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 565.

²¹⁷ Josip Serbec, »Moja mladost in študijska doba«, Spomini, Ljubljana 1927 (ponatis Celje 2003), str. 15 in 22.

²¹⁸ Po: Josip Vošnjak, »Anton Tomšič«, Spomini, Ljubljana 1982, str. 227–228.

²¹⁹ Po: »J–č.« (Josip Jurčič), »Anton Tomšič«, Slovenski narod, 1871/63.

²²⁰ Fran Levstik, »Grof Bismarck-Schönhausen«, Pavliha, 1870/7.

Sedma številka je vsebovala celostransko Levstikovo pojasnilo oziroma zagovor spornih objav, ki pa je izzvenel predvsem v grajo kompromisnega Zarnikovega delovanja, kajti njegova edina modra in častna odločitev bi bila, vztrajati pri prvotnem programu in samostojni kandidaturi. Ko so ljubljanski prvaki od Zarnika leta 1869 zahtevali program, bi jim moral odgovoriti: *»moj program je dozdanje moje javno življenje in delovanje; na ta program me ali za kandidata postavite, ali ne postavite; drugega programa vam ne morem niti ne smem dati, ker od mene zahtevate, česar ne zahtevate od nobenega kandidata, o čegar zvestobi ne dvomite«*. Vendar je Zarnik razglasil program, ki priča, da mu je bilo samo do tega, da pride v kranjski deželni zbor, *»a ne do tega, skozi katera vrata«*. Vse to pa je sijajno popravil v deželnem zboru, za kar si je na glavo nakopal sovraštvo ljubljanskih prvakov.

Zarnikova izjava proti duhovščini v Cerknici je bila nepremišljena. Pred volitvami pa je Zarnik *»ponižno hodil«* okrog duhovščine, kateri je v Cerknici grozil, da na Kranjskem ne bo več odločala. Ni znano, ali bi si duhovnike vnovič pridobil, vendar bi bil najbrž zopet izvoljen, delno zaradi dotedanjega poslanskega delovanja in delno zaradi slabih protikandidatov. To so čutili tudi v Ljubljani, zato so poslali Razlaga in Poklukarja agitirat zoper Zarnika. Ko sta ugotovila, da utegne Zarnik uspeti *»vsemu odnavanju vprek«*, sta mu ponudila v podpis *»zavezo«*, v kateri je *»slovesno obétal, mahoma stopiti iz zбора, če ne bode večina z njim zadovoljna«*. Nato sta začela z agitacijo v Zarnikov prid.

Zarnik je tako rekoč sredi zmage *»od sebe vrgel orožje«*. Na voljo pa je imel samo dve možnosti, *»da ali sam zmaga ali slavno propade«*, vendar mu je bilo tudi tokrat samo do tega, da bo izvoljen v kranjski deželni zbor ne glede na način. Letošnji Zarnikov podpis ni nič drugega kot ponovljena, še bolj čudna oblika lanskega programa. *»Tak mož ne more voditi nobene stranke, in zato ga je 'Pavliha' prinesel mej dvema stoloma, namreč mej stolom ljubljanskih gospodov, o katerih se zeló moti, če misli, da ga zdaj spoštujejo ali morebit ljubijo, in mej stolom tiste stranke [op. mladoslovenske opozicije], katere voditelja so ga imenovalé nemške novine; kajti zvezanega voditelja nobena stranka ne more za svojega pripoznati. /.../*

Očita se dalje za pregreho, da je 'Pavliha' prinesel podobo osebnega prijatelja. – To je res žal, da je res; a nikakor se nij bilo tega ogniti, kajti tukaj gre za slovenski narod, kateri je še zmirom več vréden nego sam dr. Zarnik. Podoba se je torej po neizprosnej dolžnosti našega programa prinesla edino zato, ker je gotovo bridko grajo zaslužil mož, ki je bil še lani po pravici tako sloveč, in ki je letos tako sam sebe ponižal, da v zboru, na prvaških verigah radovoljno priklenen, imel bode samo ta nálog, da včasih plane tja, kamor z njim zaščuje dr. Bleiveis ali dr. Kosta. Osobnosti pri tej stvari nij torej bilo nobene. Celó ako bi se 'Pavliha' domislil, da morebiti kdaj prinese obraz 'Narodovega' urednika, ki zdaj nad njegovo glavo z ubijalnim kolom tako kolegijalno stoji, – tudi takrat bi se držal nepristranskega načéla, kakor je prav in potrebno ...«²²¹

Levstikov bojeviti zagovor se je nadaljeval v pesmi *»Pri 'Slovenskem Narodu«* (katerega kavalirska roka s kolom je Slovencem pripravila *»krepek priporočni*

²²¹ Fran Levstik, »Pavlihi 'Slovenski Narod' očita ...«, Pavliha 1870/7.

list« za Pavliho). Zarniku, ki je najbrž v neohranjenem pismu protestiral zoper karikaturu,²²² je bilo namenjeno tudi »Skrivno razodenje«: »*Da imaš vnénje stene svoje hiše z razkovim peskom na debelo ometáne, to je bilo znano; a da je v njenih notranjih prostorih tako zeló umazano, tega se svet nij nadejal, dokler sam nijsi razodél.*«²²³

V »Listnici« je Levstik na vprašanje, kdo naj bi podkupil Pavliho, odgovarjal s spiskom imen in omembo visokega zneska, s katerima je opozoril na korupcijsko afero ob gradnji gorenjske železnice. Koncesijo za železnico je dobil dr. Lovro Toman, domnevno v zameno za podpiranje vladne politike.

Razkritje afere z gorenjsko železnico Levstiku ni pomagalo. Znašel se je v navzkrižnem ognju, proti njemu je nastopila celotna narodna stranka. Pavliho je doletel organiziran bojkot, njegova verodostojnost je bila temeljito omajana. Sedma številka je bila zadnja, kajti naročniki so začeli Pavliho množično puščati na cedilu.

»Število naročnikov vedno mi rase – / Pavliha opira se nanje in náse,« je v 2. številki Pavlihe pisal Levstik.²²⁴ Zaželeno naklada 1.500 izvodov ni bila skromna, saj je imel Slovenski narod ob začetku izhajanja samo 300 naročnikov, leta 1870 pa še vedno komaj 800, v okrog 800 izvodih je izhajal tudi Laibacher Tagblatt. Novice so imele čez 2.000 naročnikov, Zvon več kot 1.000, tudi Brencelj naj bi izhajal v več kot 1.000 izvodih.

Iz korespondence med Levstikom in Žvanutom se je ohranilo Žvanutovo pismo, ki priča o Pavlihovi priljubljenosti: »*V nedeljo sem bil zopet v Ljubljani, i opazil, da je dohod 'Pavlihe' v našej Ateni pravi dogodjaj, naj uže bodo sodbe o njegovej vrednosti i zadržaji še tako različne.*«²²⁵

Levstik je izgubil na Dunaju »z drugim delom pošteno pridobljeno« vsoto skoraj 200 goldinarjev, ki jo je vložil v Pavliho. Denar od prodanih izvodov in naročnine je prenehal pritekati. Sedma številka Pavlihe je izšla s primanjkljajem. Levstik je ostal dolžan za papir in tisk.²²⁶ Čeprav je »bridko čutil«, da bi bilo spodobno izdati še eno številko Pavlihe, mu tega stroški niso dopuščali. Septembra 1870 je v Stritarjevem Zvonu objavil članek »Gospodom naročnikom 'Pavlihe'«, v katerem je pojasnil, zakaj je po njegovem prenehal izhajati umolknil Pavliha.

»*Ker se je svojta ljubljanskih prvakov bala, da bi ga drugače ne mogla ubiti, začela se je bila précej iz početka bojevati nanj, podtikáje mu, da ga vlada z novci podpira. Očém, katere ne miže nalašč, bilo je iz lista samega dovolj jasno, da vlada ne more plačevati novin, katere tako pišejo, kakor je 'Pavliha' pisal, in gojili smo upanje, da napósled mora slovenski svet sam razumeti, kako ležnjivo, kako perfidno je vse to očitanje! Zmotili smo se. /.../*

²²² Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Deseta knjiga, Ljubljana 1978, str. 495.

²²³ Fran Levstik, »Skrivno razodenje«, Pavliha, 1870/7.

²²⁴ Fran Levstik, »Pavliha svojim prijateljem«, Pavliha, 1870/2.

²²⁵ »Nekaj literarne korespondence (objavil dr. G. Čremošnik)«, Ljubljanski zvon, 1916, str. 377.

²²⁶ Po: Levstikovo pismo Žvanutu z dne 9. decembra 1870, Fran Levstik, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Ljubljana 1980, str. 181.

Dokler je to načelo ostalo samo v besedah brez dejanske resnice, nikdo nij kričal nánje; a ko je za besedami nastopilo djanje, začelo se je sumničenje opirati posebno baš na to, ker je 'Pavliha' tudi narodnjake mahal. Sum je s Kranjskega lezel počasi na Štajersko, kjer se je potem celó javno z veliko nesramnostjo glasil. Stvar je bila napósled prišla tako daleč, da je vrednik zadnje čase slišal iz ust in pisem raznih Slovencev, tudi svojih prijateljev: 'svet soglasno terdi, da je 'Pavliha' podkupljen! /.../

Pošten človek vse laže pretrpi nego očitane, da je izdajalec svojega naroda! Ko je torej uredništvo od toliko raznih krajev zvedelo stvar, o kateri je poprej menilo – in tako je kazal tudi začetek naročevanja – da jo samo nekateri nesramneži hudobno a zastonj raztrošajo, ker je pametnejši svet ne verjame, kaj mu je drugega ostalo nego iz rok vreči list, kateri je uredniku tako po krivici na čast in poštenje nakopal tako grd madež? Kdor poprej ni hotel videti, vsaj zdaj lahko vidi, koliko je 'Pavliha' od vlade imel podpore. /.../

Slovenci naše dobe so z ene strani še res preotročji, a z druge strani že preveč pokvarjeni, zlasti politično. Boreč se z nepoštenimi nasprotniki se sami več ne bojé nepoštenega orožja, – in žalibog da jim je često celo do resnice ubogo malo! Pri nas gospoduje najbolj videz, torej hinavstvo in laž, ter vse naše veličanstvo je, kakor pobéljeni grobje v evangeliju. Zaničuje se znanje in prava izobraženost, ker je nima še niti narod niti njegovi prvaki. Med Slovenci vsak misli, da vse ve, ker skoraj nobeden nič ne ve. /.../ A gorje človeku, kateri si upa zoper to ziniti! Kajti kdor hoče med nami dobro živeti in srečo imeti, ni mu treba očeta in matere spoštovati, kakor uči pismo, nego spoštovati mu je samo prvake, ali vsaj molčati vsemu njih početju, ako ga hvaliti ne more: izrasti mu je iz prvaške dlani. Kar pri Slovencih ne rodi prvak, to ne velja; če je tudi samo na sebi tem bolje, tem pošteneje, vendar naj se ubije!

Navidezному velikačenju in brezobzirnemu absolutizmu se druží najkosmatejši materializem; torej vse dere samo za novci, kateri edini vladajo; a kdor teh nima, molčati mu je v okrožju narodne modrosti.

Da bi slovenski ubogi narodič imel kdaj svojo zgodovino, denašnji časi bi v njej bili značajno risani, ako bi se našel risáč, kateremu bi strupeni serd ne mogel do živega priti, A kakor so razmere zdaj, tudi zanamci ne zvedo resnice, ker se resnica zatira, predno more priti na dan, ter zastonj je s čelom ob zid tolči.

Zato je umolknil tudi 'Pavliha', ker legati neče, a resnice govoriti ne sme; zato on svari vsacega, kdor bi v današnjih časih namenjal Slovencev odkrito govoriti, naj tega ne izkuša, ako neče izkušnje drago plačati!«²²⁷

Ker je Levstikov nagovor naročnikov Pavlihe vznejevoljil domačo javnost, je Stritar znova prevzel odgovorno uredništvo Zvona, ki ga je zaradi selitve izven kraja izhajanja julija 1870 prepustil študentu filologije Francu Peršiču. Levstik se je s Stritarjem dogovoril, da bodo redki zvesti naročniki namesto Pavlihe prejeli Zvon, pomagal je tudi pri razpošiljanju revije.²²⁸ Stritar je namesto Literarnih

²²⁷ Fran Levstik, »Gospodom naročnikom 'Pavlihe'«, Zvon, Dunaj, 1870/17, str. 270–272.

²²⁸ Pismu Janka Kersnika očetu z dne 14. decembra 1870, po: Ivan Prijatelj, Janka Kersnika

pogovorov objavil Triglavana s Posavja in Pasje pogovore, v katere so bili vpleteni portreti prvakov. Levstik je v Zvonu pisal o Vodnikovem rokopisu in objavil »pobožno pripovedko« Doktor Bežanec v Tožbanji vasi, posvečeno smešenju narodne in verske spreobrnitve dr. E. H. Coste, ki naj bi se zgodila iz koristoljubja in častihlepnosti.

Stritar je ob prihodu Levstika na Dunaj v Literarnih pogovorih zapisal: »Iz Levstikovih pesmi diha neka veselost, zdravost, zadovoljnost, neka mladost in genialna neskerbnost, katera nas tolikanj bolj veseli na drugih, če jo pogrešamo sami na sebi.«²²⁹ 20. decembra 1878 je Levstik pisal Stritarju: »Dunaj mi je perutnice zlomil, in da bi mi zopet ozdravéle, temu je zdaj prepozno. Z Dunaja sem tudi na telesi prišel toli pohabljen, da sem debelih treh let potreboval, predno sem zopet malo k sebi prišel.«²³⁰

Levstik je bil zaradi Pavlihe gmotno in politično uničen. Zdelo se je, da je izgubil ugledno mesto, ki ga je imel v javnem življenju. Namesto Zarnika se je sam znašel brez stolčka. V Ljubljani ga je čakala tožba odbora Slovenske matice zaradi Vodnikovega rokopisa. Konec leta 1871 je po Stritarjevi zaslugi dobil zaposlitev kot kontrolni urednik slovenskega prevoda državnega zakonika.

Spor glede Zarnikove kandidature ni pomenil dokončnega razkola s Slovenskim narodom, s katerim je Levstik obnovil stike na začetku leta 1871 (njegov zadnji dopis je bil objavljen 26. julija 1870), vendar je zaradi odločnega protiprvaškega in radikalnega pisanja prišel z opreznim in bolehnim Tomšičem kmalu navzkriž.²³¹ Sodelovanja je bilo konec že marca 1871. Po Tomšičevi nenadni smrti maja 1871 je tri mesece urejal Slovenski narod Ivan Železnikar, nato je postal njegov urednik Jurčič. Leta 1872 sta Levstik in Stritar postala častna člana dunajskega akademskega društva Slovenija.²³²

Avgusta 1872 je Levstik na priporočilo nemškega liberalca, ravnatelja ljubljanske licejske knjižnice, zgodovinarja in filologa dr. Gottfrieda Muysa in slavista Frana Miklošiča dobil zaposlitev kot skriptor v licejski knjižnici. V Ljubljano se je vrnil septembra 1872 »precej ohol in nezaupen«, kot je 24. septembra Jurčič pisal Vošnjaku.²³³ »Levstik je bil po toliko in tako viharnih bojih, književnih, političnih in osebnih, telesno potrt, duševno ubit. Ko sem se poleti 1871, odhajajoč z Dunaja, v mali prijateljski družbi poslavljaj od njega, je bil poprej vedno dovtipni in veseli Levstik tako nekako čuden in malobeseden, da se mi je smilil v dno srca,« se je spominjal Fran Levec.²³⁴

zbrani spisi, VI. zvezek, Ljubljana, 1910, str. 148.

²²⁹ Josip Stritar, »Literarni pogovori / V. Fr. Levstik«, Zvon, 1870, str. 76.

²³⁰ Po: opombe k Josip Stritar, Zbrano delo, Šesta knjiga. Prešeren / Kritična pisma / Pogovori 1870–79 / Zona / Polemika / Popotna pisma, Ljubljana 1955, str. 504.

²³¹ Po: Anton Slodnjak, opombe k: Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga, Ljubljana 1962, str. 524.

²³² Po: Janko Vencajz, »Imenik doslejšnih članov 'Slovenije'«, Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva 'Slovenija' na Dunaji, Ljubljana 1894, str. 54.

²³³ Po: Josip Jurčič, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Ljubljana 1984, str. 275.

²³⁴ Fran Levec, »Fran Levstik«, Eseji, študije in potopisi, Ljubljana 1965, str. 209 (prvič objavljeno v: Levstikovi zbrani spisi, V. zvezek, Ljubljana 1895).

Ob prihodu v Ljubljano je Levstika pričakalo več prijateljev in častilcev, »ki so zaslužnega, toliko tuge pretrpelega moža, srčno pozdravili«. »Nijsmo sicer videli v vrsti pozdravljajočih nobene 'prvaške' glave, ali sprejem nij bil zaradi tega nič manj srčen in prijazen.«²³⁵

»L. 1870 sem na Dunaju urejal slovenski ilustrirani humoristični list Pavliha, ki pa je kmalu prenehal, ker je urednik, sledeč svojemu prepričanju, bičal razmere v domovini in je zato moral prestati vse mogoča obrekovanja,« je Levstik napisal v avtobiografiji (gre najbrž za prilogo pismu dr. Muysu z dne 3. avgusta 1872).²³⁶ V enem od Levstikovih pisem predstojniku dr. Muysu se je ohranilo naslednje zagotovilo: »S časnikarstvom, ki ga nisem imel nikdar za posebno častivreden poklic, sem se ukvarjal vedno samo, kadar me je moj položaj prisilil k temu, nikoli pa z veseljem. Zdaj nisem že dlje pisal nič za časopise, niti za slovenske niti za nemške in sem vesel, da lahko živim bolj častno, četudi skromneje.«²³⁷

Da bi se izognil kronični bedi, za skromno uradniško službico v licejski knjižnici, ki je bila na voljo človeku brez dokončane izobrazbe in lastnega premoženja, a je bila daleč pod njegovim intelektualnim nivojem, je Levstik moral obljubiti, da se ne bo več ukvarjal s politično publicistiko in aktivno posegal v domače politično življenje. Epilog zapletom s Pavliho je bila Levstikova odpoved javnemu, časopisnemu in političnemu delovanju. Umaknil se je iz javnosti in zaprl vase, ni pa ustvarjalno umolknil. Leta 1873 je začel sodelovati z Vrtcem, v sedemdesetih letih je z otroškimi pesmimi položil temelje slovenski mladinski književnosti, prirejal je poljudnoznanstvene spise, prevajal zakone, poučeval slovenščino, leta 1876 je predelal Jurčičevega Tugomerja, pripravljal je izdajo svojih pesmi in kritično izdajo Prešerna, Franu Erjavcu je pomagal pri urejanju zbirke narodnih besed Iz popotne torbe, z Levcem je napisal polemično brošuro Pravda o slovenskem šestomeru, uredil je prvi letnik Ljubljanskega zvona, v njem objavil več jezikoslovnih razprav in kritičnih spisov, morda je sodeloval s satiričnim listom Škrat (1883–1885), Josipu Cimpermanu je priskočil na pomoč pri predelavi Mandelčevega prevoda Fausta ...²³⁸

Zarnik se je julija 1874 na posvetovanju glede nadaljnjih priprav Wolfovega slovarja edini zavzel za Levstika: »Samo po njem je mogoče, da dobimo znanstveni slovar, ki bi bil dika slovenske in v obče slovanske jezikoslovne literature. /.../ V kolikor jaz g. Levstika poznam, vem, da on toliko do časti in poštenja drži, da bi se gotovo v izdavanji slovenskega slovarja točno držal sklenene pogodbe. To mnenje jaz tukaj izrazim ne le v svojem imenu, nego tudi v imenu mnogih prijateljev, slovenskih pisateljev, kakor na priliko dr. Vošnjaka, Stritarja, Jurčiča, dr. Celestina, prof. Šukljeja, Levca itd.« Na seji so bili prisotni Costa, Dežman, Murnik, Poklukar,

²³⁵ »Pričakalo je slavnega pisatelja ...«, Slovenski narod, 1872/111.

²³⁶ Levstikova avtobiografija (slovenski prevod), v: Fran Levstik, Zbrano delo, Enajsta knjiga, Ljubljana 1980, str. 221.

²³⁷ Iz Levstikovega pisma Muysu z dne 10. avgusta 1872, po: Fran Levstik, Zbrano delo, Deseta knjiga, Ljubljana 1978, str. 223–224.

²³⁸ Po: Anton Slodnjak, »Levstik Fran«, Slovenski biografski leksikon, IV. zvezek, Ljubljana 1932, str. 658.

Razlag, deželni glavar Kaltenegger, profesorji Marn, Pleteršnik, Tušek, Vavru in Žakelj, samo Zarnik je govoril slovensko.²³⁹

Zarnik je v kranjskem deželnem zboru nadaljeval z odločnim delovanjem. Na 5. seji leta 1870 so sprejeli Zarnikov predlog, naj pošljejo cesarju prošnjo obsojencev zaradi Janško-Vevških dogodkov. 30. avgusta 1870 se je v »adresni debati« (debati o federalistični adresi proti decembrski ustavi) zavzel za enakopravnost slovenščine v javnem življenju in Zedinjeno Slovenijo.²⁴⁰ Ob tej priložnosti je bila Zedinjena Slovenija prvič formalno omenjena v kranjskem deželnem zboru. Novice so napovedale, da bo Zarnik napisal Tomanov življenjepis.²⁴¹

Leta 1872 se je Zarnik sprl s prvaki in naslednje leto pogorel na volitvah. Bleiweis je pred volitvami škodoželjno zapisal, da se bo Zarniku »izpolnilo v rajncem 'Pavlihi' ilustrirano prerokovanje«.²⁴²

SUMMARY

“You Can Keep Your Two Chairs!” Levstik’s Satirical Newspaper *Pavliha* Damir Globočnik

It may well be said that *Pavliha*, published between April and July 1870 by Fran Levstik (1831–1887), was the most remarkable Slovene satirical newspaper. Preparations for its publication, undertaken by Levstik, its initial success and Levstik’s dispute with his friend, politician, and satirical author Valentin Zarnik (1835–1888) have all attracted attention of scholars interested in political and cultural history.

The article is based primarily on articles in Slovene newspapers, notably *Slovenski narod*, *Triglav*, and *Laibacher Tagblatt*, Levstik’s correspondence, and studies from the field of history and literary history. It examines a number of factors and events from that period: political circumstances; causes for *Pavliha*’s termination; circumstances of Zarnik’s election into the Provincial Assembly in 1869 and 1870; position of the liberal political option (*mladoslovinci*) on national concord, radical political activities, and critical views on the clergy; and Levstik’s motivation for his actions.

Since Levstik was regarded as the most consistent critic of linguistic and political circumstances of his time the arrival of his satirical newspaper was eagerly awaited. Even before its publication Levstik had to endure fabricated allegations from the conservative political option (*staroslovinci*) stating that his newspaper was to be receiving financial support from the government. These assertions were spread around by, among others, Jakob Alešovec, editor of *Triglav* newspaper and of *Brencelj* satirical newspaper. The Conservatives also disclosed the fact that Levstik had received a private loan from Siegmund Conrad von Eybesfeld, head of the regional administration of Carniola. In spite of these difficulties *Pavliha* was well received and was steadily gaining a wider readership. Levstik’s objects of ridicule were not only Austrian statesmen and domestic national and political renegades but also members of the conservative party, particularly L. Svetec and J. Poklukar; at the same time, however, he made a peace offer-

²³⁹ Po: »Razgovor o slovensko-nemškem rečniku«, *Slovenski narod*, 1874/161 in 162.

²⁴⁰ Po: »Adresna debata v deželnem zboru kranjskem 30. avgusta 1870. leta«, *Novice*, 1870/44–48, in »Iz deželnih zborov / Deželni zbor kranjski«, *Slovenski narod*, 1870/103.

²⁴¹ Po: »Življenjepis dr. Tomanov«, *Novice*, 1870/36.

²⁴² Po: Janez Bleiweis, »Gospod dr. Zarnik!«, *Novice*, 1873/33.

ring to the Conservatives. This strategy proved beneficial since it gave them no reason to further intensify their attacks upon him. Zarnik, Vošnjak, and Jurčič advised him to leave the Party well alone, to steer away from clerical matters, and to remain neutral.

Illustrations on the front pages of *Pavliha* were drawn free of charge by Karel Václav Klíč (1841–1926). An acquaintance of Josip Stritar and Czech by birth, Klíč was one of the most prominent cartoonists of the 19th century, also known as an inventor in the field of printing. Between 1869 and 1871 he was the cartoonist and editor of *Der Floh*, a satirical newspaper in Vienna. The format and the layout of *Der Floh* served as an example for *Pavliha*.

Slovene political public had been divided by the voting of parliament members for the 1867 dualistic address. This is why the withdrawal of Slovene parliament members from the Viennese State Assembly in the March of 1870 seemed a convenient opportunity to restore good relations between the Štajersko faction of the liberal party and the Conservatives from Kranj. *Slovenski narod*, a liberal newspaper published in Maribor, appealed for concord and national unity, and the liberally-oriented politicians from Štajersko started to strive for reconciliation with the Conservatives. In April and May they met on the railway platform in Maribor with Lovro Toman, one of conservative politicians. They were certain that the concord would prove advantageous to Zarnik who was a candidate for the Provincial Assembly in the constituency of Trebnje. Since *Slovenia*, a national political association, had refused to accept him as a candidate Zarnik decided to run as an independent candidate. However, during a banquet following a rally in Cerknica he made a considerable political mistake by making a statement against the clergy. Wishing to rectify this and to win over conservative voters he made an agreement on Election Day with two delegates of the *Slovenija* association, making a promise to act in accordance with other national parliament members.

In spite of the fierce opposition of the Conservatives led by Janez Bleiweis Zarnik was elected for the first time to the Provincial Assembly of Carniola in 1869 and received the first liberal mandate in the Assembly.

Levstik gradually lost faith in the principles and radical orientation of Valentin Zarnik and Anton Tomšič (1842–1871). Initially wishing to help Zarnik and champion his candidacy later on he wanted to provoke the Liberals to act against what he saw as Zarnik's compromising behavior and activities. Josip Jurčič, who helped Tomšič as assistant editor of *Slovenski narod*, finally remained the only one among Levstik's friends who still defended *Pavliha*'s orientation. The front page of *Pavliha*'s issue No. 6 featured a cartoon depicting Zarnik sitting on the floor between two chairs, one belonging to the Liberals and the other to the Conservatives, with a caption openly criticizing Zarnik. This was a departure from the previous policy of *Pavliha* whose caricatures usually depicted national apostates.

Zarnik was indignant. Submitting to the will of subscribers of *Slovenski narod*, Anton Tomšič publicly condemned *Pavliha*. *Pavliha*'s readers started to send issue No. 6 back to its editor and to cancel their subscription. Levstik also lost the support of Slovene students in Vienna. In issue No. 7, which had resulted in deficit, he once again criticized Zarnik, stating that Zarnik should have stuck to his original platform and independent candidacy. This was the last issue of *Pavliha*.

Levstik had arranged with Stritar that the subscribers of *Pavliha* who had remained faithful to it should receive *Zvon Magazine* instead of *Pavliha*. In September of 1870 Levstik gave an explanation as to why *Pavliha* was no longer published. At the beginning of the following year he renewed his contacts with *Slovenski narod*, but soon terminated them again. In August, 1872 Levstik started to work as *scriptor* in the lyceum library in Ljubljana. After 1870 he largely abandoned journalism and political themes, concentrating on literature and linguistics instead.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred šestimi desetletji?

Že takoj po svoji ustanovitvi pred desetimi leti je naša Akademija prevzela v svoj delovni program izdelavo Historično-topografskega leksikona srednjeveške Slovenije, to je imenika, ki naj z navedbo vseh dostopnih oziroma ohranjenih krajevno-imenskih oblik, datiranjem, lokalizacijo in jezikovno razlago posameznih imen zajame toponomastiko na sedanjem in nekdanjem slovenskem jezikovnem ozemlju do leta 1500.

(*Milko Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja, ZČ 2–3, 1948–1949, str. 138*)

... pred petimi desetletji?

Zaključek prve svetovne vojne in razpad avstroogrškega cesarstva je sam po sebi razveljavil vse kartelne dogovore. Vsaka izmed držav, ki je nastala v srednji Evropi na ruševinah dvojne monarhije, si je poslej »sama« urejala razmere. Popolnoma sama pač ne, ker se je še dolgo čutila neka povezanost, oziroma, bolje rečeno, soodvisnost teh držav od določenih pogojev, ki jih je ustvaril sistem graditve industrije v bivši dvojni monarhiji.

(*Jože Šorn, Jugoslovanska industrija papirja do osvoboditve, ZČ 12–13, 1958–1959, str. 157*)

... pred štirimi desetletji?

Kakor je Cankar k resničnim značilnostim deklaracijskega gibanja primislil še neko višjo bojovno razsežnost z mislijo, da ne bi moralo ostati pod vodstvom meščanstva, tako je hkrati v oznakah obeh »pomlajenih« meščanskih strank, nosilk tistega gibanja, odmisllil iz njunih bistvenih značilnosti njun razredni značaj – pri klerikalcih duhovniško-meščansko, pri liberalcih pa meščansko-kapitalistično vrhno plast.

(*Dušan Kermavner, O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko leta 1918, ZČ, 23, 1969, št. 1–2, str. 96*)

... pred tremi desetletji?

V začetku leta 1944 je slovensko vodstvo izjavilo britanskim častnikom, da ima stike z avstrijskim osvobodilnim komitejem v Celovcu, v katerem so vključene vse politične stranke (po vzorcu slovenske osvobodilne fronte – Oesterreichische Freiheits Front) in ki ima svoje centre v Gradcu in na Dunaju. Kakšnih trdnih dokazov za to pa ni bilo.

(*William Deakin, Britanci, Jugoslovani in Avstrija (1943–maj 1945), ZČ, 33, 1979, št. 1, str. 105*)

... pred dvema desetletji?

Knjižnica je šla iz dežele. Če sta jo v 17. in 18. stoletju Valvasor in Pohlin še poznala i uporabljala, je bila v 19. stoletju javnosti manj znana in dostopna, njenih zakladov se je mogel poslužiti le ta ali oni rodbini priporočeni znanstvenik, v celoti pa knjižnica v razvoju kulture in znanosti ni imela svojemu fondu ustrezne vloge. Nato je postala tudi njena nadaljnja zgodovina nekoliko nejasna.

(*Branko Reisp, O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani, ZČ, 43, 1989, št. 1, str. 42*)

... pred desetletjem?

V naših krajih se je, kot pričajo viri, Cezar mudil vsaj štirikrat: na začetku svojega konzulata, nato leta 56 pr. Kr. (v Akvileji je sprejel zaveznike z Visa, kot je razvidno iz epigrafskega vira), dve leti kasneje, ko je od Pirustov zahteval talce, ker so ogrozili rimske zaveznike, in še pred izbruhom državljanske vojne, okrog leta 50 pr. Kr., ko je morda ustanovil *Forum Iulii* in *Iulium Carnicum*.

(*Barbara Zlobec, Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu, ZČ, 53, 1999, št. 1, str. 23*)

Katja Mihurko Poniž

Slovenke in narodno gibanje v slovenski publicistiki 19.stoletja

UDK 396(497.4)»18«:07

MIHURKO PONIŽ, Katja, dr., docent, Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, katja.mihurko-poniz@guest.arnes.si

Slovenke in narodno gibanje v slovenski publicistiki 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (139), št. 1-2, str. 174–195, cit. 83

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: narodni preporod, žensko vprašanje, revija *Slovenka*

V članku je prikazano, kako je bila v publicistiki druge polovice 19. stoletja tematizirana vloga Slovenk kot podpornic narodnega gibanja. Njihovo sodelovanje je primerjano z aktivnostmi žensk iz drugih slovanskih narodov. Članek poskuša tudi odgovoriti na vprašanje, ali je bilo narodno gibanje za uresničitev feminističnih zahtev spodbudno ali je bil njihov razvoj oviran.

Avtorski izvleček

UDC 396(497.4)»18«:07

MIHURKO PONIŽ, Katja, PhD, Assistant Professor, School of Humanistic University of Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, katja.mihurko-poniz@guest.arnes.si

Slovene Women and the National Movement in Slovene Printed Mass Media in the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (139), No. 1-2, pp. 174–195, 83 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: national renaissance, women's question, *Slovenka* magazine

The essay examines the development of a discourse in Slovene newspapers and magazines on the role of women as supporters of the national renaissance. Their activities are compared with activities of women in other Slavonic nations. The author also tries to find an answer to the dilemma whether the national movement proved to be supportive of feminist claims or perhaps impeded them.

Author's Abstract

Uvod

V razpravi je predstavljeno, kako se je po marčni revoluciji v slovenskih časopisih in revijah izoblikoval diskurz o vlogi Slovenk v narodnem preporodu v drugi polovici 19. stoletja. Ženske so v tem diskurzu sprva sodelovale kot literarne ustvarjalke, šele v osemdesetih letih se pojavijo tudi kot avtorice zapisov, v katerih opozarjajo, da je razvoj naroda tesno povezan s stopnjo izobraženosti žensk, s čimer izrazijo eno izmed najbolj glasnih feminističnih zahtev 19. stoletja. Glasovi prvih Slovenk so glasovi zavednih hčera naroda, ki želijo prispevati k nacionalnemu gibanju, ženskega vprašanja se te avtorice še ne dotaknejo. Za zgodovino žensk na Slovenskem narodno gibanje predstavlja eno izmed postaj na poti v enako-pravnost. S prispevki v publicističnem in literarnem diskurzu so si Slovenke (s pomočjo razgledanih rojakov, ki so žensko vprašanje prepoznali kot eno izmed ključnih svoje dobe) v obdobju, ko politično organizirano delovanje žensk ni bilo dovoljeno, utrle pot, ki je vodila do izražanja feminističnih zahtev.¹ Vprašanje, na katerega bo pričujoči članek skušal odgovoriti, se glasi, ali je sodelovanje žensk v narodnem gibanju v drugi polovici 19. stoletja predstavljajo oviro ali spodbudo za razvoj ženskega gibanja.

¹ O vlogi Slovenk v narodnem gibanju gl. tudi naslednje razprave:

Peter Vodopivec: *Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje. Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900)*. Zgodovina za vse, vse za zgodovino. 1994, 2, 30–44.

Stane Granda: *Ženske in revolucija 1848 na Slovenskem*. V: N. Budna Kodrič in A. Serše: *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, 6–16.

Nataša Budna Kodrič: *Žensko gibanje na Slovenske do druge svetovne vojne*. V: N. Budna Kodrič in A. Serše, n.d., 16–27.

Nevenka Troha: *Slovensko gibanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja*. V: Budna Kodrič/Serše, n.d., 44–58.

Marta Verginella: *Od narodnih dam do emancipiranih deklet*. V: Verginella: *Ženska obrobja*. Ljubljana: Delta 2006, 115–135.

Katja Mihurko Poniž: *Nation and Gender in the Writings of Slovene Women Writers 1848–1918*. *Aspasia* 2/2008, 28–43.

Presečišča med narodnim in ženskim gibanjem pri narodih habsburške monarhije

Kot ugotavlja Lois A. West, urednica zbornika *Feminist nationalism*, »so se v preteklih desetletjih aktivistke po vsem svetu organizirale okrog ženskih in nacionalističnih zadev«. ² Toda le v izjemno redkih primerih je ta povezava nudila plodna tla za uveljavitev feminističnih zahtev ali kot je zapisala Gisela Kaplan: »Feminizem in nacionalizem sta v evropskem kontekstu skorajda vedno nezdružljivi ideloški poziciji.« ³ Edini izjemi vidi raziskovalka na Finskem in v Italiji. Poudariti je potrebno, da se ob tem niti z besedo ne dotakne presečišč med nacionalizmom in feminizmom pri slovanskih narodih. Razprave, ki bodo predstavljene, navajajo teze, ki spodbijajo navedeno trditev Gisele Kaplan. Bolgarska zgodovinarica Krassimira Daskalova opozarja v razpravi *Women, Nationalism and Nation-State in Bulgaria (1800–1940s)*, ⁴ da zgodovinarji sicer ločujejo med t.i. zahodnimi in vzhodnimi pojmovanji naroda in nacionalizma, vendar vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja niso upoštevali spola kot pomembnega dejavnika v nacionalnih zadevah, niti ne narodnih zadev kot pomembnega dejavnika pri spolnih razmerjih. Šele raziskovalke Joan W. Scott, Ann Snitow, Karen Offen in Anne Philips so v pojmovanja naroda vključile tudi spolna razmerja. Krassimira Daskalova ob preučevanju bolgarske situacije ugotavlja, da moški in ženske v narodnem prepodu niso sodelovali na enak način, kar je spoznanje, ki ga lahko apliciramo tudi na druge (slovanske) narode.

Druga polovica 19. stoletja je obdobje, ki je v zgodovini narodov, ki so bili del habsburške monarhije, zaznamovano z nemirnim političnim dogajanjem. Slovenski narod je v tej skupnosti in dobi sodil med tiste narode, ki so jih v devetnajstem stoletju imenovali kmečki narodi ali 'narodi brez zgodovine', saj njihove zgodovine niso ustvarjale velike politične osebnosti, karizmatični vladarji in osvajalski pohodi, temveč se je narodna identiteta ohranjala skozi jezik in kulturo. Vzporednice s posebno vlogo jezika, pri kateri je tvorno sodelovala tudi katoliška in/ali evangeličanska

² Po: Lois A. West: Introduction: Feminism construct Nationalism. V: L.A. West (ur.): *Feminist nationalism*. London: Routledge, 1997, xii.

³ Po: Gisela Kaplan: *Feminism and Nationalism: The European Case*. V: West, n.d., 3.

Med znanstvenimi teksti o tem vprašanju, nudijo največ izhodišč za nadaljnje raziskave naslednja dela:

Floya Anthias in Nira Yuval-Davis: *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-Racist Struggle*. London: Routledge, 1992.

Francisca de Haan, Krassimira Daskalova and Anna Loufti (ur.): *A Biographical Dictionary of Women Movements and Feminisms. Central, Eastern and South Eastern Europe ; 19th and 20th Centuries*. Budapest, New York: Central European University Press, 2006.

Kummari Jayawardena: *Feminism and nationalism in the Third World*. London: Zed Books, 1986.

⁴ V: Miroslav Jovanović, Slobodan Naumović: *Gender Relations in South Eastern Europe: Historical Perspectives in Womanhood and Manhood in 19th and 20th Century*. Beograd, Graz: 2002, 15–38.

cerkev, je mogoče potegniti predvsem s slovanskimi narodi.⁵ Tako ni presenetljivo, da so tudi raziskave o presečiščih med narodnim in ženskim gibanjem pri drugih slovanskih narodih pokazale njuno medsebojno prepletanje.

Najbolj plodna in za druge slovanske narode zgledna je bila vključitev žensk v nacionalno gibanje na Češkem. Katherine David ugotavlja v razpravi *Czech Feminist and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy*, da so Čehinje v zadnjih štirih desetletjih 19. stoletja črpale moč za svoje emancipacijske in feministične zahteve iz identifikacije s češkim narodnim gibanjem in so na svojo narodnost gledale kot na prednost v boju za ženske pravice. Specifična situacija narodov, katerih jezik in kulturo je avstrijska oblast zatirala in preganjala, je povzročila, kakor opozarja K. David, posebne vrste solidarnost. Moški, ki so sami občutili situacijo politično podrejenih subjektov, so boljše razumeli feministične zahteve: »Češko žensko gibanje nikoli ni čutilo neke vrste sovražno nasprotno gibanje, ki je mučilo feministke drugih narodnosti. Od Čehov se je pričakovalo, da žensko gibanje podpirajo, saj imajo sami izkušnjo podrejenosti.«⁶ Ker so imeli moški malo politične moči, so v ženskah videli zaveznice in ne nasprotnice.

Podobno je opisala poljska sociologinja Anna Titkow situacijo v svoji domovini: »Okoliščine so od žensk zahtevale pogum, previdnost, predanost in junaštvo. Ker so se moški borili, bili zaprti in ubiti, so morale ženske načelovati družini, skrbeti za posel in prihodnost svojih otrok. Ženske so ščitile poljsko nacionalnost in vero, delale so v zarotništvu, organizirale skrivno učenje poljskega jezika, pospeševale razvoj kmetijstva in skrbele za pouk o zdravju na podeželju.«⁷

Tudi na Slovaškem je bilo vprašanje o vlogi žensk, kot ugotavlja Jana Cviková,⁸ v drugi polovici 19. stoletja vselej zastavljeno izključno v povezavi s slovaškim nacionalnim gibanjem in so odgovore nanj dajali moški. Kljub poudarjanju pomena žensk za narod, za pisateljice vstop v kulturno življenje, ki je tudi za Slovake predstavljalo konstitutiven in odrešilen segment narodove identitete, ni bil enostaven in samoumeven, saj se na tem področju od njih ni pričakovala umetniška ustvarjalnost in aktivnost, temveč so bile razumljene predvsem kot muze⁹ ali poustvarjalke »moške

⁵ Čeprav se v raziskavi posvečam situaciji v habsburški monarhiji, je potrebno opozoriti, da so tudi pri drugih narodih ženske svoj vstop v javno življenje zahtevale najprej kot predstavnice naroda. Gisela Bock (*Ženske v evropski zgodovini*, 2004) v tem smislu navaja Louise Otto, ki je v Nemčiji opozarjala, da so ženske prav tako konstitutiven del naroda kot moški, in Anno Mario Mozzoni, ki je v Italiji zahtevala volilno pravico za ženske kot nujen dosežek na poti k svobodi naroda. O prepletenosti med narodnim gibanjem in feminističnimi zahtevami opozarja G. Bock tudi, ko piše o ženskem gibanju na Finskem in Norveškem.

⁶ Po: Katherine David: *Czech Feminists and Nationalism in the late Habsburg Monarchy*. *Journal of women's history*, 1991, 2 (Fall), 26–45, tukaj 35.

⁷ Po: Anna Titkow: 'Let's pull down the Bastilles before they are built.' V: R. Morgan (ur.): *Sisterhood is global*. New York, Anchor Books, 560.

⁸ Jana Cviková: *Über die Entstehung des feministischen Bewusstseins in der Slowakei*. V: W. Heindl/E. Király/A. Millner: *Frauenbilder, feministische Praxis und nationales Bewusstsein in Österreich-Ungarn 1867–1918*. Tübingen/Basel, A. Francke, 2006, 187–207.

⁹ Gl. tudi: Norma L. Rudinsky: *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival*. Columbus: Slavic publishers, 1991, poglavje *Woman as Inspiration*.

umetnosti«. ¹⁰ Za razmah ženske emancipacije to ni bilo dovolj, narodno gibanje ni postalo spodbuda za izražanje feminističnih zahtev ali kot ugotavlja Urška Strle: »Na Slovaško je žensko vprašanje v slabotnih nanosih prineslo od zunaj; dobrih pogojev, da bi se razvilo samo od sebe doma, ni bilo.«¹¹

Kot »premile domorodkinje« so svoje sodobnice nagovarjali tudi hrvaški preporoditelji, njihova vloga v narodnem gibanju pa se ni razlikovala od tistih pri drugih narodih: »Obdobje preporoda na Hrvaškem je tudi čas, ko ženske vstopajo iz hišnega in družinskega kroga v javno sfero. Ženske so postale aktivne sodelavke v društvenem in kulturnem življenju, vse bolj pogosto se pojavljajo s svojimi prispevki na področju književnosti, pričnejo nastopati na gledaliških odrih in tam širiti hrvaško besedo, vneto pa sodelujejo tudi pri ostalih stremljenjih, da bi v deželi zavela razsvetljenski duh in gospodarski napredek.«¹²

Na srbskem etničnem ozemlju v pomarčni dobi o vstopu žensk v javno življenje sploh ni govora, predlog Judite Horovic o ustanovitvi ženske organizacije je leta 1848 zavržen in šele leta 1880 ustanovijo Srbkinje pod vodstvom Arkadije Varađanina Dobrotvorno Zadrugo Srpkinja Novosatkinja, ki naj bi spodbujala udeležbo žensk v srbskem narodnem in socialnem življenju.¹³

Maria Bucur,¹⁴ ki je raziskala povezave med nacionalizmom in feminizmom v Romuniji, je ugotovila, da je tam nacionalizem postal trojanski konj, ki je ženskam pomagal, da so zavzele trdnjavo svojih pravic. Podobnosti s slovenskim ženskim gibanjem lahko vidimo v tem, da so tudi v Romuniji leta 1848 ženske stopile iz anonimnosti kot pesnice in pisateljice in se tako tudi sploh prvič oglasile v javnosti, vendar je šele leta 1859 Sofia Chrisoscoleu prvič pozvala Romunke, da je napočil trenutek, ko morajo nekaj storiti v dobro svojega naroda in se kritično izrazila do političnih voditeljev, ki niso ugotovili, da je potrebno tudi ženske pritegniti k sodelovanju, saj je sama dejavnost žensk videla predvsem v vzgoji patriotskih čustev. Okoli leta 1890 v romunski publicistiki ženske zahteve niso več izražene v isti sapi z narodnim vprašanjem, kar po mnenju Marie Bucur pomeni, da je pomembna vloga žensk v narodnem gibanju tedaj že bila pripoznana kot samoumevna.

Ženske so bile tudi v bolgarskem narodnem gibanju pomembne kot matere in vzgojiteljice, kot prijetne spremljevalke in tovarišice svojih mož. Skladno s tem so svojo vlogo videle predvsem v dviganju in krepitvi narodne zavesti pri predstavnicah lastnega spola in v literarnem ustvarjanju.

¹⁰ Jana Cviková (n.d., str. 194) pri tem izpostavi zanimivo misel, da žensko telo v narodnem gibanju kljub nenehnemu poudarjanju materinske vloge, sploh ni bilo tematizirano, zato je literarizirani dnevnik Elene Maróthy-Šoltésové, ki je prikazoval avtentično izkušnjo materinstva, pri kritiku Vajanskýju naletel na neodobravanje.

¹¹ Po: Urška Strle: »Čemu ti ženski časopisi?« Žensko vprašanje in odnos do ženske v slovaških ženskih časopisih do razpada Habsburške monarhije. Zgodovina za vse, vse za zgodovino, 2004, 2, 22–39, tukaj 38.

¹² Po: Vlatka Filipčič Maligec: Premilim domorodkinjam. Zgodovina za vse, vse za zgodovino, 2007, 2, str. 24–37, tukaj 24.

¹³ Gl. Natascha Vittorelli: Frauenbewegung um 1900. Von Triest nach Zagreb. Löcker, Dunaj, 2007, 113.

¹⁴ Maria Bucur: Between Liberal and Republican Citizenship. Feminism and Nationalism in Romania. 1880–1918. *Aspasia* 1/2007, 84–102.

Tudi Ukrajinke so bile, kot ugotavlja Martha Kichorowska Kebalo,¹⁵ v 19. stoletju, ko je bil del Ukrajine pod habsburškim in del pod ruskim imperijem, dejavne pri krepitvi narodne zavesti, kar je vodilo k radikalnim zahtevam po nacionalnih pravicah. Še posebno močno so bile z narodnim gibanjem povezane Ukrajinke v Galiciji, ki je pripadala habsburški monarhiji. Osrednja osebnost ženskega gibanja na tem področju je bila Natalia Kobrynska, ki je v svojih dejavnostih in zahtevah sledila zgledu Louise Otto¹⁶ in pripadnicam češkega narodnega gibanja.

Poudarjanje nacionalne pripadnosti na prvem in spolne pripadnosti šele na drugem mestu, je mogoče razložiti tudi z odnosom, ki so ga imele ženske organizacije do narodov, ki so živeli v različnih državah (slovensko etnično ozemlje je bilo v tem smislu privilegirano, saj je sodilo le pod habsburško monarhijo, medtem ko je denimo poljski narod živel pod vladavino treh velesil). Susan Zimmermann opozarja, da sta konec 19. in v začetku 20. stoletja obe osrednji ženski organizaciji ICW (International Council of Women) in IWSA (International Woman Suffrage Alliance) s svojo težnjo po internacionalizaciji sicer spodbujali tudi narodna gibanja, vendar so članice imele različna stališča.¹⁷ Predvsem IWSA je med leti 1906 in 1913 podpirala avtonomijo narodov v srednji in vzhodni Evropi. Nasprotno so bila stališča ICW v tem smislu mnogo bolj zadržana, saj so potlačevala mednarodne aspiracije ženskih gibanj, ki so v habsburški monarhiji svoje zahteve povezovala z nacionalnim vprašanjem. Marianne Hainisch, pionirska avstrijskega ženskega gibanja, je ostro zavračala vse zahteve feministk z neavstrijskih etničnih področij monarhije, da bi imele tudi one v ICW svoje predstavnice. Za M. Hainisch je bila ideja o predstavnicah narodov, ki niso imeli svoje države, popolnoma nesprejemljiva, zato si je na vso moč prizadevala in pri tem uporabila ves svoj vpliv, da je zaustavila te težnje.¹⁸

Publicistični in literarni diskurz o vlogi Slovenk v narodnem gibanju

V drugi polovici 19. stoletja so se Slovenke, ki so hotele spremeniti svojo družbeno vlogo, čutile bolj povezane s predstavniki svojega naroda kot s tistimi predstavnicami ženskega spola, ki niso hotele videti »narodnega vprašanja«. Vstop Slovenk v javno življenje je bil povezan s specifično situacijo slovenskega naroda, ki je narodno-politične zahteve izrazil šele leta 1848, zato so Slovenke v 19. in na začetku 20. stoletja vselej ob spolni poudarjale tudi svojo narodno pripadnost.

Pred letom 1848, kot ugotavlja Peter Vodopivec, »še pomisliti ni bilo na to, da bi [ženske in dekleta] lahko samostojno stopila iz 'družinskega kroga' ali

¹⁵ Martha Kochorowska Kebalo: Exploring Continuities and Reconciling Ruptures. Nationalism, Feminism, and the Ukrainian Women's Movement. *Aspasia* 1/2007, 36–60.

¹⁶ Gl. opombo 2.

¹⁷ Susan Zimmerman: The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement. The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/National Politics. *Journal of Women's History*, 17/2005, 2, 87–117.

¹⁸ Po: Zimmermann n.d., 99.

celo več: nastopila v javnosti.«¹⁹ Kljub temu so že pred revolucionarnim letom narodno zavedni Slovenci vedeli, da je v narodno gibanje potrebno vključiti tudi ženske. Okoli leta 1838 je Matevž Ravnikar-Požencan v ilirščini zapisal pesem *Slovenkam*,²⁰ ki je danes bolj razumljiva v razlagi Alfonza Gspana: »Pesnik spodbuja ženstvo, naj se pridruži pesnikom in jim pomaga dramiti v rojkih narodno zavest. [...] Ženska sladkost bo lepo dopolnila moško poezijo, ki je trša. Njihov glas bo izpodrival vdor tujstva med nas. [...] Prerodni entuziast si torej vroče želi, naj tudi ženske sodelujejo pri pesniškem ustvarjanju in poustvarjanju, kajti v tem vidi najučinkovitejše sredstvo za narodno prebujanje.«²¹

Z dejavnostmi, ki naj bi spodbudile narodni prerod, kot so bile družabne prireditve v čitalnicah, na taborih in narodnih veselicah, so se Slovenkam odprle možnosti sodelovanja v kulturnem življenju, ki ni bilo več omejeno na ozek krog družine in znancev.

V prelomnem letu 1848 se pojavijo publicistični zapisi, v katerih je izstop iz »ženske« anonimnosti povezan z ljubeznijo do naroda.²² Prvo, z ženskim imenom podpisano pesem v slovenskem tisku,²³ je navdušeno pozdravil tudi Lovro Toman, ki je svoje sonarodnjakinje najraje nagovarjal v vezani besedi. V pesmi *Edinost* jim je sporočal: »Slovenke ve drage, cvetoče dekleta,/ vsaka vas bode za dom naj uneta,/ uneta, ko hčerka Slovenije vredna/ de mati prezala in krasna in čedna/ tud najde pri vam, kar si vedno želji,/ ljubezen gorečo,/ ljubezen žarečo,/ ki v bratih krepost in pogum izbudi.«²⁴

Podobne misli je Toman v *Novicah* izrazil tudi v pesmi *Slovenskim dekletam*,²⁵ kjer je zapisal, da je prava ljubezen samo tista, ki združi s plamenom rodoljubja, pravi mož za Slovenko je le oni, ki »skoz in skoz čuti«, da je bil rojen samo zato, da povzdigne »Slavo« in ji je v primeru, da ji tujec pripravlja »prederzni pogin«, dati tudi svoje življenje. Kakor piše Lenard, je Toman pisal »na tako dolgovezen in bombastičen način, da gotovo ni vnel nobene Slovenke.«²⁶

¹⁹ Po: Vodopivec n.d., 33.

²⁰ Pesem s skorajda identičnim naslovom (*Slovenkám*) najdemo tudi v slovaški književnosti. Gre za prvo pesem, v kateri so nagovorjene Slovakinje kot del naroda, poudarjena je njihova vloga pri buditvi narodne zavesti, vendar je izšla šele 1869.

²¹ Po: Alfonz Gspan: Cvetnik slovenske vezane besede. Ljubljana, Slovenska matica, 1979, 357.

²² Tudi Stane Granda opozarja na vlogo žensk v revolucionarnem letu 1848: »Slovenski narodni preporod, ki je bil še posebno intenziven v desetletjih pred revolucijo, je vedno zelo računal na ženske kot dekleta, žene in matere, ki imajo posebne obveznosti do naroda, Čeprav poznajo vsi jeziki izraz materin jezik, pa nas ob prebiranju narodnobuditeljskih spisov pretrese spoznanje, da imajo tu dekleta, žene in matere še posebne obveznosti. Svoje partnerje naj bi varovale pred potujčevanjem, otrokom naj bi vcepljale ljubezen do jezika, še posebej naj bi skrbele, da bodo otroci redno obiskovali šolo.« Po: Granda n.d., 9.

²³ O tem, ali gre dejansko tudi za avtorico navedene pesmi, razpravlja Igor Grdina v članku Fanny Haussmann, revolucija in meščanska kultura v provinci (2001). Sicer pa naslov prve pesnice pravzaprav pripada Ivani Lepušič (1807–1880). Gl. A. Gspan: Cvetnik slovenske vezane besede, 2. knjiga.

²⁴ Po: Lovro Toman: *Edinost*, Novice 1848, 20, 81.

²⁵ Po: Lovro Toman: *Slovenskim dekletam*, Novice 1848, 48, 109.

²⁶ Po: Leopold Lenart: *Slovenska žena v dobi narodnega preporoda*. Maribor, Tiskarna sv. Cirila, 1921, str. 109.

Dejanski vstop ženske v diskurz o nacionalnem preporodu predstavljajo tako šele poskusi na literarnem polju, ko se najprej avtorji, nato pa tudi avtorice, dotaknejo vloge žensk v narodnem gibanju.²⁷ Leta 1849 je v *Novicah* izšla pesem Jele Tomšičeve *Prijaznost*, ob kateri je uredništvo pod črto zapisalo: »Perva poskušna verle slovenske gospodične, ktera nam s to pesmico kaže, da se je narodni duh tudi vzbudil v persih naših dragih rojakinj.«²⁸ Naslednje leto v *Slovenski bčeli* zasledimo spominski zapis Radoslava Razlaga o domoljubki in pesnici (četudi se njena besedila niso ohranila) Lavoslavi Kersnikovi (1833–1850). Iz njegovih besed je mogoče razbrati, da je bila njena zasluga prav v vzbujanju rodoljubja: »Lavoslava je s svojimi nježnimi pesnicami u mnogoterem serdču probudila čud domoren i vsom pravom pevala: Ja sim mlada Ilirka.«²⁹

Ne le Lavoslavi, temveč vsem Slovankam, je Razlag pripisoval v *Zvezdicah* (1851), kjer je domoljubkam posvetil enajsto zvezdico, blagodejen vpliv na premalo zavedne rojake. Opozoril je, da je potrebno »krasni spol« pri narodnih težnjah bolj ceniti, saj lahko »domorodkinje« nudijo številne usluge »tužnoj vtčevinoj našoj«. Pomembne se mu zdijo pri vzgoji otrok, a tudi kot podpornice in vir navdiha za domoljube: »Jedini pogled iz očiuh domorodne deve, jedina reč iz ustih slavjanske ženice zamore razplamtiti vsako mužko serdce k junaštvu, buduč da so vse njihove čuti i midli nekakvim tajnim vozetom s našimi živo skopčane. One nas vode kako angjeli, one nas obsevajo neizrekljivom čarom božanstvene miline in nam pružaju sladku nagradu vsih trudova naših.«³⁰

Leopold Lenart opozarja, da je Razlag izrazil misli, ki so jih zastopali v vseh krogih, tako cerkvenih kot med narodno mladino in utilitaristično prosveto. Prva, ki je uresničila Razlagova pričakovanja, je bila Josipina Urbančič Turnograjska (1833–1854), ki je *Slovenski bčeli* leta 1851 poslala svoje kratko prozno besedilo *Nedolžnost in sila*, na katero se je urednik Anton Janežič navdušeno odzval: »S izverstnim delom ste stopili v kolo naših pisateljev. Ne opešajte na potu nastopljenem. Bodite zvezda predhodnica in izgled našim dragim slovenskim sestricam.«³¹

Zgledu Josipine Turnograjske je sledila Milica Žvegljeva z Bleda, ki je 1852 *Slovenski bčeli* poslala pesmico, ob kateri je pripisala:

»Sprejmite tudi iz naših krajev vzbujeni glas majke Slave; dalječ u naših gorah sim za, čule mile glase Josipine, cvetice našega spola. S tako mičnimi glasovi uzbuja vse njene posestrime Slovenke za domovino, da pri vsi svoji nemogočnosti vunder nisem mogla zderžati nje uzbujajoči ljubezni odpisati! Tukaj mala poskušnja, ako jo uverstiti blagovolite, da tudi ona začuje, da nje besede niso u veter govorjene, da zaznade kakšen duh pri nas,

²⁷ Prav v prostoru avstro—ogrske monarhije pa se v 19. stoletju, še posebno v njegovi drugi polovici, pojavijo številne avtorice, ki poudarjajo, da s svojimi deli služijo narodu (Božena Nemcova in Tereza Novakova na Češkem, Marothy Šoltesova na Slovaškem, Aspazija v Latviji in Dragojila Jarnevič na Hrvaškem, če jih naštejemo le nekaj).

²⁸ Po: *Novice*, 1849, str. 173.

²⁹ Po: Razlag: Na uspoměnu Lavoslave Kersnikove. *Slovenska bčela*, 1850, str. 157. V *Novicah* (1850, str. 92) je Lovre Toman pod psevdonomom Kamnogorski objavil pesem *Žaljice* na grobu Lavoslave Kesnikove, kjer je zapisal: »Ti z besedom, s petjem si ganila, sine, hčere, materi neverne.«

³⁰ Po: Razlag, *Zora*, 1851, 157.

³¹ Po: Anton Janežič, *Slovenska bčela*, 1851, 64.

u 'raju Slovenije' biva! Ako ta mala poskušnja svojo pot doseže, mi boste dovolili, da u bodoče še kake večje stvarce pošljem. Živili Slaveni!«³²

Anton Janežič je pripisal, da bodo obljubljeni reči »prav radi po 'bčeli' razglasili«. Že julija je bila objavljena naslednja pesem Milice Žvegelj z zgovornim naslovom *Slovenkam*, v kateri je nagovorila svoje rojakinje z besedami:

Sestrice drage ene domovine,
Slovenske moje! težka sila vstanja;
Nevihte jezi lipa se že vklanja;
Branite jo, da treskom ne pogine.
Tud v naša persa glas ljubezni šine,
za krepko bran očestva, domovanja
iz nježnih serc navdušja kal poganja
preblagi kal ljubezni očetvine.³³

Tudi njena v naslednji številka objavljena pesem *Tožba* ima domoljubno vsebino. Ko je *Slovenska bčela* po treh letnikih zaradi pomanjkanja gradiva in naročnikov prenehala izhajati, je Milica Žvegljeva, tako kot Josipina Turnograjska objavljala v Razlagovi *Zori*. *Zora* je bil almanah, v katerem so svoje nacionalistične poglede izražali tudi Lovro Toman, Oroslav Caf, Radivoj Razlag in drugi. Razlag je, kakor že v *Bčeli*, tudi v *Zori*, nagovoril domoljubna dekleta, ki jih je opisal kot plavajoče genije Slave, ki »bez prestanka lete simo tamo, da produde bratju srodnu k živobitju, da utese detcu nevoljno u mukah težkih, mučenike u temnicah temnih, da okrepe trudne ruke, koje zidju slavo hrame, kuju rude znanja, koje sejaju drobna semenca po širokom Slave svetu«. ³⁴ Razlag je tudi poudaril, da je poslanstvo domoljubk uresničevanje svete naloge, ki jo imajo kot slovanske hčere. Kot »domorodkinje« je Razlag imenoval Leopoldino (Lavoslavo) Kersnikovo, Josipino Turnograjsko, Antonijo Oblak³⁵ in Ljudmilo Gomilšak³⁶.

Ko je tudi *Zora* leta 1853 prenehala izhajati, zasledimo v naslednjem desetletju besedila o vlogi ženske v družbi skorajda le še v katoliških knjigah in revijah, kar seveda pomeni, da ženske nagovarjajo predvsem kot družini predane matere in zakonske žene, prispevkov k diskurzu o vlogi ženske v nacionalnem gibanju v navedenem obdobju ne zasledimo. Šele v začetku šestdesetih let odkrijemo spet ženski prispevek, izpoved Luize Pesjak o domovinski ljubezni, ki jo je kot svojo prvo slovensko pesem objavila leta 1864 v *Novicah* z naslovom *Kaj ljubim?* Pesnica zaključí z besedami: »Ljubim Sloven'jo, ji roko podam,/ Bog jo potrdi, in živi jo nam.«³⁷ Njen prispevek je bil pozdravljen z besedami: »Dobro došla pesnica mila! Prosimo večkrat kaj.«³⁸

³² M. Žvegelj, *Slovenska bčela*, 1852, str. 80.

³³ Po: Milica Žvegelj: *Slovenkam*, *Slovenska bčela* 1852, 216.

³⁴ Po: Lenard 1921, 128.

³⁵ Antonija Oblak je neko svojo povestico leta 1851 poslala Slovenski bčeli, saj ji uredništvo odgovarja, da so jo sprejeli, vendar je kasneje niso objavili.

³⁶ Ljudmila Gomilšak s Štajerske je v Slovenski bčeli objavila 1851 (str. 120–121) objavila povest Slavjanska srčnost.

³⁷ Luiza Pesjak: *Kar ljubim?* *Novice*, 1864, 170.

³⁸ Prav tam.

Že v naslednji številki *Novic* je Luiza Pesjak objavila *Odprto pismo slovenskim materam*, v katerem je poudarila, kako pomemben je slovenski jezik:

»Dobro veste, ljube domorodkinje, da ste zvezane s tem jezikom, posebno pa čutite trdno to vez v tuji deželi, kjer vam gotovo neizmerna radost v srcu zaigra, kadar se Vam nenadoma oglasi sladka beseda mile nam domovine.

Vtisnite si torej v srce ta resni opomin ene zmed vas, kateri je bil ljubi domači jezik vedno sladak, ktera pa lepoto in milino njegovo še le zdaj pozná, ko se ga uči; -- ljubite in gojite ta jezik, ki je vednega lika in goreče ljubezni visoko vreden; saj čislate same sebe čislaje jezik predrage svoje domovine.« (Pesjak 1864: 176)

Luiza Pesjak je bila v šestdesetih letih 19. stoletja³⁹ edina avtorica, ki je objavljala v *Novicah* in *Slovenskem glasniku* svojo prozo in poezijo (v veliki večini z domoljubno tematiko). V omenjenem desetletju je Slovenke v javno življenje vabil tudi Bleiweis, ki je, kakor piše Peter Vodopivec, »svoje navdušenje nad 'krasnim vencem gospa in gospodičen«, ki se je 'obdan od gospodov različnih stanov', udeležil čitalniške 'besede', omenil že v poročilu o prvi prireditvi ljubljanske čitalnice novembra 1861, nato pa ta 'krasni venec' in žensko sodelovanje slavil in beležil tudi vsa naslednja leta.«⁴⁰

Čeprav njihovo sodelovanje najverjetneje ni presegalo diletantizma, je pomenilo, kakor še piše Vodopivec, »korak na njihovi poti iz ozkega družinskega kroga zasebnosti in anonimnosti v javnost«, s čimer so postale »v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja pomembna narodna ustanova in nepogrešljivi del slovenskega narodnega življenja«.⁴¹

Vendar pri sodobnikih rodoljubne Slovenke niso bile deležne le pohvale. Fran Levca je v pesmi *Nekterim Slovenkam*⁴² podvomil v njihovo lojalnost domovini, saj lepšanje obleke z narodnimi trakovi, sokolovo pero zataknilo za klobuk, tribarvni trak na prsni in petje slovenskih pesmi v čitalnici, po njegovem prepričanju ne izpričujejo prave ljubezni do domovine. Edini pravi dokaz, da je Slovenka prava hči domovine je bilo za Levca to, da se ne poroči z nemškutarjem, temveč z zavednim Slovencem.

Leta 1871 je Radoslav Razlag v ljubljanski čitalnici pripravil predavanje *O samostalnosti ženskega spola*, v katerem je poudaril vlogo Slovenk v narodnem gibanju:

Da je ženski krasni spol velik faktor v narodnem življenju, je nedvojbeno in da se v prihodnje vsi deležniki razumno, odločno in stanovito morajo poprijeti delovanja na dušno in gmotno ali materialno srečo naroda, je jasno kot beli dan; torej izvolite potršno poslušati nazore moje o samostalnosti rodoljubnih Slavjank, kakor jo po zdravi pameti zahteva značaj nepokvarjenega naroda in zahtevi prihodnosti po popolnoma naravskem razvoju.⁴³

³⁹ V *Slovenskem glasniku* je Luiza Pesjak objavila naslednja besedila: Aforizmi, 1864, 293–294; Dragotin, 1864, 327–333; Spomlad je tukaj, 1865, 97; Roža jerihonska, 1867, 1.

⁴⁰ Vodopivec, n.d., 35.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Slovenski glasnik, 1867, str. 289.

⁴³ Po: R. Razlag: O ženski samostalnosti, Novice, 1871, 116.

Na koncu svojega predavanja je Razlag svetoval še, da naj »domorodkinje slovensko nježno občutljivost združijo z ameriansko praktičnostjo in rojena bode zedinjena srečna Slovenija.«⁴⁴

Tudi v *Zori*, ki jo je med leti 1873–1878 v Mariboru izdajal Janko Pajk, bremo o vlogi žensk v narodnem gibanju. Kot napreden avtor se je v tem pogledu razkril sam izdajatelj in urednik, ki je v članku Odgovor prijatelju R-u. (verjetno se zdi, da je s tem mislil na Razlaga), zapisal:

Naše mnenje o duševnej vzreji in vzgojitvi našega ženskega spola je to: da je ona v zvezi in odvisna od vsega našega narodnega razvoja. Ako bode se družtveni naš život v narodnem oziru poboljšal, tedaj se bode z njim tudi naše ženstvo v istem oziru iz sedanjega stanja izkopal. Ali žen ne smemo dotlé za njih nenarodne prestopke in nemarnosti odgovornih delati, dokler smo mi možki sami tako slabi v dejanskem izvrševanju narodnih dolžnostij. Sploh je po mojem sodu slovensko ženstvo bolje, nego bi v sedanjih časih lahko bilo, ker je hvala Bogu, v ženstvu čutnost in prirodnost večja, nego v moštvu. Kadar bode naše moštvo v očitem življenju: glede na narodno vedenje, gledé na upotrebijavanje narodnega jezika, gledé na dejansko podpiranja narodnih naprav in ustanov marnéje, kadar z eno besedo rekoč, mi možki svojo narodno zadačo v resnici začnemo izvrševati, tedaj stoprv smemo upati, da bode i naše rodbinsko življenje in z njim naše ženstvo bolj narodno.⁴⁵

Leta 1881 zasledimo tudi v *Kresu*, reviji, ki jo je v Celovcu urejal dr. Jakob Sket, prvi članek, v katerem je govora o ženskah. Anonimni avtor se je skrtil za psevdonim Dr. Ahasverus in svoj prispevek naslovil *Beseda o našem ženstvu*. Že v prvem odstavku ugotavlja, da se »ženskemu vprašanju« Slovinci premalo posvečajo, čeprav je v »brez dvombe v najožjej zvezi z motorjem moderne civilisacije in našega napredka«.⁴⁶ Ahasverus poveže problem pomanjkanja narodne zavesti z neprimerno vzgojo in izobraževanjem, zaradi katerih Slovenci in Slovenke ne govorijo v maternem jeziku. Pri tem odgovornost ne leži le na plečih mater, temveč bi po Ahasverovem prepričanju morali tudi narodni možje poskrbeti za ustanovitev izobraževalnega zavoda za dekleta, kjer bi bil učni jezik slovenščina. V tem duhu izobražena dekleta bi kasneje kot žene izpolnile svoje narodno poslanstvo: »Navadno se sicer pravi, da so ženske vselej takšne, kakoršne jih možki storijo ali hočejo, a jaz sem vendar mnogostransko opazoval, da pri vseh kulturnih narodih ženstvo mnogo več na moštvo upliva nego obratno; ženska prosveta najboljše pospešuje in določuje občo narodno prosveto. Merilo kulturnega napredka vsekerega naroda nam more biti naobražni razvitek njegovega ženstva.«⁴⁷

V *Ljubljanskem zvonu* je o ženskem vprašanju prvi pisal Fran Celestin, ki se je med svojim bivanjem v Rusiji seznanil s feminističnimi zahtevami in tudi sam spoznal, da gre za aktualen problem, ki ga »pameten človek ne more tajiti«⁴⁸. Tudi Celestin žensko vprašanje postavi v kontekst narodnega gibanja, saj pravi, da »se kultura more meriti tudi po stanji ženstva«, iz česar sledi »važno vprašanje, kako

⁴⁴ Prav tam, 118.

⁴⁵ Po: Janko Pajk: Odgovor prijatelju R-u. *Zora*, 1875, 122.

⁴⁶ Dr. Ahasverus: *Beseda o našem ženstvu*. *Kres*, 1881, 274.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Po: Fran Celestin: *Žensko vprašanje*. *Ljubljanski zvon*, 1884, str. 89–92, 161–165, tukaj 89.

je sedaj to stanje in kakó bi se moralo razvijati dalje, da bo zdravo in kulturno«. Celestin nato ugotavlja:

»Reklo bi se pa lahko, da smo mi tako mal narod in tako odvisen od tujega razvitka, da mi ne moremo ravnati razvijanja svojega ženstva in da se bode razvijalo kakor pri sosednih, naprednejših narodih, naj mislimo, govorimo ali pišemo o tem, kar hočemo. Gotovo je nekaj resnice v tej nesamostalnosti, ali zato se nikakor ne smemo odreči pravice in zanemarjati dolžnost, da po mogočnosti vplivamo na tečaj ženskega razvitja, da bode narodnemu življenju koristno, ne pa škodljivo.«⁴⁹

Za narodov razvoj je po Celestinovem prepričanju potrebno realno žensko domoljubje, ki se razlikuje od abstraktnega, ki ga je »še veliko preveč«. Realno domoljubje bi zmanjšalo ali popolnoma odpravilo duhovni jez, ki je med spoloma. Kot dober zgled za svojo trditev Celestin opiše rusko društveno življenje, kjer moški in ženske živahno razpravljajo »okoli mize, na kateri šumi samovár« in predlaga: »Delajmo torej počasi, da si razvijemo ženstvo v mogočno podporo narodnemu življenju. In te podpore v težavni borbi gotovo potrebujemo. [...] Potreben je jasen, prost, pa vender ne preozek program narodnega delovanja, obsezajoč napredek vsega naroda.«⁵⁰

Morda je prav Celestinov prispevek vzpodbudil Franjo Robidovec, da je napisala članek *Beseda o ženstvu*, ki je bil objavljen v *Ljubljanskem zvonu* leta 1884. Njeni pogledi na emancipacijo so konzervativni, saj se sprašuje: »Kaj je najduhovitejša pisateljica, ako jo stavimo vzpored bodi si tudi préprosti kmetici, ki je porodila narodu imenitnega možá?« Za Franjo Robidovec je najvišje poslanstvo ženske, da služi narodu: »Učila naj bi se takisto ženska, da žrtvuje njene želje, kakor tudi soproga in sina, domovini v prospeh, potem se povzdigne naš narod in si pridobode veljavo in čast med drugimi narodi. Naj bi se namesto v obilih nepotrebnih stvareh poučevale vsaj časih ženske v tem: kako naj jim rabita um in srce na korist domovini, človeštvu!«⁵¹

Istega leta se tudi Pavlina Pajk v svojem obširnem prispevku *Nekaj besedic o ženskem vprašanju* (1884) bežno dotakne vloge ženske v narodu,⁵² ko piše o tem, da so bile pri izobraženih in krščanskih narodih ženske spoštovane in ljubljene in poudari posledice drugačnega odnosa do žensk: »Zató pa tudi ni pri narodih in človeških plemenih, kjer je ženska izključena od društvenega gibanja ter jo pusté rasti v nevednosti o društvenih in domovinskih stvaréh, napredek, pravi narodni in državni napredek mogoč. Taki narodi so obsojeni k poginu in sužnosti.«⁵³

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam, 164.

⁵¹ Franja Robidovec: *Beseda o ženstvu*. Ljubljanski zvon, 1884, 232–236, tukaj 236.

⁵² Pavlina Pajk se tej temi posveča že v svojih zgodnejših zapisih. V Zori je že leta 1875 poudarila svojo narodno zavest: »Moja največja čast in slast, moj pravi ponos in uzor mojih mladostnih sanj [je]: biti do slednjega svojega vzdihljaja vredna hčerka matke Slovenije, ktera me je izbrala za svojo. (Pajk 1876: 5)

⁵³ Pavlina Pajk: *Nekoliko besedic k ženskemu vprašanju*. Kres, 1884, str. 457–463, 507–511, tukaj 458.

V devetdesetih letih je problem vključitve žensk v narodno gibanje še vedno predmet razprav v javnosti. V *Vesni* se je leta 1892 problema dotaknil A. E. (Janko Vencajz) v članku *Naše narodno ženstvo*. Ugotavljal je, da je v zadnjem desetletju 19. stoletja nastopila druga doba naraščaja slovenske inteligence, vendar »še nimamo pravega narodnega ženstva, vsaj v zadostni meri ne«. Razlogi za to naj bi se skrivali v tem, da je bila »skrb višje vzgoje narodnega ženstva« pozabljena, čeprav bi morali, kot meni avtor članka, »ravno za žensko zahtevati, da je boljše vzgojena, ker je njen prvi posel, da zopet vzgaja deco«. Pri tem igra pomembno vlogo izobraževanje, kajti dobro vzgojeno ženstvo pomeni »svež element za vso narodno družbo«. Presenetljiva je avtorjeva teza, da je pomembno sredstvo pri narodnem razvoju ženska naivnost, ki združena z rodoljubjem moške še bolj žene k napredku. Vencajz poveže zahteve po okrepitvi rodoljubnih čustev pri Slovenkah z možnostmi za njihovo izobraževanje: »Žalibog, nedostaje nam danes dobrih višjih ženskih učilišč in ž njimi tudi vseh dobrih posledic. Velik del našega ženstva je površno nemški izolikan – in ta naj postane steber krepkemu narodnemu življu? Taka ženska naj vzredi našemu narodu odločne in dobre sinove? – Nikdar! Da imamo dovolj dobro narodnega ženstva, izginile bi vrste neodločnih rodoljubov, narodnih oportunistov in konečno i one odpadnikov«. ⁵⁴

Avtor članka zato poziva k ustanovitvi ženskega društva, v katerem »bi se pojavljajo naše dobro in narodno vzgojeno ženstvo«. Enak predlog poda avtor tudi v članku z naslovom *Ženstvo po naših mestih in trgih* (1892), kjer spet poudari, da je potrebno ustanoviti društvo, ki si bo za cilj zadalo ustanovitev višjih dekliskih učilišč in razširjanje prave narodne vzgoje tudi v najboljših krogih, saj slovenske meščanke še vedno niso dovolj zavedne, s čimer so slab vzgled svojim hčeram. Slovenska mladenka vse prevečkrat po avtorjevem prepričanju naleti na slabe zglede:

Čez čas pošljejo jo stariši v stolnico na zimo, da si ogleda tamošnje življenje. Njeni znanci uvedo jo tam v narodno čitalnico, kjer sliši često imenitne gospe in gospode celó v *središči narodnih krogov* kramljati v sladki tujščini.

Na cesti opaža isto. Kopica dam, katere so jej pokazali v čitalnici, pogovarja se s polnim glasom sredi ceste istotako zopet v najlepši tujščini. Dá, vse je tako, kot kje v sredi tujine! *Taka žena* hoče postati tudi naša mladenka v svojem trgu – in tudi postane! Ona šteje med narodno ženstvo, vzgaja svoje otroke – vse v blaženi, miljeni tujščini! ⁵⁵

Ko je *Vesna* leta 1894 prenehala izhajati, je članke o »ženskem vprašanju« začel objavljati *Slovanski svet*. Roščin ⁵⁶ se je v letniku 1894 odzval na mizogine izjave Antona Mahniča, ki jih je slednji objavljajl v *Rimskem katoliku*. V letniku 1895 je v nadaljevanjih izhajal prispevek *Slovenska žena*, ki ga je Marija Skrinjar podpisala kot Zmagoslava. Medtem ko se Roščin tudi v seriji člankov *Žensko vprašanje* v letniku 1894 nacionalne pripadnosti sploh ne dotakne, jo Zmagoslava izpostavi že na začetku:

⁵⁴ A. E.. Naše narodno ženstvo. *Vesna*, 1892, 104–105, vsi citati str. 105.

⁵⁵ A.E.: *Ženstvo po naših mestih in trgih*. *Vesna*, 1892, 178–179, tukaj 179.

⁵⁶ Za ta psevdonim se je skrjal Andrej Gaberšček.

Mnogo se je uže pisalo o ženskem vprašanju, tudi Slovenci začeli so se nekoliko bolj zanimati za ženo. To je res prav, saj če kateri narod potrebuje izobražene žene, je gotovo ubogi naš narod najbolj potrebuje. Jako redko imamo mi Slovenci žene, katere smemo nazivati naše. Dokler je v domači vasi je naša, ali hitro ko pride med tuje ljudi, izgubljena je za nas. Sramovati se začne svoje govorice, in ako dobi še moža tuje narodnosti, zaman je, opominjati jo, da je Slovenka, in po njenih žilah se pretaka slovenska kri. Ostane izgubljena za nas ona in njena deca. Tako izgubimo vsako leto na stotine naših žen. Izgubimo jih, ker se nihče ni brigal za nje, ker jih ni nihče učil ljubiti domovino svojo.⁵⁷

Zmagoslava ugotavlja, da ne drži splošno prepričanje, da je to značilno le za preprosta dekleta in srednji stan, saj se tudi v boljših družinah sramujejo govoriti slovensko. V nadaljevanju avtorica še poglobi vizijo ženitne strategije, ki bi prispevala k narodnemu razvoju:⁵⁸

Mož in žena, oba morata napredovati v omiki, da je popolna omika. Zato pa izmed naših akademikov, završivših svoje studije, vzame malokateri Slovenko za ženo, in samo iz tega vzroka, ker so jim Slovenke premalo izobražene. Koliko in kakošno razumništvo bi imeli Slovenci, ako bi vsak, po završenih studijah, vzel za ženo Slovenko ter zahteval, da v družinskem krogu se govori jedino slovenski, njegova deca naj se vzgojuje jedino v slovenskem duhu. Imeli bi ne samo razumništvo, marveč možé, veleume, učenjake, s kakoršnjimi se ponašajo drugi narodi.⁵⁹

Tudi ko piše o nujnosti ženskega izobraževanja, ki ga utemeljuje z materinsko vlogo, Zmagoslava ohranja dikcijo, ki je značilna za diskurz o narodnosti. Krepost mora biti pri ženski za avtorico vselej povezana z ljubeznijo do domovine, zgled, h kateremu naj rodoljubke težijo, je »krepostna, zavedna Slovenka«. Veliko nevarnost predstavlja po njenem prepričanju mesto (omenjen je Trst):⁶⁰ »Tudi v narodnem pogledu imamo ogromno škodo; malokatero naših deklet, ako je več časa v mestu, ostane zvesta hči domovini. Malone vsaka se potujči ter vzgaja slovenske 'renegate', kateri delajo sramoto nam samim in skupnej domovini ali očetnjavi.«⁶¹

Anonimni avtor je krivdo za narodnostno mešane zakone pripisal predvsem moškim:

Vendar, da toliko naših narodnjakinj ostane brez mož, temu krivi so pa tudi naši narodnjaki. Ne le, da se jih nekaj ne mara ženiti iz raznih vzrokov, jemlje mnogo naših in sicer odličnih narodnjakov v zakon tujke, na pr. Nemke, Italijanke, nemškutarice in celo – Bog jim odpusti! – židovke. Tega nam je še potreba, nam, ki imamo na izbiro krasnih in pridnih

⁵⁷ Zmagoslava [=Marija Skrinjar]: Slovenska žena. Slovanski svet, 1895, str. 73–74; 218–219; 313–314, 340–341, tukaj 73.

⁵⁸ V skrbi za čistost nacionalne skupnosti je celo kasnejši odpadnik od slovenskega »narodnega telesa« nemškutarski Dragotin/Karl Dežman/Deschmann leta 1861 ob prihodu na dunajski južni kolodvor, kjer so zavedni Slovenci pričakali svoje poslance v deželnem zboru, v govoru »rotil slovenske akademike, naj si jemljó edino pristne Slovenke v zakon«. Po: Damir Globočnik: 12 jeznih mož, str. 37.

⁵⁹ Zmagoslava, n.d. 73.

⁶⁰ Marta Verginella navaja razloge za nezaželenost narodnostno mešanih zakonov v tržaškem prostoru: »V procesu zamišljanja nacionalne skupnosti se je javno sklicevanje na čast naroda začelo prepletati s tradicionalno govorico časti, po kateri je bil moški odgovoren za sloves družine in skupine, ki ji je pripadal, ženska pa je nosila odgovornost za čistost krvi.« Po: Verginella, n.d., 74.

⁶¹ N.d. 340.

slovenskih deklet. V tem ne kažejo naši narodnjaki posebne modrosti, akoravno sicer radi hvalijo, da mislijo, čutijo in delujejo narodno. Da to ravnanje ni narodno, vidi se predvsem iz tega, da otroci teh zakonov so v vseh slučajih isti narodnosti, ko je bila mati; in tako se pogubi mnogo slovenske krvi med tujimi narodi. Škoda za njo. Druga nesreča je pa tudi ta, da se one naše devojke, ki bi imele osrečiti naše narodnjake, pomože s tujci, in otroci teh so pa zopet tujci. Tako je zguba na dve strani. Da bi Bog potipal te naše s tujkami oženjene narodnjake z debelim prstom vsaj tedaj, kadar bodo zopet vdovci!⁶²

Prav tako je Slovenke skušala prepričati, da si izberejo moža iz svojega naroda v svojem prispevku Marica Strnad, ki se je skrila za kratico – ova:

Kateri narod pa se more ponašati s tako krepostnimi ženami kakor baš slovenski? Torej »Svoji k svojim«! To geslo pa ne velja samo za naše brate, ampak i za vas Slovenke! Ljubiti sovražnika je sicer prê najplemeniteje delo, a kedar pride katera na vrsto, da se vpreže v zakonski jarem, naj si rajši voli za par slovenskega korenjaka, v kolikor jej dopušča njena svoboda. Slovensko dekle se tukaj ne more toliko zagrešiti, ker snubijo možaki, ne ženske. Vendar zadene i njo lep del odgovornosti. Sploh pa se često zgodi, da je volja »dobra a meso slabo«, vzlic temu pa poskušajmo združenimi močmi ravnati se po besedah naslednje kitice: »Le tebi bom zvesta,/ predragi moj dom,/ a tujcu nevesta/ nikoli ne bom.«⁶³

Da je napačna vzgoja kriva za mlačnost v narodnostnih opredelitvah, je menila tudi Ljudmila Roblek, ki se je skrila za psevdonim Mokronoška. Vendar krivde ni videla pri ženskah, temveč pri moških, ki jim je jasno povedala: »Vi moški ste krivi, da je ženstvo zaostalo na to stran. Zakaj govorite vedno nemški z ženo in deco? Zakaj jim dajete le nemške knjige v roke, zakaj jih ne vodite na narodne veselice?«⁶⁴

Ljudmila Roblek ni bila edina, ki je krivila tudi moški spol. O tem priča anonimni članek, ki ga je glede na naslov *Naša krivda!* najverjetneje napisal avtor. V članku naniza vzroke za to, da so ženske premalo narodno zavedne (slaba izobrazba, pouk v tujem jeziku in duhu, ki potujči, tuja literatura) in zaključil: »Trebpa pa je, da pred vsem mi možje izpoznamo svojo krivdo in jo po možnosti popravimo, da mi samo povsod in vsekdar pospešujemo narodnostno delovanje med ženstvom.«⁶⁵

Prav tako je menila tudi Marica Nadlišek, ki je kot zgled postavila ruske in italijanske moške, ki prosti čas preživljajo v krogu družine in opozorila na posedanje Slovencev po gostilnah: »Kako delajo pa možje izmed slovenske inteligencije, to veste takó, kakor jaz, in Vi ste že sami čestokrat obžalovali Slovence za to slabost, ki nikakor ni takó malega pomena, kakor bi kdo mislil. Če nimajo inteligentnega, razumnega, narodnega ženstva, če niso otroci vzgojeni narodno, tega so krivi prav možje in nihče drug.«⁶⁶ Pritrdil ji je avtor, ki se je skrnil za šifro Z 3+2: »Gospodična Marica ima čisto prav, ako v svojem zadnjem pismu naš možki svet graja v tem obziru. Ne mogli bi jej in ne smeli bi jej zameriti, ako bi nas bila tudi ostreje prijela.«*

⁶² Po: Ženska vzgoja. Kmečke in rokodelske novice, 1896, str. 206–208, tukaj 208.

⁶³ –ova: Svoji k svojim! Slovanski svet 1896, št. 1, str. 7–8, tukaj 8.

⁶⁴ Po: Mokronoška [=Ljudmila Roblek]: Z Dolenjskega, koncem avgusta. Slovanski svet, 1895, str. 322.

⁶⁵ Anon.: Naša krivda! Slovanski svet, 1895, 313.

⁶⁶ Marica [=Marica Nadlišek]: Ženstvo. Slovanski svet, 1895, str. 377.

* Z 3+2: gospodu Gymaekophilu v odgovor. Slovanski svet, 1895, št. 4, str. 385–386.

Tudi avtorica, ki se je podpisala kot Tugomira in je sicer pisala o ženski lepoti, je povezala obravnavano temo z narodno pripadnostjo, saj resnična lepota po njenem ne izvira iz tistega, kar je ženski podarila narava, temveč iz pridobljenih kreposti: »Ženska, ki je zaljubljena v krasoto svojo in svoje obleke, pusti v nemar vse, kar je vzvišeno nad vsakdanje življenje. Če prisostvuje narodni veselici, ne misli na prvotni namen, ampak samo na svojo zabavo in še bolj na učinek, ki ga napravi s svojo osebo, ali pa se jej vsaj zdi, da ga napravi. Pravi Slovenki je največja potreba in največe veselje, da zadosti dolžnostim, ki jih ima do svojega naroda.«⁶⁷

Na prelomu stoletja postane narodnostna pripadnost Slovenk pogosta tema člankov v reviji *Slovenka* (1897–1902). *Slovenka* je bila ustanovljena v Trstu, kjer je bilo, kot piše Nevenka Troha, »žensko vprašanje med tamkajšnjimi Slovenci sprva razumljeno zlasti kot vprašanje vključitve žensk v narodno gibanje« (Troha 2003: 45). Raziskovalka opozarja, da so se konec osemdesetih let 19. stoletja v časopisu *Edinost* začele oglašati ženske, ki so »poudarjale zlasti narodnostno vprašanje« in omenja članek Marice Nadlišek *Narodno ženstvo* iz leta 1888, v katerem je zapisala, da ima slovenski narod nesrečo, ker nima dovolj narodnih žena. Zato avtorica nagovarja ženske, da naj pomagajo narodu s tem, da govorijo doma slovensko in s tem vplivajo na otroke in može, da postanejo narodno zavedni.

Že naslov revije je poudaril nacionalno pripadnost (v tem obdobju so imele v drugih deželah ženske revije naslove, ki so poudarjali le spolno, ne pa tudi nacionalno pripadnost),⁶⁸ v podnaslovu pa je revija označena kot »glasilo slovenskega ženstva«. V tem smislu je *Slovenko* najavil tudi *Slovanski svet*:

Slovenka se bode imenoval list, ki kot samostalna priloga »Edinosti« začne z novim letom izhajati v Trstu. Slovenske rodoljubke same bodo vodile novo, prvo glasilo za ženske na Slovenskem. Velike težave bodo pri tem izdanju, more biti da pa agilnost in energija malega števila slovenskih naobraženih rodoljubk zmaga in doseže več, nego se možkim omkancem hoče posrečiti pri raznih žurnalističnih in literarnih podjetjih.⁶⁹

Na prvi strani uvodne številke je bila objavljena pesem Ivana Trinka Zamejskega *Slovenka*, v kateri je kot prvi dolžnosti vsake Slovenke opredelil najprej slavljenje Boga, nato pa naroda, za katerega goreče trepeče srce vsake prave Slovenke. Njena ljubezen se uresničuje po Trinkovih besedah, s petjem slovenskih pesmi, pripovedovanjem zgodb o junakih iz slovenske zgodovine otrokom ter učenju ljubezni do domovine in slovenskega jezika. Do tujcev bo prava hči »majke Slave« vedno odločna:

In kedar tujec pride mi pred vrata
Ponujat mi česti, veselja, zlata,
Da le svoj narod zatajim, nikoli
Te neprenosne boli
Ne prouzročim dragi majki Slavi.
Probode naj me prej, naj me obglavi.
[...] Slovesen je naš dan. Pozor, sestrice!

⁶⁷ Tugomira: Lepa žena. *Slovanski svet*, 1895, str. 314–315, tukaj 315.

⁶⁸ Na Poljskem je med leti 1895–97 izhajala revija *Ster* (Krmilo), na Slovaškem *Dennica* (Danica, 1898–1914), na Češkem *Ženský svět* (Ženski svet 1897–1944).

⁶⁹ *Slovanski svet*, 1896, str. 192.

Povzdignimo desnice;
 Po širni domovini naj razlega
 Iz src kipečih se prisega,
 Da vse mladicev deve vse in ženke
 Do konca dni ostanemo Slovenke!

Tudi urednica Marica Nadlišek je v uvodniku poudarjala predvsem pomen revije za krepitev narodne zavesti. Svojim rojakinjam je napisala: »Možje, da, naši možje so se že čestokrat izkazali z idealno, požrtvovalno ljubeznijo do naroda, delujejo in bojujejo se še, žrtvujejo časa in imetja ali žal. Da je bil, je in bode ves njihov trud zastonj, ako si ne pridobi tudi ženstva za svoje ideje.«

Slovenski rodoljubi so pozdravili izdajanje revije, katere osrednji namen je bil vzgajati Slovenke k ljubezni do domovine. A tudi iz pisma neimenovane rodoljubke, ki ga Marica Nadlišek navaja v uvodniku, je razvidno, da so tudi skoraj na prelomu stoletja, ko je bilo žensko vprašanje že predmet vsakodnevnih razprav, napredne Slovenke kot glavni razlog za pojavljanje v javnosti, razumele svojo podporno vlogo v narodnem gibanju: »Imenitno nalogo buditi, kazati na lepoto našega jezika, vzbujati veselje do domačih pisateljev in pisateljic, dramiti zaspanke, vrtjati mlačneže to bodi 'Slovenki' namen. Zatorej pozdravljen bodi prvi ženski slovenski list, dobro nam došel!«

Že v naslednji, drugi številki, je urednica lahko objavila prva navdušena pisma, ki razkrivajo, da so tudi bralke sprejele *Slovenko* kot spodbudo v narodnostnem boju. Bralka, ki se je podpisala kot bivša Primorka, je vzpodbudno zapisala: »Slovenka pa bodi neutrudljiva napredovalka za našo narodno stvar!« Podobno je svoje pismo zaključila tudi Olga: »Le pogumno naprej tedaj vedno višje in višje v proslavo mile naše domovine ter v blažilo in omiko vseh zvestih Slovenk!«

Podobne misli je o listu zapisala tudi Sava (Marija Adamič) in dodala še stavek, s katerim je napovedala ženske teme: »Da, drage rodoljubke na nas je, da si ga ustvarimo po svoji volji, po svojem ukusu – da si ga ustvarimo sebi v čast in v ponos svojemu rodu.«⁷⁰ Druga številka *Slovenke* je prinesla tudi daljše Roščinovo razmišljanje.⁷¹ Najprej je poudaril »da slovenska narodna ideja brez zavednega narodnega ženstva rano ali pozno propade«, nato pa postavil zanimivo trditev, da Slovenk k narodni zavednosti niso napeljali moški, da jim niso »oni ponudili truditi se vkupnimi, zjedinjenimi silami, da se reši slovenstvo, da se ozdravi človeštvo«, temveč je slovensko ženstvo zbudila ljubezen do domovine. Z naslednjimi besedami se je Roščin razkril kot pravi feminist:

Treba je bilo dati ženski le priložnosti in dokazala nam je blistateljno, da ni kakšnega posebnega možkega ali ženskega uma, nego je le občečloveški um, kateri je dal pravični Stvarnik v jednakej meri vsem, katere je ustvaril po svojej podobi, naj si bodo jednega ali drugega spola. Ako se v tem nismo mogli prepričati prej, krivi smo bili sami. Možki so iznašli reči, ki nas morajo poraziti; no do proste resnice do proste pravičnosti, videti v ženskej bitje enakopravno u njimi, v svojej celoti niso še došli. Seveda, tudi grajščaki cele vekove niso mogli umeti, da so njih robovi ravno taki ljudje, kakor oni. Egoizem ni

⁷⁰ Sava: Slovenka. Slovenka, 1897, št. 2, str. 1.

⁷¹ Gl. opombo 56.

šala! Kako prijetno, kako udobno je imeti *sužnje*, no – kako unižuje to človeka, ne roba, no gospoda!

No nadejajmo se, da se ne najde več človeka, ki bi se osmelil terjati prejšnje stanje za slovensko žensko.⁷²

Izhajanje *Slovenke* je k premišljevanju o vlogi žensk v narodnem gibanju privedlo tudi rodoljubko Milko, ki se je udarno obrnila na Slovenke v članku *Rodoljubje in naše ženstvo* (1897): »Slovenka! bodi mati ali žena, hči ali sestra, kaži svoje rodoljubje vselej in povsod, a kaži je dejanski. Delaj za rod, katerega je sam večni Bog odločil, posadivši te med Slovence, a deluj zdravo, premišljeno, mirno.«⁷³ V vezani besedi je podobne misli izrazila Mirka (Ljudmila Poljanec) v pesmi *Sestram*:

Sodelujmo sestre drage
Za »Slovenko« mlado dete;
Sodelujmo marno za njo
Vse, ki smo Slovenke vnete.

Ljubav za »Slovenko« mlado
Bode kmalu razcvetela,
In kot list deklet slovenskih
Bo – »Slovenka« nam slovela!

Zanimivo je, da tudi na prelomu stoletja Slovenke svoje dolžnosti do naroda, po Milkinem mnenju, še vedno niso izpolnjevale tako, kot bi morale. Menila je, da »se splošno slovensko ženstvo še ne zaveda svoje narodnosti, da ravno v ženskih srcih rodoljubje ni še ono pravo, nesebično in vztrajno, marveč večina le ponarejeno ...«. Cilj tako še zdaleč ni dosežen: »Da, tudi med nami drage Slovenke, naj bode dan, ko nastopi dan narodne probuje, oni dan, ko vsaka Slovenka s ponosom poreče: 'Slovenka sem'. Izginejo naj vse osebnosti, in ž njo izgine naj vsaka narodna mlačnost.«⁷⁴ Podobno je ugotavljala tudi Danica (Elvira Dolinar): »Možki spol je tem oziru nekoliko – ne baš veliko – a vendar nekoliko boljši. A naše dame? – joj meni! – človek bi kar mislil, da jih je sram govoriti v svojem materinskem jeziku. [...] Ohrabrite se tedaj Slovenke, govorite slovensko, kjerkoli ste, navadile se boste, da se vam ne bode več jezik zapletal, lomeč svojo materinščino (o ironija!)«⁷⁵

Elvira Dolinar je v članku *Naše ženstvo* izrazila začudenje nad tem, da pisateljki slikajo same »plitve, odurne, brbljave in – prešeštne žene« in dodala: »Uboga Slovenija, gorjé ti, če je tvoje ženstvo res tako, kakor to kažejo tvoji romanopisci! Tako ženstvo ti ne vzgoji nikdar krepkih, značajnih sinov, ki bi ti mogli zagotoviti in vtrditi tvoj obstanek.«⁷⁶

Vendar kritični glasovi do premalo zavednih Slovenk niso potihnili. Navdušenje, ki je spremljalo izid prvih števil *Slovenke*, je vedno bolj izginjalo in revija se je

⁷² Roščin: Bodimo dosledni! Slovenka, 1897, št. 2, str. 2–3.

⁷³ Milka: Rodoljubje in naše ženstvo. Slovenka, 1897, št. 5, str. 6–7.

⁷⁴ Prav tam, 7.

⁷⁵ Po: Danica [=Elvira Dolinar]: Narodna zavest v Slovencih. Slovenka, 1897, št. 10, str. 7–8.

⁷⁶ Danica: Naše ženstvo. Slovenka, 1900, str. 50–52.

znašla v finančnih težavah. Zofka Kveder, ki je v začetku leta 1899 prevzela urejanje *Slovenke*, vendar se ni podpisovala v vlogi urednice, temveč upravnice, je opozorila, da bi predvsem ženske morale podpreti revijo, s tem, ko bi se nanjo naročile:

Moja skromna oseba misli, da je dolžnost, moralna dolžnost vsake zavedne Slovenke, da podpira našo žensko literaturo. Menim, da mi vsak pošten človek pritrdi, da je to prav tako koristno in narodno, kakor nabirati in darovati prispevke za razne spomeniki ali vdeleževati se raznih narodnih plesov in veselic.

Morda poreče kdo, kdo da je smel trditi, da vsaka zavedna Slovenka, ki ni naročena na naš list, ne razume ali noče razumeti svojih dolžnosti napram svojemu narodu. Jaz pa sem o tem uverjena in z menoj vsak pametno misleč rodoljub. Tu ni za reklamo kacega trgovskega podjetja, tu je za ugled našega ženstva. Tristo in sedem naročnic med vsem našim ženstvom, to je jasen dokaz, kako hladno je isto kljub vsem napitnicam in govorom, s katerimi se pri besedah in veselicah hvali njihova požrtvovalnost in navdušenost.⁷⁷

Boju za naročnice se je z argumentom *Slovenkine* vloge pri krepitvi narodne zavesti, pridružil tudi profesor Fran Ilešič, ki se je leta 1900 v *Slovenki* oglasil z besedami: »Zgodilo pa se je to le: Slovenka je imela 'Slovenko' naročeno; nje ženin Slovenec ji to odsvetuje, češ, naj bere nemški, da bo imela pristop v višje družbe. To je škandal in omejenost, ki sramoti ... Taki »narodnjaki« ne odgajajo ženstva.«⁷⁸

Minka Govekar, ki se je podpisala kot Mila Dobova, je v letniku 1901 v članku o Slovenskem splošnem ženskem društvu poudarila, da je situacija skrb vzbujajoča:

»Ako se množi reakcionarno ženstvo, se množé tudi reakcionarne stranke, s tem pa se utrjuje tudi napredku sovražni politični sistem. Grehi proti ženstvu se tako maščujejo nad vsem narodom. Posledica dosedanjega zanemarjenega našega ženstva, sad nebržnosti moštva napram ženstvu je tudi sedanje sramotno nemškutarjenje, ki ima svoje močne korenine tudi mej najinteligentnejšim ženstvom, dá, celó mej našimi paradnimi 'prvakinjami'«. ⁷⁹

Zanimivo je, da je Minka Govekar tudi potrebo po ustanovitvi Slovenskega splošnega ženskega društva utemeljevala z narodnim napredkom: »V prvi vrsti pa naj postane vsaka žena in dekle, kateri je le malo pri srcu napredek slovenskega naroda, član tega prekoristnega društva, ki naj bi mu darovali zavedni Slovenci tudi potrebnih leposlovnih in znanstvenih knjig ter časopisov, po katerih bodo gotovo z veseljem segale Slovenke.«⁸⁰

Sklep

Na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja še ni opaziti tesnega prepletanje nacionalizma in feminizma, saj se slednji kot gibanje za pravice žensk začne profilirati šele ob koncu stoletja. Ta pojav je značilen za večino slovanskih narodov v

⁷⁷ Slovenka, 1899, 95.

⁷⁸ Fran Ilešič: Četvero poglavij o ženski. Slovenka, 1900, str. 100–101.

⁷⁹ Mila Dobova: Slovensko splošno žensko društvo. Slovenka, 1900, str. 90–91.

⁸⁰ Prav tam.

habsburški monarhiji, ki so po letu 1848 začeli odločneje zahtevati svoje pravice. Svojo narodno identiteto so utemeljevali s Herderjevo tezo o narodu kot produktu narave, ki ima prirojeno pravico, da se razvija in konstituira z lastnim jezikom in kulturo, medtem ko je država umeten fenomen in je zato zatiranje naroda zločin proti človeškosti. Pomembno mesto je v Herderjevem konceptu predstavljal književnost, zato so se prav v tem obdobju pojavile pisateljice, ki so svojo ustvarjalnost utemeljevale kot prispevek k narodnemu razvoju.

Zgodovinarke, ki so raziskovale prepletanje nacionalizma in feminizma pri slovanskih narodih v habsburški monarhiji, si tudi pri posameznih narodih niso enotne, ali je nacionalno gibanje predstavljalo oviro ali spodbudo ženskemu emancipacijskemu gibanju. O slovenskem ženskem gibanju je v tem smislu podala svoj pogled Vlasta Jalušič:

Nastanek modernega ženskega gibanja v Sloveniji je močno povezan s krizo avstroogrske monarhije in s skupnimi političnimi aspiracijami južnoslovenskega dela monarhije. Kljub temu je mogoče trditi, da se ženska gibanja in skupine vse do devetdesetih let 20. stoletja niso uspeli izvisiti iz skupnega slovenskega kulturnega in nacionalnega jedra in razviti avtonomne emancipacijske politične strategije. Od modernih meščanskih revolucij naprej so se ženska emancipacijska gibanja vezala na politični prostor nacionalne države, saj je tu nastajal konsenz o človekovih in političnih pravicah in o državljanstvu kot političnem in socialnem statusu v okviru nacionalne ekonomije. Za regijo, v katero sodi Slovenija, lahko rečemo, da so ženska gibanja, s številnimi ženskimi gibanji tako imenovanega »tretjega« sveta vred, dolgo delila svojevrstno kolonialno in postkolonialno usodo, da so ostala ujeta v kulturno nacionalno gibanje in da so nekako zgolj spremljala »narodovo« usodo in v tem okviru delovala kot element nacionalne emancipacijske strategije.⁸¹

Njenim mislim so podobne teze, ki jih je postavila avstrijska zgodovinarica Martina Marowitz, ki se je v svoji raziskavi posvetila začetkom ženskega tiska na Slovenskem v obdobju habsburške monarhije in pri tem ugotovila, da so bila emancipacijska stremeljenja žensk vselej v senci narodnega gibanja:

Dokler ni bilo razčiščeno vprašanje o narodni neodvisnosti, so igrali žensko vprašanje, žensko gibanje ali emancipacija prej podrejeno vlogo, saj so bile tudi ženske pozvane, da se zavzamejo v prvi vrsti za neodvisnost in združitev vseh Slovencev in Slovenk na področjih, kjer živijo. To so tudi storile v upanju, da se bo s politično enakopravnostjo Slovencev in Slovenk v habsburški monarhiji izboljšal tudi njihov položaj. Toda njihova upanja se niso uresničila in njihova zahteva po enakem položaju za ženske je propadla.⁸²

Gibanje za narodni preporod je bilo za Slovenke spodbudno, ker jim je sploh omogočilo vstop v javnost. Vendar je bila, kot razkriva diskurzivna analiza člankov in nekaterih leposlovnih besedil, že od vsega začetka vloga žensk kot podpornic moških v narodnostnem boju natančno predpisana in so jo Slovenke nerefektirano prevzele, ne da bi pri tem kot Čehinje hkrati tudi glasno izrazile svoje emancipacijske zahteve. Nobena izmed slovenskih predstavnic ženskega gibanja te dobe ni

⁸¹ Po: Vlasta Jalušič: *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Ljubljana: Založba /*cf, 2002, str. 19–20.

⁸² Martina Morowitz: *Frauenpresse in Slowenien zur Zeit der Habsburger Monarchie*. V: Heindl, n.d., 219–239, tukaj 220.

izrazila ali pokazala želje po političnem udejstvovanju, kakor denimo na Poljskem Maria Dulebianka, ki je leta 1907 kandidirala za poslanko in je jasno povedala, da žensko vprašanje ni politično vprašanje drugega reda ali ločeno od preostalih ter je odločno zavrnila nacionalni antifeminizem.

Navdušenju, da so ženske postale po revolucionarnem letu 1848 del narodnega gibanja, je potrebno zoperstaviti misel, da je prav nacionalizem s poudarjanjem materinske in vzgojiteljske naloge žensk, še bolj utrdil spolne vloge ali kakor ugotavlja Natali Stegman: »Analiza sodelovanja ženskih elit pri narodnih razmejitvenih strategijah na zunaj in proces homogenizacije na znotraj implicira ponoven pogled na ženska gibanja. Tako se ženske ne izkažejo več v prvi vrsti kot borke za svoje pravice, ki so jim bile po krivici kratene, temveč kot soarhitektke narodnih hierarhičnih vzorcev.«⁸³

Narodno gibanje se za Slovenke razkriva kot pozitivna izkušnja v tem, da je spodbudilo žensko literarno ustvarjalnost, odprlo možnost razpravljanja o vlogi ženske in s težnjo po vključitvi žensk v narodno emancipacijske strategije omogočilo nastanek revije *Slovenka*, ki se je izoblikovala na prelomu stoletja v prostor, v katerem so ženske lahko izrazile feministične zahteve (po izobraževanju, drugačni materinski vlogi, pravici do nadzora lastnega telesa idr.) in o njih razpravljale. Nespregljivo pa ob tem ostaja dejstvo, da v raziskovanem obdobju niso doživele uresničitve nobene od svojih zahtev.

SUMMARY

Slovene Women and the National Movement in Slovene Printed Mass Media in the 19th Century

Katja Mihurko Poniž

The essay examines the development of a discourse in Slovene newspapers and magazines about the role of women in the national renaissance during the period following the March Revolution. Initially taking part in the discourse solely as authors of literary works, in the 1880s a growing number of female authors started to emphasize that the development of the nation was closely connected with the degree of women's education; this was also one of the most crucial feminist issues of the 19th century. Not yet touching upon the women's question the voices of these first female authors were those of the nationally-conscious daughters of the nation wishing to contribute to the Slovene national movement. The national movement represented one of the stops on women's way to equality. With the help of those lettered fellow countrymen who were able to recognize the women's question as one of the key issues of that period such articles and literary works, written by women, enabled them to express certain feminist issues. Since this was the period in which politically organized women's activities were not yet allowed this was by no means negligible.

Their entrance into the public domain was closely connected with the specific situation of the Slovene nation in that period. Since it had not been until the Spring of Nations that Slovenes started to voice their national and political demands in the 19th and in the first half of the 20th centuries Slovene women always emphasized, along with their gender, their national consciousness.

⁸³ Po: Natali Stegmann: *Polnische Feministinnen im galizischen Machtgefüge der 1890er Jahre bis 1914*. V: Heindl, n.d., 219–239.

In the historic year of 1848 newspapers and magazines started to publish articles in which the withdrawal from “women’s” anonymity was linked with their love for their nation.

The actual entrance of women into the public discourse on national issues thus first took place in the field of literature. Male authors such as, for example, Lovro Toman, who were followed by female ones (Josipina Turnograjska, Milica Žvegelj, and Luiza Pesjak), were the first to mention the role of women in the national movement. Alongside these appeals for the national cause, written in literary form, there were also discussions about the role of women as representatives of the oppressed nation, which were penned by Radoslav Razlag, Janko Pajk, Fran Celestin, and several anonymous authors. Marija Skrinjar and Marica Nadlišek Bartol appeared on the scene at the end of the 1880s, shortly followed by Ljudmila Roblek, Minka Govekar, and Marija Adamič. At the turn of the century, the national affiliation of Slovene women became a frequent topic in articles printed in the *Slovenka* magazine (1897-1902).

Since the women’s movement had not started to consolidate until the end of the 19th century in the first half of that century feminist issues were not closely intertwined with nationalism. It is beyond doubt that the national movement enabled Slovene women to actually appear in public. Yet an analysis of their articles and certain literary products reveals that the role of women as champions of men in the struggle for national recognition had been precisely defined since the very beginning. Without trying to voice loudly their demands for emancipation Slovene women adopted it quite uncritically.

Although it is true that after the revolutionary year of 1848 women became part of the national movement it is also true that by placing great emphasis on women as mothers and educators nationalism had cemented sexual roles even more firmly.

The national movement was certainly a positive experience for Slovene women. It stimulated their literary production, created opportunities for the discourse on the general role of women and, after women had been included in the demands for national recognition, enabled the foundation of *Slovenka*. Appearing at the end of the 19th century, this magazine created space in which women could express their feminist claims such as education, a different maternal role, and the right to control their own body, among others, and were able to discuss them publicly. Yet it should not be overlooked that in the period in question they had been unable to realize any of these claims.

Ludovít Hallon
Economic development of Slovakia at the
background of the economic integration
and disintegration process of Central
Europe in 1867–1945

UDK 330.3(437.6)»18/19«

HALLON Ludovít, PhD, CSc., Historický ústav SAV/Institute of Historical Studies SAS, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Gospodarski razvoj Slovaške v luči srednje-evropske gospodarske integracije in dezintegracije v obdobju med 1867 in 1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (139), št. 1-2, str. 196–213, cit. 34

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik En. (Sn., En., Sn.)

Ključne besede: Slovaška, gospodarski razvoj, gospodarska integracija, gospodarska dezintegracija

Prispevek predstavlja pregled slovaške gospodarske zgodovine v obdobju od nastanka avstro-ogrske monarhije do konca druge svetovne vojne. Slovaški gospodarski razvoj je predstavljen v treh časovnih enotah: habsburška monarhija oziroma ogrska nadvlada, češkoslovaška republika med obema vojnama in neodvisna država Slovaška med drugo svetovno vojno. Dezintegracijske procese so spremljali zapleteno rekonstruiranje vseh gospodarskih sektorjev, ogromni prenos kapitala, monetarne reforme in precejšnje spremembe v vladni ekonomski politiki. Na koncu avtor poudarja, da je bilo v vsem obravnavanem obdobju naraščanje proizvodnih zmogljivosti dovolj zgolj za pokrivanje skromne rasti naravnega prirastka prebivalstva.

Avtorski izvleček

UDC 330.3(437.6)»18/19«

HALLON Ludovít, PhD, CSc., Historický ústav SAV/Institute of Historical Studies SAS, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Economic development of Slovakia at the background of the economic integration and disintegration process of Central Europe in 1867–1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (139), No. 1-2, pp. 196–213, 34 notes

Language: En. (Sn., En., Sn.)

Key words: Slovakia, economic development, economic integration, economic disintegration

In article is given an overview on Slovak economic history from the establishment of Austro-Hungary up to the end WW II. The presentation of Slovak economic development is structured in three periods: the Habsburg monarchy or the period of Hungarian dominance, the Czechoslovak republic during the interwar period and the independent Slovak state during the WW II. Processes of disintegration were accompanied by the complicated restructuring of all sectors of economy, by huge transfers of capital, by currency reforms as well as by substantial changes in the economic policy of government. As a conclusion author has emphasized that in whole period the increase in industrial capacity was sufficient only to cover the moderate increase in natural population growth.

Author's Abstract

The economic development of Slovakia during 1867–1945 proceeded in the frame of three state formations. This situation can be considered as one of the consequences, caused by the economic integration and disintegration of Central Europe. With the exception of short period of time between the years of war in 1939–1945 when Slovakia became the Slovak Republic, Slovakia has always been an integral, economically non-independent part of the higher economic and constitutional whole. At the same time Slovakia in the economic arena of one state represented the weakest partner in the economic game of two or more players.

Economy of Slovakia in economic disintegration process of Austro-Hungarian monarchy 1867–1918 or “By disintegration to the unity!”

In course of years 1867–1918 Slovakia represented the northern region of the eastern part of dualistic state Austro-Hungary, the so-called Upper Hungary, or in Hungarian language – Feldvidék. The Austro-Hungary originated as a consequence of so-called Ausgleich – the Compromise between Austria and Hungary and officially it was recorded as an agreement of two equal partners. Based on this agreement, the Austrian monarchy, until than united, split, and in the hands of Hapsburgs and under their reign has been divided into two parts Cisleithania and Transleithania.¹ The two parts existed united by the personal union and the common army, by the foreign politics, common currency and customs area, but each part had its own government and parliament. At the same time also the economic compromise had

¹ Parts of Cisleithania were Austria in the central part, South Tyrol, Coastal Areas around Trieste, Carniola and Dalmatia in the south, Bohemia and Moravia (the Czech lands) and Silesia in the north and Galicia and Bukovina in the northeast. Transleithania consisted areas situated east and southeast from the Leitha river. Besides Hungary, the core territory, they included Croatia-Slavonia in the south, the Slovak region in the north and Transsylvania in the Carpathian Mountains in the east. Emperor of Austro-Hungarian Empire was Francis Joseph I (1848–1916) of the German royal house, Habsburg. He was crowned as king of Hungary in 1867.

² See: K. M. Fink: *Die österreichisch-ungarische Monarchie als Wirtschaftsgemeinschaft* (München, 1968) A. Brusatti, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. I. Die Wirtschaftliche Entwicklung* (Wien, 1973); I. T. Berend and M. Szuhay, A. Tökes *gazdaság történte Magyarországon 1848–1944* (Budapest, 1975); I. T. Berend and Gy. Ránki: *East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (Budapest, 1977); D. F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire* (Berkeley, 1984) etc.

been concluded. The Compromise needed to be renewed in complicated negotiations after the certain period of time, stated in advance. So the constitution dualism of Austro-Hungary acquired its pendant also in the economic sphere. From the economic point of view, from 1867 the Hapsburg monarchy became an unequal partnership of the industrially progressing Austria and the agrarian Hungary.²

The economic model of Hapsburg monarchy based on the exchange of industrial and agricultural goods between Cisleithania and Transleithania served well the purposes of industrial and financial circles of Austria as well as the ruling strata of landlords in post feudal Hungary. But during the last third of the 19th century it became more and more clear, that for the Hungary this model is a great disadvantage. That is why the emancipation movement of followers of the industrialisation of Hungary, supported by the current political opposition was gradually becoming stronger. The opposition succeeded in pushing through several measures supporting the Hungarian industry and those measures changed into the strong-minded industrialisation policy. Methods of this policy gained the positive response in the whole Europe. Industrialisation policy became the tool of establishing an independent or autonomous economic area of Hungary. Exactly at the crossroads of 19th and 20th century, at the time of succession of the international economic integration, in the Austro-Hungarian monarchy, the deepening of the opposing disintegration tendencies could be witnessed.

The most important manifestation of the industrialisation policy of Hungarian government was the acceptance of four legal acts in course of years 1881 – 1907; the so-called Industrial Acts. Those Acts enabled the measures that were enhanced from several advantages to the system of full preferences that could be awarded to the industrial investors. In addition to the reduced taxes, liberalisation from the charges, advantageous transport tariffs, energy and raw material supply at the cost prices, securing of the state orders and other preferences, the investors had the option to apply also for the direct state subsidy.³ According to the final accounts of the Ministry of Trade during the years 1881–1913 the grants were awarded to 1731 newly established or enhanced industrial companies and the subsidy in amount of 63,4 million of austro-hungarian gold crowns has been paid to the investors. The state interventions contributed to the decrease of Hungary's dependence on imports of industrial products from Cisleithania. The territory of Slovakia greatly participated at this emancipation process. The volume of subsidy reached approximately 30 % of the total sum.⁴ Building up of the independent, but internally united Hungarian economics should have been supported also by the intensive construction of its own infrastructure, most of all the railroads. The railroads were built in the north-south direction, while the transversal traction in the direction Austria remained underestimated, in order to make the access of the

³ P. Zaťko, *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky* (Bratislava, 1930), pp. 15–25; L. Bianchi, „Zákonodarstvo a vývoj priemyslu v Uhorsku za dualizmu“, *Právnohistorické štúdie* 17 (1973), pp. 113–144; Berend and Szuhay (1975), op. cit., pp. 94–96.

⁴ The Austro-Hungarian currency was crown (K). Two crown = one gold crown. Zaťko (1930), op. cit., pp. 15–25; L. Steier, *Ungarns Vergewaltigung (Oberungarn unter tschechischer Herrschaft)* (Zürich-Leipzig-Wien, 1929), 5–15.

Austrian products to the south-east Europe more complicated. In 1868–1913 the railroad density increased from 0,8 km to 6,8 km per 100 km².⁵

The final goal of the radical supporters of the economic emancipation of Hungary was to create an independent customs territory. They were pushing through their claims at every occasion and during the individual negotiations concerning conditions of the economic Compromise between Austria and Hungary. They achieved the great success also during the negotiations concerning the Compromise in nineties of the 19th century when based on the agreement, the customs unity of the monarchy has been changed into the customs union. In this way, the Hungary de facto became an autonomous customs district. Both parts of the monarchy had an autonomous system of customs tariffs. But there at the domestic scene of Hungary existed a clash of interests in customs policy of supporters of domestic industry and those of exporters of agricultural products.⁶ The last enormous activity of industrialisation policy was the ten-year industry program of the Hungarian Ministry of Trade of 1907. The goal was to achieve self-sufficiency in industry and fully independent customs space. The World War I has interrupted fulfilment of this program.⁷

The Hungarian government as well as individual interest groups supported the tendencies to the autarky by stimulating economic nationalism. Institutions and organisations supporting industry and promoting the domestic production have been established such as for example The Landscape Industrial Association or Museum of Trade. The wave of economic nationalism grew into chauvinism and culminated in 1906 in so-called “Tulip movement”. The tulip was considered a symbol of protection of domestic products and a boycott of the Austrian goods. Similar actions produced disintegrating tendencies also at the Austrian side where slogans like “Los von Ungarn!” or “By disintegration to the unity!” could be heard.⁸

Hungarian economic nationalism has been directed also inside the country, against the independent activities of the financial capital of Hungarian minorities. It was narrowly connected with the governments’ policy of purposely-systematic assimilation of non-Hungarian nationalities. The advantages and reductions under the Industrial Acts were denied to those companies where capital of the minorities was involved. Building up of the independent but at the same time unified Hungarian economics found the support in the governments idea of the unified Hungarian that means Magyar nation. That’s why the results of emancipation of the nationally Slovak capital were very humble. In 1917 only 2,4% shareholders equity in the industry at the present Slovak territory was in their property.⁹

⁵ Berend and Szuhay (1975), op. cit., p. 58.

⁶ M. Romportlová, *ČSR a Maďarsko 1918–1938, Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně politických vztahů* (Brno, 1986), pp. 22–23.

⁷ Zařko (1930), op. cit., p. 28–29.

⁸ I. T. Berend and Gy. Ránki, „Economic Factors in Nationalism: a Case Study of Hungary at the Turn of the Twentieth Century“, I. T. Berend and Gy. Ránki, *Underdevelopment and Economic Growth* (Budapest, 1979), pp. 89–96; R. Holec, *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť* (Bratislava, 1997), pp. 36–44.

⁹ *Ibid.*; M. Strhan, *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921 – 1923*, (Bratislava, 1960), p. 45.

Despite the remarkable results of the industrialisation policy, Hungary remained mostly agrarian country until its decline in 1918. In 1913 the percentage of agriculture in the national income was 61,9% while the share of mining and industry reached 27,9%. Hungary remained dependent on the supply of agricultural products from Austria where 70% of the Hungarian exports was directed. At the same time the import of industrial products from Cisleithania continued and was even increased of 68% in 1900–1913.¹⁰

On contrary to the disintegrating tendencies of both parts of Hapsburg monarchy at the turn of the 19th and 20th centuries the process of integration has been speeded up especially the process of centralisation of domestic and foreign capital as well as emerging Hungarian and international monopoly. Preferences based on the Industrial Acts were mostly of motivating character. The whole volume of expended subsidies represented only approximately 7% of the Hungarian shareholders equity in the industry amounting to 1,850 billion crowns in 1917. The domestic capital, most of all the five main Budapest banks that were partially connected with several Austrian banks had the biggest share of 64% in the company's sector. In 1913 they already controlled 57% of the full amount of the balance sheet in banking sector. Foreign capital, mainly Austrian, German and French participated in the shareholders equity by 38 %. The biggest were investments into the agriculture and infrastructure, namely into the railroad net. In course of years 1867-1913 investments in Hungary amounted up to 17 billion crowns. Approximately 60% of the stated sum came from the rapidly advancing accumulation of sources of domestic capital and 40% from the incoming foreign capital. At the beginning of the 20th century the rising of the monopoly has been speeded up. The largest monopoly companies were active in the sphere of mining industry, metallurgy and electrical industry. After 1900, 26 Hungarian and 56 Austro-Hungarian cartels originated in the individual branches.¹¹

For a certain period of time, because of the extraordinary political and economic conditions of World War I., the disintegrating forces in the economic sector and in the ethnic policy of the Hapsburg monarchy were depressed. But the forces became multiplied by the economic consequences of war and by the influence of the international events. Under their weight the weakened monarchy collapsed. The disintegration of the monarchy proceeded according to the national-political key. The long-term built economic area of Cisleithania and Transleithania has been

¹⁰ Gy. Ránki, „National Income and Capital Accumulation in Hungary 1867–1914“, Berend and Ránki (1979), op. cit., p. 77; Die Geschichte Ungarns (Budapest, 1971), pp. 418–423; Romportlová (1986), op. cit., p. 23.

¹¹ Compass Österreich – Ungarn, vol. 1 (1918); Berend and Szuhay (1975), op. cit., p. 127–130; Gy. Ránki, „National Income and Capital...“, Berend and Ránki (1979), op. cit., pp. 75–77; I. T. Berend and Gy. Ránki, Magyarország gyáripára 1900–1914 (Budapest, 1955), pp. 34, 63–70, 89–104.

divided among the seven national states without taking into account the economic aspects.¹²

Table 1. Values of Industrial Production in Hungarian Empire in austro-hungarian crowns in the Years 1898, 1913 and Share of Slovakia at the Industrial Production in the Year 1913

Branch	1898 in Thousand K	1913 in Thousand K	Slovakia 1913 in Thousand K	Slovakia 1913 in %
Metallurgy and metallurgical treatment	184 125	503 087	135 194	26,9
Mechanical engineering	167 106	305 014	12 362	4,1
Manufacture of building materials	51 309	136 581	26 667	19,6
Wood-working industry	96 726	224 075	45 213	20,2
Leather and rubber industry	30 928	91 249	25 032	27,4
Textil industry	53 473	208 629	70 190	33,6
Clothing industry	20 407	33 393	1 965	5,8
Paper and pulp mills	15 955	52 520	28 193	53,7
Foodstuff industry	645 978	1 287 707	194 934	15,1
Chemical industry	83 831	241 993	43 039	17,8
Printing industry	17 079	50 489	950	1,9
Total	1 366 917	3 134 737	583 739	18,6

Sources: I. T. Berend a M. Szuhay, *A Tökés gazdaság története Magyarországon 1848–1944* (Budapest, 1975), p. 115; M. Strhan, *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921–1923* (Bratislava, 1960), p. 20.

Table 2. Share of Slovakia at the Number and Capital of Industrial Companies of Hungarian Empire in the Year 1917 (Capital in crowns)

Number of Companies		Slovakia	Capital in Thousand crowns		Slovakia
Total	Slovakia	in %	Total	Slovakia	in %
1 289	186	14,4	1 850 371	355 061	19,2

Source: *Compass Österreich-Ungarn*, 1 vol. (1918)

¹² The seven states were Austria, Hungary, Czechoslovakia, Poland, Roumania, Yugoslavia and Italy. See: G. Gratz and R. Schüller, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich-Ungarns – Die Tragödie der Erschöpfung* (Wien, 1930); P. R. Berger, *Der Donauraum im wirtschaftlichen Umbruch na dem Ersten Weltkrieg*, Dissertationen der Wirtschaftsuniversität Wien 35/1,2 (Wien 1982); A. Teichová, *Kleinstaaten im Spannungsfeld der Grossmächte* (Wien 1988) etc.

Table 3. Share of Slovakia at the Acreage of Agricultural Land and Forests of Hungarian Empire in the Thousand Hectares in Year 1910

Agricultural Land		Slovakia	Forests		Slovakia
Total	Slovakia	in %	Total	Slovakia	in %
21 976	2 959	13,5	8 754	1 658	18,9

Source: P. Zat'ko, *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky* (Bratislava, 1930), p. 40.

Integration of Slovakia into the economic space of Czechoslovakia 1918-1938 or “...If you pronounce ‘the industry and the railroad tariffs’ in Slovakia the echo will appear: ‘out with the Czechs’!...”

The territory of Slovakia became the key part of the new succeeding state of Czechoslovakia. From the ethnic-political and constitutional point of view the origin of Czechoslovakia meant the union of two, ethnically very similar nations – the Czechs and the Slovaks as well as numerous minorities, Germans, Hungarians and Ruthenians in one centralist state with the centralist government, situated in Prague. But from the social-economic point of view it meant the union of two heterogeneous units at the diametrically different level of economic and social development. Czech countries as the part of the industrial-agrarian Cisleithania with the most developed industry created an union with Slovakia, which represented an average of developed region in the mainly agrarian Transleithania. The new state gained also the economically under-developed part of Hungary – Carpathian Ruthenia. At that time 60–70 % of the industrial capacity of ex-monarchy was situated at the Czechoslovak territory but Slovakia's participation at the industrial potential of ČSR amounted only to 8–10 %.¹³

Following the long-term emancipation efforts of Hungary within the Hapsburg monarchy, Slovakia after represented 1918 a special economic entity of the new state with the independent infrastructure, orientation of the trade as well as its own economic, legal and taxes system. Thus Czechoslovakia took over the economic dualism of Austro-Hungary. This outlasted till the second half of the 20th century and in some directions even longer. That's why the Slovak economics had to face the consequences of disintegration of the economic space of the Hapsburg monarchy, or in other words the Hungary on one side, and at the other side had to overcome the economic dualism, aiming at the integration into the economic space of the new state. In connection with those processes that were accompanied by complex of other negative influences, the Slovak economics was afflicted by serious breakdowns and went through the radical restructuring.

¹³ J. Faltus, *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921–1923 v Československu* (Bratislava 1966), pp. 11–17; V. Lacina, *Formování československé ekonomiky 1918–1923* (Praha, 1990), pp. 170–171; E. Kubů and J. Pátek (eds), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami* (Praha, 2000), pp. 9–11.

The main causes of the economic problems of Slovakia after 1918 were the same as in the other successor states. They were a result of the disintegration of the common market of the Hapsburg monarchy and the loss of the traditional markets. Nationally political tensions among the successor states and the fear of the monarchy restoration prevented from utilisation of the peace agreements concluded after the war (Saint Germain Agreement and Trianon Agreement), recommending to stick to the non-customs trade relations for at least a certain period of time. The new states focused fully on building up their national economy.

Czechoslovakia introduced the duty as soon as in February 1919 and during the following month finished the separation of currency and introduced the Czechoslovak crown (Kč). Hungary, which after the disintegration of the Hungarian monarchy became Slovakia's most important foreign trade partner, created its own customs area in October 1919. During the years 1919–1921 after the war, the foreign trade was restricted also by the permit proceedings within the economy, which was directed and managed by the state. The trade with Hungary was greatly influenced by the safeguarding duties from 1925–1926 for import of agricultural products to ČSR. Those initiated the reprisals in Hungary. To conclude the international agreement with Hungary on duty and tariffs was possible only in the following year – in 1927. After the agrarian duties have been amended in 1930 by ČSR, Hungary gave a notice of termination of the agreement and the common trade collapsed. Despite the positive development of relations with other successor states of Transleithania, to enter into the agreements on duty and tariffs also with Romania and Yugoslavia was very difficult. The agreements were concluded only in 1930 and 1931. Slovakia partially replaced the loss of the markets of successor states of Hungary by exports to the markets of Western Europe to the Czech countries and overseas. The market orientation of the Slovak companies has fully changed from south-east direction towards Hungary and Balkan countries to the direction west. Lagging of the central and eastern regions of Slovakia came as the consequence and following that, the centre of the economic activity and development has been transferred to the western regions.¹⁴

The development of foreign trade was substantially influenced also by the economic policy of ČSR in the field of currency. After the period of inflation in 1919–1921, which had much less turbulent course than the hyperinflation in the rest of the successor states, the government decided in 1922 to take a foreign loan and on deflation of currency. The exchange rate of the Czechoslovak crown towards the Swiss franc doubled and became stable at 16 centimes. Deflation contributed to the stability of currency as well as to the stability of the whole economy. This situation lasted for a long period till the beginning of thirties. It strengthened the position of domestic market oriented importers but dramatically worsened the position of exports. In mid of thirties the government decided on the opposite procedure. In order to support the export double devaluated the currency in 1934

¹⁴ Romportlová (1986), pp. 66–72; L. Hallon, „Prehľad vývoja zahraničného obchodu Slovenska v rokoch 1918–1929“, *Historické štúdie* 36 (1995).

and 1936. The content of gold in the crown has been decreased from 44,56 mg to 31,21 mg. The government accepted also some other measures but to get over the 70 % decrease in the exports, caused by the great economic crisis has been managed only partially. That's why the domain of the Slovak economy in thirties became the domestic trade.¹⁵

A large part of the Slovak society ascribed the economic problems of Slovakia caused by the necessary change in the market orientation and the restructuring that followed to the economic policy of the central government in Prague. Whole of the political spectrum of the Slovak nation welcomed at first the breaking through laws of the "revolutionary" period of 1919, especially the so-called Validation Act, Land Reform Act and Electrification Act. They provide the hope for strengthening the position of the Slovak capital, for subdivision of the Hungarian landlords' land and for the help of the state in modernisation of economy. Under the burden of consequences caused by the disintegration of the united market and collapse of the Hungarian transport system the relations towards government had changed. Then came the other difficulties with integration of the Slovak economy into the economy of ČSR and the pressure of the Czech competition. Slovak companies sector was still requesting the protective hand of the industrialisation policy, lost after the decline of Hungary. But the government stopped the direct interfering into the production and trade in 1922. Slovakia's industry has been labelled as an artificially built "glass house" and Slovakia was to become the agrarian background of the Czech countries.¹⁶

The government elaborated program designed to overcome the economic dualism between the Czech lands and Slovakia and established the Ministry of Unification. But during the twentieth the process of overcoming the differences, especially in the field of transport and legislation was lagging and the Slovak opposition, demanding autonomy, exploited the situation. Opposition under the leadership of Andrej Hlinka requested constitutional as well as the economic autonomy. They were thinking about partial customs protection within the ČSR. "Slovák" a paper of Slovak opposition read: "...introduction of the industrial tax is the unavoidable precondition of economic development of Slovakia..."¹⁷

Under the pressure of the great economic crisis the government circle's strategy started to change. In addition to the pro-export measures started in 1934 the direct intervention into the agriculture in form of crop monopoly and different restriction measures. A compulsory creation of cartels, namely in the food industry was introduced. The investment activities of state increased thanks to the various internal loans and funds, especially in the field of infrastructure. By promise of the state orders for army the government motivated the Czech capital to investing in Slovakia. The reason behind this was the ever-growing thread of aggression

¹⁵ Kubů and Pátek (2000), pp. 20–21.

¹⁶ L. Hallon, „Hospodárske aspekty česko-slovenského vzťahu v rokoch 1918–1945“ Česko-slovenská historická ročenka (1999), pp. 114–117.

¹⁷ Ibid.; „Autonómia“, Slovák 7 (4.–5. 8. 1925), nom.173–174.

from the nazi Germany while Slovakia started to seem as a potential military rear. Getting rid of the economic dualism has been speeded up substantially and was in fact finished.¹⁸

After the origin of ČSR, the main positions of Hungarian and partially also of the large Austrian banks working in the company's sphere in Slovakia were taken over by the Czech and Czech-German banks. Namely Živnostenská banka, Česká eskomptní banka, Česká banka Union, Banka československých legií, Moravská agrární a průmyslová banka etc. and by the concerns interconnected to them, above all mining and metallurgical concerns Báňská a hutní společnost and Vítkovické horní a hutní těžířstvo, chemical concern Spolek pro chemickou a hutní výrobu, engineering firms Škoda and Československá zbrojovka Brno and footwear firm Baťa. This happened under the Validation Act, by means of so called repatriation of the capital or by some other means. In 1917 five biggest Budapest banks co-operating with the Viennese banks¹⁹ managed 51% of the shareholders equity of Slovak factory capital. Until the end of 1928 the validation, meaning in this case moving the seat of the company to ČSR, and followed by the penetration of domestic capital, included 69 Hungarian companies with overall capital of Kč 510,8 mil plus several Austrian companies. The transport companies overtaken by the state had a lions share. At the Slovak territory the validation lagged behind, up to the signing of the agreement with Hungary in 1927. The Czech capital expanding to Slovakia used mainly the repatriated capital, which meant the purchase of shares at the stock markets in Budapest and Vienna. Till 1938 it gradually gained control over 70 % of the shareholders equity of Slovak share companies. To give an example: in 1936 the Živnostenská banka was controlling directly or through an intermediary around 23 % of the overall volume of the Slovak company's capital. After 1938 the importance of foreign investment decreased substantially.²⁰

After initial problems at the beginning of twentieth, the Slovak capital, represented by the two bigger institutions, Slovenská banka and Tatra banka increased its participation in company's sector to the approximately 15–20 % in 1922. But until 1936, weakened by the deflation policy, several crises in-between the wars and by its own lack of experience had to retreat from its positions to the participation of 10 %. In banking sector the Slovak capital was a little bit more successful. In a short time between 1918–1921 it increased its participation at the shareholders equity of trading banks from 17 % to 51 % at the expense of domestic Hungarian

¹⁸ Dejiny Slovenska, vol. 5 (Bratislava, 1985), pp.224–232; V. Lacina and L. Slezák, Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR (Praha, 1994), pp. 109–124.

¹⁹ The five main Budapest banks were Pesti Magyar Kereskedelmi bank (Budapest Hungarian Commercial Bank), Magyar Általános Hitelbank (Hungarian Universal Credit Bank), Pesti Hazai Első Takarékpénztár (Budapest Domestic First Saving-bank), Magyar Bank (Hungarian bank) and Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank (Hungarian Escont and Bill of exchange Bank). From main Austrian banks had Wiener Bank- Verein, Niederösterreichische Escompt Gesellschaft, Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Österreichische Boden –Credit Anstalt, Zentraleuropäische Länderbank participations in slovak enterprises.

²⁰ Compass Österreich – Ungarn, vol. 1 (1918); Deset let Československé republiky, vol. 2 (Praha, 1928), p. 147; Statistická ročenka Republiky československé (1938), p. 107.

and German banks. But from the end of the twentieth the influence of Czech capital gradually started to expand also in the banking sector. The small, local financial institutions supported by the state proceeded successful development.

Table 4. Participation of the Czech, Slovak and Foreign Capital at the Capital of Slovak Industrial, Trading and Transport Companies in the Year 1936 in million crown

Capital Total	Czech Capital	in %	Slovak Capital	in %	Foreign Capital	in %
1 754	1 201	68,5	170	9,7	383	21,8

Note: Values for the Czech and Slovak capital are approximate
Source: Statistická ročenka Republiky československé (1938), p. 107.

Table 5. Participation of the Slovak, Czech, Hungarian and German Banks at the Volume of Deposits of Trading Banks in million crown in Slovakia in the Years 1918 and 1938

	1918		1938	
	Deposits	in %	Deposits	in %
Slovak Banks	137,1	11,4	1 163,2	41,0
Branches and Affiliated Banks of Czech Banks	–	–	1 001,0	35,3
Hungarian and German Banks	1 060,3	88,6	669,6	23,7
Total	1 197,4	100,0	2 833,8	100,0

Sources: J. Skorkovský, *Banky a peňažné ústavy na Slovensku a Podkarpatskej Rusi* (Bratislava, 1923), p. 134; Š. Horváth and J. Valach, *Peňažníctvo na Slovensku 1918-1945* (Bratislava, 1977), pp. 174–176.

Slovak industry, under-developed and weak was strongly afflicted by the consequences of restructuring. After the sudden extraction from the united economy of Hungary it was characterised by the structural disproportion between the individual sectors that were underestimated and not sufficiently represented, for example between metallurgy and engineering industry. The disintegration of Hungarian market brought the strongest damages to the best developed branches that lost a part of ex-Hungarian markets and in the new state they had to face the competition of Czech industry. Particularly, the metallurgy and some branches of the textile, glass and chemical industries. Some industry branches were more vital and found the new markets at the Czech market, at the demanding market of the Western Europe, overseas and more and more also at the domestic market. Most of all it was the mining industry, cement works, woodworking industries, paper and cellulose production, electricity production, but also branches producing the

²¹ „Slovenské národné peňažníctvo v Československu“, *Prúdy* 6 (1922), pp. 40–42; L. Hallon, „Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu v účastinárskych podnikoch 1918–1929“ *Historický časopis* 46 (1998), pp.230–236; Statistická ročenka Republiky československé (1938), p. 107.

ready-made products like electrical industry, printing industry, some branches of textile and food industry. As a consequence came the stagnation of the overall volume of the industrial production at the level of 1913 and this lasted up to the end of twentieth. This has changed during the following decade when it came to the inflow of the Czech capital mostly to the engineering and chemical industry in order to meet the requirement of army.²²

While the interest of the foreign capital was low and the Slovak capital itself was weak, the Czech capital, which was the only hope of the Slovak company's sector was flowing only to the promising industries. Production branches with surplus capacity in ČSR, like iron metallurgy surrendered after 1918 and after restructuring, to the lack of capital. The biggest ex-Hungary mining and metallurgy company Rimamurány Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság liquidated after an agreement with two biggest mining and metallurgy companies in ČSR Banská a hutní spoločnosť a Vítkovické horní a hutní těžířstvo their branches at the Slovak territory for the redundancy payment. The iron works participation at the industrial production of Slovakia dropped from the 11 % in 1910 to 3 % in 1930. At similar occasion the Czech capital was labelled as "the liquidator of the Slovak industry".²³

Table 6. Number of Gainfully Employed Persons in Slovak Industry, 1910, 1930, 1937, 1946

Branch	1910	1930	1937	1946
Manufacture of buildings materials	5 986	12 877	8 349	7 952
Glass works and stoneware industry	3 429	2 684	1 786	2 284
Mining	9 600	11 037	11 535	12 744
Metallurgy and metallurgical treatment and Mechanical engineering	17 927	14 136	25 662	27 162
Chemical industry, Rubber and asbestos processing	2 474	4 176	6 796	10 669
Paper and pulp mills	4 291	5 412	5 819	7 712
Textil industry	9 758	10 119	8 852	15 853
Printing industry	248	978	1 704	2 606
Leather industry	1 267	1 277	2 994	6 887
Wood-working industry	9 678	13 192	11 796	12 814
Foodstuff industry	12 091	11 147	15 168	15 512
Clothing industry	1 473	1 826	355	3 412
Individual power plants	533	1 386	4 099	5 004
Building industry	4 618	14 353	16 000*	20 805
Total	83 375	104 600	120 915	152 027

Note: * = Number is estimated

Source: J. Faltus and V. Průcha, *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945* (Bratislava 1969), pp. 287–288.

²² L. Hallon, *Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok?* (Bratislava, 1995), pp. 68–88, 147–166; *Slovenský priemysel* 4 (1929), pp. 30, 34–78, 158–160.

²³ Strhan (1960), pp. 116–120; A. Teichová, *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938* (Praha 1994), p. 59.

Consequences caused by the infrastructure and the transport network disintegration, especially that of the railroads is to be considered the common denominator of the economic problems of Slovakia in the observed period. 89 % of the length of the railroads in Slovakia was built till 1915. After the rise of ČSR it was necessary to unify the transport system by rebuilding the main Slovak traction from the north-south to the transversal traction towards the Czech countries and also to unify the tariffs system. This was achieved by nationalising of the private railroads, which represented 44 % of the Slovak railroad net. In Czech lands the participation of national railroads with lower tariffs was higher, thus advantageous for the Czech producers in comparison to the Slovak ones. One of the disadvantages was for Slovakia also the geographical location towards the western market and to the port of Hamburg. This also contributed to the higher cost of transport. Getting rid of those difficulties in transport was not easy and went very slowly. The nationalising of the private railroads running under the Validation was finished only in 1932. Building up of the connection with Czech countries as well as of the missing parts of the railroads has been speeded up during the thirties thanks mainly to military and strategic reasons. The so-called transport problem represented another source of the tension in the Czecho-Slovak relations. Slovak national economist Š. Janšák proclaimed in 1926: “if you pronounce ‘the industry and the railroad tariffs’ in Slovakia the echo will appear: ‘out with the Czechs!’ ...”²⁵

Building up of the modern Slovak net of roads was at the beginning. The development of the ship transport on the Danube was advancing well, especially after building of new ports and so was the development of communications especially electrification. This happened thanks to the five companies with the participation of state. The participation of the electrified seats increased to 30 % in 1938 compared to the 2,2 % in 1918.²⁶

The Slovak agriculture also went through the restructuring but its situation compared to that of the industry was much better. With the rise of ČSR came the land reform and Slovakia took over from Hungary part of its agricultural production supply for the Czech countries as well as production from several other regions of ex-Hungary. Under the Land Reform Act people were given opportunity to buy a portion of land so some 29 % of the whole area of the cultivated land in Slovakia, previously the property of Hungarian nobility and the church came to the hands of 187 thousand small farmers and two thousand landlords. In this way the disproportional 30 % share of the latifundia at the overall acreage of the cultivated land

²⁴ O priemysle Slovenska (1924), pp. 33–34; Slovenský priemysel 3 (1928), s.155; Hallon, Industrializácia...(1995), pp. 44–46, 88–89, 152–154; I. Jakubec, „Problematika československo-rakouských dopravních vzťahů po první světové válce“, Československo a střední Evropa v meziválečném období, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3 (1994), pp. 195–196, 201, 205.

²⁵ Š. Janšák, „Národohospodársky žurnalizm“, Prúdy 10 (1926), p. 57.

²⁶ J. Tibenský and O. Pöss (ed.), Priekopníci vedy a techniky na Slovensku, vol.3 (Bratislava 1999), pp.318, 324–326.

decreased as well as did the number of small farms comprising of area less than 5,7 ha whose owners in 1918 represented 70 % of the peasantry.²⁷

The reduction in pressure caused by the Hungarian production and protective customs measures of 1925–1926 and than in 1930 opened substantial portion of the Czech market to Slovak agricultural products. The exports comprised mainly of cereals, corn and live animals but the positive development concerned mostly productive parts of the south-west Slovakia. These regions changed their orientation from markets in Vienna and Budapest and focused on the Czech countries. In central and eastern Slovakia only small part of the economy focused on the production of the market. The positive development has been in 1928 interrupted by the agrarian crisis. It was possible to overcome the crisis by accepting state's intervention to the sector of production and trade.²⁸

Table 7. Volume of Production of Cereals in Slovakia in the Thousand Ton

	average	of Years	average	of Years
Cereal	1909–1915	1920–1924	1929–1933	1934–1938
Wheat	335	331	479	553
Rye	231	228	301	269
Barley	460	407	463	403
Oat	214	215	213	193
Corn	122	161	157	170

Sources: Prvá zpráva Zemedelskej rady pre Slovensko (1921-1923); Zprávy Státního úřadu statistického 2–6 (1920-1925), 10-14 (1929-1933), 15-19 (1934-1938).

Table 8. State of Breeding Animals in Slovakia in the Thousand Pieces, 1911, 1925, 1930 and 1937

	1911	1925	1930	1937
Horses	238	246	266	256
Cattle	1 101	1 036	991	1 185
Sows	676	639	630	788
Sheep	994	634	448	484

Sources: Ibid; Statistická příručka Republiky československé vol. 2 (1925).

The revitalisation of the Slovakia's industrialisation in 1934–1938 came too late to lower the tensions in national relations. Political opposition took the straight forward orientation to the constitutional and economic autonomy. This was achieved on October 6th 1938 after signing of “the Munich dictation” (Munich Agreement)

²⁷ Dejiny Slovenska, vol. 4 (1986), pp. 130–132; J. Faltus and V. Průcha, *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945* (Bratislava 1969), pp.145–146, 157.

²⁸ J. Veselý, *Dvadsať rokov aktívnej práce v prospech zemedelských potrieb Slovenska*, (Bratislava 1938), pp. 30–50; Faltus and Průcha (1969), op. cit., pp. 166–174;

the document, by which the world powers left Czechoslovakia at mercy of the Nazi Germany. According to German dictation Slovakia had to surrender to Hungary and partly also to Poland and Germany 21 % of its territory, 33 % of the overall acreage of agricultural land and approximately 20 % of its industry potential. Autonomous Slovakia had its own government and parliament and started to develop the totalitarian system. This process has been speeded up after the proclamation of independent Slovak republic on March 14th 1939.²⁹

Slovak economy as a part of the large-spaced economy of the Nazi Germany 1939–1945 or “Dream of the independent economy”

The government of Slovak republic proclaimed the policy of return to the purposeful industrialisation based on the Hungarian example. They promised the “nationalisation” of the Czech and Jewish capital as well as finishing of the Land Reform. This won them support of the whole scale of Slovak society. In 1940 the government passed the laws supporting industry, providing reduction of the transport fees, reduction of taxes and fees, state guarantees for loans and also some subsidies on paying back the interests on investment loans. Collection of laws of 1940–1942 enabled the aryianization of the Jewish capital, non-movable property and land.³⁰ But in reality under the so-called “protection agreement” Slovakia became the political and economic satellite of fascist Germany. The projects of “nationalisation” of the Czech capital have been fulfilled only partially. The Czech capital has been replaced by the German one. The German capital penetrated to Slovakia through the headquarters of the Czech concerns and large banks which until 1938 controlled the Slovak economy. So in the constitutional and institutional level here came to the disintegration but at the economic side, the both parts of the previous state have been sucked together into the large-spaced German economy.³¹

In 1938–1942 the participation of the German capital in Slovak industrial shareholders companies increased from 4 % to 51,7 %. Concerns like A. G. Reichswerke Herman Göring, I.G.Farbenindustrie as well as the large Deutsche Bank and Dresdner Bank took over the key companies, among them were the Dynamit-Nobel in Bratislava, state iron works and new arms factory, companies built by the Czech firms Škoda and Československá zbrojovka Brno. Ambitions of the Slovak capital remained restricted to several medium large Jewish companies under aryianization. Participation of the Slovak capital in the industry sector

²⁹ Munich Agreement was signed among Germany, Great Britain, France and Italy September 30th 1938; *Dejiny Slovenska*, vol. 5 (1985), pp. 278–283; Faltus and Průcha (1969), pp. 308–313.

³⁰ The currency of Slovak republic was Slovak crown (Ks). I. Kamenec, *Po stopách tragédie* (Bratislava, 1991), pp. 55–81, 99–118.

³¹ L. Lipták, *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom* (Bratislava, 1960), pp. 88–89, 153; Š. Horváth and J. Valach, *Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945* (Bratislava, 1977), pp. 171–181.

increased during 1938–1942 only moderately from 11,4 % to 18,3 %. And again, in the banking sector, the Slovak capital was more successful. After an agreement with the representatives of German capital started to control branches and affiliated banks of the large Czech banks.³²

Table 9. Participation of the German and Slovak Capital in the Slovak Industrial Companies in the Million Slovak crowns in the Years 1938 and 1942

	1938		1942	
	Capital	in %	Capital	in %
Slovak Capital	113,9	11,4	277,0	18,3
German Capital	40,2	4,0	784,1	51,7
Czech and other Capital	843,6	84,6	454,5	30,0
Total	997,7	100,0	1 515,6	100,0

Source: E. Lipták, *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom* (Bratislava, 1960), pp. 88-89, 153.

During the years of war prosperity in 1939–1944 the Slovak economy fulfilling the role of Germany's and its satellites supplier of raw materials, semi-finished products and military technology witnessed substantial increase in the industry and trading sector.

In 1943, when the prosperity culminated the volume of industrial production has been approximately 50 % higher compared to 1939, especially in engineering industry, chemical industry, textiles industry and footwear production as well as in other industries branches. During those years the value of exports increased of 120 %. Also the Slovak agriculture witnessed much higher sales but as soon as in 1940 the volume of production started to decrease as a consequence of war situation. The land reform, declared by the government remained restricted to the aryanization of the Jewish land, which satisfied 22 000 people interested.³² The development of infrastructure continued by fulfilling the plans of thirtieth, by building up the railroads, communications and electrification. In 1945 there were 45 % of seats in Slovakia electrified.³³ The economic suppression of Germany gradually grew into the open exploitation of Slovak economy and the resistance against Germany as well as against the domestic collaborationist regime of Josef Tiso was growing rapidly. In August 1944 the resistance in Slovakia became an anti-fascist revolt.

Conclusion

Despite the prosperity increase of the industrial production in 1939–1944 there has been only a small shift in industrialisation of Slovakia. During the long period of 1910–1946 the participation of residents active in industry has been increased

³² Faltus and Průcha (1969), pp. 337,364,394.

³³ Tibenský and Pöss (1999), pp. 318, 324–326.

only from 20,9 % to 25,7 %. ³⁴The increase in industrial capacity was sufficient only to cover the moderate increase in natural population growth. This happened because the promising rise of economic development of Slovakia was after 1918, as well as during 1938–1939 and again in 1945 repeatedly afflicted by process of economic disintegration and forming of new national economies. Those processes were accompanied by the complicated restructuring of all sectors of economy, by huge transfers of capital, by currency reforms as well as by substantial changes in the economic policy of government. At the same time there was also an influence of crises in the world economy and of whole complex of negative factors, which retarded the development of poorly developed Slovak economy. At the same time the processes interrupted the integration of Slovakia into the international integration process in frame of higher economic entities of Hungary, the in-between the wars Czechoslovakia and the large-scale economy of Germany. After the Second World War the economy of the Slovakia and of the Czech lands was reunited but now under new geopolitical and internal economic-political conditions.

POVZETEK

Gospodarski razvoj Slovaške v luči srednjeevropske gospodarske integracije in dezintegracije v obdobju med 1867 in 1945

L'udovit Hallon

V obdobju med 1867 in 1945 je bil gospodarski razvoj Slovaške vezan na tri državne ureditve. To je bila ena od posledic gospodarske integracije in dezintegracije srednjeevropskega prostora. Razen kratkega obdobja med 1939 in 1945, ko je Slovaška postala Republika Slovaška, je bila zmeraj vključena v večjo upravno tvorbo in od nje tudi gospodarsko odvisna.

Gospodarski model habsburške monarhije, ki je temeljil na izmenjavi industrijskih in kmetijskih proizvodov med Cislajtanijo in Translajtanijo, je povsem ustrezal željam avstrijskih industrijskih in finančnim krogov in prav tako vladajočega sloja ogrskih veleposestnikov v obdobju po koncu fevdalizma. V zadnji tretjini 19. stoletja pa je postajalo zmeraj bolj jasno, da predstavlja ta model za Ogrsko veliko pomankljivost. Zato se je gibanje za neodvisnost, ki so ga podpirali zagovorniki industrializacije Ogrske, pa tudi takratna politična opozicija, počasi krepilo. Industrializacija je postala orodje za vzpostavitev gospodarske neodvisnosti oziroma avtonomnosti ogrskega dela monarhije.

Industrializacijska politika ogrske vlade je bila najbolj vidna ob sprejetju štirih zakonov – takoimenovanih Industrijskih zakonov - v obdobju med 1881 in 1907. Ti zakoni so omogočali izvedbo ukrepov, ki so bili podkrepiljeni z vrsto ugodnosti za sistem polnih preferencialov, ki so jih lahko dobili industrijski vlagatelji. To so bili zmanjšanje davkov, oprostitev stroškov, ugodne transportne tarife, nabava energije in surovin po proizvodni ceni, zagotavljanje državnih naročil in drugih posebnih ugodnosti, investitorji pa so lahko tudi zaprosili za takojšnjo državno subvencijo. Ozemlja Slovaške je veliko prispevalo k procesu osamosvajanja. Delež subvencij se je povzpел na eno tretjino končne vsote. Načrti vlade o enotnem ogrskem, se pravi madžarskem narodu, so obenem vključevali tudi izgradnjo neodvisnega, a obenem združenega ogrskega gospodarstva. Zato so bili rezultati osamosvajanja slovaškega kapitala zelo skromni. V letu 1917

³⁴ Faltus and Průcha (1969), p. 278.

je bilo samo 2,4 % osnovnega delniškega kapitala v industriji na ozemlju današnje Slovaške v slovaški lasti.

Po letu 1918 je slovaško ozemlje postalo ključen del novonastale češkoslovaške države. Z družbenoekonomskega vidika je to pomenilo združitev dveh heterogenih enot, katerih gospodarski in družbeni razvoj sta si bila diametralno nasprotna. Češke dežele, ki so bile del industrijsko-agrarne Cislajtanije in so imele najbolj razvito industrijo, so se združile s Slovaško, ki je v pretežno poljedelski Translajtaniji predstavljala povprečno razvito regijo. Novonastala češkoslovaška država je nasledila tudi gospodarsko nerazviti del Ogrske, to je Podkarpatško Rutenijo. V tem obdobju je bilo med 60 % in 70 % proizvodnih zmogljivosti bivše monarhije na ozemlju Češkoslovaške, vendar je bil slovaški delež v industrijskem potencialu češkoslovaške zgolj med 8 % in 10 %. Vlada je izdelala program, ki naj bi zmanjšal gospodarske razlike med češkimi deželami in Slovaško in je v ta namen ustanovila Ministrstvo za skladni razvoj. V 20. letih preteklega stoletja pa je proces zmanjševanja razlik, še posebno na področju prometa in zakonodaje, pričel nazadovati. To situacije je izkoristila slovaška opozicija, ki se je zavzemala za avtonomijo Slovaške.

Po prvotnih težavah v začetku 20. let je slovaški kapital, ki sta ga predstavljali dve večji ustanovi, to sta bili *Slovenská banka* in *Tatra banka*, leta 1922 povečal svoj delež v gospodarskem sektorju na približno 15 % do 20 %. Zaradi deflacijske politike, kriz in pomanjkanja izkušenj pa se je do leta 1936 ta delež zmanjšal na 10 %. Na področju bančništva je imel slovaški kapital malce več uspeha. V kratkem obdobju med 1918 in 1921 je povečal svoj delež v delniškem kapitalu poslovnih bank od 17 % na 51 % na račun domačih ogrskih in nemških bank. Od konca 20. let pa je vpliv češkega kapitala začel počasi naraščati tudi v bančnem sektorju. Majhne lokalne finančne ustanove, ki jih je podpirala država, so se uspešno razvijale. Nerazvito in šibko slovaško industrijo so posledice prestrukturiranja močno prizadele. Po nenadnem izstopu iz združenega ogrskega gospodarskega sistema je bilo zanjo značilno strukturno neravnovesje. Razkroj ogrskega trga je najbolj škodil najrazvitejšim vejam gospodarstva, ki so izgubile del tega trga, v novonastali državi pa so se spopadale s češko industrijsko konkurenco. Tujega kapitala Slovaška ni prav dosti zanimala, sam slovaški kapital pa je bil šibek; češki kapital, ki je za slovaški gospodarski sektor predstavljal edino upanje, pa se je usmerjal le na obetavna industrijska področja. Čeprav je šlo skozi obdobje prestrukturiranja tudi slovaško kmetijstvo, je bilo v primerjavi z industrijo v mnogo boljšem položaju. Ker je nastanek češkoslovaške republike s seboj prinesel tudi zemljiško reformo, je Slovaška od Ogrske prevzela tudi del kmetijske oskrbe za češke dežele.

Med drugo svetovno vojno je nastala samostojna Republika Slovaška. Slovaška vlada je napovedala povratek k namenski industrializaciji, zasnovani na madžarskem primeru. Obljubila je »nacionalizacijo« češkega in židovskega kapitala in dokončanje zemljiške reforme, kar ji je zagotovilo podporo celotne slovaške družbe. Leta 1940 je vlada sprejela zakone, ki so podpirali industrijski razvoj, uvedla zmanjšanje transportnih stroškov, znižanje davkov in stroškov, državno garancijo za posojila in določene subvencije za odplačevanje obresti na investicijska posojila. Vrsta zakonov, ki so bili sprejeti v obdobju od 1940 do 1941, je omogočila »arianizacijo« židovskega kapitala, nepremične dediščine in zemlje. V resnici je s takimenovanim »zaščitnim sporazumom« Slovaška postala politični in gospodarski satelit Nemčije. Proces »nacionalizacije« češkega kapitala je bil izveden le delno. Češkega je nadomestil nemški kapital. Ta kapital je prodiral na Slovaško preko sedežev čeških koncernov in velikih bank, ki so do leta 1938 kontrolirale slovaško gospodarstvo.

Zapisi

Matej Župančič

Slovani vojvode Ivana

Ob koncu leta 2007 je pri založbi Leykam int. v Zagrebu izšla študija zgodovinarja mlajše generacije Maurizija Levaka o Istri v zgodnjem srednjem veku.¹ Posvečena je ozkemu časovnemu razponu od okoli leta 640 do začetka 9. stoletja. Prva letnica se nanaša na dejavnost opata Martina v Dalmaciji in Istri, druga pa na v bližini Kopra nastali historični dokument, ki je prvič neposredno spregovoril o stalno naseljenih Slovanih; predvsem slednji kar že nekaj časa vzburja zgodovinsko srenjo zaradi nacionalnega naboja, ki ga vsebuje ali ki mu ga pripisujejo. V tokratnem prikazu bomo opozorili na izredno kompleksnost problema, ki se ga avtor loteva tako s pomočjo zgodovine, kot tudi jezikoslovja in arheologije.

Knjigo je avtor razdelil na več poglavij: *Uvodnim razmišljanjem* sledita *Pregled pisnih virov* o Slovanih v Istri do dokumenta zbora ob Rižani ter *Pregled zgodovinopisja*, v katerem naj bi bili upoštevani avtorji, ki so se vsaj dotaknili Slovanov vojvode »Ivana« oziroma »Janeza/Giovannija«. Sledi poglavje *Poreklo »Slavena vojvode Ivana«*, ki je najboljše in notranje podrobno deljeno. Delo zaključujejo *Razmišljanja*; dodane pa so seveda bogate navedbe virov z literaturo ter koristno kazalo nekaterih oseb, tako modernih kot historičnih, omenjenih v knjigi. Knjigi so dodani izbor slik z odličnimi posnetki plastike s pleteninasto ornamentiko in tematski zemljevidi Istre.

M. Levak locira (str. 16) shod dokaj nejasno »kraj Rižane«, a v samem dokumentu piše »in loco qui dicitur Risianum«: to naj bi bil Rižan, kar je staro ime za sedež župnije Lazaret pri Bertokih. Kraj je bil dostopen po morju in po reki Rižani, pa tudi po tedaj še prehodni rimski cesti *Tergeste-Parentium*. Na desnem bregu reke je bil nedavno izkopan velik rimski naselbinski in grobiščni kompleks; poleg tega leži na stari meji antične Italije, a je tudi zadnje naselbina v dolini Rižane pred Predloko, ki pa ne spada več v koprski teritorij. Mogoče je izbira kraja nekako podobna izbiri za sestanek leta 1199 »na meji Pule med Gočanom in Barbanom«,² pri čemer gre pri rižanskem zboru za višji nivo odločanja.

Pregled zgodovinopisja o listini iz leta 804 uvede avtor sicer s P. Kandlerjem (1875), a bi ga lahko, že zaradi zanimivosti, s F. Ughellijem in še bolj s Koprčanom

¹ Levak, Maurizio, *Slaveni vojvode Ivana: kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*. – Zagreb: Leykam international; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2007. – 143 str., slikovne priloge. Zbirka: Monografije iz hrvatske povijesti. – 160 kun.

² Maurizio Levak, *Slaveni vojvode Ivana: kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*. Leykam int. Zagreb 2007, str. 92.

Gr. Carli-Rubbijem (1760).³ Osrednjo temo knjige avtor korektno osvetli s pogledi mnogih zgodovinarjev. Večina njih meni, da je vojvoda pripeljal Slovane s severa, nekako iz prostora današnje Slovenije. Neven Budak trdi, da so Slovani že naselili Istro iz Dalmacije pred frankovsko osvojitvijo, kar naj bi dokazovalo staroslovansko grobišče v Žminju. Pripomniti moramo, da je grobišče verjetno mlajše.⁴ Med avtorji Levak omeni tudi Luko Kirca, ki je bil skoraj osamljen v trditvi, češ da vojvoda ni pripeljal Slovanov v Istro, pač pa da so se ti tam naselili že po letu 611, in pred prihodom opata Martina; ti Slovani naj bi po letu 804 ostali v Istri. Do neke mere podobno naj bi razmišljal tudi L. Margetić. Ni odveč omeniti, da je Kirac pisal med vzponom fašizma v dvajsetih letih.

V osrednjem delu *Podrijetlo »Slavena vojvode Ivana«* obravnava avtor možnosti, a tudi verjetnost, da bi bili ti Slovani dovedeni s področja današnje Slovenije. S podrobno analizo izključi to možnost, tudi možnost naselitve iz »kontinentalnega« dela Istre. Hkrati avtor (str. 40) ugotavlja, da so govori južno od Dragonje, z izjemo mejnega področja na Buzetskem, brez sledov slovenskega jezikovnega vpliva. Izključuje tudi možnost, da bi Franki naseljevali iz severa le do Dragonje, saj to bi pomenilo, da bi se naseljevanje Slovanov tikalo področja le ene občine (tržaške), ne pa cele Istre, kot sledi iz teksta listine. Pripominjamo, da je iz seznama mest, ki jih omenja listina, izvzet Koper, čeprav se shod dogaja na »koprskem teritoriju« in delegate tam sprejme gradeški patriarh. Še manj je po avtorju verjetno, da bi Franki naseljevali Slovane iz hrvaških etničnih področij vzhodno od Istre (str. 40–41).

Naseljenost Slovanov pred frankovsko kolonizacijo v Istri je ključna za razmišljanje avtorja. Glede tega je zanj zgovoren in pomemben, v določenem smislu prvovrsten, vir o dejavnosti opata Martina v Dalmaciji in Istri, kjer je opat iskal in od poganov odkupoval ujetnike: [papež] »*Joannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scholastico, sedit annum unum, menses novem, dies octodecim. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam, seu Istriam, multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem, propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus*«. ⁵ Opatova dejavnost se nanaša na čas okoli let 640–642. Področje, ki so ga Slovani zavzeli po priselitvi v Istro, je za sedaj še v domeni arheologije, saj od vesti o nalogi opata Martina do listine iz leta 804 viri o Slovanih molče (str. 55): menimo, da je v prvi vesti prisotnost Slovanov morda le implicitna in ni eksplicitno potrjena. V razpravo bi bilo treba vključiti tudi vest o begu iz ujetništva, nekje v Panoniji, približno v istem času,⁶

³ Ferdinando Ughelli, *Italia sacra*, 1640²; Gian Rinaldo Carli-Rubbi, *Del governo, magistrati, tributi e calamità della Provincia d'Istria, dai Goti fino al secolo X e dell'antica condizione di Giustinopoli, o Capodistria, nei secoli IX e X*. Venezia per Francesco Storti 1760.

⁴ Branko Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Arheološki muzej Istre (Posebno izdanje, HA 1), Pula 1987; Andrej Pleterski, Branko Marušić: *Starohrvatska nekropola u Žminju [recenzija]*, Arheološki vestnik 39/40, Ljubljana 1989, str. 649.

⁵ Anasthasius Bibliothecarius Abbas – *Historia De Vitis Romanorum Pontificum*. Migne PL 128, Ioannes IV, A.C. 639, Heraclii 30.

⁶ Bogo Grafenauer: *Spremnno besedilo*. V: Paulus Diaconus (Pavel Diakon), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Obzorja. Maribor 1988.

ko je begunec – praded Pavla Diakona – v gozdovih naletel na naselje Slovanov, ki je bilo nekaj dni hoda oddaljeno od Furlanije (P. Diakon, Hist. Langob., knj. IV, 37). Le domnevamo lahko, da se pripoved nanaša na gozdove med Snežnikom in Nanosom ob alternativni poti⁷ iz Panonije v Italijo. Omemba Slovanov v tem poročilu krajevno sicer ni zelo oprijemljiva, datirana pa je v skoraj isti čas, ko je deloval opat Martin.

V nadaljevanju avtor podrobno opiše obrambni bizantinski sistem v Istri. Povsem pravilno ocenjuje,⁸ da južne Istre ni branil od pozne antike naprej linijski sistem utrdb severno od Pulja, ampak da je bila obramba razpršena po polotoku, pač glede na koncentracije prebivalstva.

Riječ jezikoslovja: Avtor pripisuje lingvističnim dokazom posebno vlogo, saj je dialektologija, kot se zdi, dobro in podrobno obdelana za naš prostor. V severni in osrednji Istri prepozna dva arhaična čakavska dialekta. Gornjemirenski vsebuje tudi vplive slovenskih govorov, drugi (severnočakavski) pa mu predstavlja le del neke večje celote, ki sega čez Učko na vzhod vse do Bakra in na jug do severnega Lošinja. Seveda situacija, ki jo naše poznavanje arhaičnih dialektov opisuje, komaj seže v zreli srednji vek, bolj nazaj je stanje razložljivo le z retrogradnim sklepanjem. Poleg arhaičnosti dialektov poudari tudi vrednost toponomastike, še posebej ovrednoti toponim *Peruncovac* pri Gračišču v srednji Istri, pri razkrivanju in datiranju naselitvenih tokov. *Peruncovcu* se pridružuje tudi vrh *Perun* na Učki kot dominantna točka nad okolico. Ob ostankih kulta Peruna opozarja Levak tudi na kult sv. Vida, ki naj bi po splošnem mnenju nadomestil poganskega staroslovanskega Svetovida. Dodajamo, da je o prenosu Svetovidovega kulta na krščanskega sv. Vida v Istri pisal že Šonje.⁹ Posebej je obdelan nastanek hrvaških imen naseljenih krajev (Opatija, Vodnjan, Poreč, Pazin, Buzet, in drugi) iz romanskih osnov. S tem načinom sega analiza seveda dosti dalj v preteklost in bo v prihodnje predstavljala nepogrešljivo vez med poznoantičnim svetom in situacijo zgodnjega srednjega veka. Pogrešamo primerjavo z nekaterimi geografskimi imeni iz severne Istre (Piran, Trst, Rodik, Rižan, Tinjan ...). Toponimi, ki se končujejo na -an, -ana in ki so zgoščeni v južni Istri in okoli aglomeracije Trst–Koper, so dokaz o tem, da na vmesnem področju staroselsko prebivalstvo ni preneslo imen krajev novemu prebivalstvu ob prihodu. Lingvistične študije Istre obetajo v bodoče še dosti rezultatov.

Riječ arheologije: Glede na skromnost virov in zamotano preslojenost govorov bi pričakovali odločilno besedo prav s strani arheologije. A povedati je treba, da je uspelo nekako definirati le sloj nekropol barbariziranega prebivalstva z močnimi poganskimi elementi in nedvomno z vključenimi pripadniki barbarskih plemen, lahko tudi Slovanov. Najbolj so te nekropole opazne in raziskane v dolini Mirne,

⁷ Slavko Ciglenečki, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja (Der Verlauf der Alternativstrasse Siscia-Aquileia im Raum von Westdolenjsko und Notranjsko in der Zeitspanne vom 5. bis zum 6. Jh), Arh. vest. 36. Ljubljana 1985, str. 255–284.

⁸ Levak o.c., str. 57; Levak, M. Nastanek i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada. Annales, Ser. Hist. et soc. 17/2, Koper 2007, str. 305–314, posebej str. 310.

⁹ Ante Šonje, Sv. Juraj istočno od Grožnjana u Bujštini, Glasnik Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, br. 2, Zagreb 1973, str. 93–106.

nekateri z avtorjem vred tem nekropolam pripisujejo tudi grobišče ob ž.c. sv. Janeza Krstnika v Predloki; to pa se, pripominjamo, tudi po značaju gradiva iz bližnjega naselja vse do 7. stoletje približuje bolj Kopru in Trstu. Vsaj za severni del Istre lahko dodamo še grobišča pri Sv. Mihelu pri Starih Miljah,¹⁰ Lahovec¹¹ pod Križem pri Trstu, Kalaužnik¹² pri Črnotičah. Slovanskemu prebivalstvu v Istri pripisujemo pravzaprav le dve večji grobišči (Predloka, Žminj). V Predloki se uporaba staroselskega grobišča nadaljuje od konca 8. stoletja (tudi) z novim prebivalstvom. Dodati je treba, da je V. Šribar na primeru luničastih uhanov iz Muša v Furlaniji, Batuj v Vipavski dolini, Predloke in Žminja oblikoval hipotezo o toku prebivalstva iz Furlanije v Istro,¹³ ki pa je avtor ni upošteval.

Zgodnjesrednjeveško grobišče v Žminju¹⁴ sicer časovno izstopa iz okvira študije, a je lep primer plastovitosti naselitve oziroma delikatnosti kronologije. Slovani so se tja naselili po vsej verjetnosti iz okolice Vinodola, a ob tem se zdi, da v Žminju manjka prva vinodolska faza naselitve. Ali je uporaba obročkov z odelitvami na koncu prišla tudi konsekutivno iz Vinodola, ali pa kaže ta faza bolj na direktne severne, to je köttlaške vplive, bo treba še potrditi. Naselitev žminjskega slovanskega prebivalstva iz Vinodola brez odobritve karolinške oblasti v Istri ni sprejemljiva niti kot hipoteza, kakor tudi ne misel, da bi karolinška oblast v drugi fazi načrtno omogočala severne vplive le pri uvozu omenjenih obročkov oziroma njihovih nosilcev.

Že omenjeni Vinodol je primer mikroregije in je bil kot tak tudi obravnavan. Dodamo lahko še okolico Rodika (v Sloveniji), kjer je na osnovi detaljne analize lokalne ustne tradicije, vezane na posamezne toponime v okolici, uspelo izluščiti značaj kontaktov med staroselci in Slovani.¹⁵ Prav tako indikativna je lingvistična kontinuiteta etnonima *Rundictes* in toponima *Rodik*. Med oddaljenejšimi regijami sta vzorčni primer arheološke in zgodovinske retrogradne analize Bled¹⁶ z mnogimi slovanskimi grobišči v okolici in s številnimi listinami, podobno tudi poselitev vasi Police nad reko Idrijco na osnovi etnoloških in prostorskih interpretacij.¹⁷ Kontakti

¹⁰ Ludwig Karl Moser, Die Plattengräber von S. Michele ob Alt-Muggia in Istrien. *MAGW* 27, 1979, str. 75–78; Flego, S., Grobišče na hribu sv. Mihela pri Starih Miljah. *Jadr. koledar* 1981. Trst 1980, str. 233–240; Fulvio Colombo, Aldo Messina, Notiziola sulla necropoli del Monte S. Michele presso Muggia Vecchia. *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria* 2, 1983, str. 149–151.

¹¹ Stanko Flego, Lidija Rupel, Matej Župančič, Contributo alla conoscenza dei siti archeologici sul declivio tra Sistiana e Grignano. *Annales. Ser. Hist. et soc. Letn.* 11, št. 1=24 (2001), str. 157–180.

¹² Matej Župančič, Grobišče Kalaužnik in gradišče Mati božja pri Črnotičah v istrski Sloveniji (po L.K.Moserju) *Annales. Series historia et sociologia. Letn.* 16, št. 2 (2006), str.453–464.

¹³ Vinko Šribar, Prispevek arheologije k interpretaciji listine o Rižanskem placitu. Il contributo dell'archeologia all'interpretazione del documento del Placito del Risano *Acta Histriae. Št. 2* (1994), str. 103–114, 115–128.

¹⁴ Marušič o.c.; Pleterski o.c.

¹⁵ Božidar Slapšak, Katja Hrobat, Detecting ritual landscape in oral tradition: the case of Rodik–Ajdovščina, *Histria antiqua* 13, Pula 2005, str. 301–310

¹⁶ Pleterski A. (1986): Župa Bled: nastanek, razvoj in prežitki. Ljubljana. (Dela SAZU, *Razr. I*, 30. Inštitut za arheologijo 14).

¹⁷ Pleterski, A. (2006): Poliški tročan, *Studia mythologica Slavica* 9. Ljubljana, 41–58.

staroselskega in novodošlega slovanskega prebivalstva so opazni ob upoštevanju geografskih, etnoloških in arheoloških ter zgodovinskih virov od primera do primera, torej v posameznih mikroregijah. Umeščeni župani na čelu posameznih žup, kot jih predvideva Levak tudi za čas pred letom 1199, nudijo obetavna izhodišča za mikroregionalne retrogradne analize tudi v Istri. Za sedaj nam primeri takšne obravnave v vseh treh Istrah še niso znani. Študija mikroregij bo lahko dala vsaj delne odgovore na osnovno vprašanje o interni kolonizaciji vojvode Joannesa.

Poleg domnevno že naseljenih Slovanov, od katerih bi v Istri opat Martin lahko odkupoval ujetnike, je od 6. stoletja obstojal v dolini Mirne, pa tudi drugod, sloj barbariziranega prebivalstva, pomešanega tudi s pripadniki »barbarskih« ljudstev iz obrobja bivše rimske države,¹⁸ ki so služili tudi za obrambo južnejših predelov bizantinske Istre, kot smo že omenili. Morda pa se izraz »gentes – pogani« pri dejavnosti opata Martina nanaša nanje? Skratka, jih lahko kar uvrstimo k istrskim »zlikovcem« 7. in 8. stoletja, ki ugrabljajo in odprodajajo kristjane, če zlorabimo izraz Miroslava Bertoše? Ali vemo, da je Martin sploh prišel odkupovat v Istro po Dalmaciji? Verjetno, saj je isti papež ta čas pridobil kostne ostanke svetnikov tudi iz Istre: »*Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliis multis martyribus. Quorum reliquias de Dalmatia et Istria adduci praeceperat, et recondidit eas in ecclesiam suprascripta juxta Fontem Lateranensem, juxta oratorium beati Ioannis evangelistae, quam ornavit et diversa dona obtulit.*«¹⁹

Kar nekaj odličnih posnetkov plastike s pleteninasto ornamentiko iz Bal, Poreča in Novigrada bi zaslužilo malo več komentarja. Prav na kapitelih iz Marije Velike pri Balah je Miljenku Jurkoviću uspelo prikazati zlitje domače pozno pozne antične klesarske »šole« s karolinško. Bogastvo novigrajskih kosov in odkrita arhitektura pa kažeta na pomen tega mesta in tako ni slučaj, da je splošno privzeto, kako si je dux Joannes izbral Novigrad za sedež. Avtor opiše tudi širjenje vojvodovega vpliva iz Novigrada na sosednje kaštele, in hkrati na pomanjkanje graditeljske dejavnosti v notranjosti polotoka.

Naj na koncu povemo, da uvodni deli knjige M. Levaka po eni strani vsebujejo minuciozen pregled dosedanjih pogledov na naseljevanja Slovanov v Istro od 6. do 9. stoletja, posebej tisto naseljevanje, ki je omenjeno v listini Rižanskega zbora. V osrednjem delu študije pa predloži in obrazloži tezo o interni kolonizaciji, kar je velik dogodek ne le v hrvaškem, pač pa tudi v zgodovinopisju širšega prostora. Ta teza seveda nujno predpostavlja neko predhodno že obstoječo naselitev, pri čemer avtor izključuje naselitev iz področij severno in vzhodno (»Slovenija« in »Hrvaška«). O tem bo verjetno še mnogo razprav, v tem prikazu pa seveda ni mesta za takšen poskus. Že kar vsiljuje se novo, še težje rešljivo vprašanje: od kod naj bi ti, v Istro že pred letom 640 naseljeni, Slovani prišli, in kje jih lahko evidentiramo?

¹⁸ Marušić, B. (1967): Nekropole VII. i VIII. stoljeća u Istri (Die Nekropolen des VII. und VIII. Jh. in Istrien). Arh. vest. 18. Ljubljana. 333–347.

¹⁹ Anasthastius Bibliothecarius Abbas, l.c.

Ali se bomo znašli v dilemah, kot sta se oče in sin C. von Czoernig sredi in ob koncu 19. stoletja,²⁰ ko sta naštela 15 (ali 13) etnografskih nians (Italijane, Romane, Albance, Slovence (Šavrine, Berkane in Verkine), Hrvate (hribovske, obrežne in otočane, Bezjake in Fučke), Srbe (Uskoke, Morlake in Črnogorce)) v Istri, seveda z manjšim znanstvenim aparatom, kot ga imamo danes, a kar celo stoletje pred tem, ko so se dogodile usodne etnične in jezikovne spremembe, ali pa le poenotenja?

Dobro bi bilo, ko bi založnik pripravil tudi izdajo v kakem tujem jeziku, saj v tokratni izdaji ni niti tujih povzetkov.

²⁰ Povzeto po: Darja Mihelič, Ribič, kje zdaj tvoja barka plava?: piransko ribolovno območje skozi čas. UP ZRS, ZDJP, Annales, Koper 2007. str. 50–51.

Stane Jurca

Kdaj je bila zgrajena nova korenška cesta

Pravijo, da je Slovenija dežela na prepihu. To naj bi pomenilo, da je Slovenija prehodna dežela in da so tu prek vedno vodile številne poti. Tako je v najstarejših časih vodila od vzhoda jantarska pot, ki je nekje mimo današnjega Ptuja in Ljubljane omogočala tovorjenje takrat izredno dragocenega jantarja v Italijo. Druga taka pot pa je prinašala jantar v Italijo s severa po dolinah Soče in Nadiže.¹ Kasneje je v smeri zahod – vzhod tekla skozi naše kraje znamenita rimska cesta, ki je povezovala središče rimskega imperija z njegovimi vzhodnimi pokrajinami.² Pri Emoni, današnji Ljubljani, se je od te ceste verjetno odcepila pot proti Kranju³ in najbrž so že v antiki poznali tudi vsaj nekatere prehode preko Karavank,⁴ čeprav so bile Karavanke v tem času premogočna naravna ovira, da bi lahko govorili o pomembnejšem prometu proti severu. Gornjesavska dolina je tako bila več ali manj prometno izolirana.

Šele stoletja kasneje so se razmere pričele spreminjati, ko je stekel promet najprej preko Jezerskega in Ljubelja; preko Korena pa šele potem, ko so nekako med leti 1200 in 1400 naselili gornjesavsko dolino. Ta razvoj lepo ilustrirajo prve omembe mitnic na teh prelazih:⁵

Leto prve omembe mitnice	Jezersko	Ljubelj	Koren
	1321	1376	1496–98

Seveda je razumljivo, da v teh časih še ne moremo govoriti o pravih cestah, pač pa le o tovarniških poteh. So pa spremenjene gospodarske, predvsem pa politične razmere (turški vpadi in beneške vojne) povečale pomen korenškega prehoda in tako so že leta 1508 organizirali redno poštno zvezo iz Innsbrucka preko Beljaka in Korena do Ljubljane.⁶ Ta razvoj se je nadaljeval in zato so korenško pot leta 1574

¹ Lucijan Vuga, Jantarska pot. Bilje: Humar, 2000, str. 141–143.

² Prav tam, str. 18.

³ Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana: DZS, 1975, str. 77.

⁴ Miha Kosi, Potujoči srednji vek. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998, (dalje: Kosi, Potujoči), str. 253.

⁵ Prav tam, str. 254–257.

⁶ Pošta na slovenskih tleh. Maribor: Pošta Slovenije, 1997, (dalje: Pošta na slovenskih tleh), str. 65.

usposobili za vozni promet z manjšimi, dvokolesnimi vozovi.⁷ Le leto kasneje so preuredili pot preko Ljubelja v pravo vozno cesto; niso pa udejanjili načrtov za Jezersko in jezerska pot je izgubila na pomenu.⁸

Okrog leta 1720 so v Avstriji pričeli z obsežnim programom gradnje in obnove cest⁹ in tako so leta 1726 proglasili obe karavanški cesti, to je cesto preko Ljubelja in cesto preko Korena za »komercialni cesti«, zaradi česar so tudi cesto preko Korena leta 1734 dogradili v pravo vozno cesto.¹⁰ Cesto so torej »modernizirali« in promet je v naslednjih letih močno narasel – za leto 1756 tako poročajo, da so ceste na Gorenjskem »v glavnem dobre«, le pri vasi Gozd bi morali cesto razširiti, da bi se vozovi lahko srečevali.¹¹

Izraz »v glavnem dobre« je treba razumeti v razmerah takratnega časa, saj naj bi bila gornjesavska cesta še na začetku 19. stoletja brez podlage; z voziščem iz zemlje in gramoza in za pot od Naklega do sedla v dolžini približno 60 km so v lepem vremenu potrebovali 17 do 18 ur. V dežju pa so bile razmere seveda bistveno slabše.¹²

Ko danes – torej tudi v tem prispevku – govorimo o »korenški cesti«, s tem mislimo na tisti del ceste Ljubljana – Beljak, ki se v dolini v Podkorenu odcepi od gornjesavske ceste proti severu vse do meje na Korenu. Obstajata dve korenški cesti: stara in nova. »Stara korenška cesta« se je v svojem spodnjem delu (južno od Mucne gore) odcepila od gornjesavske ceste zahodno od cerkve, tekla nato po južnem pobočju Mucne gore ter na severu vasi prišla do potoka Krotnjeka,¹³ zavila ob njem in ob Mucni gori vodila nato proti severu na začetku strmo navzgor vse do prelaza Koren (glej slika 1).¹⁴ Ta del je lepo viden še dandanes. »Nova korenška cesta« pa je šla skozi vas, se priključila stari korenški cesti in tekla po njej do potoka; nato pa prečila potok in zavila pod Medvedjekom po današnji trasi proti sedlu.¹⁵

Zanimivo je, da ne vemo, kdaj so zgradili novo korenško cesto. Na prej omenjenem Florjančičevem zemljevidu te ceste ni in ker vemo, da je Florjančič zbiral podatke zanj deset let, najbrže res ni mogoče, da bi – kljub nekaterim drugačnim

⁷ Herbert Hassinger, *Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts* (Band 1). Stuttgart, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1987, str. 275.

⁸ Kosi, Potujoči, str. 257.

⁹ Eva Holz, *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju*. Ljubljana: SAZU, 1994, (dalje: Holz, *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem*), str. 13.

¹⁰ Kosi, Potujoči, str. 257.

¹¹ Pošta na slovenskih tleh, str. 115.

¹² Holz, *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem*, str. 24.

¹³ Ime Krotnjek je ena od različic tega imena. Najdemo tudi obliki Krotnik in Krotnjak. Baje pa naj bi bilo prvotno ime Korenščica (glej: Valentin Jarc, *Srednjeveške poti in železarstvo na visoki Gorenjski*. Radovljica: samozaložba, 1999, str. 10). Zveni smiselno, toda na načrtu 3/225 iz leta 1775 je ime Krotnik.

¹⁴ Florjančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995.

¹⁵ Danes ni treba skozi vas, oziroma je to skoraj nemogoče, saj so v letih 1975–1976 modernizirali cesto v dolini in jo speljali južno od vasi; na vzhodni strani vasi pa so zgradili nov odcep proti sedlu, ki se južno od Medvedjeka priključi novi korenški cesti.

Slika 1: Del Florjančičevega zemljevida z gornjesavsko dolino in cesto preko Korena

navedbam – zgradili novo korenško cesto hkrati z »modernizacijo« ceste Ljubljana–Beljak 1734. leta.¹⁶

Novo korenško cesto so torej zgradili kasneje. Kranjskogorski župnik Vilfan tako poroča, da so jo zgradili pod cesarjem Jožefom II (1780–1790); ljudsko izročilo, kot ga navaja drug kranjskogorski župnik Volc pa pomika gradnjo nove korenške ceste nekaj let nazaj, to je v zadnja leta vladanja cesarice Marije Terezije.¹⁷

V Arhivu Republike Slovenije hranijo (pod oznako AS 1068 – Zbirka načrtov) načrte za, verjetno, celotno traso gornjesavske ceste od odcepa proti Ljubelju pri Kranju do meje s Koroško na Korenu. Med temi so tudi trije načrti, ki so opremljeni z letnicami in sicer:

načrt z oznako 3/225, »Stara korenška cesta« z letnico 1775 (slika 2)

načrt z oznako 3/222, »Meja Koroška – Kranjska« z letnico 1789 (slika 3) in

načrt z oznako 3/224, »Cesta pri turških šancah« z letnico 1785.

Ni jasno, na kaj se nanaša tretji načrt, ker se je ime »Turške šance« verjetno za vedno izgubilo. Gre pa najbrže za cesto med Dovjem in Martuljkom, za odsek ceste na Tabrah, kjer je dolina najožja in je bilo v tistih časih najlažje organizirati

¹⁶ Valentin Jarc, Starodavne poti pod Karavankami. Radovljica: samozaložba, 2004, str. 68. (Novo korenško cesto naj bi zgradili leta 1734) in Jožef Volc, Podkoren. Ljubljana, 1938 (navaja Orožna, ki pa govori o cesti čez Koren in ne o novi korenški cesti. Glej: Fran Orožen, Vojvodina Kranjska. Ljubljana, 1901, str. 39).

¹⁷ Jožef Volc: Podkoren. Ljubljana, 1938, str. 13–14.

Slika 2: Načrt 3/225 iz zbirke načrtov AS 1068 »Stara korenška cesta« z letnico 1775

obrambo, saj vemo, da so Turki koncem 15. stoletja nekajkrat prešli Dolino. Seveda bi bilo zanimivo zvedeti kaj več o tem; za sedaj pa je pomembna predvsem letnica, ki kaže na časovno povezanost omenjenih treh načrtov.

Prva dva načrta predstavljata trasi obeh korenških cest – stare in nove; s tem da je na načrtu 3/225 iz leta 1775 poleg nove korenške ceste poudarjeno podana stara korenška cesta in sicer z napisom »Die alte Wurzner Strassen«, medtem ko je načrt 3/222 z letnico 1789, ki tudi podaja obe cesti, toda brez omenjenega napisa, namenjen ureditvi težav, ki so jih imeli na tej cesti pred mejo s Koroško – na odseku, ki se danes imenuje »Na poljani«. Ta dela, torej dela po načrtu 3/222, so izvedli 1791. leta.¹⁸

Tudi prej omenjeni tretji načrt so izdelali z enakim namenom; to je ureditvi struge reke Save, ki je ob visoki vodi ogrožala cesto.

Ni verjetno, da bi se lotili dela za odpravo obeh težav, to je poplavljanja ceste na Korenu in spodnašanja ceste ob »Turških šancah« na osnovi zgolj enoletnih izkušenj in ker prav tako ni verjetno, da bi začeli graditi cesto v letu, ko je nastal načrt zanjo, lahko ob upoštevanju navedb Vilfana in Volca sklenemo, da so novo korenško cesto gradili okrog leta 1780.

V decembru 1779 je preko Korena potovala v Ljubljano večja nemška gledališka skupina. Ko so prešli sedlo, je – po pripovedovanju – šlo brez težav navzdol in naprej.¹⁹ Ali lahko to, da ne omenjajo težav na strmih, spodnjem delu stare ceste, razumemo, da so že šli po novi cesti? Morda – dokaza za to pa, žal, nimamo.

¹⁸ Majda Žontar, Pota in promet čez Ljubelj, Koren in Jezerski vrh. V: Kranjski zbornik, Kranj, 1975, str. 183.

¹⁹ Jakob Neukäuffer, Aus dem Leben eines Wanderschauspielers. Linz: J. Feichingers Erben, 1930, str. 50.

Janez Cvirn

Med nacionalizmom in nacionalno koekstitenco

Pieter M. Judson, *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, Mass./London, Harvard University Press, 2007, 313 strani.

Ameriški zgodovinar Pieter M. Judson, profesor na Swarthmore College v Pennsylvaniji in urednik ugledne revije *Austrian History Yearbook*, se je v zadnjih 15 letih uveljavil kot eden izmed najboljših poznavalcev nacionalne problematike v Habsburški monarhiji. Od leta 1996, ko je izšla njegova odmevna knjiga *Exclusive Revolutionaries*, v kateri je na inovativen način tematiziral zgodovino nemškega liberalizma v Avstriji,¹ je izdal več pomembnih razprav in knjig, ki se dotikajo politične zgodovine in nacionalnega vprašanja v monarhiji. Med njimi sta vsekakor najpomembnejši *Wien brennt* (1998) o revoluciji 1848 na Dunaju in njeni liberalni dediščini² ter (v soredništvu z Maršo L. Rozenblit) zbornik *Constructing Nationalities in East Central Europe* (2005),³ ki opozarja, da je bil potek nacionalizacije množic v Habsburški monarhiji nadvse kompleksen, večdimenzionalen, protisloven in manj uspešen proces kot smo menili doslej. Njegova zadnja knjiga *Guardians of the Nation* (zanjo je dobil prestižno nagrado Barbare Jelavich za leto 2007) pomeni nekakšno nadaljevanje prej omenjenega zbornika. V njej poskuša Judson poiskati odgovor na vprašanje, na kakšen način in s kakšnim uspehom je moderni nacionalizem uspel »nacionalizirati« pretežno kmečko prebivalstvo na »jezikovnih mejah«, torej na območjih, ki so ob koncu 19. stoletja postala prizorišče spopada različnih nacionalizmov.

V nasprotju s podobo, ki so jo ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja vsiljevali nacionalisti, češ da na »jezikovnih mejah« divja vsakodnevna vojna, veliko pomembnejša od spopadov v parlamentu, je Judson prepričan, da so bila prav ruralna območja ob »jezikovnih mejah« (v analizi upošteva območje Češkega gozda/Šumave na južnem Češkem, južne Štajerske in zgolj s parimi omembami južne Tirolske) tista območja, kjer se je med pretežno dvojezičnim prebivalstvom nacionalizem le počasi prijemal – in to kljub velikim naporom nacionalističnih aktivistov in različnih »obrambnih« organizacij, da bi nacionalizirale množice.

¹ Pieter M. Judson, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, Michigan 1996.

² Pieter M. Judson, *Wien brennt!: Die Revolution von 1848 und ihre liberale Erbe*, Wien–Köln–Weimar 1998.

³ *Constructing Nationalities in East Central Europe*, ur. Pieter M. Judson in Marsha L. Rozenblit, New York–Oxford 2005.

Na območjih, ki jih je nacionalizem definiral kot »mejna«, so bili ljudje po njegovem izrazito dvojezični in nikakor ne zavezani le eni nacionalni opciji. Njihove identitete po Judsonovem mnenju ni mogoče kategorizirati zgolj po nacionalnem ključu. (Pred)nacionalna koeksistenca naj bi se kazala na različnih nivojih. Tako na Češkem kot na Štajerskem naj bi v ruralnih »obmejnih področjih« že od nekaj obstajala tradicija »izmenjave otrok« – »Kindertausch«, češki in slovenski starši naj bi svoje otroke radi pošiljali v nemške šole, saj naj bi se dobro zavedali pomena znanja nemškega jezika za prihodnost svojih otrok, mešane poroke naj bi bile nekaj povsem običajnega. Med vaščani, ki so v domačem okolju govorili različne jezike, naj ne bi bilo nobenih napetosti. Ljudje ob jezikovni meji sami sebe niso identificirali z nobenim ali pa z obema narodom. Niso se imeli za »mejaše« in območja, na katerem so živeli, niso dojemali kot obmejnega. »Jezikovna meja« je po Judsonu torej v prvi vrsti ideološki konstrukt nacionalistov, saj da v realnosti ni obstajala.

Jedro knjige Judson posveti dokazovanju svoje teze. Dvojezičnosti, indiferečnosti do nacionalizma in nacionalno oportunističnega obnašanja nista mogla uničiti niti proces modernizacije, ki je spreminjal tradicionalne gospodarske, politične in socialne strukture ruralnega okolja, niti nacionalistični aktivizem, ki je od osemdesetih let 19. stoletja dalje vse bolj usmerjal svoje delovanje na domnevno nacionalno ogrožena območja na jezikovni meji. S pomočjo različnih »narodno-obrambnih« društev (Judson v glavnem prikazuje le delovanje nemških organizacij Deutscher Schulverein, Südmark, Böhmerwaldbund in obrobno Tiroler Volksbund) naj bi (nemški) nacionalizem poskušal prebivalstvo »nacionalizirati« z različnimi strategijami, od ustanavljanja lokalnih »manjšinskih« šol, s pomočjo projektov (gospodarske) modernizacije, z vzpostavitvijo lokalne nacionalistične turistične industrije (starodavne pasijonske igre v Hořicah na Češkem so dobile nemški predznak) in celo z načrtnim naseljevanjem nemških kolonistov na območju Šentilja in v Slovenskih goricah, kar je po letu 1906 izvajala Südmarka z namenom, da poveže sklenjeno nemško območje z Mariborom. Toda nacionalistični aktivisti, samozvani »čuvaji naroda«, ki so šele konceptualizirali obravnavana območja kot »jezikovne meje« in jim dali značaj prvih bojnih črt v nacionalnem spopadu, so po Judsonovem mnenju naleteli na močan in nepričakovan odpor lokalnega prebivalstva, zaradi česar so vedno znova ugotavljali, da njihovi sonarodnjaki ob meji nimajo prave narodne zavesti. Nacionalisti so svoje ideje najprej uspeli »prodati« ljudem, ki so se v tradicionalnem kmečkem okolju pojavili hkrati s procesom modernizacije in industrializacije, uradnikom, učiteljem, poštarjem, železničarjem in lokalnim intelektualcem, ki so postali izhodišče nadaljnje nacionalizacije kmečkega prebivalstva. Toda po Judsonovem mnenju večinsko kmečko prebivalstvo za njihove ideje ni bilo najbolj dovzetno. Za življenjski svet podeželskih »mejašev« naj bi bilo že od nekdaj značilno mirno sobivanje v kompleksnem socialnem okolju, ne pa nacionalizem in nacionalistična gesla, do katerih so bili prebivalci na moč previdni. Nacionalistom in nacionalističnim organizacijam je do prve svetovne vojne sicer uspelo nacionalizirati percepcijo »jezikovne meje«, ni jim pa uspelo nacionalizirati prebivalcev tamkajšnjih območij.

V tem kontekstu se je Judson še posebej potrudil dokazati (na primerih z območja Šumave), da tudi različni »nacionalni ekscesi«, o kateri je z dramatičnim besednjakom pisalo tedanje nacionalistično časopisje, niso bili drugega kot navadni socialni konflikti na vasi, kakršni so obstajali že od nekdaj, ki pa jim je nacionalizem poskušal nadeti nacionalistični pomen. Toda nacionalistični aktivisti, ki so poskušali ruralne socialne konflikte spreminjati v nacionalne, zato da bi z njihovo pomočjo nacionalizirali ljudi, po njegovem mnenju niso imeli prevelikega uspeha. Za večino kmečkega prebivalstva naj bi bila še naprej značilna nacionalno oportunistično obnašanje in nacionalni indiferentizem, kar naj bi lepo dokazovalo tudi nenehno spreminjanje razmerij med občevalnimi jeziki, ki so jih od leta 1880 ugotavljala avstrijska ljudska štetja.

V časih, ko je že samo pisanje o nacionalnih konfliktih v preteklosti lahko označeno za nacionalistično, je Judsonova knjiga naletela na izjemen odmev. Tako izseki iz recenzij uglednih ameriških zgodovinarjev, s katerimi je opremljena knjiga, kot naknadne recenzije v periodičnih publikacijah brez izjeme ugotavljajo, da gre za briljantno, lucidno, osvežujočo, originalno in prelomno knjigo, ki prinaša povsem nov pogled na raziskovanje nacionalizma v Habsburški monarhiji na prelomu 19. v 20. stoletje. Večina recenzentov pritrjuje Judsonovi želji, da bi monarhijo odrešil bremena »zgodovinske patologije« in pokazal, da ni bila le prostor najrazličnejših nacionalnih spopadov, ampak tudi prostor sožitja različnih narodov in narodičev. Z marsikatero laskavo oceno se lahko strinjamo. Knjiga je v resnici napisana berljivo in tudi avtorjev osnovni namen, usmeriti pozornost z nacionalnih konfliktov in konfliktnih situacij v sfero normalne nacionalne koeksistence, je upravičen in smiseln. Toda na drugi strani je v knjigi (vsaj na mestih, ki govorijo o Spodnji Štajerski) vse preveč dvomljivih interpretativnih postopkov, ki pred temeljno Judsonovo tezo postavljajo velik vprašaj.

Zdi se, da tiči glavni vzrok težav in tudi napačnih sklepov v preveč ohlapnem definiranju pojmov, s katerimi operira, še zlasti v definiciji pojmov jezikovne meje in nacionalnega indiferentizma, ki sta ključna za njegovo tezo.

Judsonova definicija jezikovne meje kot prostora dvojezičnosti je po mojem mnenju sporna najmanj v dveh ozirih. Najprej zaradi tega, ker tako definirane jezikovne meje ne poskuša natančneje prostorsko opredeliti. Nobenega dvoma ni, da je bil v conah jezikovnih stikov prisoten fenomen dvojezičnosti, toda za jezikovno mejo (=območje dvojezičnosti) razglašati celotno »južno Štajersko« je vendarle napačno. (Kaj takšnega niso trdili niti nemški nacionalisti v času povojnega barantanja za meje.)⁴ Če bi se Judson v skladu z lastno definicijo jezikovne meje vprašal, v kolikšni meri je bilo ruralno prebivalstvo Spodnje Štajerske v resnici

⁴ Celo v brošuri *Das steirische Draugebiet* (Flugblätter für Deutschösterreichs Recht Nr. 25, Wien 1919), ki dokazuje upravičenost zahtev po priključitvi štajerskega Podravja Avstriji, je Hans Pirchegger jasno razlikoval večinsko nemška mesta in trge, mešana območja v štajerskem Podravju in večinsko slovenska območja v Posavinju in Posavju. Cona »starker deutsch-slowenische Mischungen« naj bi se raztezala vzdolž železnice od Špilja do Maribora in Pragerskega ter na drugi strani ob Dravi in državni cesti od Maribora do Dravograda. Tu naj bi kmetje – enako kot na Koroškem – govorili »Windische« (»ein slowenisch-deutscher Mischdialekt«), medtem ko naj bi večinsko slovensko prebivalstvo na savinjsko-savskem območju govorilo »kruinerische«.

dvojezično, bi moral jezikovno mejo geografsko zagotovo precej zožiti.⁵ Da velika večina kmečkega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem ni razumela nemško, so se dobro zavedali tudi nemški liberalci in nacionalci, saj so se bili na kmeta že od samega začetka prisiljeni obračati v slovenskem jeziku. Ptujski župan Josef Ornig je leta 1900 na obtožbe vsenemškega poslanca Karla Hermanna Wolfa, češ da je nacionalno mlačen, ker da tiska reklamne letake v slovenščini, povsem nedvoumno odgovoril, da kmečko prebivalstvo nemščine ne razume.⁶ O kakšni splošni dvojezičnosti kmečkega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem težko govorimo. (Tu bi se veljalo tudi vprašati, za kakšno dvojezičnost v kvalitativnem smislu je šlo?) Celó v Šentilju, ki je v desetletju pred prvo svetovno vojno postal točka frontalnega spopada med nemškim in slovenskim nacionalizmom, vsi niso bilo dvojezični. Le zakaj bi potem leta 1890 občinska odbornika Jungfeld in Schweigler, ki sta se podpisala pod spomenico občine Šentilj lavantinskemu škofu za uvedbo nemških pridig (enkrat mesečno) v šentiljski cerkvi, svoj podpis argumentirala z izjavo, češ da želita, da bi se njuni slovenski viničarji naučili nemščine?⁷

Toda Judsonov pojem jezikovne meje je sporen tudi v drugem oziru. S trditvijo, da je jezikovna meja vse do osemdesetih let 19. stoletja, ko se jo je »polastil« nacionalizem, kot pojem obstajala samo v raziskavah etnografov, geografov in jezikoslovcev, gre Judson mimo dejstva, da je imel ta pojem na Štajerskem povsem konkretno narodno-politično vsebino že vse od leta 1848. Takrat je namreč provizorični štajerski deželni zbor soglasno sklenil, naj meja predvidenega spodnještajerskega (»slovenskega«) okrožja, v okviru katerega naj bi zagotovili nacionalno avtonomijo štajerskih Slovencev, dosledno poteka po jezikovni meji. V razpravah provizoričnega deželnega zbora so pojem jezikovna meja uporabljali kot sinonim za narodno mejo. Ta sklep je upošteval notranji minister Alexander Bach v svoji reorganizaciji uprave in sodstva (1849), tako da se je pri oblikovanju mariborskega okrožja naslonil na neke bolj ali manj realne jezikovne razmere na terenu. (Ni brez pomena, da se njegova zamejitev v veliki meri sklada z razmejitvijo v Kozlerjevem zemljevidu, ki jo je vrisal dober poznavalec razmer na Štajerskem Jožef Muršec). Kasneje so to »mejo« upoštevali tudi pri razmejitvi lavantinske in graške škofije.⁸ Vse to kaže, da je vsej domnevni dvojezičnosti in jezikovni prehodnosti navkljub že sredi 19. stoletja obstajalo dokaj jasno vedenje o tem, kje se končuje slovensko in začenja nemško govoreče območje in da torej jezikovne meje vendarle ne gre poenostavljeno razglašati le za ideološki konstrukt nacionalistov. Seveda pa je res, da primarno slovensko govoreče prebivalstvo južno od začrtane jezikovne meje v procesu nacionalnega oblikovanja iz najrazličnejših razlogov ni

⁵ Tudi trditev o dvojezičnosti južne Češke je bolj ali manj pavšalna. Če bi v resnici šlo za dvojezično območje, potem Nemci ne bi imeli razlogov za tako radikalno reakcijo na Badenijske jezikovne naredbe za Češko leta 1897.

⁶ Pettauer Zeitung, 6. 5. 1900.

⁷ Jan Šedivý, Borba za šentiljsko trdnjavo, v: Kronika, letnik 17, 1969/2, str. 92–93.

⁸ Prim.: Sergij Vilfan, Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem), v: ZČ 42, 1988/2, str. 165–188; Bogo Grafenauer, Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije na Štajerskem, v: Acta Ecclesiastica Sloveniae 1, Ljubljana 1979, str. 107–136.

avtomatsko prevzelo slovenske nacionalne identitete, kot so pričakovali slovenski nacionalisti.

Judsonovi ugotovitvi, da je bila v conah jezikovnih stikov, za katere je bila značilna dvojezičnost, nacionalna pripadnost prebivalstva v resnici izrazito kontingentna in fleksibilna (»vsakodnevni plebiscit«), ne gre oporekati, čeprav bi se veljalo vprašati, zakaj Judson dvojezičnost in nacionalno kontingentnost vztrajno dokazuje le na območju južno od leta 1848/49 definirane jezikovne meje? Precej pomislekov pa je mogoče izraziti tudi proti determinističnem povezovanju dvojezičnosti in nacionalnega diferentizma, s pomočjo katerega skozi knjigo venomer dokazuje svojo osnovno tezo. Dvojezičnost sama po sebi ni pomenila tudi nacionalnega indiferentizma, čeprav je lahko k njemu prispevala.⁹

Na tem mestu pa nastopi nov problem. Judson namreč s pojmom nacionalni indiferentizem označuje pojave, ki se po svojem notranjem bistvu vendarle precej razlikujejo. Največkrat ga uporablja kot oznako za ravnanje, ki se ni pokoravalo radikalnim zahtevam nacionalistov po nacionalni transparentnosti oz. po totalni nacionalni razmejitvi, v smislu nacionalno oportunističnega obnašanja. Nacionalno indiferentni so mu ljudje, ki niso upoštevali zapovedi nacionalistov, naj ne pošiljajo svojih otrok v nemške (slovenske) šole, naj se ne poročajo z Nemkami (Slovenkami), naj ob ljudskih štetjih vedno navedejo slovenščino oz. nemščino kot občevelni jezik, naj na volitvah vedno volijo za slovenske (nemške) stranke, naj Südmarki (ne) prodajajo svoje zemlje, naj kupujejo blago le pri trgovcih lastnega naroda, skratka ljudje, ki jih je nacionalistična retorika označevala za nacionalno mlačne, dvoživke, renegate, nemškutarje in podobno. Toda nemalokrat daje pojmu nacionalni indiferentizem tudi veliko ožjo vsebino. Na eni strani z njim označuje zavestno in načelno zavračanje nacionalizma kot takega, na drugi pa ga ima za dokaz obstoja bodisi prednacionalnih (deželna zavest) bodisi nadnacionalnih identitet, ki niso bile zavezane nobenemu narodu ali so bile zavezane obema hkrati.

Obstoj nacionalnega diferentizma v širšem pomenu besede ni sporen, saj skrajnih nacionalističnih pozivov po totalni nacionalni razmejitvi v duhu gesel »Svoji k svojim« in »Hie Deutsche – hie Slowenen« v realnem življenju na podeželju res ni bilo mogoče upoštevati. Veliko bolj vprašljiv pa je obstoj domnevnega nacionalnega indiferentizma v ožjem smislu. Judson ga dokazuje zgolj posredno (neupoštevanje nacionalističnih zapovedi se mu očitno zdi dovolj logičen dokaz za obstoj identitet, ki jih ni mogoče kategorizirati z nacionalnimi pojmi), pri čemer kar nekako spregleda, da so si v času nacionalizma takšno pozicijo lahko privoščili le redki, ekonomsko neodvisni posamezniki.

Ob tako nejasnem definiranju vsebin temeljnih pojmov se postavi upravičeno vprašanje: ali je nacionalni indiferentizem v smislu nepokorovanja zapovedim

⁹ Naj na tem mestu navedemo le en primer. Anton Šantel, po rodu iz Lučan (Leutschach), je imel po prihodu na mariborsko gimnazijo (1856) izjemne težave z učenjem slovenščine, saj je predtem obiskoval nemško ljudsko šolo, kljub temu pa je že kot gimnazijec imel precej jasno nacionalno zavest: »Bilo mi je torej veliko lažje govoriti nemški, ker sem ta jezik popolnoma obvladal. Nikakor pa nisem bil zato nemškutarskega mišljenja; silno sem želel, da bi slovenska stvar napredovala, in silno me je veselilo, ako sem zvedel o kakem človeku, ki sem ga imel za Nemca, da je Slovenec«. Anton Šantel, v: Srce in oko, XIV., september 1990, str. 538.

nacionalistov res mogoče interpretirati kot dokaz neuspeha nacionalizma, da bi nacionaliziral kmečko prebivalstvo ob meji in kot izraz obstoja identitet, ki jih ni mogoče kategorizirati po nacionalnem ključu? Po mojem mnenju že na načelni ravni težko, saj opisani nacionalni indiferentizem ni nujno pomenil pomanjkanja zavesti o pripadnosti narodu. (Narodne zavesti pač nimajo samo radikalni nacionalisti).¹⁰ Ali sta bila Ivan Hribar in Ivan Tavčar, ki so ju po sklenitvi pakta med Narodno napredno stranko in nemškimi ustavoverci v kranjskem deželnem zboru v katoliškem taboru večkrat označili za »nemčurja v slovenski koži«,¹¹ res renegata? Ali je bil Mihajlo Rostohar res narodni odpadnik, ker se je poročil z Nemko? Ali je bil slovenski kmet v Šentilju, ki se je vdal mamljivi ponudbi Südmarkinih aktivistov in prodal kos svoje zemlje za nadpovprečno ceno, brez nacionalne zavesti?¹² Nikakor ne! Judsonovo nacionalno indiferentno obnašanje se bolj kot odpor do nacionalizma kaže kot navaden pragmatizem, ki se v vsakdanjih situacijah ne ozira na neživljenjska nacionalistična gesla – tudi za ceno tveganja nacionalne stigmatizacije. Če pa se vprašamo po konkretnih vzrokih takšnega nacionalno oportunističnega obnašanja, potem lahko pod Judsonovo tezo postavimo še večji vprašaj. Judson namreč vse pojavne oblike nacionalnega indiferentizma meče v isti koš. Po mojem mnenju bi moral opozoriti vsaj na razlike med spontanimi in prisiljenimi »kršitvami« nacionalističnega kodeksa. Kot tedanjim nacionalistom mu velja za enako nacionalno indiferentnega Slovenec, ki se iz ljubezni (in zaradi dote) poroči z Nemko (in obratno), kot slovenski volilni upravičenec, ki zaradi ekonomske odvisnosti od lokalnega nemškega veljaka na občinskih volitvah, ki so javne, glasuje za nemško stranko. Takšno stališče pa je po mojem mnenju vendarle nekoliko enostransko, še zlasti zato, ker je iz številnih virov mogoče sklepati, da je bilo prisiljenega nacionalnega indiferentizma (oportunizma) veliko več kot spontanega. In prav prisiljeni nacionalni indiferentizem, ki ni nič drugega kot stranski produkt nacionalističnega spopada, jasno kaže, da stoji Judsonova teza o neuspehu nacionalizma na precej majavih nogah.¹³ Če bi parafrazirali njegovo tezo, češ da nacionalisti niso uspeli nacionalizirati obmejnega prebivalstva, so pa uspeli nacionalizirati percepcijo jezikovne meje, potem bi lahko rekli, da so nacionalisti tudi s pomočjo označevanja dotlej običajnega nacionalno indiferentnega (pragmatičnega) obnašanja za narodno škodljivega v veliki meri uspeli nacionalizirati obmejno prebivalstvo.

Kako neprepričljivo Judson interpretira posamezne pojave »nacionalnega indiferentizma« in odpora do nacionalizma na Spodnjem Štajerskem, lahko pokažemo na več primerih, ki jih navaja.

¹⁰ Ker Judson v svojem delu ni jasno definiral razlike med nacionalno identiteto in nacionalizmom, s pojmom nacionalna identiteta velikokrat označuje tisto, kar bi lahko označili s pojmom »nacionalistična identiteta«.

¹¹ Slovenec, 30. 5. 1899.

¹² In če malce aktualiziramo: ali Slovenci, ki vsako leto letujejo na Hrvaškem, res niso pravi Slovenci, ker ne upoštevajo pozivov nestrpnih politikov po bojkotu hrvaške obale?

¹³ Še več. Glede na to, da v svojih pogledih na nacionalizem in narod izhaja iz stališč konstruktivistov, je njegova temeljna teza, da je imel nacionalizem pri nacionalizaciji kmečkega prebivalstva na »jezikovnih mejah« zgolj diskurzivni uspeh, ne pa tudi dejanskega, popolnoma nesmiselna.

Ko npr. v izveštijih Schulvereina navedeno poročilo iz leta 1911 o nasprotovanju domnevno »nemških kmetov« v Ceršaku, da bi v kraju ustanovili šulferajnsko nemško šolo, razume kot potrditev svoje teze o nacionalnem indiferentizmu lokalnega »dvojezičnega« prebivalstva, pri tem začuda spregleda, da so ti domnevno »nemški kmetje« pobudo za gradnjo nemške šole zavrnil z jasno obrazložitvijo, da so Slovenci (Windische). Njihov odpor torej ni izviral iz morebitne nacionalne indiferentnosti, ampak nasprotno iz povsem jasno formulirane nacionalne zavesti, ki je šulferajnski penetraciji v večinsko slovensko okolje nasprotovala.

Še bolj neprepričljivo Judson obravnava nacionalne razmere v Šentilju, ki je na prelomu stoletja postal žarišče frontalnega spopada med slovenskim in nemškim nacionalizmom. Judson vidi potrditev svoje teze o nacionalni indiferentnem obnašanju že v gibanju razmerij med nemškimi in slovenskim občevalnim jezikom v letih 1880–1910, še zlasti pa v dejstvu, da se je pri zadnjem štetju leta 1910 delež nemškega občevalnega jezika opazno znižal – kljub temu, da je Südmarka po letu 1906 v Šentilju naselila veliko nemških priseljencev in da je na na občinskih volitvah leta 1910 zmagala nemška stranka (sic!), ki da je imela v rokah zadnji popis prebivalstva. V porastu slovenskega občevalnega jezika vidi dokaz, da so bili tudi nemški (pretežno protestantski) kolonisti nezanesljivi, saj naj bi se v nasprotju s cilji Südmarke nenavadno hitro asimilirali v slovensko (katoliško) okolje. Toda takšna interpretacija gibanja občevalnega jezika v Šentilju je po mojem mnenju napačna. Podatke o gibanju občevalnega jezika v Šentilju je namreč mogoče veliko bolj prepričljivo interpretirati v nasprotnem smislu: da je nemška nacionalistična penetracija na »jezikovno mejo« na slovenski strani sprožila obrambno reakcijo, ki se je kmalu pokazala v okrepljeni nacionalni zavesti večinskega slovenskega prebivalstva – in ta zavest je prišla do izraza tudi pri popisih prebivalstva.

Pri prvem štetju leta 1880, ko so v občini Šentilj našeli 57% prebivalcev s slovenskim in 43% z nemškim občevalnim jezikom, sicer ni bilo zaznati nacionalistične agitacije, toda znano je, da je popisovalec August Krumhholz ljudi spraševal: »Ali govorite nemško?« in ob pritrdilnem odgovoru v rubriko občevalni jezik zapisal nemščino.¹⁴ Tudi pri štetju 1890 so nemški nacionalistični aktivisti poskušali vplivati na rezultat štetja, da bi lahko tudi s težo števil dokazali svoj napredek. (Delež

¹⁴ Rezultate ljudskega štetja iz leta 1880 je spomladi 1890 »izkoristila« nemška večina v občinskem odboru občine Šentilj z nacionalističnim županom Egonom von Pistorjem na čelu, da je na novega lavantinskega škofa Napatnika naslovil spomenico z zahtevo po nemških pridigah v šentiljski cerkvi (vsaj) enkrat mesečno. V tipični maniri tedanjih nacionalistov je podatke o občevalnem jeziku poskušala predstaviti kot dokaz neke realne nacionalne strukture. Na zahtevo škofa Napatnika je moral šentiljski župnik Matija Kelemina pripraviti ekspertizo o narodnostnih razmerah v šentiljski župniji in sosednjih župnijah graške škofije. Njegove ugotovitve so pokazale, da so podatki o občevalnem jeziku, ki jih je v dokaz realne nacionalne strukture navajala občinskega spomenica, daleč od dejanskih nacionalnih razmer ob meji. Občinski odbori v Ceršaku, Cirknici, Dobrenju in Selnici ob Muri so povsem natančno ugotovili v Ceršaku 25 Nemcev, v Cirknici 15 Nemcev, v Dobrenju nobenega, v Selnici pa 26 Nemcev. Medtem ko je spomenica občinskega odbora navajala, da je v občini Šentilj 337 Nemcev, so jih slovenski občinski odborniki našeli le 103. Če naj bi bilo po rezultatih ljudskega štetja iz leta 1880 v šentiljski župniji 517 ali 17,6% Nemcev, jih je ekspertiza za škofa Napatnika našela le 169 ali 5,5%. Prim.: Jan Šedivý, Borba za šentiljsko trdnjavo, v: Kronika, letnik 17, 1969/2, str. 92–93.

nemškega občevalnega jezika je narasel na 49%). Ker sta spomenica občinskega odbora škofu Napotniku in mahinacije pri štetju 1890 v slovenski javnosti sprožili hudo kri, se je slovenska stran na popisa 1900 in 1910 pripravila in ljudem uspešno dopovedala, naj pri rubriki občevalni jezik navajajo materni jezik (slovenščino). Že rezultati ljudskega štetja leta 1900 kažejo, da je bila agitacija slovenske strani več kot uspešna, saj je delež ljudi s slovenskim občevalnim narasel na 71% – ne glede na to, da so imeli v občinskem odboru večino Nemci. Pri zadnjem popisu 1910 pa je delež slovenskega občevalnega jezika v Šentilju (kljub novim nemškim priseljencem) narasel na 84%. Rezultat štetja je nedvomno potrjeval trend politične krepitve slovenstva v občini, ki se je kazal tudi v zmagi slovenske stranke na občinskih volitvah 1903, 1906 in (v manj izraziti obliki) 1910.¹⁵

Ta in tudi drugi primeri, ki jih navaja (npr. ekscesi ob poskusu ustanovitve podružnice šulferajna v Šentjurju leta 1884), bolj dokazujejo, da nacionalistični vdor na območje »jezikovne meje« na Štajerskem le ni bil tako neuspešen, kot poskuša sugerirati skozi celotno knjigo. Nasprotno. Sistematična in povsem odkrita prizadevanja nemških »obrambnih« organizacij, da preko območja z večinskim slovenskim prebivalstvom povežejo sklenjeno nemško jezikovno ozemlje z Mariborom, so nujno sprožila obrambno reakcijo na slovenski strani. Če so ob ustanavljanju prvih šulferajnskih šol v osemdesetih letih slovenski politiki zgolj protestirali in opozarjali na nemoralnost nemškega početja,¹⁶ so se od konca 19. stoletja začeli zoperstavljati z enakimi metodami. V razmerah intenzivnega spopada nemških in slovenskih nacionalistov za dušo vsakega posameznika je ostalo le malo prostora za nacionalno indiferentnost v ožjem smislu (nacionalno neopredeljenost), ki je bila v resnici značilna še v šestdesetih in sedemdesetih letih. Tudi nacionalni indiferentizem v širšem smislu je postajal vedno težji.

Dogajanje pred in med občinskimi volitvami v Šentilju leta 1910, ki sem jih pred 15 leti analiziral na podlagi zaupnega gradiva slovenskega Spodnještajerskega narodnega sveta, skorajda ne dopušča drugega kot sklep, da je bilo življenje v

¹⁵ Podatki, ki jih Judson navaja o občinskih volitvah v Šentilju, so žal napačni. Judson govori, da so Slovenci prvič zmagali na občinskih volitvah leta 1905, čeprav v tem letu volitev sploh ni bilo. Slovenska stranka je po petnajstih letih nemške prevlade občinski odbor osvojila že na občinskih volitvah avgusta 1903, ko je zmagala v prvem in tretjem volilnem razredu. Volilno zmago je ponovila na občinskih volitvah leta 1906, medtem ko je bil rezultat volitev 1910 neodločen. (Judson napačno navaja, da so zmagali Nemci). Slovenci so znova osvojili tretji in Nemci prvi volilni razred. V drugem volilnem razredu sta dobila večino dva slovenska kandidata, druga dva pa sta prišla v žreb z nemškima kandidatom in propadla. Zaradi enakega števila nemških in slovenskih odbornikov (6 proti 6) je – po treh neodločenih glasovanjih – tudi o županu odločil žreb; tokrat je bila sreča naklonjena slovenskemu kandidatu Franju Thalerju. Z župansko funkcijo so Slovenci vendarle ohranili odločujoč vpliv v občini, kar so izkoristili tudi pri popisu prebivalstva 1910. Judson se tako moti, ko navaja, da je število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom pri štetju leta 1910 naraslo kljub temu, da je bila občina v nemških rokah.

¹⁶ Štajerski državnozborni poslanec Lavoslav Gregorec je na seji državnega zbora 3. maja 1888 med drugim poudaril: »Germanizacija je resnično proti vsakršni religiji, morali in humanosti. Je tudi v nasprotju s programom te vlade.« Prim.: SPSHAR, X. Sesija, 225. seja, dne 3. 5. 1888, str. 8234.

Šentilju pred prvo svetovno vojno močno nacionalno polarizirano.¹⁷ Na slovenski in tudi nemški strani so pred volitvami natančno vedeli, kdo je njihov podpornik in kdo njihov nasprotnik. Že veliko pred razpisom volitev so razpolagali s podrobnim katastrom volilcev in so z različnimi mahinacijami, ki jih je dopuščal volilni sistem, poskušali okrepiti svojo volilno bazo. Ob izenačenem razmerju sil se je boj med obema strankama res vnel za glasove nekaj ljudi, ki so očitno na obeh straneh veljali za »omahljivce«, toda število takšnih dvoživk (»in-between people«), ki so se obnašali v skladu z lastnimi eksistenčnimi potrebami (koristimi), ni bilo tako visoko, kot bi sklepali iz splošnega stokanja nacionalističnega časopisja nad domnevno nacionalno mlačnostjo.

Kot dokaz, da se nacionalizem med kmečkim prebivalstvom ob jezikovni meji ni pretirano »prijel«, Judson navaja tudi krepitev političnega vpliva »Štajerc-Partei«, kot so se neformalno imenovali »pristaši« leta 1900 na Ptujju ustanovljenega lista Štajerc. Volilni uspehi »stranke Štajerca« na različnih volitvah naj bi dokazovali, da je v desetletju pred prvo svetovno vojno vedno več ljudi podpiralo idejo mirnega sožitja med nemškim meščanom in slovenskim kmetom, ki jo je v visoki nakladi razširjal časopis Štajerc, kar naj bi spet dokazovalo, kako močan je bil odpor do nacionalizma. Toda, ali lahko štajercijanstvo res interpretiramo zgolj in edinole v Judsonovem smislu? Le če spregledamo, da je bilo – kot ideologija in politično gibanje – v službi ciljev nemške nacionalistične politike.

Vsebina lista, ki poziva k starodavni slogi med nemškim meščanom in slovenskim kmetom, opozarja na klerikalni in konservativni značaj slovenske narodne politike ter na njeno (jugo)slovansko usmeritev, ki da je uperjena zoper obstoj monarhije, kaže, da štajercijanstvo ni bilo naperjeno proti nacionalizmu in narodni ideji kot taki, ampak si je v prvi vrsti prizadevalo za diskreditacijo narodno-političnih ciljev slovenske (klerikalne) politike. Njegov prvi naslovnik je bil slovenski kmet, ki mu list v celoti in popolnoma priznava njegovo nacionalno identiteto, četudi nanj gleda z nemškega paternalističnega stališča. Štajerc mu direktno ne govori, naj se odreče svoji nacionalni pripadnosti in jeziku, ampak ga zgolj prepričuje, naj ne podpira pogubne klerikalne in jugoslovansko usmerjene politike slovenskih »prvakov«, ki da je uperjena zoper obstoj Avstrije in njegove ekonomske in vsakršne koristi. Namen tovrstne stigmatizacije slovenske politike pa je bil vendarle jasen in očiten: v nacionalnem spopadu okrepiti nemške pozicije. Šlo je za premišljeno taktiko, s katero se je nemški liberalizem že od obnove ustavnega življenja poskušal zoperstavljati slovenskemu nacionalnemu gibanju na podeželju¹⁸

¹⁷ Prim.: Janez Cvirn, Volilne mahinacije ob severni meji pred prvo svetovno vojno, v: ČZN, n. v. 29, 1993/1, str. 93–99.

¹⁸ Že v času taborov so nemški ustavoverci zoper slovensko gibanje nastopili z organizacijo protitaborov (1869) in listom Slobodni Slovenec (1870/71), ki je poudarjal slogu med nemškimi meščani in slovenski kmeti, nasprotoval programu zedinjene Slovenije s poudarjanjem štajerske regionalne zavesti, slovensko narodno gibanje pa etiketiral kot klerikalno in (jugo)slovansko usmerjeno. Zgodba se je ponovila v prvi polovici osemdesetih let, ko je celjski odvetnik dr. Eduard Glantsschnigg v Celju začel izdajati list Kmetski prijatelj (1882–1884) in ustanovil Spodnještajersko napredno društvo (1883). Toda epizoda s Kmetskim prijateljem je bila kratkotrajna, saj je Slovenskemu društvu s sedežem v Mariboru uspelo politični vpliv nemške stranke omejiti na mesta in trge.

in ki jo je ustanovitelj lista Štajerc Josef Ornig leta 1900 formuliral nekako takole: 40.000 spodnještajerskih Nemcev v frontalnem spopadu s 400.000 Slovenci ne more računati na zmago, zato je treba ubrati drugačno taktiko. Ne smemo se boriti proti Slovencem kot narodu, ampak le proti slovenskim prvakom, ki vodijo napačno politiko. Na ta način bomo oslabili moč slovenske politike in se po ovinku približali ciljem nemške. Ne s palico, ampak s prijazno besedo in prepričevanjem bomo Slovence pripravili, da se prostovoljno podredijo nemškemu vodstvu.

Nobenega dvoma ni, da je omenjena taktika prinesla določene uspehe. »Stranka Štajerca«, ki se je 1907 formalno organizirala kot Napredna zveza, je z izrabljanjem napak v narodni stranki, s kritiko klerikalizma in opozarjanjem na (jugo)slovansko orientacijo ter domnevne veleizdajalske namene slovenske politike v resnici uspela pritegniti del kmečkega prebivalstva, da je na različnih volitvah oddajalo glasove za njene kandidate. (Samo v letih 1900–1906 so se štajercijanci udeležili 25 občinskih volitev in zmagali v 15 občinah). Toda velika večina tistih, ki so na volitvah oddajali svoje glasove za Štajerc-Partei, tega vendarle ni počela iz notranjega prepričanja, ampak pod težo eksistenčne prisile. Konkreten pogled na stebre štajercijanske organizacije (poleg Josefa Orniga npr. Franz Wratschko, posestnik iz Orehovca, Ludvik Kresnik, posestnik v Črešnjevcih, Janez Wisenjok, posestnik s Sloma, Peter Zadravec, posestnik iz Loperšic pri Ormožu, Jožef Janežič iz Bizeljskega itd.) pokaže, da gre za vplivne lokalne veljake, od katerih je (materialno) odvisno precejšnje število ljudi, ki zato na volitvah (zlasti na lokalnih, ki so javne) glasujejo za kandidate stranke Štajerca. Naraščanje števila štajercijanskih glasov pri državnozborskih volitvah po letu 1907 pa je v največji meri posledica razširitve volilne pravice na nižje sloje prebivalstva, ti pa so bili (kot npr. viničarji v Slovenskih goricah in Halozah) pogosto prav suženjsko odvisni od svojih nemških delodajalcev. Skratka: kot je za »nemško usmerjene« Slovence na Koroškem ugotovil Janko Pleterski,¹⁹ tudi štajercijanstva ne moremo odpraviti z ocenami tedanjega slovenskega nacionalizma, češ da gre za narodne odpadnike, renegate, nemškutarje, ljudi brez nacionalne zavesti. Da so Slovenci in ne nekakšni Štajerci, je konec koncev priznaval tudi Štajerc. Veliko bolj se nam kažejo kot rezultat premišljenega političnega inženiringa, ki je počival na razmerjih ekonomske odvisnosti in je na dolgi rok vodil v resnično asimilacijo.

Tudi v sklepnem poglavju, v katerem na kratko oriše dogajanje na »jezikovnih mejah« med prvo svetovno vojno in po njej, Judson nadaljuje s pomanjkljivo argumentacijo svoje temeljne teze. Glede na tematiko je vendarle nekoliko nenavadno, da pri prikazu nacionalnih razmer na Spodnjem Štajerskem med prvo svetovno vojno niti z besedico ne omeni, da so vojaške oblasti na Spodnjem Štajerskem samo med julijem in koncem novembra 1914 aretirale in zaprle 951 Slovencev – in to v veliki meri zgolj na podlagi denunciacij njihovih nemških sokrajanov. (Ali omenjeno dejstvo izpušča zato, ker ne govori v prid njegovi tezi ali zaradi drugih razlogov,

¹⁹ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914, Ljubljana 1965, str. 205–242.

lahko samo ugibamo).²⁰ Oris dogajanja v Mariboru in na Štajerskem ob razpadu Avstro-Ogrske pa kaže povsem nezadostno poznavanje problematike.²¹ Le od kje mu npr. ideja, da so Maribor, Celje in Ptuj na začetku novembra 1918 zasedle enote »slovenske milice« iz Ljubljane? In kako je mogoče, da ukrepe slovenske narodne vlade zoper Nemce ob koncu leta 1918 in v letu 1919, četudi jih je usmerjal »etos maščevanja«, označi kar za »obliko nacionalnega ali etničnega čiščenja«?

Nobenega dvoma ni, da si je Judson v knjigi zastavil pomembno vprašanje, ki mu zgodovinopisje pri obravnavi nacionalnih problemov v Habsburški monarhiji ni namenilo dovolj pozornosti, toda očitno se je (vsaj kar se tiče Spodnje Štajerske) zadovoljil le z odgovori, ki jih lahko srečamo v nemških nacionalističnih publikacijah iz časa pred prvo svetovno vojno in med obema vojnoma. Kljub domnevno kritičnemu branju virov je vse prevečkrat enostavno prevzel način razmišljanja tedanjih nemških nacionalistov. Ne glede na to pa nudi Judsonova knjiga veliko nastavkov za podrobnejše raziskave strategij nacionalizmov in uspehov nacionalistične mobilizacije množic.

²⁰ Prim.: Janko Pleterski, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917*. Poročili vojaške in vladne komisije. Viri I., Ljubljana 1980; isti, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917*. Priloge poročilom vladne komisije (izbor), Viri II., Ljubljana 1982; Martin Moll, *Österreichische Militärgerichtsbarkeit im Ersten Weltkrieg – ‘Schwert des Regimes’?*, v: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 50/51, 2000/2001, str. 301–355; isti, *Erster Weltkrieg und Politische Justiz in Österreich-Ungarn*. Empirische Befunde aus der slowenischen und deutschsprachigen Steiermark, v: *Zbornik Janka Pleterskega*, ur. Jurij Perovšek in Oto Luthar, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 253–284; Martin Moll, Filip Čuček, *Duhovniki za rešetkami/Priester hinter Gittern*, Viri 22, Ljubljana 2006; Martin Moll, *Kein Burgfrieden. Der deutsch-slovenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918*, Innsbruck–Wien–Bozen 2007.

²¹ Medtem ko je pri prikazovanju razmer na območju Šumave uporabljal tudi češke vire in literaturo, je spodnještajersko problematiko obravnaval le na podlagi nemških nacionalističnih virov. Kljub kritičnem branju je v svoje formulacije prevzel marsikatero oceno tedanjega nemškega nacionalizma. Pomanjkljivo poznavanje spodnještajerskih razmer se med drugim kaže tudi v napačnem pisanju krajevnih imen. Ptuj ves čas piše kot Ptui, Cirknice kot Curknice, Ziljsko dolino (Gailthal) na Koroškem prevaja v Gai valley, Slovenske gorice pa navaja le v nemški obliki Windische Bühel. Ptuj naj bi ležal celo ob reki Savi (str. 238).

V spomin

Akad. prof. dr. Vasilij Melik

(17. 1. 1921 – 28. 1. 2009)

Dne 28. januarja 2009 je umrl eden najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev 20. stoletja in dolgoletni urednik Zgodovinskega časopisa, akademik, prof. dr. Vasilij Melik.

Profesor Melik se je rodil 17. januarja 1921 v Ljubljani, v družini znanega slovenskega geografa Antona Melika. Po končani klasični gimnaziji v Ljubljani (1939) je na Filozofski fakulteti študiral zgodovino in geografijo ter primerjalno književnost. Študij je dokončal sredi vojne vihre (1943), ki tudi njemu ni prizanesla. Med drugim je bil deležen italijanske internacije v Gonarsu in prisilnega dela v Postojni. Zavoľjo znanja jezikov je po vojni za kratko delal v ljubljanski podružnici tiskovne agencije TANJUG, že konec leta 1945 pa se je zaposlil v ljubljanskem Mestnem arhivu in Slovanski knjižnici, kjer je v dvojni funkciji (kot pomočnik arhivarja in bibliotekar) do leta 1947 pomagal postavljati na noge obe za Ljubljano in Slovenijo še danes izjemno pomembni ustanovi. Ob delu v arhivu in knjižnici se je usmeril v načrtno znanstveno-raziskovalno delo. Že leta 1946 je v Geografskem vestniku izšel njegov pregleden članek o političnih in geografskih značilnostih nekaterih vzhodnoevropskih držav (z nadaljevanjem v naslednjem letniku), leta 1947 pa je v Zgodovinskem časopisu objavil obsežno razpravo o volitvah v Trstu v letih 1907–1913. Da se analize volitev v Trstu ni lotil zgolj zaradi tedanje aktualnosti tržaškega vpršanja, ampak še v večji meri zaradi zanimanja za zgodovino volilnih sistemov in parlamentarnih institucij, je pokazal s svojo razpravo o volitvah v frankfurtski parlament leta 1848 v naslednjem letniku Zgodovinskega časopisa – predvsem pa z odločitvijo, da bo v doktorski disertaciji analitično predstavil zgodovino volitev na Slovenskem v širšem kontekstu staroavstrijskega političnega in volilnega sistema.

Izjemni rezultati njegovega raziskovalnega dela so mu že leta 1947 odprli vrata Filozofske fakultete. V letih 1947–52 je na takratnem Inštitutu za zgodovino Filozofske fakultete zasedal delovno mesto asistenta, hkrati pa je predaval slovensko zgodovino na Višji pedagoški šoli v Ljubljani. Leta 1952 se je zaposlil na Ekonomski fakulteti, kjer je sedem let predaval gospodarsko zgodovino. Ko so leta 1959 predmet ukinili, se je vrnil na matično fakulteto in na Oddelku za zgodovino poučeval vse do svoje upokojitve v letu 1991. Za predano pedagoško delo se mu je Univerza v Ljubljani še v istem letu oddolžila z nazivom zaslužnega profesorja.

Po zagovoru doktorske disertacije o volilih sistemih in volitvah na Slovenskem (1959) je bil leta 1960 izvoljen za docenta, leta 1969 za izrednega profesorja in leta 1974 za rednega profesorja. Na fakulteti je predaval predvsem zgodovino jugoslovanskih narodov in slovensko zgodovino od srede 18. stoletja do prve svetovne vojne, od leta 1982 tudi Uvod v študij zgodovine ter od leta 1986 kulturno zgodovino za slaviste. Vmes je bil v letih 1972–74 prodekan, v letih 1974–77 pa je bil kar dva mandata tudi dekan Filozofske fakultete. Nedvomno je prav prof. Melik s svojo spretno politiko in ob popolni enotnosti zaposlenih največ prispeval k temu, da ni uspel pogubni načrt »tozdiranja« fakultete.

Kljub odgovornim funkcijam, ki jih je opravljal, pa je bil prof. Melik predvsem znanstvenik – zgodovinar z dušo in telesom, ki je s svojim delom pomembno obogatil slovensko zgodovino po drugi svetovni vojni. Neprecenljive zasluge si je pridobil že s svojim pedagoškim delom, saj je v vlogi pisca učbenikov, predavatelja in skrbnega mentorja podiplomskim študentom v svet znanosti vpeljal cele generacije slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarok. Enak cilj je zasledoval v vlogi dolgoletnega urednika Zgodovinskega časopisa. Kot glavni in odgovorni urednik v letih 1973–2000 je uredil kar 21 letnikov (91 zvezkov) Zgodovinskega časopisa ter 21 knjig, ki so izšle v Zbirki zgodovinskega časopisa. V času njegovega urednikovanja si je Zgodovinski časopis utrdil sloves osrednje slovenske znanstvene zgodovinske revije in postal odprt za mlajše generacije zgodovinarjev. Prav Melik je uvedel prakso objavljanja kvalitetnih diplomskih nalog, ki so bile nagrajene s Prešernovo nagrado za študente. Začetni usmeritvi, ki je pomenila prelom s prejšnjo uredniško prakso, je Melik sledil vse do odložitve uredniške funkcije v letu 2000.

Najglobljo sled v slovenskem povojnem zgodovinoopisu pa je prof. Melik pustil s svojim raziskovalnim delom, ki v vsakem, tudi najmanjšem prispevku potrjuje njegovo intelektualno širino in znanstveno odličnost. Njegova bibliografija jasno kaže, da se raziskovalno ni ukvarjal zgolj z obdobjem, za katerega je bil habilitiran, ampak je občasno inovativno posegal tudi v obdobje srednjega in zgodnjega novega veka ter v čas prve in druge jugoslovanske države. Težišče Melikovega raziskovalnega dela pa je vseeno bila slovenska zgodovina dolgega 19. stoletja, zlasti čas od obnove ustavnega življenja (1861) do razpada dvojne monarhije, tisto obdobje torej, ko smo – po njegovem mnenju – »Slovenci najbolj napredovali, ko smo premostili ves kulturni zaostanek, ki nas je težil od srednjega veka naprej, ko smo postali pravi, drugim enakovreden narod, ko smo doživeli največji vzpon v vsej naši zgodovini.«

Že v svoji doktorski disertaciji o volitvah na Slovenskem (1959), ki je v knjižni obliki izšla leta 1965, je ob natančni analizi staroavstrijskega volilnega sistema in volitev na Slovenskem podrobno predstavil tudi vse glavne probleme, s katerimi se je morala soočati slovenska politika v obravnavanem obdobju. »Volitve 1861–1914 kažejo zelo nazorno narodnostno diferenciacijo v mestih, razvoj slovenske narodne zavesti in nastanek naših strank.« Rezultate disertacije je dopolnil z vrsto krajših razprav, v katerih je podrobno obravnaval zgodovino volitev v posameznih ožjih območjih (in to v času od obnove ustavnega življenja do volitev v prvi Jugoslaviji), reforme volilne zakonodaje in njihove učinke na politično dogajanje v monarhiji in Slovenskem. Z disertacijo in posamičnimi specialnimi razpravami si je doma in

v tujini utrdil ugled največjega poznavalca volilnih sistemov v stari Avstriji, zato mu je uredništvo ugledne edicije *Die Habsburgermonarchie* pri avstrijski akademiji znanosti že sredi osemdesetih let zaupalo pisanje sintetičnega prispevka o sestavi in volilnem pravu deželnih zborov v Cislajtaniji. (Razprava je izšla v sedmem zvezku serije *Die Habsburgermonarchie* leta 2000, v slovenskem prevodu pa leta 2006 v *Vojetovem zborniku*). Iz istega razloga je ugledna založba Böhlau leta 1997 izdala dopolnjen nemški prevod njegove knjige *Volitve na Slovenskem (Wahlen im alten Österreich)*, ki je še danes temeljno delo slovenske zgodovine v ustavni dobi.

Po zagovoru disertacije (1959) je prof. Melik začel s sistematično revizijo slovenske zgodovine od obnove ustavnega življenja do konca 19. stoletja. V skladu z načrtom Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki se je na iniciativo prof. Frana Zwittra odločilo, da bi preko kritičnega soočenja z delom Dragotina Lončarja in zlasti Ivana Prijatelja revidiralo enostransko podobo slovenske zgodovine druge polovice 19. stoletja, je Melik že na 12. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kočevju (1963) z referatom o značilnostih slovenske politike na začetku šestdesetih let 19. stoletja prepričljivo pokazal, da slovenska politika v Schmerlingovi dobi nikakor ni bila tako konservativna in celo klerikalna, kot je trdil Ivan Prijatelj.

Številni novi pogledi so bili opazni že v sintetični zgodovini Slovencev, ki jo je leta 1966 izdal skupaj s prof. Ferdinom Gestrinom in ki je še danes najobsežnejši in najpopolnejši pregled slovenske zgodovine dolgega 19. stoletja. S svojimi nadaljnjimi prispevki na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev pa je argumentirano prevetрил enostranske interpretacije večine ključnih problemov slovenske zgodovine od druge polovice šestdesetih let do konca 19. stoletja. Na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici leta 1968 je kar z dvema sintetičnima prispevkoma predstavil probleme slovenske politike ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let. Na zborovanjih zgodovinarjev 1970–1976 pa je z uvodnimi referati nadaljeval s kritičnim prevrednotenjem slovenske zgodovine druge polovice 19. stoletja in ustvaril temelje današnjega vedenja o obravnavanem obdobju.

V svojih referatih in številnih razpravah je na novo opredelil vrsto pomembnih vprašanj, ki so bila dotlej dokaj enostransko obravnavana. Med drugim je opozoril na veliko vlogo Matije Majarja Ziljskega pri oblikovanju programa zedinjene Slovenije leta 1848, podrobno je analiziral poskuse slovenske politike, da bi uskladila program zedinjene Slovenije z v monarhiji prevladujočimi historičnimi koncepti, vzroke in potek nacionalne diferenciacije v mestih, proces postopne nacionalizacije množic, ki je dosegel enega izmed svojih viškov v času taborov, razraščanje ideološko-strankarskih razlik znotraj »narodne stranke«, delovanje slovenskih poslancev v dunajskem državnem zboru, regionalne vidike slovenske politike, pa slovenske politične in kulturne pridobitve v posameznih obdobjih ter odnos do (jugo)slovanskega vprašanja itd. V samo jedro slovenske politične zgodovine druge polovice 19. in začetka 20. stoletja je posegel tudi s svojimi komentarji in obširnimi spremnimi besedami k ponatisom spominov nekaterih pomembnih slovenskih politikov (Vošnjaka, Hribarja, Šukljeta in Ravniharja) ter množico daljših in krajših razprav v domačih in tujih revijah ter zbornikih, ki so v uredništvu Viktorja Vrbnika leta 2003 izšli v zajetni monografiji *Slovenci 1848–1918*. Razprave in članki. Ob temah iz politične zgodovine, s katerimi je posegal tudi v širši srednjeevropski in

jugoslovanski prostor, se je raziskovalno ukvarjal tudi z gospodarsko, demografsko in upravno zgodovino, zgodovino vsakdanjega življenja in meščanstva, pa s kulturno in socialno zgodovino Slovencev. Še dandanes nista preseženi njegovi razpravi o rasti mestnega prebivalstva na Slovenskem (1956) ali prispevek o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi (1985).

Melikova bibliografija zgovorno priča, da zgodovinskih tem ni delil na velike in male. Leta 1986 je na zborovanju zgodovinarjev v Tolminu dejal: »...Mislim, da je zgodovina ena in nedeljiva, da živimo iz tradicije vse naše preteklosti, svetlih in temnih trenutkov in dogajanj od najstarejših časov do današnjega dne. To enotnost moramo ohraniti.« Njegovo delo kaže, da je bila zanj zgodovina eno samo odkrivanje. Z njo se je enostavno ukvarjal zato, ker je bil prepričan, da je poznavanje preteklosti »predvsem veliko duhovno bogastvo« – in ker se je zavedal, da sedanosti brez preteklosti ne moremo razumeti. Z izjemnim občutkom za čas in detajl se nam Melikova dela razkrivajo kot posrečen preplet erudicije in domišljije. Imel je redko lastnost, da je znal enako spregovoriti učenim in učencem, kar je dano le izbrancem. Predvsem pa je bil zgodovinar, ki se nikoli ni postavljajl v vlogo rabsodnika, ampak je zgolj poskušal razumeti. Zavedal se je, da je v zgodovini, tej velikanski izkušnji človeških različnosti, razumevanje ključnega pomena.

Od konca šestdesetih let je prof. Melik sodeloval v številnih pomembnih mednarodnih projektih in se redno udeleževal odmevnih domačih in tujih znanstvenih srečanj, na katerih se je kot strokovnjak za zgodovino 19. stoletja uveljavil tudi v evropskih okvirih. Med drugim je bil sodelavec delovne skupine v okviru European Science Foundation in od leta 1968 tudi član českoslovaško-slovenske komisije za zgodovino. Zaradi obsežnega in nadvse raznovrstnega znanstvenega opusa mu je leta 1991 avstrijska raziskovalna skupnost podelila prestižno Gindelejevo nagrado, leto kasneje pa je dobil še avstrijski častni križec za znanost in umetnost. Leta 1993 je postal izredni in leta 1997 redni član SAZU. Ob osemdesetletnici (2001) ga je Zveza zgodovinskih društev Slovenije (in več lokalnih zgodovinskih društev) imenovala za svojega častnega člana, na začetku leta 2002 pa je bil odlikovan tudi s srebrnim častnim znakom Republike Slovenije. S tem je tudi na formalni ravni dobil vsaj nekaj tistega priznanja, ki s(m)o mu ga nekdanji učenci in kolegi že zdavnaj dodelili. Konec leta 2005 ga je Društvo zgodovinarjev Oddelka za zgodovino Jagelonske univerze v Krakowu počastilo s častno nagrado Waclawa Felczaka in Henryka Wereszyckiego. O njegovem ugledu v domovni in tujini nazorno priča zbornik, ki je izšel pri ZRC SAZU ob njegovi osemdesetletnici. V njem je sodelovalo kar 80 zgodovinarjev in zgodovinarik iz desetih evropskih držav, kar se dotlej še ni zgodilo.

Profesor Melik je bil velik zgodovinar. In v resnici je bil tudi »fin zgodovinar« (Vasko Simoniti). Toda v spominu vseh, ki s(mo) ga poznali, ne bo ostal le zaradi svoje znanstvene odličnosti in inovativnosti. V enaki ali še večji meri se ga bomo spominjali zaradi njegove človeške širine, življenjskega optimizma in skromnosti, pa neizmerne vere v ljudi in razumevanja vsega, kar je človeškega. Vse nas je neizmerno obogatil.

Prof. dr. Branko Reisp (17. 7. 1928 – 9. 1. 2009)

Kmalu po izidu Zgodovinskega časopisa, v katerem je bil objavljen moj jubilejni prispevek ob osemdesetletnici prof. dr. Branka Reispa,¹ smo zvedeli za njegovo smrt. V njegovi osmrtnici 13. januarja 2009 v časopisu Delo, je bilo zapisano »*Srce ni preneslo hude izgube ljubljene Sonje*«. Od njegove žene zgodovinarke prof. Sonje Reisp smo se poslovili 26. septembra 2008 na Ljubljanskih Žalah. Kljub bolečini, ki ga je s smrtjo žene Sonje prizadela, je pri Slovenski matici sodeloval 16. oktobra 2008 na okrogli mizi o Cerkniskem jezeru, kjer je predstavil Valvasorjevo korespondenco s Kraljevo družbo v Londonu. Konec leta 2008 je izšla pri Slovenski matici zadnja njegova knjiga z naslovom »*Zgodbe in podobe naše preteklosti*«. V knjigi gre za izbor šestih tem, zajemajo obdobje od 16. do začetka 19. stoletja. Knjigo je Branko Reisp z izbranimi besedami predstavil na tiskovni konferenci 11. novembra 2008. Ob tem je razkril tudi svoj pogled na določena obdobja in probleme v slovenski zgodovini. Smrt je preprečila njegovo sodelovanje na nekaterih predvidenih strokovnih srečanjih. Pogrešali bomo njegovo tehtno strokovno besedo.

Ignacij Voje

¹ Ignacij Voje, prof. dr. Branko Reisp – osemdesetletnik, Zgodovinski časopis, let. 62, zv. 3–4, Ljubljana, 2008, str.455–457.

Dr. Ervin Dolenc

(29. 9. 1960 – 22. 2. 2009)

V tišini in odmaknjenosti, daleč od domačega okolja je ugasnilo življenje našega prijatelja Ervina Dolenca. Ne nenadno in za svoje in prijatelje tudi ne nepričakovano. Napredovanje bolezni je bilo z vsakim letom, mesecem in tednom bolj očitno. Upanje je vedno bolj nadomeščala negotovost, ki se je počasi, a neizogibno prevešala v strah in zle slutnje. Zlasti od takrat, ko se je tudi dolgo pričakovana odrešitev, presaditev jeter, razblinila ob dejstvih stranskih učinkov in ponavljajočih se raznovrstnih zdravstvenih komplikacij. Čeprav je Ervinova duša ostajala čvrsta in prisebna, je telo iz dneva v dan popuščalo. Prijatelji, ki smo ga obiskovali in skušali deliti z njim del njegovih upanj, skrbi in strahov, tega nismo želeli videti. Slepo smo se oklepali zadnjih slamic upanja na odločilni preobrat. To negotovost je presekala Ervin sam. V dolgih in samotnih dnevih bolniških sob se je na duhovni ravni soočil in tudi sprijaznil s smrtjo. In to nam je dal tudi vedeti, že od oktobra lanskega leta naprej se je začel od nas poslavljal. Na začetku ne brez bolečine in užaljenosti nad »krivičnostjo usode«, kasneje pa je s spokojnostjo pričakoval konec svoje življenjske poti.

Z njegovo smrtjo je za njegove prijatelje ugasnil tudi del zgodovinarskih sanj; sanj, ki smo jih začeli sanjati kot mladi zgodovinarji v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. V letih, ki so nas vse zelo zaznamovala, tako zaradi dinamike časa in sprememb družbenega okolja kot zaradi našega mladostnega idealizma ob začetniškem odstiranju draži zgodovino pisnega raziskovalnega dela. In ravno raziskovalno delo je bilo tisto, ki je najbolj zaznamovalo Ervinovo profesionalno dejavnost.

Za Ervinovo znanstveno-raziskovalno pot je pomemben mejnik predstavljala odločitev, ob približevanju koncu študija na ljubljanski Filozofski fakulteti. Takrat je v dilemi med filozofijo, ki je bila njegova mladostniška prva izbira, in zgodovino presodil, da mu je zgodovina vendarle bližja in zato se je odtlej posvečal predvsem njej. Po končani diplomji leta 1985 (a) zgodovina, (b) filozofija in nekaj mesečni izkušnji osnovnošolskega učitelja, se je 1. septembra 1986 zaposlil na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani kot mladi raziskovalec. V tej raziskovalni ustanovi, ki ji je ostal zvest vse življenje, se je zaposlil kot prvi iz tedanjega programa »2000 mladih raziskovalcev«. V okviru tega programa, ki pod nekoliko drugačnim imenom obstaja še danes, se je na inštitutu zbrala skupina mladih zgodovinarjev

ter se oblikovala in kalila v ostrih in polemičnih razpravah, ki niso priznavale ne takih ne drugačnih vnaprej določenih vzorcev in avtoritet. V teh debatah je kot najbolj oster polemik izstopal prav Ervin s svojimi tehtnimi argumenti, vendar pri tem ni bil nikoli osebno žaljiv. Ob tem so se ob druženju ob različnih priložnostih (koncerti, gledališče, kino, potovanja, hoja v gore, Medex), kjer so prišli do izraza tudi drugi Ervinovi interesi (uživanje v vrhunskem umetniškem ustvarjanju, želja po odkrivanju in spoznavanju sveta in narave, glasba – zlasti jazz) razvile tudi vezi, ki so kmalu prerasle v čvrsta prijateljstva.

Ervin se je v okviru inštitutskega dela usmeril v raziskovanje slovenske politične in kulturne zgodovine do druge svetovne vojne, v okvirih Habsburške monarhije in jugoslovanske države. Polje raziskovanja kulturne zgodovine je dojemal izjemno široko in pod njim razumel kulturno politiko, razvoj ustanov, šolstvo, problem izobraževanja nasploh, razvoj znanosti, pogoje za umetniško ustvarjalnost na vseh ravneh, društva, šport, družabno življenje, intelektualno življenje z vseh vidikov, zgodovino idej.

Težišče njegovega raziskovalnega dela pa je vendarle bil čas med obema vojnama (1918–1941) s temeljnim poudarkom na kulturni politiki in kulturniški dejavnosti v omenjenem širokem smislu. Usmerjal se je v raziskave o interakcijah med političnim in kulturniškim dogajanjem oziroma razvojem, nadalje za študije o izgrajevanju in dopolnjevanju mreže slovenskih kulturnih ustanov, o razvoju znanosti in umetnosti ter njune vpetosti v širši družbeni kontekst. Ukvarjal se je tudi z komparativnim modelskim analiziranjem kvantitativnih kazalcev razvitosti kulturne sfere posameznih regij/pokrajin znotraj jugoslovanske države do druge svetovne vojne. Nemalo pozornosti je Ervin posvečal intelektualcem kot vplivni mnenjski skupini. V svojih raziskavah je sledil njihovim heterogenim političnim, umetniškim ali znanstvenim preferencam ter izhajajoč iz tega tudi njihovi vpetosti v aktualna politična dogajanja. V pregledu Ervinovega raziskovalnega interesa je nenazadnje potrebno izpostaviti še sistematično ukvarjanje z razvojem zgodovinopisja kot discipline in zgodovinopisnimi dosežki o času prve polovice dvajsetega stoletja.

Nedvomno vsebinsko široko in raznoliko Ervinovo raziskovalno zanimanje je težko sintetično zaobjeti le v nekaj združujočih kategorij oziroma vsebinskih poudarkov. Največji del Ervinovega opusa zajemajo razprave s področja kulturnih politik in kulturniških praks slovenskih političnih strank, združenj in drugih interesnih skupin. V teh obravnavah gre za tesno prepletenost kulturno-političnih dejavnosti in t.i. čiste politike. Navsezadnje že sam pojem kulturne politike vsebuje obe dimenziji, to je kulturo in politiko, ki sta bili v času kulturnega boja tesno prepleteni. Obe dimenziji sta v Ervinovih delih močno navzoči in to v vzročno-posledični navezi. Značilen primer takega pristopa je monografija o slovenski kulturni politiki in manifestacijah kulturnega boja med vojnama *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929* (Ljubljana 1996), ki velja za temeljno in nepogrešljivo delo na tem interesnem področju. Ervin je to tematiko še vsebinsko poglobljal in časovno širil z drugimi razpravami o različnih strankarskih vidikih v in o kulturni politiki ter izobraževalnem in kulturnem delu slovenskih strank.

Kakor vsi raziskovalci obdobja med obema vojnama, se tudi Ervin ni mogel

izogniti nastanku jugoslovanske države in vplivu tega dejstva na razvoj slovenske kulture, umetnosti in znanosti. Ta vprašanja je tematiziral v številnih razpravah in člankih. Izpostavimo naj le nekatere, npr. tiste o splošnih problemih kulturnega delovanja v jugoslovanski državi.

Pomemben delež v Ervinovi raziskovalni dejavnosti zasedajo razprave na temo intelektualcev oziroma njihovih delitev, načelnih opredeljevanj in praktičnih ravnanj v času do druge svetovne vojne. Čas med obema vojnama je bil intrigan ten za Slovence, posebno za slovenske intelektualce. Slednji so znotraj unitarne in izrazito centralistično zasnovane Jugoslavije igrali pomembno vlogo branika slovenstva. In tu pride najbolj do izraza tesna vzročno posledična prepletenost političnih in kulturniških elit, ko je bilo potrebno stopiti v bran samostojne nacionalne identitete. Ervin je te procese razpetosti intelektualcev med slovenstvom in jugoslovanstvom, med avtonomijo in centralizmom analitično in razvojno plastično predstavil v različnih krajših študijah, v obliki razprav in člankov.

Izjemno pomemben je Ervinov prispevek v inštitutski monografiji *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, kjer sta skupaj z Jurijem Perovškom, kot urednika in pisca največjega dela besedila o kulturni in politični zgodovini med obema vojnama (1918–1941) zaobjela dotedanje vedenje o tej dobi in ga podala v zaokroženi in sintetični obliki, tako da je njun prispevek danes nepogrešljiv.

V zadnjih letih se je Ervin posvetil odnosom in razhajanjem med prvo in drugo generacijo predvojnih slovenskih komunistov. Svoje poglede na to vprašanje je predstavil na akademjskem simpoziju posvečenemu Dušanu Kermavnerju (2005) ter jih nadgradil na simpoziju o Prežihovemu Vorancu (Dunaj 2007), a žal ni dočakal natisa svojega dunajskega prispevka.

Ervin se je odlikoval kot tehten in kritičen zgodovinar ter tudi kot odličen poznavalec zgodovinskih virov. Tako je sodeloval pri izdaji virov o slovenski kulturni politiki v Jugoslaviji (skupaj z Alešem Gabričem in Bojanom Godešo) in pri knjižni izdaji spominov urednika predvojnega časnika Slovenec Ivana Ahčina na Antona Korošca (skupaj z Bojanom Godešo).

Ervin je bil med vodilnimi slovenskimi zgodovinarji s področja politične in kulturne zgodovine Slovencev prve polovice dvajsetega stoletja, ki so rezultate svojih raziskav redno predstavljal na mnogih konferencah in sestankih, v zadnjih letih tudi v tujini.

S svežimi metodološkimi prijemi in s kompleksno obravnavo kulturne politike se je Ervin dokopal do novih razsežnosti, ki sodijo v sklop odmevnejših dosežkov, ki jih je slovensko zgodovinopisje ustvarilo v svojem verjetno najbolj razgibanem obdobju, to je v zadnjih dvajsetih letih. S svojim delovanjem sodi Ervin med ustvarjalce, ki so na svojem raziskovalnem področju pomembno zaznamovali dobo sprememb, ki je potekala v slovenskem zgodovinopisju od druge polovice 80. let dvajsetega stoletja. Za Ervina sta bili značilni izvirnost in nepriznavanje ustaljenih mišljenjskih vzorcev, s katerimi je pomagal zapolniti praznino med dotlej maloštevilnimi raziskavami o kulturni politiki med obema vojnama. V pretežni meri je šlo za pionirsko delo na področju kulturne zgodovine med obema vojnama, kateri

je postavil zdrave temelje, ki bodo omogočili bodočim generacijam zgodovinarjev nadaljnje raziskovanje in odpiranje novih tem.

Poleg »inštitutskega« raziskovanja se je Ervin ukvarjal tudi s problemi primorske lokalne zgodovine (krajevna zgodovina, kulturni vplivi na mikro ravni, lokalna demografska gibanja, antifašizem-fašizem). Ni bilo naključje, da si je Ervin izbral za temo svoje diplomske naloge prav zgodovino domačih Senožeč, o katerih je leta 1994 izdal monografijo *Senožeče: skupnost na prepihu* (1994) in s tem umestil domači kraj v zgodovinsko podobo Slovenije. Ves čas je ohranjal tesno vez z domačim okoljem in tudi aktivno sodeloval v kulturnih prizadevanjih Senožejcev (pisal je v lokalno revijo 27. vasi, soorganiziral posvete o Danilu Zelenu in Rudolfu Cvetku). Ervina je zanimalo vse, kar je bilo povezano z zgodovino Senožeč, tako je za Primorski slovenski biografski leksikon napisal več biografij o znanih Senožejcih in osebah, ki so na kakršenkoli način zaznamovale preteklost Senožeč. Kljub temu, da je več kot polovico svojega življenja preživel v Ljubljani, se je čutil predvsem Senožejca in Primorca ter se je rad vračal domov, »na burjo«, kot se je mnogokrat šegavo izrazil in kjer je nazadnje našel svoje zadnje pokojišče.

Ervin v svojem raziskovalnem vsakdanu ni bil omejen samo na raziskovalno delo. Kakor je večplastno njegovo raziskovalno udejstvovanje, tako večstransko je bilo tudi njegovo ostalo strokovno delo. Odlikoval se je kot pobudnik izjemno izvernih, tudi provokativnih znanstvenih konferenc, pri čemer velja izpostaviti konferenco o historiografijah v državah naslednicah SFRJ iz marca leta 2004 ter o metodoloških in vsebinskih problemih slovenskega zgodovinopisja iz leta 1999. Prav pri slednji konferenci, ko se je postavljalo vprašanje, kako proslaviti 40-letnico inštituta, je prišla do izraza Ervinova izvornost, saj je menil, da bi bilo tak častitljiv jubilej osrednje znanstveno-raziskovalne ustanove za slovensko novejšo zgodovino primerno proslaviti predvsem ustvarjalno. Tema *Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju* (Ljubljana 1999) je izbral sam in z aktualizacijo sodobnih vprašanj slovenskega zgodovinopisja skušal kritično soočiti različna mnenja. Spodbujanje kakovostne rasti slovenskega zgodovinopisja je bilo namreč eno od področij Ervinovega poslanstva. Ravno s tem namenom je spodbudil in izpeljal vse potrebne postopke za oblikovanje nagrade Klio za dosežke v zgodovinopisju pri Zvezi zgodovinskih društev Slovenije. Vse od začetka v letu 2000 je bil predsednik komisije, ki vodi postopke izbire in končno tudi podeljuje nagrade. Kljub težavnemu zdravstvenemu stanju, je še spomladi in poleti 2008 večino vsebinskih priprav za podelitev zgodovinarske nagrade Klio za obdobje 2006 do 2007 opravil sam, z zanj značilno vztrajnostjo in voljo. Morda je prav »Ervinova« nagrada Klio prava priložnost, da se zgodovinarska stroka primerno oddolži njegovemu spominu in izjemnemu duhu.

Vendar to ni edini vidik populariziranja raziskovalnega dela, ki ga je vestno opravljal Ervin. Prav tako pomembno je bilo namreč njegovo udejstvovanje pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije, kjer si je prizadeval za vzpodbujanje mladih k spoznavanju zgodovine. Svojega mentorskega in organizacijskega dela se je Ervin loteval sproščeno, ne da bi postavljial kakršnekoli formalne ovire pri navezovanju stikov. Sooblikoval je pravila za učitelje in profesorje pri delu z zgodovinarskimi

krožki, izbiral teme za tekmovanja, zaupali pa so mu tudi vodenje komisije za delo zgodovinarskih krožkov. Glavni namen je bil popularizacija zgodovine in raziskovalnega dela med osnovnošolsko mladino v okviru zgodovinarskih krožkov. Sodelovanje in izkušnje pri usmerjanju dela zgodovinarskih krožkov ga je vodilo tudi k pisanju učbenikov za pouk zgodovine v osmem oziroma devetem razredu osnovne šole. V zadnjem času pa tudi za četrte letnike gimnazij. Poleg tega je Ervin v šolskih letih 1999/2000 in 2001/2002 kot docent sodeloval tudi v univerzitetnem pedagoškem procesu. Na Fakulteti za družbene vede je vodil seminarske vaje pri predmetu Nastanek sodobnega sveta. Delo z mladimi in za popularizacijo zgodovine med njimi je vsekakor predstavljalo pomembno mesto v Ervinovih prizadevanjih za večjo vlogo slovenskega zgodovinopisja v družbi.

Ervinu osebnega poguma ni nikoli manjkalo, ni se izogibal soočenja z dejstvi. Bil je človek iščočega duha, ki ga je vodila trdna volja in zavezanost svojemu prepričanju. Bil je svobodomiselne narave in kritičnega duha, bolj kot vljudnostne fraze in formalizme je cenil neposredno izrečeno besedo. Za Ervina je bila značilna vztrajnost pri argumentiranem zagovarjanju lastnih stališč, ki so bila pogosto v nasprotju z večinskim mnenjem, hkrati pa ga je krasila odprtost za drugačna mnenja. Bil je odkrit zagovornik konstruktivnega in strpnega dialoga, saj je bil prepričan, da so polemike sestavni del razjasnjevanja preteklosti. Prav živahno neobremenjeno diskutiranje je izjemno pogrešal v slovenski zgodovinski srenji in ga skušal po svojih močeh tudi preseči, a za ta svoja prizadevanja ni vedno našel širše podpore.

Z Ervinovo smrtjo je nastala večplastna praznina. Zgodovinarska srenja je izgubila izvrstnega poznavalca kulturne in politične zgodovine 19. in 20. stoletja, ki je zasedal visoko mesto v slovenskem zgodovinopisju. Izgubila ga je v času polne zgodovinarske zrelosti, ko bi lahko še veliko prispeval zgodovinopisju na interpretativni, metodološki in empirični ravni. Za prijatelje pa se je z Ervinovo smrtjo ustavil del našega sveta. Izgubili smo pozornega poslušalca in naklonjenega, a kritičnega ocenjevalca naših misli in dejanj. Ne bo več skupnih premišljevanj o preteklosti in prihodnosti. Naši skupni načrti ostajajo le neizpolnjeni načrti. Neizrečeno med nami ne bo nikoli več izrečeno. Ostaja nam samo še spomin. In v ta spomin je Ervin umeščen kot človek izjemnih lastnosti. Pogrešali ga bomo.

Bojan Godeša, Žarko Lazarević

Kongresi in simpoziji

Novi pogledi na Primoža Trubarja in njegov čas

Ljubljana, 9. in 10. oktober 2008

V znamenju petstote obletnice rojstva avtorja prve slovenske knjige Primoža Trubarja se je pod okriljem društva Slovenska matica v Ljubljani odvijal simpozij z naslovom *Novi pogledi na Primoža Trubarja in njegov čas*. Dogodek je gostila dvorana Slovenske matice. Po nagovoru predsednika društva Slovenske matice Milčka Komelja, ministra za kulturo Vaska Simonitija ter uvodnih besedah vodje simpozija Saša Jeršeta se je v dveh dneh zvrstilo trinajst domačih (z Univerz v Ljubljani in na Primorskem, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, Narodnega muzeja Slovenije, Arhiva Republike Slovenije, Nadškofijskega arhiva Ljubljana, Muzikološkega inštituta ter Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša) in dva tuja referenta (z Univerze v Salzburgu in Wheaton Collega).

Prvi dan simpozija je bil razdeljen v dva tematska sklopa. V prvem sklopu, poimenovanem *Perspektive zgodovinsopisja in ad personam*, je najprej nastopil Marko Štuhec, ki je v referatu *Reformacija in protestantizem, koncepti in perspektive modernega zgodovinsopisja* opozoril na prenose poudarkov pri raziskovanju obdobja reformacij(e) v zadnjih desetletjih, in sicer od verskih idej k odnosu med vero in družbo ter na historiografsko spremembo, ki se kaže v obratu od iskanja vzrokov k iskanju pomenov. Kot drugi je nastopil Boris Golec z najbrž najbolj pričakovanim referatom simpozija *Kdo in od kod je bil pravzaprav Primož Trubar? Trubarjeva nov »rojstni list« in popravljen »osebna izkaznica«*, v katerem je na podlagi na novo dostopnih virov prevrednotil in rekonstruiral nekaj podatkov iz biografije Primoža Trubarja. Med ugotovitvami gre izpostaviti določitev nove Trubarjeve rojstne hiše, variantnost letnice Trubarjevega rojstva in vprašanje njegovega priimka. Sledili sta živahna razprava in izmenjava mnenj, ki v dveh dneh nista nikdar zamrli in sta dajali simpoziju svojevrsten pečat.

V okviru drugega sklopa, naslovljenega *Trubarjev čas*, je svoje misli najprej predstavil Sašo Jerše s prispevkom *Vera, upanje, oblast. Problemi politične kulture v deželah Notranje Avstrije v času verskih vrenj*, v katerem je vprašanje konfesionalnega profila države povezal z nastankom oziroma oblikovanjem zgodnjemoderne države in izpostavil oblast kot najpomembnejšo izmed treh, v naslovu poudarjenih entitet. Sledil je Arno Strohmeyer s *Stanovskimi in verskimi svoboščinami v evropski perspektivi*. V predavanju je analiziral boje za verske svoboščine in pravice protestantov, ki jih je zaznamovala vedno večja vpletenost deželnih stanov, vpliv dinastične krize Habsburžanov pa tudi politika, ki so jo morali voditi proti plemstvu v Svetem rimskem cesarstvu.

Po razpravi je Tomislav Vignjević v prispevku *Trije redovi in reformacija* predstavil protestantski in hkrati Trubarjev pogled na tričlensko delitev zgodnje novoveške družbe, ki je bila, kot ugotavlja Vignjević, redko postavljena pod vprašaj. V času protestantizma pa pride tudi do prilagoditve stare trifunkcijske sheme; vojskujoči se sloj se »transformira« v posvetno oblast. Maja Žvanut je v referatu *Vera, pobožnost in praznoverje na Slovenskem v 16. stoletju* poiskala stične točke protestantske in katoliške ljudske pobožnosti in poudarila, da je bilo praznoverje skupno obema veroizpovedima in da interpretacija protestantizma kot racionalnejše od obeh religij ni vedno mogoča.

Kot zadnji prvega dne je po diskusiji, med katero je bilo načeto tudi vprašanje terminologije in stalnosti izrazov v zgodovinarski stroki, svoj referat *Gonilne sile reformacije. Ključni dejavniki različnih reformacijskih gibanj v Srednji in Zahodni Evropi (1515–1565)* predstavil Henri Blocher. V obsežnejšem predavanju je opozoril na večplastnost reformacijskih gibanj in kot glavno gonilno silo reformacijskih gibanj, poleg številnih dejavnikov in vplivov, izpostavil versko izkušnjo. Opredelil je tudi katoliško reformacijo in končal z mislijo, da so teme, o katerih so razpravljali reformatorji, še vedno aktualne.

Celoten drugi dan srečanja se je odvijal v okviru enega tematskega sklopa z naslovom *Trubar v svojem času*. Prvi je svoj referat *Trubar v kontekstu evropske reformacije* predstavil Marko Kerševan. Posvetil se je vprašanju Trubarjeve opredelitve določenih smeri reformacije in ugotavljal, da se je v dogmatsko-teoloških sporih nagibal k sredinskim rešitvam; v specifičnem okolju Notranje Avstrije naj bi namreč uvidel pomembnost boja proti katoliški cerkvi. Za njim je Edvard Kovač s predavanjem *Primož Trubar, slovenski teolog*, predstavil Trubarja kot protestantskega teologa s pozitivnim odnosom do slovenskega jezika, ki ga s sveto-pisemsko utemeljitvijo razširi še na ostale slovanske jezike. Kazal je tudi izjemno odprtost do vseh slovanskih kultur in, kar je za tisti čas še posebej nenavadno, celo do slovanskega pravoslavja. Nadaljeval je Nenad H. Vitorović s prispevkom *Politične razsežnosti Trubarjeve misli*, v katerem je opozoril, da je politična misel pomemben segment protestantskih teoloških in pastoralnih prizadevanj, pri čemer Primož Trubar bistveno ne izstopa, saj je njegova teologija neločljivo povezana z družbeno-političnimi vprašanji.

Po razpravi in odmoru sta za govorniško mizo sedla France M. Dolinar in Lilijana Žnidaršič Golec. Dolinar je skušal z referatom *Trubar in katoliška Cerkev* s stališča pravne ureditve cesarstva pojasniti Trubarjevo odločitev za protestantizem. Izpostavil je dokaj nemoteno reformatorsko delovanje Primoža Trubarja v slovenskem prostoru; vse do tedaj, ko je s poskusom formiranja deželne Cerkve posegel na področje državne zakonodaje in se uprl izrecni volji deželnega kneza. Zatem smo poslušali Lilijano Žnidaršič Golec v predavanju *Trubarjeva Cerkovna ordninga, med zelenim in živetim*. Pokazala je na razkol med zapisanim in zelenim ter dejanskim stanjem in možnostmi v času nastanka Ordninge. Pod deželnoknežjo oblastjo h katolištvu se nagibajočega Ferdinanda nastali cerkveni red zaradi političnih okoliščin ni imel realnih možnosti uveljavitve, prav tako je za nekatera določila nemogoče določiti, v kolikšni meri so bila dejansko upoštevana.

Tretjo in zadnjo skupino referentov so sestavljali Jonatan Vinkler s predavanjem *Trubar in schwenckfeldijanstvo*, Metoda Kokale z referatom *Glasbena poustvarjalnost na Slovenskem v času Primoža Trubarja* ter Luka Vidmar s prispevkom *Recepcija slovenske reformacije v dobi baroka na Kranjskem*. Jonatan Vinkler se je ukvarjal s Trubarjevo vpetostjo v sočasne reformacijske tokove in njegovim poznavanjem različnih verskih pogledov. Sprejemanje različnih protestantskih pogledov se kaže v dvojnosti Trubarjevega ravnanja: po eni strani odklonilen odnos do schwenckfeldijanstva (njegovo osebno mišljenje in v simboličnih knjigah) in strpnost pri sprejemanju nepravovernih besedil v pesmarice. Dalje je Metoda Kokale izpostavila dejstvo, da je bil glasbene izobrazbe v času reformacije deležen ozek krog ljudi, predvsem meščanski in plemiški stan, po zaslugi dokumentiranih glasbenih repertoarjev pa vemo, da se je v nekaterih krogih muziciralo na evropskem nivoju. Kot zadnji je Luka Vidmar predstavil odnos kranjskih izobražencev iz obdobja baroka do slovenske reformacije. Na podlagi pregledov slovstva na Kranjskem izpod rok Valvasorja, Dolničarja in Pohlina Vidmar ugotavlja, da odnos nikoli ni bil izključno negativen, ampak razpet med priznavanjem kulturnih dosežkov protestantskega gibanja in odklanjanjem njihovega verskega prepričanja. Srečanje se je zaključilo s sklepno diskusijo.

V okviru simpozija *Novi pogledi na Primoža Trubarja in njegov čas* smo imeli priložnost spremljati številne kvalitetne referate, ki so ponovno problematizirali Trubarjevo delovanje in čas slovenske reformacije pa tudi recepcijo protestantizma v sodobnem tujem in slovenskem zgodovinskoisj. Poročilo pa naj zaključim kar z mislijo vodje simpozija Saša Jeršeta, ki je srečanje označil za dogodek »vesele znanosti«; le-ta je bila s simpozijem o Primožu Trubarju res izvrstno promovirana.

Anja Paulič

40. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij Philadelphia, 20.–23. november 2008

Letošnja 40. letna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij (*American Association for the Advancement of Slavic Studies*) je potekala od 20. do 23. novembra v Philadelphiji v Pensilvaniji. Konvencije se je udeležilo več kot tisoč sto raziskovalcev različnih znanstvenih disciplin (zgodovinarjev, geografov, slavistov–jezikoslovcev, literarnih zgodovinarjev itd.), ki vsak s svojega zornega kota proučujejo območja vzhodno od nekdanje železne zavese.

Slovenski udeleženci konvencije smo se aktivno, z referati, udeležili več panelov. V nadaljevanju bom predstavil tiste panele, katerih udeleženci so se ukvarjali s slovenskimi problemi, oziroma so bili Slovenci. Omenjeni pa bodo še nekateri paneli, ki so se ukvarjali s problematiko nekdanje skupne države Jugoslavije.

Že prvi dan konvencije je potekala okrogla miza z značilnim naslovom »Kosovo – kaj je naslednja faza«, ki ga je vodil Nicholas C. Pano (Univerza Western Illinois). Udeleženci Robert C. Austin (Univerza v Torontu), Elez Biberaj (Voice of America), Bernd J. Fischer (Univerza Indiana, Fort Wayne) in Ines A. Murzaku (Univerza Seton Hall) so se ukvarjali predvsem s prihodnostjo Kosova.

Na panelu z naslovom »Različni pogledi na jugoslovanske vojne za nasledstvo: pretekla in sedanja mnenja ter pogledi« so poleg podpisanega sodelovali še Zachary Irwin (Univerza Pennsylvania State), Francine Friedman (Univerza Ball State), Robert M. Hayden (Univerza Pittsburgh) in David B. Kanin (CIA). Sam sem predstavil slovenske poglede in razloge za razpad nekdanje skupne države in sicer na podoben način, kot sem jih predstavil že v knjigi *The Former Yugoslavia's Diverse People*, ki sem jo skupaj z Mitjo Žagarjem objavil pri založbi ABC-Clio v ZDA. Predstavil sem tudi zgodovino mojih besednih dvobojev s kolegi na letnih konferencah AAASS od sredine 80. let 20. stoletja naprej. Med drugim sem opozoril na dejstvo, da je leta 1985 na konferenci AAASS v Phoenixu v Arizoni ugledni ameriški zgodovinar primerjal ameriški in jugoslovanski federalizem in ob tem zanemarljivo dejstvo, da je jugoslovanski federalizem temeljil na etnično pogojenih teritorialnih enotah, kar ni bila značilnost ZDA. Razlagal sem tudi spomine iz mladostnih let in vprašanja brez odgovorov, kot na primer, zakaj morajo slovenski vojaki služiti vojsko v armadi, kjer je bil uradni jezik srbohrvaščina, zakaj se moramo Slovenci učiti srbohrvaščine, medtem ko se Srbom in Hrvatom slovenščine ni bilo potrebno učiti, zakaj ne moremo Slovenci odločati o investicijah v južnih republikah nekdanje skupne države ter končno, zakaj si Jugoslavija ni prizadevala dovolj za ohranitev slovenskih manjšin v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. Govoril sem tudi o pomoči izseljencev in pripadnikov slovenskih manjšin v sosednjih državah Republiki Slo-

veniji na prehodu iz 80. v 90. leta 20. stoletja. Francine Friedman je predstavila pregled panelov, ki so jih pripravili na letnih konferencah AAASS v štiridesetih letih obstoja te organizacije in so se ukvarjali z jugoslovanskimi problemi. Robert M. Hayden je spregovoril o srbskih pogledih na jugoslovansko krizo, David B. Kanin pa je s stališča obveščevalca-analitika poskusil odgovoriti na vprašanje, koliko so v ZDA realno ocenjevali položaj na območju nekdanje Jugoslavije v obdobju od sredine 80. do sredine 90. let 20. stoletja. Omeniti je potrebno, da se je panela udeležilo preko 80 poslušalcev, kar je zelo visoka udeležba.

Z vprašanji vsakodnevnega življenja v nacionalno mešanih okoljih se je ukvarjal panel z naslovom »Živeti narod: vsakodnevna praksa nacionalne pripadnosti«, ki ga je vodil Dimitry Tartakovsky (Univerza Illinois, Urbana-Champaign). Fedza Buric (Univerza Illinois, Urbana-Champaign) se je ukvarjal z vprašanjem nacionalno mešanih zakonov v Bosni in Hercegovini, Robert Whiting z iste univerze je predaval o vprašanju, kako se je zadržala narodna identiteta v središču pozornosti vsakodnevnega življenja, Sanja Lacan (Univerza Kalifornija Los Angeles – UCLA) pa se je ukvarjala z narodno identiteto v hrvaški drami na televiziji.

Precej pozornosti je pritegnil panel o vprašanju vloge ekspertnih prič v sodnih postopkih pred Mednarodnim sodiščem za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije. Svoje poglede na omenjeno tematiko so predstavili Robert M. Hayden (Univerza Pittsburgh), Andrew Roy Corin (Defense Language Institute), Robert J. Donia (Univerza Michigan), Paul Snedden Shoup (Univerza Virginija) in Robert A. Wilson (Univerza Connecticut).

Zanimiv je bil tudi panel z naslovom »Jezikovne politike in državnosti/narodne enotnosti v srednji in jugovzhodni Evropi od poznega 19. stoletja do prvega desetletja v 21. stoletju«, ki je potekal pod vodstvom Andrea Orozoffa (Državna univerza New Mexico). Zdenek Vaclav David (Woodrow Wilson International Center for Scholars) je predstavil Masarykovo stališče do nacionalnih jezikov, Nancy Susanne Martin (Univerza Teksas, Austin) hrvaški primer politizacije jezika, Aleksander I. Vari (Univerza Marywood) »nacionalni zanos« kot osnovo za trženje mest na primeru prizorov iz Budimpešte in Bukarešte na prelomu stoletja.

Drugi dan konvencije je potrebno omeniti zlasti panel, katerega udeleženci so se ukvarjali s primerjavo kriz v Bosni in Hercegovini leta 1908 in stoletje kasneje. Ann Louise Antonoff (Univerza Pensilvanija) je predstavila balkanske krize nekoč in danes, pri čemer je izpostavila zlasti stališča velikih sil do kriz v Bosni in Hercegovini ter v Makedoniji v obdobju 1908–2008. Dubravko Lovrenović (Univerza v Sarajevu) se je v svojem prispevku ukvarjal z mitom bogomilov in avstroogrsko okupacijo Bosne in Hercegovine, Ludwig Steindorff (Univerza Kiel) pa je predstavil prispevek s pomenljivim naslovom, »Tri skupnosti, ena družba? Bosna in Hercegovina na začetku 20. stoletja«.

Zanimiv je bil tudi panel z naslovom »Slovenska politična emigracije: iz preteklosti v prihodnost«, ki ga je vodil Metod M. Milac (Univerza Syracuse). Rozina Švent se je v svojem prispevku ukvarjala s prizadevanji na področju izobraževanja in kulture med slovenskimi begunci v taboriščih za begunce v Avstriji v letih 1945–1950, Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU) s

cenzuro v Sloveniji in slovensko politično emigracijo, Zvone Žigon (generalni konzul RS v Clevelandu) pa s slovensko politično emigracijo v Argentini in ZDA. Panel je komentiral Robert G. Minnich z Univerze v Bergnu na Norveškem.

S spomini na socializem v nekdanji Jugoslaviji se je ukvarjal panel, ki mu je predsedoval Oto Luthar (direktor ZRC SAZU). Ana Hofman (ZRC SAZU) je predstavila spomine kmečkih žena na socializem, Tanja Petrovič (ZRC SAZU) pa fotografske prikaze pripadnikov Jugoslovanske ljudske armade in spomine na služenje v tej vojski. Pri tem je izpostavila, da naj bi služenje v tej vojski pomenilo, da so fantje postali možje. Na koncu je Nina Vodopivec (Inštitut za novejšo zgodovino) predstavila spomine tekstilnih delavk na socializem v Sloveniji.

Zanimiv je bil tudi panel o politiki nasilja v Makedoniji. Julian A. Brooks (Univerza Fraser, Kanada) je podal pregled britanskih odzivov na makedonsko krizo leta 1903, Stefan Soliris Papaioannou (Univerza Maryland) je analiziral konflikte v Makedoniji v obdobju balkanskih vojn in prve svetovne vojne, James Frosetta (College of William and Mary) pa predstavil politiko VMRO do bolgarskega revizionizma v obdobju med obema svetovnima vojnama.

Na panelu, ki se je ukvarjal z uničenjem protikomunistične opozicije na Poljskem, v Jugoslaviji in na Češkoslovaškem v zgodnjih letih hladne vojne, je Žarko Lazarevič (Inštitut za novejšo zgodovino) orisal gospodarske pritiske na protikomunistično opozicijo v vzhodni Evropi, Igor Lukes (Univerza Boston) zaton protikomunistične opozicije na Češkoslovaškem z zgodnjih letih hladne vojne, Jera Vodušek Starič (Univerza v Mariboru) pa zaton protikomunistične opozicije v Jugoslaviji v istem obdobju.

Panelu z naslovom »Aspekti slovenske identitete: nove raziskave mladih raziskovalcev na tem področju« je predsedovala Carole Rogel (Univerza Ohio State). Marjan Dovič (ZRC SAZU) je predstavil slovenski kulturni sindrom, Bryan James Pozun (Univerza Columbia) uvedbo Evra v Sloveniji, Peter Joseph Verovsek (Univerza Yale) pa spomine in pripovedi na obdobje ozemeljskih zahtev s posebnim ozirom na italijanske in slovenske zahteve v Julijski krajini. Referate panela sta komentirala Peter Vodopivec (Inštitut za novejšo zgodovino) in Robert G. Minnich (Univerza Bergen, Norveška).

Zanimiv, a hkrati z nekaterimi naivnimi idejami, je bil panel o identitetah v nekdanji Jugoslaviji v preteklosti in sedanjosti. Robert E. Niebuhr (Boston College) je spregovoril o jugoslovanskem »somraku in tranziciji«, Matthew Longo (Univerza Yale) o Bosni in Hercegovini po Daytonu, s posebnim ozirom na delitve, nacionalizme in državljanstva v letih 1995–2007, Nina Ball-Pesut (Univerza Illinois, Urbana-Campaign) pa o literaturi in identiteti na območju nekdanje Jugoslavije po letu 1991.

Omembe vreden je tudi prispevek Marjana Smrketa (Univerza v Ljubljani) o odnosu do religije v Sloveniji po letu 1990, ki ga je predstavil v okviru panela »Politika in religija v srednji Evropi po letu 1990«.

S slovenskega zornega kota je bil zanimiv tudi panel z naslovom »Socialistični potrošniški paradiz: transnacionalne želje in protislovja dobrega življenja v Jugoslaviji«, ki mu je predsedovala Veronica E. Aplenc (Rosemont College). Brigitte

Le Normand (Univerza Indiana Southeast) je spregovorila o jugoslovanski politiki potrošništva in dilemah delovnih migrantov pod socializmom, Igor Tchoukarine (Visoka šola ekonomskih znanosti – EHESS, Francija) o zadovoljevanju zahodnega potrošništva s posebnim ozirom na turizem, uslužne dejavnosti in bolezni v socialistični Jugoslaviji, Patrick H. Patterson (Univerza Kalifornija, San Diego) pa potrošniško družbo v socialistični Jugoslaviji z vidika supermarketov.

Na konvenciji je bil predstavljen televizijski film o Janku Lavrinu, slovenskem, ruskem in angleškem kozmopolitu, ki ga je predstavila režiserka Ana Nuša Dragan.

Tretji dan konvencije je bila za slovenske udeležence zanimiva okrogla miza o slovenski zunanji politiki s posebnim ozirom na predsedovanje EU. Okroglo mizo je vodila Tamara J. Resler (U.S. Department of State), sodelovali pa so Charles Bukovsky (Univerza Bradley), James Gow (King's College, London) in Mirjam Možgan (namestnica šefa misije Veleposlaništva Republike Slovenije). Ob tem se je razvila tudi razprava o vlogi Republike Slovenije v času njenega predsedovanja EU glede zaščite slovenskih manjšin v Avstriji in Italiji, še posebej v luči rasističnega izpada italijanskega predsednika vlade Silvia Berlusconija ob izjavi, »kako lepo porjavel« je novoizvoljeni ameriški predsednik.

Zanimiv je bil tudi panel, na katerem so se Theofanis G. Stavrou (Univerza Minnesota), Robin Remington (Peace Haven Int.), Ellen T. Comisso (Univerza Kalifornija, San Diego) in Mark Nathan Kramer (Univerza Harvard) ukvarjali z vprašanjem, kakšne posledice je pustila izključitve Jugoslavije iz Kominforma šestdeset let kasneje.

Panelu o avtobiografijah v srednji Evropi in Severni Ameriki je predsedoval Timothy Pogacar (Državna univerza Bowling Green). Alenka Koron (ZRC SAZU) je predstavila priseljske avtobiografije in spomine v okviru hranjenja kulturnega spomina, Mary Grabar (Georgia Perimeter College) je spregovorila o priseljskih pisanjih in spominih, Vida Bicman (Karl-Franzenz Universität, Graz) pa o vlogi spominov pri opredeljevanju identitet. Na panelu se je razvila zanimiva razprava o vlogi priseljskih spominov v identificiranju nacionalnih identitet druge generacije priseljencev ter o vlogi ameriške države pri tem.

Zadnji dan konference je potrebno omeniti panel z naslovom »Odmik od Sovjetov v Evropi: Jugoslovanska zunanja politika v Evropi v zgodnjem obdobju hladne vojne«, ki ga je vodil Stefan Sotiris Papaioannou (Univerza Maryland). Rinna Elina Kullaa (Univerza Maryland) je predstavila finsko-jugoslovanske odnose v obdobju 1948–1961, Slobodan Selinic (Srbski inštitut za novejšo zgodovino, Srbija) jugoslovansko-češkoslovaške odnose in sovjetski sistem v srednji Evropi v obdobju 1945–1955, Vladimir Svetković (Srbski inštitut za novejšo zgodovino, Srbija) pa zunanjo politiko Jugoslavije do sosednjih držav v obdobju 1953–1958.

Seveda je bilo v okviru letne konference organiziranih še veliko panelov z zanimivimi vsebinami, ki so ravno tako pritegnile precejšnjo pozornost. Ker je bilo vseh panelov preveč, da bi jih bilo mogoče opisati v tem poročilu, sem se omejil le na tiste, ki so se mi zdeli najbolj zanimivi za slovenskega zgodovinarja. Poročilo lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je bila tudi ta konvencija strokovno koristna in

potrebna. Pokazala in opozorila je na mnoge probleme na vseh področjih vsakodnevnega življenja, ki izvirajo iz preteklosti in se odpirajo še danes v deželah nekdanjega komunističnega sveta in zavirajo »normalno« sodelovanje omenjenih dežel z državami zahodne Evrope in ostalim razvitim svetom.

Matjaž Klemenčič

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Starejši letniki so na voljo na www.sistory.si/prispevki.html.

Ocene in poročila

Zdenka Janeković Römer, **Maruša ili suđenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjevjekovnog Dubrovnika**. Zagreb : Algoritam, 2007. 327 strani.

Nova knjiga uveljavljene hrvaške zgodovinarke Zdenke Janeković Römer, specialistke za zgodovino Dubrovnika, je nastala po dolgoletnem delu na arhivskem spisu o sodnem procesu o mladi vdovi Maruši Bratosaljić in njenima – sojenemu ter nesojenemu – zakonskima partnerjema. Spis »*Processum matriomoniale Marusse, relicte olim Antonii Bratossaglich*«, ki ga hranijo v Državnem arhivu v Dubrovniku, je nastal leta 1480 in obsega kar 103 liste.

Poleg sodnega spisa je avtorica knjige pregledala še statute, zakone, zapisnike treh dubrovniških svétov, sporazume o porokah in dotah, komentarje kronistov in drugih avtorjev, sodne spise, zakone proti razkošju, oporoke, poslovne pogodbe, biografije znamenitih oseb, genealogije in družinske spomine. Pomagala si je tudi s književnostjo.

Na podlagi teh virov je nastal tekst, ki je v marsičem drugačen od tekstov, ki jih je zgodovinarska bralska publika navajena. Avtorica je hotela preizkusiti metodološke meje zgodovinopisja in videti, kako globoko lahko zaide v literaturo, a da kljub temu še vedno napiše znanstveno (historiografsko) delo. Želela je osvetliti izvirne podatke, zgodbo in osebe, vključiti v interpretacijo spoznanja socialne zgodovine, antropologije, zgodovine mentalitet, kulturne zgodovine in psihologije ter pokazati, da je zgodovinska dejstva mogoče približati tudi skozi pripovedovanje. To ji je vsekakor uspelo, saj bralec knjigo prebere na dah. Zgodba je napeta kot kriminalka Agathe Christie, kjer bi razplet najraje prebrali najprej.

Avtoričin namen ni bil le opisati in pripovedovati o tej izjemni ljubezensko-zakonski sodni zgodbi. Le-ta je bila Zdenki Janeković Römer zgolj v pomoč in oporo pri odkrivanju podrobnejših informacij o Dubrovniku in življenju njegovih ljudi ob koncu 15. stoletja. Zanimala so jo tako raznolika dogajanja in fenomeni življenja v srednjeveškem Dubrovniku kot tudi interakcija med skupnostjo in posameznikom. Preučevanje sodnega spisa omogoča namreč poseben pogled na pravno problematiko, saj zadeve ne prikaže le iz zornega kota sodišča in predpisanega postopka, ampak tudi iz zornega kota udeležencev. Avtorica je zgodbo in Dubrovnik želela umestiti v širši mediteranski in evropski prostor. V ta namen je preučila tudi kanonske in svetovne norme o poroki, številne zapisnike poročnih sodnih procesov z evropskih sodišč in obilo literature.

Glede na to, da so bili vsi glavni akterji zgodbe pripadniki dubrovniških Antuninov, posebnega sloja bogatih meščanov, je posebno poglavje namenjeno njim. Ko je leta 1332 prišlo do zaprtja plemiškega sveta, je izginila stara razdelitev na meščane in plemiče, ki je temeljila na bogastvu, načinu življenja, osebnem ugledu in položaju. Odslej so poznali politično delitev, saj je bila oblast dedna in je pripadala le polnoletnim moškim plemičem. Meščanom je bil vstop v Veliki svet, druge svete in službe, ki so iz njih izhajale, prepovedan. Ker se meščani niso mogli vključiti v politično hierarhijo, so ustvarili lastno, kateri je bila na čelu bratovščina bogatih trgovcev, imenovana po svetem Antonu.

V besedilu sodnega postopka proti Maruši je vprašanje poroke in zakonskega stanu ključna problematika, iz katere izvirajo še druge teme. Avtorica se je zato malo bolj poglobila v to temo in v treh poglavjih podrobneje opisala pravila, rituale in stranske poti srednjeveške poroke, svetovne in cerkvene poglede na poroko, način, na kateri so se v srednjem veku sklepale poroke (obljuba, dogovor, sporazum, svatba in skupno življenje), problematiko dot, skrivne poroke, težave pri dokazovanju tajnih porok, polemike o skrivnih porokah za časa reformacije in katoliške obnove, srednjeveške ideje o ženskah in ljubezni ter ljubezen v zakonu.

Kdo in zakaj je v ponedeljek 8. maja 1480 vložil tožbo zoper Marušo, vdovo Antuna Bratosaljića in hčerko Jakova Butka? Marušo je tožil Nikola Jakovljević Bizia, njen mož, kateri je moral zakonitost svoje zakonske zveze šele dokazati. Maruša se je namreč en dan pred vloženo tožbo poročila s Franom Marinovom de Menze. Sodnik, nadškofovski vikar, arhidiakon Marin De Ragnina (za poročna vprašanja je bilo v srednjem veku pristojno cerkveno sodišče), je njegovo tožbo sprejel in vročil poziv Maruši Bratosaljić. Poleg tega ji je pod grožnjo ekskomunikacije prepovedal, da v svojo hišo sprejme Frana de Menze, vse dokler sodišče ne določi drugače.

Po vsej verjetnosti se je Maruša pred letom 1480 poročila z Nikolo, a vprašanje je, če je zato dobila očetovo dovoljenje. Iz Nikolovega pričanja lahko razberemo, da se je z mlado vdovo sam dogovoril za poroko. Njuna zakonska zveza je bila sklenjena *per verba de praesenti* in v skladu z obredom Rimske Cerkve. Po kanonskem pravu je bila tako sklenjena zakonska zveza povsem legitimna, saj je bila od 4. lateranskega koncila (1215) naprej poroka zakrament, za sklenitev zakona pa je bila formalno potrebna le medsebojna privolitev ženina in neveste. Videti je bilo, kot da mora Nikola sklenitev zakonske zveze le dokazati, in sicer s pomočjo vsaj dveh prič (*vox unius vox nullius*).

Vendar stvari niso bile tako enostavne, kot se je Nikoli na prvi pogled zdelo. Maruša, ki je bila zelo iskana nevesta, saj je imela zelo bogato doto, se je najverjetneje na zahtevo in željo svojega očeta poročila še enkrat. Tokrat s Franom de Menze, ki je bil po izvenzakonski liniji potomec ene od najpomembnejših dubrovniških plemiških družin, Menze. Po njegovih besedah je bil on tisti, kateri je »čisto in zakonito«, *per verba de praesenti* in v skladu z dubrovniškim običajem (zakonska zveza je bila dogovorjena z nevestinim očetom, ki je za poroko dal tudi svoje dovoljenje) sklenil zakonsko zvezo z Marušo Bratosaljić. En dan za Nikolovo tožbo je tudi sam vložil tožbo zoper Marušo. Z njo je hotel dokazati, da je on njen pravi

mož in da je njegov nasprotnik običajen lažnivec, kateri mu je želel le prevzeti ženo. Franova tožba je bila s pravnega stališča povsem nepotrebna, še posebej, ker je imel na svoji strani Marušinega očeta. Po vsej verjetnosti sta jo Frano in Jakov vložila zato, ker nista bila povsem prepričana, kaj bodo na sodišču rekli Nikolove priče. Morda sta se tudi bala, da jima bo Maruša ušla izpod nadzora. Franova tožba je neke vrste dokaz, da sta oče in zet vedela za obstoj predhodnih sporazumov med Nikolo in Marušo.

Pred cerkvenim sodiščem je bila težka naloga. Moralo je dokazati, kateri zakon je veljaven oziroma kateri je bil sklenjen prvi. Glede na to, da je bila zakonska zveza z Nikolo sklenjena v tajnosti, je bilo njeno veljavnost zelo težko dokazati. Zanimivo je, da Maruše nihče ni obtožil biandrije, kljub temu, da je za obtožbo biandrije v bistvu šlo, saj sta oba moška trdila, da je bil zakon sklenjen z izmenjavo sporazumov, *per verba de praesenti* in pred pričami.

Sodni postopek se je vlekel šest mesecev (od maja do novembra 1480), kar za evropske razmere ni izjemno. A če upoštevamo dejstvo, da so bile obravnave ponavadi enkrat mesečno, medtem ko so se v Marušinem primeru udeleženci sodnega procesa sestajali enkrat, kdaj pa kdaj tudi dvakrat na teden, vidimo, da je bil sodni proces zoper Marušo Bratosaljić nekaj posebnega. Izjemen je bil tudi zato, ker sta se dva moška borila za eno žensko, medtem ko je vlogo tožitelja običajno prevzela ženska (zaradi neizpolnjenih oziroma lažnih obljub o sklenitvi zakonske zveze). Pred nadškofijskim sodiščem v Dubrovniku se je zvrstilo kar 75 ljudi, od tega 51 prič.

Žal se iz sodnega spisa ne da ugotoviti, kakšna usoda je doletela Marušo, Nikolo in Frano. Razplet obravnave namreč ni zapisan v tem kodeksu. Vemo le, da je notar ta kodeks izpolnil do konca, ampak vprašanje, ali je začel pisati novega in zakaj le-ta ni ohranjen, ostaja neodgovorjeno. Sreča je že, da se je ohranil prvi, saj bi ga morali po pravilih čuvati v nadškofijskem arhivu v Dubrovniku (ta je leta 1667 pogorel v požaru) in ne v Državnem arhivu. O tem, zakaj se je znašel v arhivu Republike, lahko samo ugibamo. Zdenka Janeković Römer je zaključek zgodbe poiskala s pomočjo drugih virov. V seriji *Sententiae* (Razsodbe) je v zvezku 42 zapisana razsodba tožbe Đivana Bratosaljića, brata Marušinega pokojnega prvega moža, proti Maruši in njenemu možu Franu de Menze. Tožba je donesena tik pred Božičem leta 1481. V njej se Maruša in Frano omenjata kot mož in žena (*uxor et maritus*) oziroma kot zakonca (*iugales*), kar pomeni, da je bil njun zakonski stan priznan kot veljaven. Nikola Bizia je torej ostal brez žene, čeprav je bilo jasno, da je bil njegov zakon sklenjen. Sodišče se je priklonilo lažji rešitvi in odobrilo *status quo*, ki je bil zaradi dovoljenja Marušinega očeta družbeno veliko bolj sprejemljiv.

Nikola je leta 1482 umrl za kugo. Maruša se ne omenja nikjer v njegovi oporoki. Frano si je dobro opomogel od škandala in zasedel visoke položaje v dubrovniški družbi (kancler kazenskega sodišča, diplomatski poslanec na Ogrskem). Leta 1492 se je ponovno poročil in tudi v njegovi oporoki se Maruša ne omenja niti z besedo. Kaj se je zgodilo z Marušo po sodnem procesu, ostaja zavito v temo. Po letu 1481 o njej ni ne duha ne sluha. Tudi njena oporoka se ni ohranila, če je bila seveda sploh napisana. Prav tako je v svojem testamentu ne omenja njen oče. Maruše ni

mogoče najti niti v spominih članov družine, čeprav je v njih nastopal skoraj vsak posameznik. Za tiste, ki so bili iz nekega razloga izbrisani iz kolektivnega spomina, je bil ta prostor zaprt. Če je posameznik prekršil pravila svoje družbene skupine, je bil iz nje izključen. Ni se več obiskovalo eden drugega in odnosi so se prekinili. To se je najverjetneje zgodilo tudi Maruši. Njeno izginotje iz družinskih spominov priča o tem, da je prišlo do prekinitve komunikacije med njo in drugimi člani družine ter širšo skupnostjo. Četudi Maruša po letu 1481 ni umrla, je bila družbeno mrtva. Ne glede na izhod sodnega postopka je po zaključku le-tega izgubila podporo, ugled, življenjsko priliko in prihodnost.

Knjiga Zdenke Janeković Römer, ki je mimogrede prvi historiografski naslov v biblioteki Facta, je resnično izredno berljiva. Polna je podatkov o ljubezni in zakonski zvezi, o ženskah in moških, o očetih in hčerah, o duhovnikih in svetovljanih, o meščanih in plemičih, o Dubrovniku in Dubrovčanih, o pravu in sodnih postopkih. Skratka vsak, ki se zanima za zgodovino srednjega veka, bo v njej našel nekaj zase.

Mojca Kovačič

Irmgard Palladino, Maria Bidovec, **Johann Weichard von Valvasor (1641–1693). Ein Protagonist der Wissenschaftsrevolution der Frühen Neuzeit. Leben, Werk und Nachlass.** Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 2008. 207 strani.

»Slovensko zgodovinopisje ga šteje k svojim utemeljiteljem, nemško raziskovanje ga mora prej še odkriti.« S temi besedami na zadnji strani platnic sta v Rimu živeči avtorici, glavna avtorica Nemka s severa in soavtorica napol Slovenka napol Italijanka iz Trsta, pospremili med bralstvo nemško govorečih dežel pregledno znanstveno delo o kranjsko-slovenskem polihistorju, katerega ime in podoba sta v »razširjeni« Kranjski, današnji Sloveniji, postala že kar nekakšna zaščitna blagovna znamka oziroma vztrajna spremljevalca skozi življenje vseh današnjih generacij Slovencev. Nemški znanstveni, strokovni in kulturni srenji pa, kot da bi se Valvasor po končani prvi svetovni moriji 20. stoletja nepovratno odmaknil v »svet onstran Karavank«, saj bi od zadnje monografije o njem in njegovem delu, izdane v nemškem jeziku (P. Radics, 1910), čez dve leti minilo že celo stoletje. Avtoricama gre vsekakor pritrčiti, da bo nemška strokovna srenja našega polihistorja morala šele odkriti, a moramo trditvi dodati, da ga ne bo odkrivala čisto brez podlage in prvič, temveč ponovno. Nanj so sicer pozabili celo njegovi na novo odkriti biološki potomci, danes po večini raztreseni prav po nemško govorečih deželah, od raziskovalcev preteklosti pa v sosednem velikem morju nemškega jezika vedo za Valvasorja le maloštevilni poznavalci slovanske soseščine, še največ seveda v Avstriji. Prezrt ostaja kljub dejstvu, da ga tudi sodobni nemški bralec lahko prebira in brez posebnih težav razume v izvorniku (spomnimo na Trofenikovo münchensko faksimilno izdajo *Slave*), medtem ko je slovenski, ki ga Valvasorjev opus najbolj neposredno nagovarja, kljub dobrim obetom in napovedim še vedno prikrajšan za prevod glavnine *Slave vojvodine Kranjske* v svoj jezik.

Avtorici sta svoje delo opravili zgledno in temeljito, o čemer že na pogled priča Dodatek: zajeten seznam literature, posrečen izbor 29 slikovnih prilog, seznam Valvasorjevih del ter nadvse uporaben pripomoček – obsežno in natančno stvarno, krajevno in imensko kazalo, kakršnega, denimo, pogrešamo v vseh slovenskih izborih poglavij iz *Slave*. Delo o Valvasorju je tako mogoče začeti prebirati od zadaj oziroma kjer koli, ne da bi morali v njem zaiti in izgubljati po naključju najdene »zadetke«. Prijeten, berljiv slog daje vtis poljudne monografije, toda knjiga je v resnici opremljena z ustreznim znanstveno-kritičnim aparatom (318 opomb), upošteva pri tem izsledke različnih znanosti. Sočnost in pridih duha časa ji dajejo

številni citati iz Valvasorja, spretno vključeni v besedilo z namenom, da bi avtor izpred dobrih treh stoletij bralcu spregovoril sam. Zадnje je nekaj, česar slovenskemu bralstvu preprosto ni mogoče ponuditi, niti ko bi ali ko bo delo doživelo še tako kvaliteten prevod v slovenščino.

Pregledna členitev na poglavja in podpoglavja nas vodi skozi dva dela s kratkima, a povednima naslovoma *Življenje in delo ter Zapuščina*. Prvi, kronološki del, popelje bralca od izvora Valvasorjeve rodbine do polihistorjeve prezgodnje smrti, drugi, *Zapuščina*, obravnava njegovo ikonoteko in knjižnico. Nov prispevek predstavlja zlasti temeljita obdelava šele pred dobrim desetletjem objavljenega knjižnega kataloga ter grafične zbirke, shranjenih v Zagrebu. Iz zbirke grafik je objavljenih nekaj zanimivih upodobitev naravoslovne vsebine, ki so bile doslej znane zgolj ožjim, akademskim krogom, zapovrh omejenim na slovenski in hrvaški prostor. Kot je razvidno iz predgovora in opomb, sta avtorici pri svojem delu navezali stike s številnimi ustanovami v Sloveniji in več evropskih državah, kar je nazadnje obrodilo otipljive sadove.

Delo v skladu z naslovom resnično celostno predstavlja kranjskega protagonista znanstvene revolucije zgodnjega novega veka. Takšno lotevanje vsestranske osebnosti 17. stoletja, je že samo po sebi zahtevno delo, saj je erudita Valvasorja nujno potrebno preučevati iz več zornih kotov ter z njim deliti vsaj del njegovega temeljitega znanja in širokih obzorij. Posredovati spoznanja v zgoščeni sintetični obliki bralstvu, ki o kranjskem učenjaku nima še nikakršne predstave, je seveda dodatno breme. Morda bo tujec zaradi specifične problematike najbolj pogrešal sodoben zemljevid slovenskega prostora in Valvasorjevih življenjskih postaj in potovanj po širšem prostoru, saj zahtevnejšega uporabnika ne bo mogel potešiti samo Valvasorjev zemljevid Kranjske 17. stoletja (str. 18–19). Posrečena je sicer odločitev za pisanje geografskih imen v zgodovinski nemški obliki s slovenskimi ustrezniciami v kazalu, ki pa niti v kazalu ni vedno dosledna: npr. dvojezično Gurkfeld (Kraško), a samo slovensko Žalec ali Mekinje.

Knjiga o Valvasorju, ki jo odlikuje mikavna oblika – nekaj privlačnosti ji žal jemljejo slabše črno bele reprodukcije –, se lahko po pravici imenuje »evropska koprodukcija«: nemško-avstrijsko-slovensko-italijansko-madžarska. Poleg že omenjenega izvora avtoric naj spomnimo, da je nastajala v glavnem v Rimu, kjer obe živita in delata, sedež založbe Böhlau je v Kölnu, knjiga je izšla na Dunaju in bila natisnjena v Budimpešti. Pri njenem rojstvu ni zanemarljiv slovenski delež, saj je izid gmotno podprlo Ministrstvo za kulturo RS, vsekakor z zavestjo, da posredovanja »domačega« znanja in kulture v svet (skorajda) ne more biti brez udeležbe Valvasorjevih rojakov.

Darko Darovec, **Kratka zgodovina Istre**. Koper : Založba Annales, 2008. 306 strani.

Ob koncu lanskega leta je pri Založbi Annales v izdajateljstvu Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalnega središča Koper, Fakultete za humanistične študije Koper in Univerze na Primorskem, izšlo najnovejše delo dr. Darka Darovca z naslovom *Kratka zgodovina Istre*.

Že nekako prislovično velja, da Darko Darovec, direktor Znanstveno-raziskovalnega središča in izredni prof. na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru, večino svojih del izda v času, ko je njihova vsebina tako ali drugače pereča in aktualna. Takšen je bil primer njegovega dela o notariatu z naslovom *Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike*, ki je izšla v Knjižnici Annales leta 1994, aktualnemu dogajanju v Istri je sledil že tudi njegov *Pregled zgodovine Istre*, ki je leta 1992 utrl pot Knjižnici Annales, ravno tako temu aktualnemu dogajanju, zlasti odprtim mejnim vprašanjem med Slovenijo in Hrvaško, sledi tudi njegova najnovejša monografska izdaja *Kratka zgodovina Istre*.

Čeprav je od prve izdaje minilo že šestnajst let in je v tem času doživela dvakratni ponatis, prevod v italijanščino in hrvaščino ter leta 1998 tudi v angleščino, se je nabralo kar nekaj razlogov za novo, dopolnjeno izdajo, ki jo je avtor kljub bistveno večjemu obsegu skromno naslovil *Kratka zgodovina Istre*. Eden od razlogov, kot sam pravi v predgovoru je, da se v zadnjih letih na Fakulteti za humanistične študije UP v Kopru izvaja izbirni predmet Zgodovina in etnologija Istre, zato bo to najnovejše delo o istrski zgodovini v veliko pomoč študentom tega predmeta pa seveda tudi poznavalcem in ljubiteljem istrske preteklosti, ki so že vrsto let izražali željo po ponatisu oziroma dopoljnjeni izdaji.

Z avtorjem se lahko strinjamo, da je priprava takega preglednega dela dokaj zahtevna in nevhvaležna, saj je moral po lastni presoji odbirati in osvetljevati posamezna poglavja iz dolge, burne in dinamične istrske preteklosti in jo v dopoljnjeni izdaji razširiti ter poglobiti zlasti z vprašanji, za katera je presodil, da so prelomna za kasnejša dogajanja; po njegovem prepričanju so to predvsem istrske gospodarske in demografske razmere beneškega obdobja in s tem povezana poglavja o migracijah, ki so bile zlasti intenzivne v obdobju od XVI. do XVII. stoletja, ko so še podkrepile in utrdile že vzpostavljeno kulturno, socialno in etnično dihotomijo med mestom in podeželjem. Pri tem samokritično sprejema nase odgovornost in

pripravljenost na morebitne kritike, hkrati pa utemeljuje, zakaj ni imel namena napisati, kot sam pravi, »totalne zgodovine« istrske regije, temveč le izpostaviti določene zgodovinske procese, ki so pomembno vplivali na družbeno-politično in ekonomsko dogajanje na istrskih tleh.

Nadaljnji razlogi za nastanek nove, dopolnjene izdaje o Istri, so razvidni iz predgovora h knjigi in so povezani s svetovnonazorskimi videnji, ki so tudi na območju istrskega polotoka privedla do nekaterih radikalnejših zasukov v dojemanju preteklosti in sedanjosti, saj se je tu postopno oblikoval čut regionalne pripadnosti kot sestavine bodoče ureditve Evrope regij, ki ne bo na prvo mesto postavljala zgolj vprašanja nacionalne pripadnosti, temveč predvsem človekove pravice oziroma svoboščine in ekonomsko uspešnost. Ideološka indoktriniranost in utesnjenost nekdanje jugoslovanske državne tvorbe se je pri teh razmišljanjih in snovanjih pokazala kot nujna ovira, ki sta ju Slovenija in Hrvaška na istrskih tleh s plebiscitarno osamosvojitvijo, ne glede na žrtve sicer presegli, pri tem pa se je kot eden najtežavnejših in najbolj problematičnih izpostavil problem meje, ki je tudi danes v ospredju slovensko-hrvaških odnosov na istrskih tleh.

Nastali konflikt, ki je sicer prisoten na mnogih mestih ob slovensko-hrvaški meji, je zaradi večstoletnega občutka regionalne pripadnosti najbolj akuten ravno v Istri, ker je povezan tudi z mejo na morju oziroma slovenskim dostopom na odprto morje. Sam po sebi tako postavlja pred mnoga vprašanja in izzive zlasti zgodovinsko znanost, ki naj bi s svojimi dognanji in izsledki postregla z odgovori, ki naj bi na nek način legitimirali prizadevanja tako zagovornikov kot nasprotnikov meja ali iz tega nastale nesporazume, kot avtor pojasnjuje v svojem predgovoru.

Tem izzivom se je Zgodovinsko društvo za južno Primorsko odzvalo že decembra leta 1991 z organizacijo prvega strokovnega srečanja na temo: *Enotna in/ali neenotna Istra z udeleženci iz Italije, Hrvaške in Slovenije*, ki naj bi v svojih prispevkih podali pregled zgodovinskih dogajanj in sprememb na istrskem polotoku, to pa je hkrati Darka Darovca vodilo v pripravo podlistka v Primorskih novicah in kasnejšo izdajo v samostojni publikaciji z naslovom *Pregled zgodovine Istre*, ki smo jo uvodoma že omenili. Tudi v pričujoči *Kratki zgodovini Istre* je avtor tej problematiki z nekaterimi novimi izsledki, ilustracijami in uporabljenimi literaturo, posvetil znatno pozornost. Ta problematika se sicer že od samega začetka pogosto pojavlja v znanstveni periodiki Zgodovinskega društva oziroma Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru, tja od dveh prispevkov Franceta Ostanka, nekdanjega ravnatelja Slovenskega šolskega muzeja, v prvi oziroma drugi številki revije *Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, Koper 1991/ 1992 (*Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri/Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956*), prek tematskega sklopa z naslovom »*Iz zgodovine slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji*« dveh slovenskih in dveh hrvaških avtorjev (*Annales, Ser. hist. sociol.* 12. 2002. 1), do študije dr. Darje Mihelič o piranskem ribolovnem območju skozi čas, objavljeni leta 2007 v *Knjžnici Annales* (D. Mihelič, *Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Piransko ribolovno območje skozi čas*, Založba Annales, Koper 2007).

Že v uvodu v svoje najnovejše delo pa avtor v sestavku »Zakaj in čemu regionalna zgodovina?« dokaj poglobljeno v kontekstu zgodovinskih teorij o

regionalni oz. regionalnih zgodovinah in Braudelovega monumentalnega dela »*La Méditerranée*«, podaja nekatera teoretična zgodovinopisna izhodišča pri tovrstnih obravnavah in poudarja pomen mozaikov regionalnih zgodovin pri razumevanju splošno zgodovinskih svetovnih dogodkov in procesov, kakor tudi metodoloških izhodišč, ki so bila potrebna za vzpostavitev t.i. koncepta regionalnih zgodovin. Tu Istra kot ena tipičnih sredozemskih dežel, kjer se stikata morje in kopno, kras in fliš, različne civilizacije in kulture, človek in okolje, nastopa le kot mikroregija velikega sredozemskega bazena, pri tem pa, če povzamemo misli dr. Miroslava Bertoše (Miroslav Bertoša, *Istra, Jadran, Sredozemlje, identiteti i imaginariji*, Zagreb 2003), tudi sama kot geografsko zadnji mejni polotok Sredozemskega morja in mejno območje mediteranske multikulturne civilizacije, predstavlja območje multikulturnih silnic in kompleksne zgodovinske biti.

Njen mediteranski model zaznamujejo zgodovinsko dinamične in kontinuirane spremembe pa tudi kontinuiteta obstojnosti etnokulturnega in mentalnega »substrata« in »adstrata«; z drugimi besedami, istrski teritorij je 14 stoletij sprejemal nove naseljence v svoje okrilje, sprejemal del njihove kulturne identitete, vendar je hkrati dosledno izpostavljal svoje kulturne, značajske in etnične značilnosti. Istra je v vrtincu zgodovinskega dogajanja, ki mu sledimo skozi posamezna poglavja Darovčeve knjige, sledila mediteranskemu modelu odnosov med različnostmi vseh vrst: Istra ni bila nikoli nekakšen etno-rezervat kultur v odmiranju, še manj nekakšen »talilni lonec« (*melting pot*) doseljenega prebivalstva. Istra je od zgodnjega srednjega veka pa vse do danes ostala mejno območje in stični prostor romanskega/beneškega/italijanskega/slovenskega in hrvaškega življa daljnih in globokih zgodovinskih korenin.

V tem kontekstu velja prisluhniti Darovčevim ugotovitvam, da je Istra ena izmed značilnih sredozemskih regij, ki je v svoji zgodovini doživljala veliko fluktuacijo prebivalstva, ki pa je kljub neugodnim življenjskim razmeram zaradi bližine morja in razvitih mest ter z njimi povezanih ugodnih možnosti trgovanja, kakor tudi specifičnih družbenih odnosov, privlačila prebivalstvo iz širših zalednih območij, značilni družbeni in politični dogodki pa so narekovali migracije še iz tega območja.

Današnja Istra je, kot v svoji študiji ugotavlja dr. Milan Bufon (M. Bufon, *Istra: novi problemi starih regij*, Annales 3/93, Koper 1993), zaradi velikih etničnih, političnih in družbenih sprememb bistveno drugačna od historične, tradicionalne Istre, kakršna se je oblikovala med XV. in XVIII. stoletjem. Kar je bila do nedavnega še bolj ali manj jasna etnična meja, je danes le okvir nekega kulturnega prostora, ki je izgubil dobršen del svojih glavnih nosilcev, a ohranja svoj pomen v pogledu regionalne identitete istrskega prebivalstva in vpliva celo na prebivalstvo, ki se je sem naselilo od drugod. Poleg tega se je z eksodusom avtohtonega prebivalstva ta identiteta prostorsko močno razširila in vpliva na oblike prostorske povezanosti širšega regionalnega okolja. Istra tako kljub radikalnim spremembam ostaja relativno homogeno historično in kulturno območje, ki si ga dandanes delijo tri samostojne države in čeprav je njihov »istrski« delež v demografskem in teritorialnem pogledu zelo različen, pa je tudi res, da so v vseh treh enotah prisotni prav vsi temeljni

elementi istrske mentalitete. Zaradi tega svojega novega položaja je Istra v širšem evropskem prostoru poseben primer obmejne regije, ki bo nedvomno še zaposloval številne raziskovalce njenih družbenih, etničnih in jezikovnih značilnosti in ki prav gotovo, kot je nazorno razvidno tudi iz pričujočega Darovčevega dela, zasluži ustrezen posluš in pozornost.

Če se še nekoliko pomudimo pri njegovem delu in si podrobneje ogledamo njegovo vsebinsko zasnovo, naj naglasimo, da gre za poljudno-strokoven in kompleksen prikaz Istre od prazgodovine do najnovejšega časa. V obširnem prerezu celotnega zgodovinskega razvoja tega območja avtor opozarja na posamezne mejnike v političnem, družbenem in gospodarskem razvoju Istre, poseben pomen in prednost tega dela pa je, da je v ta okvir pritegnil tudi upravne razmere v posameznih obdobjih, razvoj in značilnosti cerkvene organizacije ter institucij, etnografsko podobo, etnološke utrinke in jezikovne značilnosti, kar vse skupaj ob bogatem in raznolikem slikovnem gradivu še dodatno prispeva k pestrosti in zanimivosti te publikacije.

Zaradi raznolike problematike, pa tudi zaradi preglednosti in strnjene vtisa, se je avtor odločil za kronološko-tematski pristop in je posamezna razvojna obdobja zaokrožil v širših poglavjih. Razvrščena so od antike prek srednjega in novega veka, dobe meščanskih revolucij, obdobja utrditve meščanstva in nacionalnih trenj, do dobe totalitarizmov.

V XIX. stoletju je Darovec skozi osvetlitev tedanjih političnih tvorb, ki so nastale na širšem območju Jadrana oziroma Balkana, izpostavil predvsem nacionalne odnose in antagonizme, ki so v veliki meri določili nadaljnji družbeno-politični in ekonomski razvoj. V tem kontekstu je orisal vzpon nacionalizmov v Trstu in Istri, razvoj italijanskega iredentizma, narodno gibanje istrskih Slovencev in Hrvatov, njihovo politično uveljavljanje ter, ne nazadnje, izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje, ki je bila, kot vemo, prvič vrisana tudi na podlagi Czoernigovega jezikovnega štetja iz leta 1846 na Kozlerjevem »*Zemljovidu slovenske dežele in pokrajin*« iz leta 1853.

Iz najnovejšega obdobja tj. obdobja med obema vojnama in v času NOB, je ob splošnem orisu razmer pod Italijo prav gotovo za današnji čas še posebej zanimivo poglavje o problemih razmejitve s Hrvaško, ki so se pojavili že ob koncu II. svetovne vojne in pa povojno obdobje STO v letih 1947–1954. Ob tem velja še posebej omeniti poglavja »Slovenska žrtev za Jugoslavijo«, »Vzroki izseljevanj«, »Izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje v Istri« oziroma »Problemi razmejitve Slovenije s Hrvaško v Istri«.

V svojem zgodovinskem orisu avtor obravnava celotno območje istrskega polotoka kot ključno, obenem pa heterogeno območje, ki je skozi dvatisočleten razvoj zajemalo zdaj širši, zdaj ožji prostor. Vanj zagotovo gravitira tudi Trst s svojim kraškimi zaledjem, po drugi strani pa Reka s Cresom in Lošinjem, čeprav sta bili prav v XIX. stoletju ti območji v izrazitem avstrijskem oziroma ogrskem interesu; Avstrija je izoblikovala svoje »Avstrijsko Primorje«, Ogrska pa svoj »Corpus separatum« z Reko in Kvarnerskim zalivom.

Nova, dopolnjena izdaja zgodovine Istre na dobrih 300 straneh torej poleg predgovora in uvoda, pregleda zgodovinopisja o Istri, bogate bibliografije, imenskega in krajevnega kazala, seznama slikovnega gradiva in seznama kratic ter povzetkov v italijanskem, francoskem, angleškem in nemškem jeziku, prinaša razgibano, bogato in poučno vsebino. Avtor je z izkušenim metodološkim pristopom, veliko širino in dobrim poznavanjem problematike pripravil nov, aktualen in nadvse zanimiv oris zgodovine Istre, ki bo nedvomno v veliki meri zapolnil še vedno prisotno vrzel v tovrstni literaturi, ter hkrati dopolnil vrsto tistih publikacij, ki so tako v italijanskem, hrvaškem kot slovenskem jeziku nastale v polpreteklem in novejšem obdobju, saj prinaša povzetek spoznanj in dejstev o celotni istrski zgodovini, kar je v sedanjem času še zlasti pomembno in aktualno. S tega vidika si lahko le želimo, da bi tako kot prva skromnejša izdaja, tudi ta doživela prevod v tuje jezike in s tem zgodovino Istre približala tudi najširšemu krogu bralcev drugih govornih območij.

Salvator Žitko

Don Anto Baković, **Hrvatski martirologij XX. stoljeća. 1: Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata**. Zagreb : Martyrium Croatiae, 2007. 1019 strani.

Ob koncu leta 2007 je zagrebška založba Martyrium Croatiae izdala obsežno knjigo *Hrvatski martirologij XX. stoletja*, ki jo je napisal don Anto Baković, rojen 1931 v Goraždu, iz Vrhbosanske nadškofije. Avtor je v hrvaškem kulturnem prostoru uveljavljen kot duhovnik, novinar, pisatelj in politični analitik. V pričujočo knjigo je vtikal tudi osebno izkušnjo, ki jo je dobil med desetletnim zaporom zaradi političnih razlogov. Pri vojakih je namreč leta 1953 javno izjavil, da Stepinac ni bil zločinec, temveč mučenec. V političnem življenju sosednjega naroda je poznan tudi kot ustanovitelj Pronatalitetnega gibanja, ki se zavzema za povečanje števila rojstev med Hrvati. Kot pravi don Baković, je pričel zbirati gradivo za knjigo o preganjanju hrvaških katoliških duhovnikov, redovnikov, bogoslovcev in semeniščnikov, ki jih je takoj po političnih spremembah na Hrvaškem leta 1990 poimenoval »mučenci-pričevalci za vero«. Pri delu pa ga je vodila obljuba, ki jo je kot bogoslovec-zapornik dal svojim sobratom v zaporu in sicer, da bo zbiral, dokumentiral in objavljaval pričevanja o trpljenju hrvaških katolicánov v 20. stoletju.

Avtor je svoje temeljno delo raziskovanja boja proti (hrvaški) Katoliški cerkvi v preteklem stoletju razdelil na sedem poglavij. Posebej je obdelal trpljenje in usodo preganjanih škofov, duhovnikov, duhovnikov-tifusarjev, bogoslovcev, semeniščnikov, redovnikov in redovnic. S tem je želel prikazati usodo 663 mučencev-pričevalcev za vero med Hrvati. Delo je dobilo tudi podporo aktualnega vrha Katoliške cerkve pri naših sosedih, saj sta uvodna razmišljanja prispevala tudi oba hrvaška kardinala, zagrebški Josip Bozanić in sarajevski Vinko Puljić. Strokovno recenzijo dela pa sta prispevala zgodovinarja, akademik Franjo Šanjek in prof. dr. Juraj Kolarić iz Zagrebške teološke fakultete.

Uvodni del knjige se zaključuje s številčnimi podatki o žrtvah pričevalcev za vero med Hrvati, ki so razdeljeni po (nad)škofijah in redovnih skupnostih. Zanimivo je, da gredo štiri žrtve še na račun predvojne Kraljevine Jugoslavije. Avtor piše, da so do konca vojne (9. maj 1945) partizani ubili 240 pričevalcev za vero, četniki so jih ubili 37, nemške okupacijske sile 16 in italijanske 2, 17 pa je bilo medvojnih žrtev tifusa. Zaradi zavezniškega bombardiranja jih je umrlo 32, smrt petih pa je zakrivila sovjetska Rdeča armada. Žrtev povojnega nasilja s strani jugoslovanske vojske in tajnih komunističnih služb (OZNA, UDBA) do leta 1990 je bilo 263, na služenju vojaškega roka v JLA je umrlo 12 pričevalcev za vero. Srbske paravojaške

enote so med balkanskimi vojnama ubile devet pričevalcev za vero, muslimanske pa tri. Najmlajša žrtev je bil dvanajstletni semeniščnik Ivan Skender, najstarejši pa triinosemdesetletni duhovnik Vide Putica.

Pri zbiranju podatkov je avtor raziskal tudi načine smrti posameznih pričevalcev za vero. Med temi jih je bilo kar 109 ubitih brez kakršnegakoli sojenja in so končali v masovnih grobnicah, ki so nam poznane tudi iz naše slovenske polpretekle zgodovine (Pliberk, okolica Celja in Maribora, Macelj). Zelo velika in žalostna skupina so pobiti (338), ki so bili ob tem zverinsko mučeni. Prav neverjetno, kakšne so bile njihove usode, ki nas po krutosti spominjajo na čas preganjanja prvih kristjanov. Zadnjega hrvaškega katoliškega duhovnika so brez sojenja ubili leta 1953. Naslednja pomembna skupina so obsojenci na smrt, bilo jih je 80, sodila pa so jim partizanska in povojna kazenska sodišča. Od posledic fizičnega in psihičnega mučenja, lakote in onemoglosti je umrlo 72 pričevalcev za vero, štirje pa so umrli zaradi zastrupitve.

Od skupnega števila 663 hrvaških mučencev-pričevalcev za vero so bili štirje škofje, 506 duhovnikov, 50 bogoslovcev, 38 semeniščnikov, 17 redovnikov in 31 redovnic.

Največ žrtev, kar 206, je umrlo v življenjski dobi med 31. in 40. letom. Žrtev med bogoslovci in semeniščniki oziroma pod dvajsetimi leti starosti, pa je bilo 42.

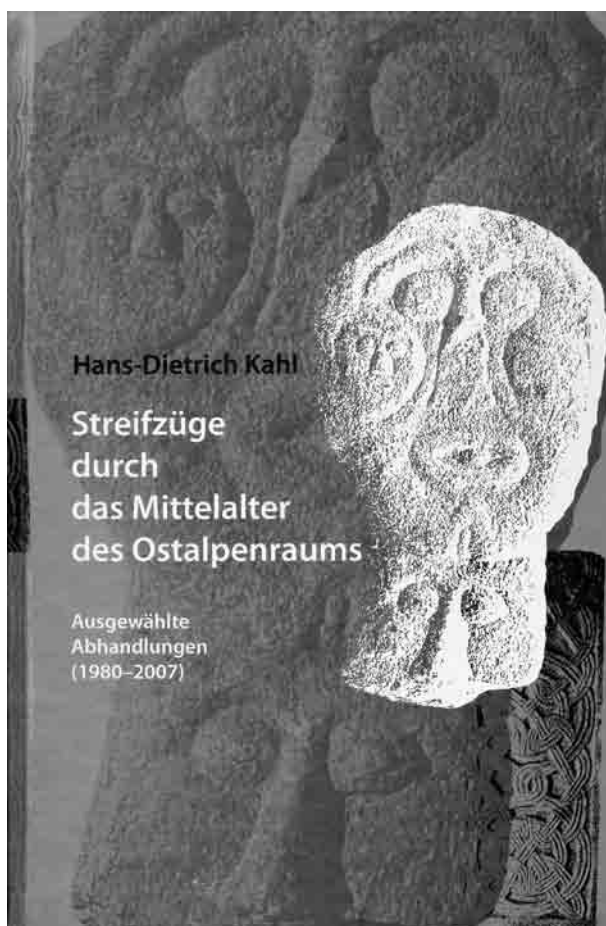
Zanimivo je, da so absolutne številke žrtev med katoliškim klerom pri Hrvatih precej višje kot pri sosednjih srednje in vzhodnoevropskih narodih, ki so prav tako trpeli pod totalitarizmom, najprej pod nacističnim, nato še pod komunističnim režimom. Pri Slovakah, s podobno zgodovinsko izkušnjo, je teh žrtev oz. pričevalcev za vero »samo« 14. Pri Slovencih naj bi se to število gibalo okrog 220 mučencev-pričevalcev za vero, a pri tem avtor pozablja, da je bilo tudi število Slovencev v nekdanji skupni domovini več kot pol manjše. Avtor razloge za veliko število hrvaških pričevalcev za vero vidi predvsem v protikomunističnem vztrajanju in v močnem oporišču narodne identitete, ki ga je hrvaška Katoliška cerkev dosledno gojila do jugoslovanskih unitarističnih poskusov.

Pričujoče delo je tudi fotografsko dobro opremljeno, saj se je avtor potrudil, da je zbral čimveč izvornih fotografij in vsako posamezno žrtev predstavil vsaj z eno fotografijo. V kratkem namerava don Baković izdati še nadaljevanje knjige oz. njen drugi del, ki bi govoril o trpljenju hrvaških duhovnikov po zaporih.

Mogoče na Slovenskem res nimamo tako zajetne knjige, ki bi na enem mestu prinašala toliko podatkov kot delo don Anteja Bakovića. Vendarle je v preteklosti pri nas že izšlo nekaj knjig, ki obdelujejo podobno problematiko in osvetljujejo temne plati naše polpreteklosti, npr. leta 1994 zbornik *Palme mučeništva: ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki* ter leta 2005 knjiga dr. Tamare Griesser Pečar *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*.

Renato Podbersič ml.

ZZDS je kot 36. zvezek v Zbirki Zgodovinskega časopisa izdala razprave Hansa-Dietricha Kahla o srednjeveški zgodovini vzhodno-alpskega prostora. Knjigo lahko naročite na sedežu uredništva Zgodovinskega časopisa, SI-1000, Ljubljana Aškerčeva 2, tel. 01 241 1200, info@zgodovinskicasopis.si

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

1. Temeljne usmeritve

Zgodovinski časopis objavlja razprave v slovenskem, angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Ostale prispevke (krajše članke, ocene, poročila ipd.) objavlja v slovenskem jeziku.

Prispevki naj bodo po možnosti napisani v pisavi Times New Roman. Običajna velikost črk je 12, razmak med vrsticami pa 1,5.

Za jezikovno korektnost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji, prav tako so odgovorni za strokovno in znanstveno korektnost prispevkov.

Vsak prispevek mora vsebovati poštni in elektronski naslov avtorja ter njegovo telefonsko številko.

Prispevke je potrebno oddati v tiskani in elektronski obliki na naslov uredništva:

Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskecasopis.si ali peter.stih@guest.arnes.si. Naslov datoteke sestavljata ime in priimek avtorja.

Prispevkov, ki jih uredništvo Zgodovinskega časopisa sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji.

Za prevod izvlečkov in povzetkov v tuj jezik poskrbi uredništvo.

Razprave so recenzirane, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo prispelega gradiva ne vrača.

2. Navodila za pripravo prispevkov

Uredništvo bo v postopkih za objavo upoštevalo le prispevke, ki bodo pripravljene v skladu s sledečimi navodili.

Razprave:

Razprava mora vsebovati naslednje elemente, ki si sledijo po navedenem vrstnem redu:

- glavni naslov razprave (male tiskane črke, velikost črk 16, okrepjeno, središčna poravnava);
- ime in priimek avtorja (velikost črk 12, okrepjeno, središčna poravnava);
- izvleček oz. sinopsis (velikost črk 10), ki naj v prvem odstavku vsebuje: priimek in ime avtorja (okrepjeno), avtorjeva izobrazba in strokovni/znanstveni naziv, avtorjev poštni in elektronski naslov. Drugi odstavek naj vsebuje naslov razprave (okrepjeno). Tretji odstavek naj vsebuje izvleček vsebine (skupaj s presledki do okvirno 600 znakov), četrti odstavek pa do 5 ključnih besed;
- besedilo razprave (velikost črk 12), v katerem naj bodo jasno označena mesta za slikovno gradivo, ki ga je potrebno predložiti ločeno. Odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic in se začenjajo z zamikom od levega roba. Naslovi (pod)poglavji so okrepjeni in pisani z malimi tiskanimi črkami;
- povzetek razprave, ki naj vsebuje njen naslov (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno) ter ime in priimek avtorja, naj skupaj s presledki okvirno obsega do 6000 znakov.

Poročila, krajši zapisi, knjižne ocene:

- poročila s simpozijev, konferenc in drugih dogodkov vsebujejo točen naslov dogodka ter datum in kraj prireditve (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno);

– knjižne ocene vsebujejo ime in priimek avtorja ali urednika (razprto, velikost črk 12), naslov knjige (okrepljeno), založbo, leto in kraj izida, število strani.

Pri tem tipu prispevkov sta ime in priimek avtorja prispevka navedena na njegovem koncu na desnem robu.

Pri vseh prispevkih naj avtorji zelene poudarke v besedilu označujejo s *poševnimi črkami* in ne s podčrtavanjem ali okrepljeno.

3. Citiranje

Citiranje je obvezno v opombah pod črto (velikost črk 10). Na koncu prispevka mora slediti seznam uporabljenih virov in literature (velikost črk 12), ki vsebuje vse v prispevku citirane vire in literature.

V opombah se določeno delo ali vir citira samo na skrajšan način in sicer na sledeč način: priimek avtorja, *kratka oznaka citiranega dela (naj ne presega treh besed in v poševnih črkah)*, navedba strani (okrajšano) (npr. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 11). Smiselno se ta določba uporablja tudi pri citiranju arhivskih in objavljenih virov ter gradiva z medmrežja.

V seznamu virov in literature na koncu ločeno navedemo vire (arhivske, objavljene, ustne, časopisne ipd.) in literaturo (naslovi sklopov so pisani z malimi tiskanimi črkami, okrepljeno). Znotraj teh sklopov je gradivo navedeno po abecednem redu priimkov avtorjev (urednikov, fondov itd.); enote istega avtorja pa so razvrščene kronološko. Seznam vsebuje samo popolne navedbe citiranih del oziroma gradiva:

- pri arhivskih virih navedemo ime arhiva, ime fonda ter po potrebi številke fasciklov ali škatel;
- pri monografijah navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) (v poševnem tisku) monografije*. Naslov serije, v kateri je monografija objavljena (po potrebi). Kraj izida: ime založbe, leto izida (npr. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.);
- pri člankih navedemo: priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v poševnem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, strani celotnega članka (npr. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19.). Pri zborniku za naslovom članka navedemo: (po potrebi ime in priimek urednika). *Naslov zbornika*. Kraj, leto izida, strani celotnega članka (npr. Janša-Zorn, Olga: Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, str. 78–95.).

4. Slikovno gradivo

Zgodovinski časopis načeloma objavlja le črno-belo slikovno gradivo.

Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF.

Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom.

Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Instructions for authors

1. Basic Submission Instructions

Zgodovinski časopis (Historical Review) publishes papers in Slovene, English, German, French, Italian, and Croatian languages. Other contributions (short articles, reviews, reports, etc.) are published in Slovene.

Contributions should be written in Times New Roman, size 12, with 1,5 line spacing.

The authors are solely responsible for linguistic and scientific accuracy of their contributions. Each contribution should contain postal and E-mail address of its author, together with his/her phone number.

Contributions should be submitted in printed format as well as by e-mail to the editorial office: Uredništvo *Zgodovinskega časopisa*, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si or peter.stih@guest.arnes.si. The name of the submitted file should consist of its author's name and surname.

Contributions that have been approved for publication by the editors should not be submitted for publication elsewhere.

Translation of abstracts and summaries into a foreign language shall be provided by the editors.

The papers are subject to peer review evaluation; the reviewers remain anonymous.

Contributions submitted for publication shall not be returned to their authors.

2. Submission Information

In order to be considered for publication all submissions should be prepared according to the following guidelines:

Papers:

All papers must conform to the style guide below and should contain the following elements listed in the following order:

- Title (lowercase letters, font size 16, bold, center)
- Author's name and surname (font size 12, bold, center)
- Abstract (font size 10). Its first paragraph should contain author's surname and name (bold), education, professional/academic title, postal and e-mail address. The second paragraph should contain the paper's title (bold). The third paragraph should contain an abstract of the paper's contents (not to exceed approximately 600 characters, including spaces). The fourth paragraph should contain up to 5 key words.
- Text (font size 12) with clearly indicated spaces for illustrations (which should be submitted separately). There should be no double spacing between paragraphs. Each paragraph should start with indentation for the left margin. Chapter (and subchapter) titles should be written in lowercase letters, bold.
- Summary should contain the paper's title (lowercase letters, font size 12, bold) and author's name and surname. The summary should not exceed 6000 characters, including spaces.

Reports, Short Articles and Notes, Book Reviews:

- Reports from conferences and other events should contain the exact title, date, and location of the event (lowercase letters, font size 12, bold).
- Book reviews should contain the name and the surname of the author or editor (expanded spacing, font size 12), book title (bold), publisher, year and place of publication, number of pages.

The name and the surname of the author of contributions of this type should be listed on the right-hand side at the end of the text.

Desired emphases should be written in *italics* rather than underlined or in bold letters.

3. Citations (Footnotes)

Citations should be written as footnotes at the bottom of the page (font size 10). The text should be concluded with a list of all sources and literature (font size 12) that have been cited within the text.

When citing a work or a source in a footnote the following (abbreviated) format is used: author's surname, *a short title of the cited work (written in italics, it should not exceed three words)*, and page number (abbreviated) (i.e. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, p. 11). The same format is used for the citing of archival, published, and online sources.

Alphabetical listing of all references should be placed at the end of the text, with sources (archival, published, oral, newspaper, etc.) and literature listed separately (titles of each type of references should be written in lowercase letters, bold). Within each reference type, material should be listed alphabetically according to the surname of the author (editor, fund, etc.); several works of the same author should be listed chronologically. The listing of references should contain only complete citations of cited works or material:

- Archival sources: archive name, fund name, and (when necessary) number of file storage folder or box.
- Monographs: author's surname and name, *title of monograph (and subtitle) in italics*. Title of the series in which the monograph has been published (when necessary). Place of publication: publisher, date (i.e. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.).
- Articles: author's surname and name: title of article. *Title of periodical or miscellany (in italics)*; in case of periodicals, the title should be followed by volume number, date, cited page(s) (i.e. Grafenauer, Bogo, *Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. Goriški letnik* 3, 1976, pp. 9–19.). In an edited miscellany the title of the article should be followed by: (surname and name of editor – when necessary). *Title of miscellany*. Place of publication, date, cited page(s) (i.e. Janša-Zorn, Olga: *Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, pp. 78–95.).

4. Graphic Materials

Zgodovinski časopis generally publishes graphic materials only in black and white. They should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format.

Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname.

Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.

Editors

